

JYU DISSERTATIONS 440

Anitta Kananen

Immanuel Kant poliittisena teoreetikkona ja intellektuellina

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ
FACULTY OF HUMANITIES AND
SOCIAL SCIENCES

JYU DISSERTATIONS 440

Anitta Kananen

Immanuel Kant poliittisena teoreetikkona ja intellektuellina

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistis-yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi yliopiston vanhassa juhlasalissa S212 lokakuun 23. päivänä 2021 kello 12.

Academic dissertation to be publicly discussed, by permission of the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Jyväskylä, in Old Festival Hall S212 on October 23, 2021 at 12 o'clock noon.

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2021

Editors

Olli-Pekka Moisio

Department of Social Sciences and Philosophy, University of Jyväskylä

Timo Hautala

Open Science Centre, University of Jyväskylä

Copyright © 2021, by University of Jyväskylä

Permanent link to this publication: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8878-4>

ISBN 978-951-39-8878-4 (PDF)

URN:ISBN:978-951-39-8878-4

ISSN 2489-9003

ABSTRACT

Kananen, Anitta

Immanuel Kant as a Political Theorist and Intellectual

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2021, 200 p.

(JYU Dissertations

ISSN 2489-9003; 440)

ISBN 978-951-39-8878-4

This study interprets the later texts of Immanuel Kant (1724–1804) with the approach of conceptual history. The selected works include a number of texts that are not generally regarded as politically interesting or relevant. This study also highlights Kant's role as a significant classic figure in political thinking who still benefits modern research.

The selected texts are approached as political discourses in a contemporary dialogue, and no principal explanation is sought for these from Kant's famous "major" critiques. The texts are read as part of *Publicum*, the public debate atmosphere during Prussia's Late Enlightenment, in which the opinions of other debaters were criticised or further developed.

The interpretation focuses on political problems in Kant's production, many of which still confound researchers. Frequently asked critical questions include: Why does the Enlightenment philosopher name ownership and gender requirements for citizenship? Would not education or studies be suitable criteria? How is it possible that republicanism, an ideal raised as a guarantee of eternal peace, can exist in a monarchy, while a democracy is the most undesirable way to rule? Why should a tyranny or a bad ruler not be opposed, while the French Revolution is an admirable example?

In this study, Kant's way of thinking is interpreted by opening up the context of the era. Known as a reformer in many themes, Kant has a strong background in German theoretical history. For example, the value of the natural history theory cannot be ignored. This study presents a view of how Kant explains the social contract and the development that takes place through it from the natural state to a regulated social state. Furthermore, the definition of all the different aspects of citizenships owes to the heritage of natural law.

This study demonstrates that Kant understood the Enlightenment as a political project, which was associated not only with the demand for a freedom of publication, but also with the debate over questions in the political sphere. In my interpretation, Kant's Enlightenment theme also includes the demand to tear down universities' horizontal division into faculties and to elevate the position of the philosophical faculty, free of external ties, to the level of other faculties, or even higher, to evaluate their scientific and philosophical grounds.

Keywords: Kant, conceptual history, political research, enlightenment, political theory, Kant's political philosophy, natural law, republicanism, intellectual history

TIIVISTELMÄ

Kananen, Anitta

Immanuel Kant poliittisena teoretikkona ja intellektuellina

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2021, 200 s.

(JYU Dissertations

ISSN 2489-9003; 440)

ISBN 978-951-39-8878-4

Tutkimuksessa tulkitaan käsitehistoriallisella otteella Immanuel Kantin (1724–1804) myöhäistuotannon tekstejä. Lähilukuun valittujen joukossa on useita sellaisia, joita ei yleensä pidetä poliittisesti kiinnostavina eikä keskeisinä kohteina. Työssä korostuu, että Kant on myös merkittävä poliittisen ajattelun klassikko, jolla on annettavaa nykyisellekin tutkimukselle.

Valittuja tekstejä lähestytään poliittisina aikalaiskeskustelun puheenvuoroina, eikä niille haeta ensisijaista selitystä Kantin kuuluisista ”suurista” kriittikeistä. Tekstejä luetaan osana Preussin myöhäisvalistuksen julkista *Publicum*-nimellä tunnettavaa keskusteluilmapiiriä, jossa kritisoidaan tai edelleenkehitetään muiden keskustelijoiden kantoja.

Tulkinnassa paneudutaan sellaisiin poliittisiin ongelmiin Kantin tuotannossa, joista monet edelleen hämmentävät tutkijoita. Usein esitettyjä kriittisiä kysymyksiä ovat esimerkiksi: Miksi valistusfilosofi asettaa kansalaisuuden edellytykseksi omistamisen ja sukupuolen, mikseivät sivistys tai koulutus olisi siihen sopivia kriteereitä? Kuinka on mahdollista, että ikuisen rauhan takeeksi nostettu republikanismi voi toteutua monarkian oloissa, mutta demokratia on kaikkein epätoivottavin tapa hallita? Miksi tyranniaa tai huonoa hallitsijaa ei saa vastustaa, mutta kuitenkin Ranskan vallankumous on ihailua herättävä esimerkki?

Tässä työssä Kantin ajattelua tulkitaan aikakauden kontekstia avaamalla. Monissa teemoissa uudistajana tunnetun Kantin tausta on vahvasti saksalaisessa teorianhistoriassa, esimerkiksi luonnonoikeusteorian painoarvoa ei voi ohittaa. Tutkimuksessa esitetään näkemys siitä, miten Kant selittää yhteiskuntasopimuksen ja sen kautta tapahtuvan kehityksen luonnontilasta säänneltyyn yhteiskuntatilaan. Myös kansalaisuuden aspektien määrittely on velkaa luonnonoikeuden perinnölle.

Tutkimus osoittaa, että Kant käsitti valistuksen poliittisena projektina, joka liittyi paitsi julkaisuvapauden vaatimukseen, myös keskusteluun poliittisen sfäärin kysymyksistä. Tulkinnassani Kantin valistuksen teemaan liittyy myös vaatimus yliopiston horisontaalisen tiedekuntajaon purkamisesta ja ulkopuolisista sidonnaisuuksista vapaan filosofisen tiedekunnan aseman kohottamisesta muiden tiedekuntien tasolle ja jopa ylemmäksi, niiden tieteenfilosofisten perusteiden arvioijaksi.

Avainsanat: Kant, käsitehistoria, politiikan tutkimus, valistus, poliittinen teoria, Kantin poliittinen filosofia, luonnonoikeus, republikanismi, intellektuaalihistoria

Author's address

Anitta Kananen
Department of Social Sciences and Philosophy
University of Jyväskylä
anitta.kananen@jyu.fi

Supervisors

Professor Pekka Korhonen
Department of Social Sciences and Philosophy
University of Jyväskylä

Professor Emeritus Kari Palonen
Department of Social Sciences and Philosophy
University of Jyväskylä

Reviewers

Dr. Carola Häntsch
Institut für Philosophie
Universität Greifswald

PhD Ere Nokkala
Department of Philosophy, History and Art Studies
University of Helsinki

Opponent

Dr. Carola Häntsch
Institut für Philosophie
Universität Greifswald

KIITOKSET

Kun tutkimus uhkaa muotoutua elinikäiseksi harrastukseksi, tarvitaan tuuppijoita. Pääohjaajani Pekka Korhonen on ollut vuosien varrella erinomainen herätelijä ja eteenpäin tuuppija. Hän on myös ymmärtänyt, ettei Immanuel Kantin ajattelun pohtiminen työn ohessa edisty aina tehokkaimmalla tavalla. Pekka on venyneen prosessin aikana jaksanut säännöllisesti kysellä edistymisen perään. Myös tekstiaihoiden villiintyneiden rönsyjen karsimisessa hän on mestari.

Toinen ohjaajani Kari Palonen on auttanut eteenpäin hyvillä kommentteillaan. Karin neuvoihin voi aina luottaa. Hän on avannut näkemään uusia kulmia, joita ei itse huomaa. – Voisit katsoa tuotakin, on usein kuulemani vinkki. Yleensä katsominen on kannattanut. Huolimatta laajasta politiikan tutkimuksen eksperitiisistään Kari hyväksyy kuitenkin noviisinkin näkökulmia ja on valmis vastaamaan ongelmallisiin kysymyksiin.

Ohjausryhmääni kuuluvat Tuija Parvikko ja Klaus Sondermann ovat olleet käytettävissä ja apuna. Tuija on auttanut hiomaan tekstiä editointiehtotuksillaan ja tapaamisissa omaa aikaansa säästämättä. Hänen neuvonsa, olivatpa ne teoreettisia tai käytännönläheisiä, ovat olleet erittäin hyödyllisiä ja vieneet työtä eteenpäin. Erityisesti viimeistelyvaiheessa hän on ollut tärkeä tukihenkilö. Klaus on auttanut aiheeseen liittyvän tutkimuskentän hahmottamisessa, erityisesti saksankielisen tutkimusmateriaalin valinnassa. Klausin laaja tietämys on ollut aina käytettävissäni.

Minulla oli onni saada työni esitarkastajiksi tutkijat, jotka tuntevat aiheeni ja ovat itsekkin käsitelleet aihepiiriä. Carola Häntschi ja Ere Nokkala antoivat asiantuntevilla lausunnoillaan uskoa työn loppuunsaattamiseen. Carola lupautui ystävällisesti myös vastaväittäjäksi. Kiitokset teille.

Mikko Jakonen tuuppasi työtä eteenpäin kommentoimalla Hobbes-osuutta. Kannustavat huomiot auttoivat uskomaan, että kyllä tästä vielä jotain tulee. Vaikka artikkeli ei aiotussa muodossa toteutunut, sen koostaminen oli opettavainen vaihe.

Kuten jo Kant korosti, ajattelu ei kehity ilman vuorovaikutusta. Tämä työ ei olisi valmistunut ilman valtio-opin ja politiikan tutkijoiden tukea. Kaikki Karin projektien tutkijat ansaitsevat isot kiitokset kannustavasta suhtautumisesta ja tuesta vuosien varrella. Erityiskiitokset ”Valtio-opin naiset” -ryhmälle säännöllisen epäsäännöllisistä kokoontumisista ja hyvästä huumorista. Yhdessä on jaettu ja koettu monenlaista, kiitos että olette.

Karin ryhmässä ystävystyin Hanna-Mari Kivistön ja Taru Haapalan kanssa. Heidän Berliinin tutkimuskautensa aikana kävin ensivisiitillä Potsdamer Strassen Staatsbibliothekissä, joka on ollut keskeinen paikka aineistojen keruussa. Taru siirtyi sittemmin Lontooseen, Firenzeen, Harvardiin, ja viimeksi Madridiin, mutta säännöllinen yhteydenpito ja avunanto ovat jatkuneet. Hanna-Marin kanssa olemme sittemmin jatkaneet yhteisiä Stabi-käyntejämme aineistojen etsinnän ja kirjoittamisen merkeissä. Useimmiten Hanna-Mari on ollut aloitteentekijä ja aktiivinen apu kaikessa niin tutkimuksen tekoon, saksalaiseen kirjastokäytäntöön kuin Berliinin kirjakauppoihin liittyvissä kysymyksissä.

Kiitokset ystävilleni kuuntelemisesta, ymmärryksestä ja kannustuksesta. Elämää kun on yliopiston ulkopuolellakin, arjen asioiden jakaminen on auttanut niin suruissa kuin iloissakin.

Perhe on ollut hengessä ja jopa oikoluvussakin apuna. Kiitokset teille, aina-kaan läheisten myötäelämisen puutteen vuoksi tämä työ ei ole viivästynyt. Pientä nurinaa ovat aiheuttaneet asuntoa ja autotallia täyttävät monistekansiot, mutta pääsemme varmaan järjelliseen sopimukseen niiden kohtalosta. Nehän ovat vain empiirisiä esineitä.

Pekka Korhosen johtama akatemiaprojekti East-West Conceptual Contestations on rahoittanut työtäni puolivuotiskauden 2018. Kausi osui hyvään paikkaan ja vauhditti etenemistä. Olen saanut tukea lisäksi Aikuiskoulutusrahastolta.

Erityinen näköalapaikka akateemiseen työhön oli mahdollisuus työskennellä Kari Palosen ryhmissä tutkimuskoordinaattorina akatemiaprofessorin projekteissa Polity, Contingency and Conceptual Change (1998–2003) ja The Politics of Dissensus: Parliamentarism, Rhetoric and Conceptual History (2008–2012) sekä akatemian rahoittamassa huippuyksikössä CoE Political Thought and Conceptual Change (2006–2011). Näiden aikana lähtivät liikkeelle myös aihiot omasta tutkimustyöstä.

Jyväskylässä 24.9.2021
Anitta Kananen

SISÄLLYS

ABSTRACT	3
TIIVISTELMÄ	4
KIITOKSET	6
1 JOHDANTO.....	11
1.1 Tutkimuskysymykset.....	11
1.1.1 Julkaiseva intellektuelli	17
1.1.2 Käsitehistoria	19
1.1.3 Tutkimuksellinen konteksti.....	21
1.1.4 Arendtin tulkinta.....	22
1.2 Poliittikkakäsitteistön murrosaika.....	25
1.3 Historiallinen toimintaympäristö.....	28
1.4 Fredrik Suuren politiikka	34
2 VALISTUS	43
2.1 Valistuksen käsite	43
2.2 Publicum – julkisuus	45
2.2.1 Retoriikka marginaalissa.....	50
2.2.2 Berliner Mittwochsgesellschaft	52
2.3 Bildung versus täysi-ikäisyys	55
2.3.1 Haskala	55
2.3.2 Mendelssohnin käsitys valistuksesta	57
2.3.3 Vapaaksi alaikäisyydestä ja irti holhoojista	61
2.4 Ajatteluun orientoituminen.....	69
3 HISTORIA: EDISTYKSEN KAUTTA TULEVAAN	76
3.1 Idea ihmissuvun edistyksestä	76
3.1.1 Historia tulevan kehityksen suunnannäyttäjänä.....	78
3.1.2 Huvimatka Mooseksen kirjan mukaan.....	84
3.1.3 Uusittu kysymys ihmislajin edistyksestä	86
3.2 Historia kiinnosti valistusajalla	90
4 POLIITTISEN ELÄMÄN JÄRJESTYS	92
4.1 Luonnonoikeusajattelun perintö	92
4.2 Oikeus ja sopimus.....	97
4.2.1 Omistamisen väliaikainen lupa ja luvanvarainen laki	107
4.2.2 "Gegen Hobbes"	111
5 YHTEISKUNTATILA	115
5.1 Kansalaisen kriteerit.....	115
5.1.1 Itsenäisyys eli kuka saa äänestää.....	117

5.1.2	Omistamisen muodot	121
5.1.3	Tasa-arvon mahdollisuus oikeudessa	124
5.1.4	Vapaus onnenautuuden alueella	127
5.2	Kansalaiselle asettuu vaatimuksia	132
6	REFORMEIN REPUBLIKANISMIIN	134
6.1	Rauhan tilan edellytys on republikaaninen hallinto	134
6.2	Edustuksellisuus	141
6.3	Demokratia - huonoin hallitsemisen tapa	144
6.4	Hallitsijan määrittely	147
6.5	Vallanjoon mahdollisuudet	150
6.6	Kansan vastarinnan mahdottomuus	156
7	YLIOPISTON ASEMAN UUDELLEENARVIO	161
7.1	Yliopistot virkamiesten kouluttajina	161
7.1.1	Koulutuksen reformipyrkimykset	164
7.1.2	Vähävaraisista oloista akateemiselle uralle: Kantin oppitausta esimerkkinä	168
7.2	Sensuurin kahdet kasvot	169
7.3	Kannanotto tiedekuntien tehtäviin	172
7.4	Alemman tiedekunnan kiistely ylempien kanssa	177
8	LOPPUPÄÄTELMÄT	186
	ZUSAMMENFASSUNG	191
	LÄHTEET	192

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuskysymykset

Tässä työssä kiinnostukseni kohdistuu siihen, minkälainen poliittinen teoreetikko ja intellektuelli Immanuel Kant (1724–1804) on. Tutkin kysymystä perehtymällä hänen myöhäisemmän tuotantonsa populaareihin teksteihin. Avaan sitä, millä perusteella valitsemiani kirjoituksia voi luonnehtia implisiittisiksi poliittisiksi kannanotoiksi, vaikka ne kaikki eivät kuulu tavanomaiseen ”Kant ja politiikka” -tyyppiseen tutkimuskirjallisuuteen. Tutkin, mitä asioita Kant halusi näillä teksteillä edistää tai tavoitella, ja miten hän näissä yhteyksissä määritteli olennaiset poliittiset käsitteet.

Kant ajatellaan usein systeeminrakentajaksi, jonka kirjoituksissa kaikki pohjautuu harkitusti tieto-opillisiin perusteoksiin. Tämä on tietyistä näkökulmista yksi mahdollinen tapa tulkita hänen ns. pienempiäkin tekstejään. Itse lähdän liikkeelle suoraan kirjoitusten poliittisista implikaatioista enkä yritä johdonmukaisesti sitoa tulkintoja pääkriteikkien tietoteoreettisiin näkemyksiin.

Kiinnitän työssäni huomiota myös tekstien keskinäisiin ja sisäisiin ristiriitaisuuksiin sekä siihen, mitä ne kertovat julkaisuajastaan. Haluan avata myös epäloogisuuksia, joita voi löytää paitsi tekstien kesken, myös niiden sisältä. Käsitteiden katkoksia ja ristiriitaisia päätelmiä osoittaakseni, kuinka tärkeässä poliittisen ajattelun käsitteellisessä murroskohdassa Kantin elinaikana liikuttiin. Monet nykyisinkin käytössä olevat poliittiset käsitteet olivat yleistymässä, ja niiden sisällöstä esitettiin hyvin eriäviä mielipiteitä.

Pyrkimyksenäni on pitää Kant oman aikansa kontekstissa ja tulkita häntä sitä kautta ja siihen liittyen. Avaan hänen ajatteluaan sellaisten poliittisten käsitteiden avulla, jotka auttavat muodostamaan ja hahmottamaan kontekstuaalisen ympäristön, jossa tekstejä on julkaistu. Lähestyn valitsemiani tekstejä poliittisina aikalaiskeskustelun puheenvuoroina ja pyrkimykseni on analysoida ne konteks-

tissaan, retorisisina siirtoina aikalaisten kanssa käydyissä keskusteluissa. Populaareissa teksteissä on tietenkin taustalla myös tietoteoreettisia oletuksia. Avaan niitä, mikäli asiayhteys sitä vaatii. Näen tekstit osana julkista dialogia, jossa edelleen kehitetään, kritisoidaan tai kumotaan aiempien puhujien kantoja. Käsittelen niitä eräänlaisina poliittisina ”ohjelmaluonnoksina”.

Quentin Skinnerin *Foundations of Modern Political Thought* -teoksen usein siteeratun ajatuksen mukaan ”poliittinen elämä” osoittaa ne kysymykset, jotka asettuvat politiikan teoreetikoille ratkottaviksi. (Skinner 1978, xi.) Tämä luonnehdinta on osuva myös Kantin kohdalla, varsinkin 1700-luvun loppuvuosikymmenillä.

Kari Palonen on laajentanut Skinnerin muotoilun niin, että poliitikkoja on mahdollista ja hyödyllistä tulkita politiikan teoreetikoina. (Palonen 2005, 351.) Kantin tekstien suhteen tämäkin tulkinta on mahdollinen, jos ne ajatellaan poliittisiksi teoiksi. Kuitenkin Kantin historiallisen kontekstin huomioiminen painaa vaakaa niin päin, että poliittiset tapahtumat ovat niitä, joihin teoreetikko vastaa teksteillään. Kysymys voidaan myös muotoilla kysymällä, millaisia ovat ne kirjalliset teot, joilla teoreetikko pyrkii muokkaamaan reaali-ilannetta eli ”poliittista elämää”.

Preussissa muotoutui 1700-luvun lopulla uusi julkisuuskäsite (*Publicum*), joka mahdollisti myös jonkinasteista poliittista keskustelua. *Publicum*-alue on olennainen foorumi paitsi poliittisessa ajattelussa myös teoreettisessa filosofiassa. Kant asettuu kirjoituksissaan voimakkaasti puolustamaan julkaisu- ja painovapautta. Se on edellytys hänen esiintymiselleen ”julkisena intellektuellina” (Møller 2017, 100.), jollaisena hänet näen. Toisaalta tiedetään, että Kant toimi itsekin sensorina monien muiden akateemista työtä tekevien aikalaistensa tapaan, eikä ilmaissut tästä toiminnastaan aiheutuvan ristiriitaa julkaisu- ja painovapauden vaatimusten kanssa. Kant itse joutui sensuurin kohteeksi vakavasti vain kerran.

Skinner luonnehtii innovatiiviseksi ideologiksi henkilöä, joka hallitsee retoriikan niin hyvin, että pystyy hyödyntämään jotakin termiä sellaisessa yhteydessä, jossa sitä ei tavallisesti käytetä. (esim. Skinner 1974, 296.) Kantiin tätä luonnehdintaa on helppo soveltaa. Monet saksalaisen valistuksen edustajat korostivat koulutuksen ja sivistyksen merkitystä, mutta Kant nostaakin valistuksen tärkeimmäksi asiaksi henkisestä alaikäisyydestä vapautumisen.

Relevantteja vastauksia Kantin poliittisen ajattelun kysymyksiin tarjoavat 1780- ja 1790-lukujen ns. populaarit tekstit, jotka julkaistiin pääasiassa *Berlinische Monatsschrift* -aikakauslehdessä. Tekstissä *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis*. (1793) Teil II. *Vom Verhältnis der Theorie zur Praxis im Staatsrecht*. (Gegen Hobbes) Kant avaa ensimmäisen kerran laajemmin poliittisia käsityksiään. Aikakausjulkaisuissa oli mahdollista saavuttaa laaja yleisö, mutta käytännössä tekstit kuluivat oppineiden pienen joukon käsissä.

Lähilukuni kohteita ovat myös: *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis* (1793), *Zum ewigen Frieden* (1795) ja *Der Streit der Fakultäten* (1798). Tärkeitä ovat myös valistuksen teemaan liittyvä *Be-*

antwortung der Frage: Was ist Aufklärung? (1784) ja *Was heißt: Sich im Denken orientieren?* (1786). Olen käyttänyt sitaattien suomennoksissa saatavilla olevia käännöksiä. Muutoin käännökset ovat vastuullani.

Tutkimuksessa nousee esiin muun muassa kysymys kansalaisen määrittelystä: Miksi valistusfilosofi asettaa omistamisen äänestämisen ja kansalaisuuden kriteeriksi? Mikseivät sivistys tai koulutus olisi siihen sopivia? Miksi Kant paneutuu juuri kansalaisuuden kohdalla hyvin yksityiskohtaisiin ja konkreettisiin esimerkkeihin, kun hän toisaalla muotoiluissaan on vain hyvin viitteellinen?

Kaikkia lähilukuni tekstejä lävistää ainakin implisiittisesti pyrkimys edistyksen ja republikanismin kautta ikuisen rauhan tilaan. Yksi esiin nouseva kysymys on, kuinka on mahdollista, että rauhan takeeksi nostettu republikanismi voi toteutua monarkian oloissa, mutta demokratiassa edistymisen on mahdotonta.

Esitän myös näkemykseni siitä, miten Kant selittää yhteiskuntasopimuksen kautta tapahtuvan kehityksen säänneltyyn yhteiskuntatilaan ja sitä seuraavan ihmiskunnan hitaan edistymisen kohti ikuista rauhaa. Yhteiskuntasopimukseen, valtioon ja kansalaisuuteen liittyviä Kantin käsityksiä peilaan lisäksi *Die Metaphysik der Sitten* (1797) -teoksen ajatuksia vasten. Varsinkin sen *Staatslehre*-alaluku on hyödyllinen lähde lainkäyttöön ja oikeuteen liittyvissä käsityksissä, jotka ovat olennaisia yhteiskuntasopimuksen tulkinnassa. *Die Metaphysik der Sitten* -teoksessa Kant kirjoittaa poliittisia käsityksiään aikakauslehdissä julkaistuja tekstejä teoreettisemmassa muodossa.

Zum ewigen Frieden -tekstissä vuodelta 1795 Kant määrittelee käsityksensä valtiomuodosta ja hallitustavasta. Hän esittää, että ainoa tapa edistyä kohti ikuista rauhaa on aloittaa republikaanisen valtiomuodon kautta ja myöhemmin edetä niin, että tämän hallintotavan omaksuneet kansat liittyvät valtioliitoksi. Usein tutkimuskirjallisuudessa Kantin esseetä luetaan kuin se olisi eräänlainen Euroopan Unionin ennusteteksti. Jätän tämän työn ulkopuolelle Kantin vaikutuksen kansainliittokäsityksiin; se vaatisi erillisen työn ja siitä on kiinnostuneille runsaasti tutkimusta tarjolla.

Nostan tutkimuksessani Kantin historiakirjoituksista esiin myös esseet: *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* vuodelta 1784 ja *Mutmaßlicher Anfang der Menschengeschichte* vuodelta 1786, molemmat *Berlinische Monatsschrift* -lehdessä ilmestyneitä. Tulkitsen nämä tekstit muodollisesti historialliseksi tarkoitettuun teemoituksestaan huolimatta poliittisiksi kannanotoiksi. Kant esittelee niissä ajatuksensa ihmislajin kehityksestä kohti rauhan tilaa.

Kolmanneksi historiakirjoitukseksi otan analyysiin *Streit der Fakultäten* -kokonaisuuteen liitetyn *Erneuerte Frage: Ob das menschliche Geschlecht im beständigen Fortschreiten zum Besseren sei* vuodelta 1798.

Kant oli vahva valistuksen kannattaja ja valistusasian edistäjä. Oppineiden keskusteluun nousi vuosisadan lopulla kysymys, mitä valistuksella oikeastaan on ymmärrettävä. Moses Mendelssohn (1729–1786) vastasi kysymykseen *Berlinische Monatsschriftin* vuoden 1784 syyskuun numerossa otsikolla *Über die Frage: was heißt Aufklären*. Seuraavana Kant kirjoitti samasta temasta joulukuun numerossa otsikolla *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* Näiden kahden tekstin

vertailu osoittaa, miten eri näkökulmista valistuksen käsite ymmärrettiin ja muo-
toiltiin jopa sen vahvimpien kannattajien keskuudessa. Kirjoitukset vastasivat
osaltaan tarpeeseen määritellä valistusta ja sen rajoja sekä täsmentää sille perus-
periaatteet. Otsikoistakin voi jo päätellä, että kysymyksestä oli keskusteltu vilk-
kaasti. (esim. Bal, 2001, 135.) Tekstit osoittavat myös käsitysten kirjoa valistuksen
piireissä.

Mendelssohn oli aikanaan myös hyvin tunnettu valistuksen vaikuttaja. Hän
oli palkittu kirjoittaja ja keskeinen hahmo Berliinin valistuspiireissä. Kantin va-
listusessee on jälkipolvien hyvin tuntema, vaikka ilmestymisaikanaan sitä ei
juuri noteerattu.

*Was heißt: Sich im Denken Orientieren?*¹ (1786) -teksti ajatellaan tutkimuskir-
jallisuudessa yleensä valistusteeman jatkoksi. Sen Kant kirjoitti *Berlinische Mo-
natsschrift* -lehteä toimittaneen Johann Erich Biesterin (1749–1816) pyynnön jou-
duttamana. Teemaa hän oli kypsyttellyt jo aiemmin. Tekstin taustalla on Mendels-
sohnin ja Friedrich Heinrich Jacobin (1743–1819) ns. panteismikiista, johon Kan-
tilta toivottiin ratkaisua. Kant kuitenkin kirjoitti oman näkemyksensä niin, ettei
hän asetu selvästi kummankaan osapuolen kannalle.

Tämän esseen kirjoittamisen aikoihin Preussin henkinen ilmapiiri oli jo
kääntymässä uuteen suuntaan, ja valistusta vastustavat asenteet olivat vahvistu-
neet. Myös protestanttisessa kirkkokunnassa näkyi jännitteitä. Oli pelkkään puh-
taaseen uskoon luottaminen, filosofian ja tieteen hylkääminen. Pietismi luotti
omakohtaiseen herätykseen ja lisäksi oli vielä kriittinen, valistusajattelusta vai-
kutteita saanut teleologisuus. (Lestition 1993, 60.)

Streit der Fakultäten (1778) saa oman käsittelynsä erikoislaatuisena yliopis-
topoliittisena kannanottona. Siinä Kant tekee uuden poliittisen ehdotuksen yli-
opiston ja valtion suhteeksi. Hän haluaa korottaa filosofisen tiedekunnan statusta
määrittelemällä väärän ja oikean tieteellisen riitelyn periaatteet. Samalla kirjoitus
avaa Kantin elämänpiiriin tiiviisti liittyvää akateemista kontekstia.

Tekstin voi mielestäni ajatella Kantin poliittisena testamenttina julkaisu- ja
lehdistönvapauden säilyttämiseksi edes siinä muodossa kuin se oli edesmenneen
Fredrik Suuren aikana. Tieto kuninkaan sairaudesta lienee tavoittanut uutisia
seuraavan ja kirjeenvaihtoa käyvän valistuneiden oppineiden piirin. Aiheellinen
pelko valistuksen kannattajien keskuudessa oli, että sensuuri kiristyy seuraavan
kuninkaan aikana. Näin myös tapahtui. *Streit der Fakultäten* vuodelta 1798 osoit-
taa Kantin kyvyn laajentaa julkista poliittista vaikuttamista akateemiselle alu-
eelle. Sen taustaksi käyn myös lyhyesti läpi koulutuksen tilannetta ja reformeja.
Kantilla oli vaikutusta myös sillä alueella.

Käyttämäni alkuperäislähteistö on ohut viipale Kantin järkälemäisestä tuo-
tannosta. Se on kuitenkin relevantti materiaali ilmaisemaan Kantin siirtymää me-
tafysiikan alueelta vahvemmin poliittisia aiheita käsitteleväksi julkiseksi keskus-
telijaksi. Varhaisimpiin kirjoituksiin verrattuna Kantin ilmaisu on näissä myö-
hemmissä teksteissä muuttunut niukemmaksi ja saanut ironisia sävyjä. (Irrlitz

¹ Kirjoituksen otsikko esiintyy lähdekirjallisuudessa useasti myös muodossa *Was heißt sich
im Denken Orientieren*.

2002, 405.) Aikakauslehdet muodostivat valtiollisesta sensuurista huolimatta va-
listuksen loppuaikoina kirjallisen julkisen keskustelun areenan.

Kant tunnetaan parhaiten filosofina ja metafysiikkona. Filosofian histo-
riateoksissa hänet sijoitetaan saksalaisen idealismin merkittäväksi edustajaksi.
Hänen seuraajikseen luetaan monen muun ohella Johann Gottlieb Fichte (1762–
1814) ja Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831). Idealismilla tarkoitetaan fi-
losofisessa käytössä näkemystä, joka kiistää mahdollisuuden perustella olevaa
maailmaa empiirisellä kokemuksella. Kant ei kuitenkaan kiistä empiirisen maa-
ilman todellisuutta, päinvastoin.

Kant on ennen kaikkea saksalaisen kulttuurialueen oppitaustan omaava fi-
losofi. Ranskaa ja latinaa hän osasi kohtalaisen sujuvasti, kuten hänen aikakau-
tensa oppineen sivistykseen kuuluikin. Vaikka Kant ei tiettävästi osannut eng-
lantia (Brandt 1999, 288.), hän perehtyi englanninkielisiin teoksiin käännösten
kautta aina kun se oli mahdollista. Hän luki esimerkiksi John Locken (1662–1734)
Essay-teoksen latinankielisen laitoksen, mutta Locken poliittiset tekstit eivät to-
dennäköisesti koskaan kulkeutuneet hänelle. *Second Treatise* käännettiin saksaksi
vuonna 1718, mutta sen olemassaolo käytännössä vaiettiin tai sitä ei huomioitu.
(Brandt 1991, 87–105.)

Kantin opillisia taustavaikutteita löytyy myös Alexander Gottlieb Baum-
gartenilta (1714–1762), joka käänsi itse latinasta *Metafysiikkansa* termit saksaksi.
Kant käytti luentokompendioinaan Baumgartenin metafysiikkaa ja etiikkaa, lo-
giikkaa hän luki Georg Friedrich Meierin (1718–1777) *Vernunftlehre*-teoksesta.
Meier luennoi ja kirjoitti vain saksaksi. Christian Wolff (1745–1754) luennoi tiet-
tävästi saksaksi ja kirjoitti sekä saksaksi että latinaksi. (Irrlitz 2002, 8.)

Kantin filosofiset pääteokset, kolme kritiikkiä, jäävät tässä työssä sivum-
malle tausta-aineistoksi. *Kritik der reinen Vernunft* vuodelta 1781 (suomeksi *Puh-
taan järjen kritiikki*, 2013) on niistä vanhin. Siinä pääpaino on inhimillisen tietämi-
sen mekanismin ja toiminnan rajojen tutkimuksessa. Teos pohtii, miten ymmär-
rys välittää tietoa aistien kautta havaittavasta empiirisestä maailmasta, ja mitkä
ovat tämän ymmärryksen rajat.

Kritik der reinen Vernunft -teos keräsi paitsi ihailijoita myös arvostelijoita.
Monet Kantin ajattelun kannattajistakin moittivat sitä liian vaikeasti kirjoitetuksi.
Myös tekijä itse tunnusti kritiikin oikeutetuksi ja arveli kiireen aiheuttaneen il-
maisuuun vaikeaselkoisuutta. Kant työsti laajaa teosta kymmenkunta vuotta. Pa-
rantaakseen ajattelunsa ymmärrettävyyttä hän laati siitä oman arvionsa mukaan
helpomman, johdattelevan teoksen, *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphy-
sik*, joka ilmestyi vuonna 1783. (esim. Irrlitz 2002, 264–257 tai Kühn 2003, 291–311).
Sitä ei kuitenkaan voi luonnehtia helppolukuisemmaksi. Se on suomennettu
vuonna 1997 nimellä *Prolegomena eli johdatus mihin tahansa metafysiikkaan, joka vas-
taisuudessa voi käydä tieteestä*.

Kant esittää näissä tietoteoreettisissa teoksissa itsensä tieteen uudistajana,
joka näkee tietyn ongelman ja haluaa ratkaista sen. Oman muotoilunsa mukaan
hän haluaa kritiikillään pelastaa metafysiikan tieteenä harhailemasta dogmatis-
min ja skeptisismien väliltä. Viitoittamalla keskittien, joka poikkeaa sekä David
Humen (1711–1776) edustamasta skeptisismistä että dogmatismista, jota vastaan

Hume Kantin tulkinnan mukaan kamppaili, metafysiikka saavuttaa ”vakaan käynnin” ja pystyy edistymään. Kant uskoo löytäneensä kokonaan uuden tavan hahmottaa tietämiskyvyn mahdollisuuksia ja sen avulla välittää tietoa transsendendaalisesta maailmasta. Kant ei usko ratkaisunsa vain seurailevan vuorotellen kumpaakin suuntaa, vaan uskoo sen osoittavan kokonaan uuden, kriittisen tavan hahmottaa inhimillistä tietämiskykyä metafysiikan kautta.

Kritik der Vernunft bezeichnet hier den wahren Mittelweg zwischen dem Dogmatism, den Hume bekämpfte, und dem Scepticism, den er dagegen einführen wollte, einen Mittelweg, der nicht wie andere Mittelwege, die man gleichsam mechanisch (etwas von einem und etwas von dem andern) sich selbst zu bestimmen anrath, und wodurch kein Mensch eines besseren belehrt wird, sondern einen solchen, den man nach Principien genau bestimmen kann. (Kant 1883, AA IV, 360.)²

Etiikan ja moraalien kysymyksiin keskittyvä *Kritik der praktischen Vernunft* ilmestyi vuonna 1788. Suomennos siitä on *Siveysopilliset pääteokset* -kokoomateoksessa, joka on julkaistu 1931. Kant esittää siinä usein siteeratun kategorisen imperatiivin eettisesti kestävän toiminnan perusteeksi. Kritiikki edellyttää tahdon vapauden, jonka perustalle moraalisesti oikea toiminta pohjautuu.

Kantin kolmas pääkritiikki, *Kritik der Urteilskraft* vuodelta 1790 on käännetty nimellä *Arvostelukyvyn kritiikki* (2018). Se tutkii makuarvostelman, esimerkiksi luonnonkauniin objektin muotoa ja välittymistä arvioijalle. Kauniin tai ylevän arvio on subjektiivinen, mutta kritiikki edellyttää sille yleispätevyyttä, jonka avulla muiden on mahdollista arvioida sen osuvuutta. Suomenkielisiä Kant-tutkimuksia on valitettavan vähän ja tietoteoria sekä filosofiset kysymykset ovat niissä huomattavasti vahvemmin edustettuina kuin poliittiset tulkinnat.

Kantin käyttämien käsitteiden kääntäminen nykysuomeen on ongelmallista ja myös joskus jopa väkivaltaista alkuperäistekstiä kohtaan. Kant ei ole johdonmukainen teksteissään ja joidenkin käsitteiden esiintyminen on runsaampaa myöhemmissä teksteissä, esim. ”*status civilis*” käsitepari esiintyy useimmin vasta vuoden 1797 *Die Metaphysik der Sitten* -kirjoituksessa.

On ongelmallista päättää, kuinka välittää lukijalle häivähdys siitä maailmasta, jossa Kant käyttää esimerkiksi termejä: *das gemeine Wesen, der gesellschaftliche Zustand, der bürgerliche Zustand*. Käsiteympäristö on pääasiassa peräisin Kantin edeltäjiltä ja joihinkin hän itse antaa vihjeitä. Esimerkiksi luonnonoikeuden sanastosta peräisin olevan *das gemeine Wesen* -käsitteen Kant joissakin kohti osoittaa yhtäläiseksi valtion käsitteen *der Staat* kanssa. Se esiintyy luontevasti luonnonoikeutta kommentoivissa yhteiskuntasopimusta esittelevissä teksteissä. Käsitettä ei voi kääntää suomeksi niin, ettei hävittäisi sen etymologiaa. Sen tekstiympäristö kuvaa yleisemminkin sitä muutosta, joka tapahtuu siirryttäessä kuvitellusta luonnontilasta oikeudelliseen tilaan. Jälkimmäisellä Kant tarkoittaa

² Puhtaan järjen kritiikki viitoittaa tässä todellisen keskittien Humen vastustaman dogmatismia ja hänen sen vastapainoksi kannattamansa skeptisismien välillä – keskittien, joka ei muiden keskiteiden lailla määräydy ikään kuin mekaanisesti (vähän täältä, vähän tuolta) tekemättä ketään hullua hurskaammaksi vaan joka voidaan tarkkaan määrittellä periaatteita seuraten. (Kant 1997, 196–197.)

sääntöjen mukaan toimivaa yhteisöä, jossa erimielisyydet ja riidat ratkaistaan oikeusistuimessa.

Myös kansalaisen käsite sisältää monia vivahteita teksteissä. *Bürger*-sana käännetään usein porvariksi, jolla on myös tietty poliittinen konnotaatio. Kant itse määrittelee, että niitä, joilla on täyskansalaisuus, kutsutaan valtiokansalaiseksi *Staatsbürger, nicht Stadtbürger, (Bourgeois)*. (Kant 1793, AA VIII, 295.) Tässä hän rinnastaa *Stadtbürger*- ja *Bourgeois*-termien määritelmät tavalla, josta voi päätellä, että kaupunkien omistava väki kääntyisi porvariluokaksi, mutta *Staatsbürger*-määritelmä on laajempi ja siinä on määritteenä valtio.

Kantille kansalaisen vapautteen liittyvän *Glückseligkeit*-käsitteen olen kääntänyt vanhalla onnenautuus-sanalla. Haluan tällä tavalla erottaa sen onni-sanasta, jonka merkitys on nykykielessä täysin toisenlainen.

Useat Kant-tutkijat käyttävät maantieteellisenä erisnimenä Saksa-sanaa kuvaamaan saksankielistä aluetta. Olen jatkanut samaa, tosin historiallisesti epä-tarkkaa käytäntöä lähinnä kirjoitusteknisenä käytäntönä pääasiassa Preussi-sanan synonyyminä ja myös kuvaamaan muitakin myöhemmin Saksaksi yhdistyneitä ruhtinaskuntia.

Olen aiemmin käsitellyt yliopistokysymystä ja sensuuriteemaa artikkelissa Yliopisto opettaa, julkaisee ja sensuroi. Kant ja filosofian ylennys kaksitasoisessa valtionyliopistossa. Teoksessa *Uusi yliopisto – Yritys, puolue vai oppineiden tasavalta*, 2013 (31–48.) Toim. Pertti Ahonen, Paul-Erik Korvela ja Kari Palonen. Kantin historiakäsityksiä olen sivunnut lyhyessä artikkelissa Ei rauhaa ilman republikanismia. *Muutosten aikoja. Juhlakirja Tapani Turkalle*. Toim. Pertti Lappalainen, Suvi Soininen ja Tarja Seppä. 2011 (165–171.)

1.1.1 Julkaiseva intellektuelli

Kant ei tehnyt poliittisen ajattelun alueella kopernikaanista kumousta eikä kirjoittanut poliittisen järjen tai arvostelukyvyn kritiikkiä. Mielestäni tulkinta kuitenkin löytyy selvästi suoraan hänen teksteistään. 1780- ja 1790-lukujen kirjoitukset sisältävät keskeisiä politiikan käsitteitä. Niistä tärkeimpiä ovat yhteiskuntasopimus, kansalaisen määrittely, valtio ja sen muoto, oikeuden merkitys, kansalaisten toiminnan rajojen määrittely ja yliopistopolitiikka. Näiden teemojen avulla voidaan myös hahmottaa ajatusta siitä, minkälaisen tilan Kant määrittää politiikalle ja miten se ”vallataan”.

Monessa mielessä Kant oli uudistaja, mutta edeltäjiensä luonnonoikeudesta juontuva sopimusidea kulki hänen teksteissään koko tuotannon läpi. Kantin kriittinen filosofia antoi sysäyksen luonnonoikeudellisen kirjallisuuden viimeiselle kukoistukselle vuoden 1780-luvun puolivälin jälkeen. Pääasiassa käsiteltiin vapautta, oikeutta ja säätyjen tasa-arvoa. Nämä olivat teemoja myös ”populaarille” luonnonoikeussysteemiä esittelevälle kirjallisuudelle, joka ei Diethelm Klippelin mukaan kuitenkaan ollut yleistajuinen käsitteiden käytössä ja ymmärrettävyydessä. Samaan aikaan julkaistiin myös uusintapainoksia ja esitteilyjä ”klassikoista”. Ne perustuivat pääasiassa Christian Thomasiuksen (1655–1728) ja Wolffin ajatteluun metodisesti ja sisällöllisesti. (Klippel 1976, 178–179.)

Aikakauslehtikirjoituksillaan Kant osallistui kotikaupungistaan Königsbergistä käsin ajankohtaiseen keskusteluun kommentein ja arvioin, tai hän teki uusia avauksia. Hän myös joskus vastasi arvostelijoilleen tai muille samaa teemaa jatkaneille kirjoittajille. Kantin kirjoitusten taustalla on akateeminen työ, mutta aikakauslehtikirjoituksillaan hän tavoitti laajemman lukijakunnan. Hän käytti tätä foorumia kirjoittaakseen julki omia poliittisia ajatuksiaan ja ohjelmiaan testatakseen niitä julkisuudessa. Kant asettuu voimakkaasti puolustamaan julkaisuja painovapautta. Se on edellytys myös hänen omalle toiminnalleen. (esim. Euchner 1974, 18.)

Kantin kirjoituksia leimasi 1780- ja 1790-luvuilla kaksi teemakokonaisuutta: transsendentaalisen metodin puolustus ja sen soveltaminen laajaan kulttuuriin alueeseen historia-, uskonto- ja oikeustieteen alalla. Vuoden 1789 jälkeen painottuivat valtiosääntö- ja kansanoikeudelliset teemat, myös julkisuuden alueen perustuslaillinen varmistaminen. Näiden mukana tulivat kuvaan myös vastakkainasettelut tiettyjä suuntauksia vastaan, karkeasti määriteltyinä ontologista metafysiikkaa (Mendelssohn) ja tunnefilosofiaa (Jacobi) kritisoivat tekstit.

Kant tiedosti yleisönsä ja oli halukas ottamaan myös lukijakunnan toiveet huomioon: "...So möchte ich manchmal wohl wissen, welche Fragen das Publicum wohl am liebsten aufgelöst wissen möchte."³ (Kant an Biester, 31. Dez. 1784, siteerattu: Vorländer 2004, 310–311.) Eniten, 15 artikkelia, Kantin ns. populaareja tekstejä julkaisi *Berlinische Monatsschrift*. Lähettämällä kirjoituksia siihen varmistui nopea ja laaja levikki. Samalla myös kommentit olivat tärkeitä, jotta Kant saattoi hioa käsityksiään ja muotoilujaan. (Maliks 2014, 4.)

Kant arvosti saksan kieltä ja käytti sitä tieteellisissä populaareissa teksteissään käytännössä koko akateemisen uransa ajan, joka alkoi luennoitsijana *Privatdocent*-nimikkeellä syyskaudella 1755 (esim. Höffe 1983, 27.) Väitöksensä ja habilitaatiotyönsä lisäksi hän julkaisi joitakin tutkielmia latinan kielellä, mutta muutoin hän käytti saksaa. Elleivät akateemista toimintaa säännelleet virkamääräykset toisin sanelleet, Kant käytti myös viran hoidossa saksaa. Sitä hän piti keskeisenä Euroopan kielistä, englantia lähinnä sen alamurteena. (Vorländer 2004, 97.)

Kant halusi työstää tekstinsä mahdollisimman täydellisesti saksaksi aina vierassanoja myöten, jos se oli mahdollista. Hän kirjoitti ammatti-ilmaukset "in Parenthese" latinaksi tai kreikaksi ja tekstin muutoin saksaksi. Muutkin Preussin oppineet siirtyivät vähitellen 1700-luvulla käyttämään pääasiassa saksaa. Saksalaisen kirjakielen ja tieteen termien muokkaamisessa olivat pisimmällä oikeusoppineet, ja heiltä omaksuttiin käsitteitä myös muihin dissipliniin. Kantilta löytyy paljon oikeuteen viittaavaa terminologiaa. Hän sai vaikutteita ainakin Christian Thomasiukselta (1655–1728) ja Wolffilta, jotka käyttivät tieteellisissä teksteissään saksaa latinan ohella. Karl Vorländer luonnehtii Kantia ja Wolfia tieteellisen saksan merkittäviksi kehittäjiksi. (Vorländer 2004, 106.)

Kant hioi tekstejään huolellisesti eikä luovuttanut niitä viimeisteleättöminä eteenpäin (Gulyga 2004, 234.) Miksi sitten kuitenkin *Kritik der reinen Vernunft* on niin vaikeasti luettava, jos sen kirjoittaja kiinnitti erityistä huomiota

³ [Siis haluan joskus tietää, mihin kysymyksiin yleisö haluaisi mieluiten tietää ratkaisun.]

myös tyyliin? Yksi ilmiselvä vastaus on, että Kant toimi kuten oli oppinut ja omaksui aikakauden raskaan tavan kirjoittaa. (Vorländer 2004, 99–107.)

Toisaalta esimerkin julkaisun nopeasta painokuntoon saattamisesta tarjoaa *Der Streit der Fakultäten* –koosteen työstämisestä kertova kirjeenvaihto. Ainakin tämän työn kohdalla Kant pyytää julkaisijaa tarkistamaan oikeinkirjoituksen. Omien sanojensa mukaan hän esimerkiksi usein kirjoittaa c-kirjaimen, vaikka pitäisi mieluummin käyttää k-kirjainta. (Giordanetti 2005, XXI.)

Kant yhdistää poliittisissa esseissään argumentteja reaalipoliittiseen elämään, esimerkiksi miten saada monarkki hienovaraisesti näyttämään vanhanaikaiselta, miksi sananvapaus on tärkeää, miksi vallankumouksen on edettävä vähittäin, miksi intelligentsian pitäisi saada erityisiä oikeuksia, miten järjestelmän muutos tapahtuu, mitkä toimet edistävät kansainvälistä rauhaa, mitä tarkoittaa ”vierasystävyyys” ja niin edelleen. (Ellis 2006, 547.)

1.1.2 Käsitehistoria

Politiikka-käsite esiintyy Kantin teksteissä harvoin ennen vuotta 1781. Sitten se näkyykin usein sekä nominatiiveina *Politik* ja *Politiker* että adjektiivina *politisch*. Varsinkin suurten pääteosten valmistuttua yhdeksänkymmentäluvulle tultaessa Kantille järjestyi aikaa kääntyä akateemista lukijakuntaa laajemman yleisön puoleen. Myös reaali maailman uutiset toivat kommentoitavaa ja seurattavaa. Ranskan ja Pohjois-Amerikan ennenkuulumattomat poliittiset tapahtumat tarjosivat päivittäistä puheenaihetta ja pohdittavaa.

Tarkasteltavat tekstit avautuvat historiallista taustaa vasten. Kiinnostavaa on, kuinka Kant käyttää ja osaltaan uudistaa saksan käsitteistöä. Reinhart Koselleck (1923–2016) muistuttaa käsitteiden välttämättömyydestä kokemaansa havainnoivalle subjektille. Elämykset kootaan käsitteillä sellaiseen muotoon, että niitä voidaan välittää toisille subjekteille.

Mit Kant gesprochen: keine Erfahrungen ohne Begriffe und keine Begriffe ohne Erfahrungen. (Koselleck 2010, 59.)⁴

Koselleck on saksalaisen käsitehistoriallisen tutkimustavan voimahahmoja. Hän on johtanut laajan *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur Politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (1972–1997) -kirjasarjan toimittamista. Nojaan siihen useissa kohdissa työssäni. Hyödynnän myös kirjasarjan myötä kehittyneitä käsitehistorian metodologiaa. Koselleck on relevantti lähde myös Kantin tekstien tulkitsijana.

Käsitehistoriassa perusoletuksena on, että asiayhteyksien ja niiden sanallisten ilmaisujen välillä on jatkuvaa jännitettä. Kertaalleen kirjoitettu ja siten lukkoon lyöty historia voidaan kirjoittaa uudelleen. Uudelleenkirjoituksessa lähteillä on veto-oikeus. (Koselleck 2006, 70–71.)

Uusia käsitteitä on mahdollista innovoida, kun oletetaan, että kuulijakunta ymmärtää ne. Uusiutumisen takeena on kielen toistuvuus, tutuksi tullut ei enää

⁴ [Kantin mukaan ei ole kokemuksia ilman käsitteitä eikä käsitteitä ilman kokemuksia.]

herätä huomiota. (Koselleck 2006, 58–59.) Esimerkkinä Koselleck esittää valtion pohjana olevan *status*-sanan käsitehistoriallisen muutoksen Saksan territoriaali-valtioissa. *Staat*-käsite pysyi 1600-luvulta 1800-luvulle saakka yhtäpitävänä *Stand*-käsitteen kanssa. Ruhtinaan asema (*Stand*) oli hänen valtionsa. Luonnon-oikeuden perintönä muutamassa vuosikymmenessä tilanne kääntyi niin, että merkitykseltään lähes identtiset *Stand* ja *Staat* muodostuivat eri käsitteiksi. (Koselleck 2010, 65.)

Status-käsite, joka oli viitannut pluraaliin yhteiskuntaan, siirtyi peruskäsitteeksi. *Staat*-muodossa se kohosi tarkoittamaan tiettyä merkitysten kombinaatiota. Ruhtinaan sijaan valtiosta tuli suvereeni. Valtion ylimpien sijaan (*Oberhauptes des Staates*) tuli "*Staat überhaupt*". Valtio käsitti useita kokonaisuuksia, kuten lainsäädännön, finanssit, verot, koulun ja kirkon (Koselleck 2006, 66.)

Status-sana viittasi 1600-luvulla *Stand*-sanaan, jonka kohde oli poliittinen instituutio tai sosiaalinen organisaatiomuoto. *Stand*-termin kriteerit eivät kuitenkaan olleet enää samoja 1800-luvulla. *Staat*-käsitteellä on 1800-luvulla sellaisia perustuslaillisen- tai oikeusvaltion tunnusmerkkejä, joita 1600-luvulla ei voinut olla. (Koselleck 2010, 384.)

Kantin eri teksteissä valtiota vastaavat käsitteet ja niiden sisältö vaihtelevat. Kant määrittelee niiden merkitystä myös itse, osin ristiriitaisesti. Esimerkiksi yhteiskuntasopimuksen yhteydessä hän esittää, että *das gemeine Wesen* ja valtiona kansat, joka on tässä monikollinen muoto, tarkoittavat samaa: *um sie als Glieder eines gemeinen Wesens, d. i. des Volks als Staat betrachtet (universi)...* (Kant 1797, AA VI, 315.) Toisaalta Kant nimittää yhteiskuntasopimuksen jälkeistä seuraavaa poliittis-sosiaalista tilaa yleensä käsitteillä *das gemeine Wesen*, valtio-käsitettä hän käyttää vahvemmin silloin, kun on kysymys hallintoon viittaavista asioista.

Samalla tavoin Kantin ajatteluun vaikuttanut Wolff käytti "*gemeines Wesen*"-käsitteitä ja valtio (*Staat*) esiintyy myöhemmin usein vallan ja hallitsemisen yhteydessä (*Macht und Herrschaft*). Valtio-käsitteen käyttö lisääntyi vähitellen. "*Reich*" oli varattu käytettäväksi niissä yhteyksissä, joissa viitattiin Pyhään saksalais-roomalaiseen keisarikuntaan (*das Heilige Römische Reich Deutscher Nation*). (von der Pfordten 2009, 43–44.)

Sanan merkitys ja sanan käyttö eivät käy koskaan "yksi yhteen" ajan muuttuessa. Käsitteillä ja todellisuudella on omat historiansa, jotka voivat viitata toisiinsa, mutta niiden muuntumisen järjestys vaihtelee. (Koselleck 2006, 66.) On myös mahdollista, että kauan esillä ollut käsite muuttuu odotuskäsitteeksi (*Erwartungsbegriff*). Fichten valtion käsite on utopistisuudessaan esimerkki tästä. Siinä valtio kasvattaa kansalaiset itsenäisiksi, ja kun he pääsevät päättämään, väkivalta ja pakko poistuvat. (Koselleck 2006, 68.) Uuden ajan liikekäsitteille voi sanoa säännöksi sen, että mitä pienempi kokemussisältö, sitä isommat odotukset. Erityisesti näin oli Ranskan vallankumouksen aikoihin.

Kun jokin käsite ei enää kata sille ajateltua kokemusaluetta, se menettää voimansa peruskäsitteenä ja korvautuu toisella. Esimerkiksi eliitti syrjäyttää aatelin, taloudenhoito maanviljelijän, työllinen työntekijän ja yhteiskunta valtion. Siirtymä ei tietenkään ratkaise käsitteisiin sisältyviä ongelmia. (Koselleck 2006, 70.)

Koselleck kritisoi tiettyä leväperäisyyttä, jota käsitehistorian alla siedetään. On selvää, että sanojen käyttö ja kieli muuttuvat. Puhumme tänään toisin kuin sata vuotta sitten ja huomenna toisin kuin tänään. (Koselleck 2006, 383.) Sääty-yhteiskunnan instituutiot muuttuivat historian myötä. Samalla kielenkäyttö ja sanojen merkitykset muuntuvat niin, että ne sovittautuvat kuhunkin historiallisen ajan vaiheeseen. 1700-luvun *Stand*-käsitteen varhainen merkityssisältö vanhenee, koska siihen viittaavaa ilmiötä ei myöhemmillä vuosisadoilla enää ole. (Koselleck 2006, 384.)

Stand-sanan identiteettiä täytyy jäljittää taaksepäin, jotta voidaan ymmärtää myöhemmin vanhentunut 1700-luvun käsite. Tätä metodista menetelmää kutsutaan käsitehistoriaksi. Prosessi, jossa säädöt muuttuvat, on historiallinen ja samoin siihen liittyvä sanojen käyttö. Itse käsite, joka liittyy 1700-luvun aikaan, pysyy erossa historiallisesta muutoksesta ja on vain historiallis-kielitieteellisesti rekonstruoitavissa tai uudelleen tavoitettavissa. (Koselleck 2006, 384.)

Toinen esimerkki sanankäytön muutoksesta ja käsitteen muuttumattomuudesta on monikko vanhan lakikodifikaation *Das Allgemeine Landrecht für die Preussischen Staaten* -nimessä. Otsikko viittaa useiden valtioiden summaan. Yksikkönä *Der preussische Staat* ilmestyy teksteihin jo 1700-luvulla, mutta perustuslaissa se esiintyy vasta vuonna 1851. Landrecht ei tunne valtiorajan käsitettä. Alamaisten tai kansalaisten (*Bürger*) määritelmä toimii vanhasäätyisen alueellisen tuomiovallan (*Gerichtshoheit*) mukaan. Käsitteellisesti ymmärrettävää valtiokansalaisuuden käsitettä ei ollut. Otsikossa monen valtion summana toimiva *Staaten*-sana viittaa tiettyyn territorioon, jossa on yhtenäinen alamaisten joukko. Valtio-käsitettä (*Staat*) ei yksiköllisenä vielä voitu käyttää. (Koselleck 2006, 384–385.)

1.1.3 Tutkimuksellinen konteksti

Oikeuden merkitys politiikkaa koskevissa yhteyksissä kulkee yhtenä juonteena Kantin poliittisessa ajattelussa, erityisesti yhteiskuntasopimusmuotoilua ja kansalaisuutta koskevissa kirjoituksissa. Kantin valtiota kuvaavissa ilmaisuihin keskeistä on turvata oikeus, ja oikeus puolestaan on omistamisen turvaamista varten. Oikeudella ja siihen liittyvillä käsitteillä on keskeinen asema teksteissä, joissa Kant käsittelee luonnontilasta yhteiskuntaan siirtymistä.

Wolfgang Kersting luonnehtii 1984 julkaistua teostaan *Wohlgeordnete Freiheit. Immanuel Kants Rechts- und Staatsphilosophie* ensimmäiseksi yritykseksi rehabilitoida Kantin oikeusfilosofia. Hänen mukaansa Kantin *Die Metaphysik der Sitten* ei ollut aiemmin saanut ansaitsemaansa huomiota osakseen. Se on joko sivuutettu vanhan, henkisesti heikenneen filosofin teoksena tai paluuna Wolffin ja Gottfried Achenwallin (1717–1772) teleologiseen luonnonoikeusfilosofiaan. Kant-tutkijoille on ollut ongelmallista löytää vaikeaselkoiselle ja laajalle oikeusfilosofialle oma paikkansa Kantin tuotannon kokonaisuudessa. (Kersting 1984, vii.) Kerstingin monografia on kattava kokonaisteos, joka löytyy monien Kantin politiikkaa käsittelevien tutkijoiden viittauksista.

Luonnonoikeuden merkitystä historiallisena taustana ja Kantin ajattelun elementtinä on tutkinut Klippelin ja Kerstingin lisäksi esimerkiksi Jutta Brückner. Erot ja yhtäläisyydet Kantin yhteiskuntasopimusteorian ja Thomas Hobbesin

(1588–1679) *Leviathanin* välillä ovat kiinnostavia. Onhan Hobbes referenssi, jonka Kant itse mainitsee otsikkotasolla.

Katrin Flickschuh arvioi, että Kantin poliittisen ajattelun tutkimuksen nousuun 1980-luvulla vahvasti vaikuttaneet Jürgen Habermas ja John Rawls kuitenkin jokseenkin ohittavat oikeusopin. Flickschuh on havainnut, että anglosaksisen tutkijakunnan työtä vaikeutti yhtenäisen englanninkielisen käännöksen puuttuminen ennen Mary Gregorin käännöksen ilmestymistä. Toisaalta, eivät saksankielisen alueen tutkijatkaan olleet aiemmin ottaneet teosta omakseen, vaikka kieli ei ole ollutkaan esteenä. *The Metaphysics of Morals* -englanninnoksen sisältö oli ilmestyttyään vuonna 1993 pettymys monille sitä odottaneille. Se on hajanainen ja siinä on osia Kantin aiemmista töistä. (Flickschuh 1997, 50.)

Katrin Flickschuh toteaa, että Kantin poliittista filosofiaa on liiaksi tulkittu moraalifilosofiasta käsin. *Rechtslehre* on sivuutettu joko liian metafyyssisenä tai vaikeaselkoisena. (Flickschuh 2000, 1–7.) Oikeusfilosofian merkitystä painottaa myös Elisabeth Ellis poliittisen tulkinnan perustana (Ellis 2006, 544.)

Kerstingin inspiroimaa tutkijakuntaa voisi luonnehtia vanhemmaksi poliittisia teemoja historiallisen taustan kautta käsitelleeksi suuntaukseksi. Vahvasti käsitehistorialliseen teoriaan perustavia tulkitsijoita ovat tietenkin jo aiemmin mainittu Koselleck ja esimerkiksi julkisuuden teeman käsittelyä avannut Hans Erich Bödeker. Olen saanut tähän työhöni vaikutteita niin luonnonoikeutta ja siihen sisältyvää yhteiskuntasopimusta tutkivilta tulkitsijoilta kuin myös oikeutta ja epookin ajattelua avaavista julkaisuista.

Lisäksi inspiroivia ajatuksia ovat tarjonneet myös uudemmaksi historiatietoiseksi koulukunnaksi luonnehtimani tutkijat, heistä erityisesti Reidar Maliks ja hänen Kantin aikalaiskontekstia painottavat tulkintansa.

1.1.4 Arendtin tulkinta

Tarkkailijan ja toimijan välisen suhteen ajatellaan yleensä edustavan teoriaa ja käytäntöä. Hannah Arendtin (1906–1975) mukaan tällainen jaottelu ei kuitenkaan käy tulkitessamme Kantin suhtautumista politiikkaan. Käytännön asioissa päättää järjen maksiimeja seuraava tahto, ei arvostelma. Poliitiikka ei kuulu käytäntöön, vaan on sukua esteettisen arvostelman alueen ominaisuuksille.

Arendt käyttää hyväkseen tietoa, jonka mukaan Kantin *Kritik der Urteilskraft* -teoksen piti alun perin ilmestyä *Kritik des Geschmacks* -nimellä (esim. Arendt 1985, 20.) Arendt muotoilee oman käsityksensä Kantin poliittisesta ajattelusta käyttämällä lähtökohtanaan tätä ns. kolmatta kritiikkiä. Teokseen sisältyvä osuus kauniin arvostelukyvystä on Arendtin mukaan mahdollista ajatella paralleeliksi poliittisen arvostelukyvyn kanssa. Tämä avaus aiheutti 1980-luvun lopulla ja seuraavalla vuosikymmenellä vahvan Kant-ja-estetiikka -tulkintojen kukoistuksen.

Arendt lähtee siitä, että Kantin käsitys politiikasta on löydettävissä hänen esteettisestä ajattelustaan. Arendt muotoilee tulkintansa luennoissaan, jotka on julkaistu postuumisti nimellä *Das Urteilen*⁵. Keskeisenä ajatuksena niissä on se,

⁵ Teos on julkaistu englanniksi 1982 ja saksaksi vuonna 1985.

että kohteen (*Gegenstand*) kauneutta arvioidessaan katsoja on samanlaisten ongelmien edessä kuin poliittista toimintaa arvioidessaan.

Arvostelman muodostamisessa Kant käyttää muotoa ”annetut mielikuvat” (*gegebene Vorstellungen*). Ne ovat havaintoja, jotka voivat olla loogisia ja suuntautua empiirisiin kohteisiin, tai jos kysymyksessä on kauniiseen liittyvä esteettinen arvostelma, ne kohdistuvat empiirisen kohteen sijasta subjektin tunteeseen. Arendt tulkitsee, että jälkimmäinen havaitsemisen tapa toimii poliittisen arvostelukyvyyn kanssa samalla tavalla. (esim. Arendt 1985, 88–91.)

Kun yksilö arvioi oman mieltymyksensä pohjalta jonkun asian kauniiksi, hän samalla edellyttää, että esine on muidenkin mielestä kaunis. Ratkaistava kysymys on, kuinka välittää subjektin yksilöllinen arvio toisille. Kuinka vakuutetaan yhteisölle, että tämä ruusu on kaunis tai tämä ruoka maukasta, ellei siitä ole empiirisiä faktoja? Kuinka keskustella pitämisen alueen mielipiteistä, kun arviot ovat subjektiivisia?

Kantin mukaan ihmisillä, eli subjekteilla, on eräänlainen yhteisaisti (*Gemeinsinn, sensus communis*), joka arvioi tunteen, ei käsitteiden perusteella. Yksilö olettaa, että se vaikutelma, joka syntyy ymmärryksen ja kuvituskyvyn kautta, on sama myös muilla ihmisillä, koska heilläkin on *sensus communis* -aisti. Arvostelmat täytyy voida välittää toisille, jotta myös muut voivat hyväksyä arvion.

Arendt osoittaa Kantin saaneen Sokrateelta laajennetun ajattelun (*die erweiterte Denkungsart*) johdonmukaisuuden vaatimuksen. Kantin laajennetun ajattelutavan mallissa yksilö tarkastelee maailmaa sitoutumattomasta positioista. Toisaalta, Sokrates ei kuitenkaan ollut sitoutumaton katsoja, vaan hän järjesti esiintymisellään näytelmän. Hän oli itse toimija.

Arendtin mukaan Kantin politiikkakäsitystä ei voi yhdistää tämän käytännölliseen filosofiaan. Moraalin alueen ratkaisut ihminen tekee yksin, mutta arvostelukykyä käytetään yhdessä muiden kanssa. Samoin edistys, valistus ja politiikka koskettavat koko ihmiskuntaa (*Gattung*). Arendt osoittaa *Zum ewigen Frieden* -esseen esimerkillä, ettei moraali ole edes välttämätön politiikassa. Myös paholaisista koostuva kansa, Kantin sanoin ”*ein Volk von Teufeln*”, pystyy luomaan hyvän valtiojärjestyksen.

Kategorisesta imperatiivista voidaan päätellä, että pahan ihmisen tunnusmerkki on se, että hän sallii itselleen poikkeuksia yleisestä säännöstä. Vaarallista on säännöstä poikkeaminen, ei pahuus sinänsä. Pahat kansalaiset voivat muodostaa hyvän valtion, kunhan he vain noudattavat lakeja. Säännöistä poikkeaminen on moraalin alueella väärin. (Arendt 1985, 21.) Arendt ei painota tarkastelussaan toiminnan tuloksia. Poliittika on pikemminkin toimintaa, joka on merkittävä oman olemassaolonsa vuoksi. Sen tekee onnistuneeksi yleisön suosionosoitus, ei välttämättä lopputulos. Toiminnasta tekee poliittisen suosiota osoittava katsomo, eivät näyttelijät. (Arendt 1985, 85.)

Arendtin mukaan katsojan näkökulma on olennainen Kantin poliittista ajattelua avattaessa. Poliitiikan toimija on kuin näyttelijä näyttämöllä. Hän on roolinsa vanki, eikä pysty arvioimaan tapahtumia kokonaisuudessaan. Arvion toiminnan poliittisuudesta tekee katsoja. Se edellyttää julkisuutta. Yksilöllinen katsojan arvioita painottava ajatus periytyy länsimaiselle ajattelulle olennaisesta

kontemplatiivisuutta korostavasta asennoitumisesta maailmaan. Katsoja voi ajatella yksin, mutta toiminta ei voi koskaan tapahtua muista eristäytyneenä. (Arendt 1985, 81.) Ongelmalliseksi Arendtin tulkinnassa jää näyttämöllä esiintyvien taiteilijoiden poliittinen rooli. Onko heillä mahdollisuuksia arvioida tai reflektoida toimintaansa katsojan tavoin? Ovatko he toimiessaan kykeneviä tilanteiden mukaan muuttuviin perusteltuihin päätöksiin

Kuten Arendt osoittaa, Kant toteutti katsojaroolia seuraamalla 1700-luvun lopun isoja poliittisia tapahtumia, Ranskan vallankumousta ja Pohjois-Amerikan brittiläisten siirtokuntien itsenäistymistä. Hän tilasi sanomalehtiä ja odotti malttamattomana niiden uutisia. Hän oli katsoja eli samalla poliittinen toimija, joka seurasi näyttämön tapahtumia ja kommentoi niitä. (Arendt 1985, 27 ja esim. Casirer 1918, 391.)

Kuitenkaan Kant ei tyytynyt vain kommentoimaan, vaan hän muokkasi toiminnallaan myös näyttämön poliittisia tapahtumia. Kuten Arendt osoittaa, vuoden 1780-luvun lopulla Kantin ajattelussa näkyi vahvistuva kiinnostus valtion ja valtiosääntöoikeuden (*Staats- und Verfassungsrecht*) teemoihin, eikä vastaavaa kiinnostusta löydy hänen varhaisista teksteistään. Pääpainon saavat valtio-, laki- ja oikeuskysymykset. (Arendt 1985, 27.)

Arendt mainitsee, että valtiollisten ja poliittisten asioiden ajattelemisen viehätti ja kiinnosti Kantia ja valtiomuotojen pohtiminen oli hänelle mieluista ajatusleikkiä. *Streit der Fakultäten* (1978) [*Tiedekuntien riitelä*] -tekstissä Kant kirjoittaa:

Ein Staatsproduct, wie man es hier denkt, als dereinst, so spät es auch sei, vollendet zu hoffen, ist ein süßer Traum;... (Kant 1798, AA VII, 92.)⁶

Ei liian "vakavaksi" tarkoitettua tyyliä on esimerkiksi *Mutmaßlicher Anfang der Menschengeschichte* (1986) -tekstin alussa. Siinä Kant kutsuu lukijaa huvimatalle kanssaan kokeilemaan, voisiko hänen historiakokeensa olla todistusvoimainen. Kant tekee toisin sanoen ajatuskokeita, jotka ovat spekulatiivisia eli voisivat olla toisenlaisiakin. Kantin metafysiikan mukaan *das Ding an sich* -alue on mahdoton tuntea, ja sen vuoksi spekulatio on tarpeen metafysiikassakin. Lukuohje "Ei liian vakavasti" antaa mahdollisuuden sille, että näihin ei sitouduta vahvasti, vaan sama henkilö voi esittää myös erilaisia ajatusrakennelmia. Ehkä muotoilu oli myös varautumista mahdollisen sensuuritilanteen varalle.

Kant haaveili sellaisesta poliittisesta maailmantilanteesta, jota ei ollut suoranaisesti hänen näköpiirissään, eikä sen ole vielä nähty toteutuvan siinä muodossa kuin hän kaavaili. Voisimme perustellusti luonnehtia häntä myös utopia-kirjailijaksi.

⁶ [Valtioluomus - niin kuin se tässä ajatellaan täysin toteutuneeksi vaikka sitten minkä ajan päästä - on suloinen uni.] (kts. Kananen: Kant ja ihmiskunnan matka (maailman)kansalaisuuteen. *Politiikantutkimus. Teach-in-puheenvuoroja 21.5.2010.* (s. 73-76)

1.2 Poliittikkakäsitteistön murrosaika

Kantin akateeminen aktiivikausi sijoittuu murrosaikaan, jossa saksalainen politiikan käsitteistö oli myöhemmän tutkimuksen mukaan murtumassa staattisista disiplinaikäsisteistä toimintakäsisteiksi. Koselleck kutsuu tätä noin sadan vuoden ajanjaksoa satula-ajaksi (Koselleck 1972, xv.) ja sijoittaa sen vuosiin 1750–1850. Aikalaiset eivät tietenkään itse eksplikoi tällaista käsitteiden kehitystä.

Kant ei määrittele eksplisiittisesti omaa politiikan käsitettään, vaikka hänen kirjoituksissaan mainitaan termit *Politik*, *Politiker* ja *politisch* useaan otteeseen. Eri-tyisesti kirjeenvaihdosta ja myöhemmästä tuotannosta löytyy näistä esimerkkejä. Todennäköisesti termit olivat aikalaikäytössä jo siinä määrin vakiintuneita, että ne oletettiin yleisesti tunnetuiksi. Ne ymmärrettiin, eikä ollut tarvetta niitä erikseen selittää.

Saksalaisessa teoriakirjallisuudessa tehdään erottelua vanhan ja uuden politiikan käsitteistön välillä. Dolf Sternbergerin mukaan historiallinen ero näiden kahden käsityksen välillä on niin suuri, että on oikeastaan ihme, että niitä kuvaa nykykielessä yksi ja sama sana. Saksan kielen sanaperheen *politisch*, *Politik* ja *Politiker* juuret ovat kreikan *polis*-sanassa. *Polis* on muuntunut saksassa merkitsemään seuraavia: *die Stadt*, *die Burg*, *die Gemeinde*, *die Bürgerschaft* ja *der Staat*. Tämä sanaryhmä ei kuitenkaan ole tullut myöhempään saksankieliseen käyttöön suoraan kreikasta, vaan se on ottanut vaikutteita historiallisen matkansa varrella keskiajan latinasta ja ranskasta. (Sternberger 1984, 24–25.)

Politik-termi esiintyy saksan kielessä ainakin jo 1600-luvulta, poliittinen-sanaa (*politisch*) löytyy jo 1500-luvulta, molemmat ovat siirtymiä ranskan *politique*-sanasta. Saksalaisen alueen erikoinen *Polizei*-sana on taustaltaan vanhempi ja todennäköisesti keskilatinan *policia*-sanasta juontuva. Se on ollut käytöltään laajasti valtionhallintoon viittaava. (Sternberger 1984, 24–25.) Sitä käytettiin lähinnä ruhtinasvaltioiden poliittiseen hallintoon liittyvissä asioissa. Käytössä oli myös ”*Polizeiwissenschaft*”-käsite. Esimerkiksi Johann von Justi (1717–1771) kirjoitti Göttingenissä vuonna 1756 kirjan *Grundsätze der polizey-Wissenschaft in einer Vernünftigen, auf den Endzweck der Polizei gegründeten, Zusammenhange und zum Gebrauch Akademischer Vorlesungen abgefasst*. Kant käyttää *Polizei*-termiä muutaman kerran. Se ei ole merkittävä elementti niissä teksteissä, joita tämä tutkimus käsittelee.

Kari Palonen näkee Sternbergerin tavoin saksalaisella poliittikkakäsitteellä kaksinaisen historian. Aristotelisessa traditiossa politiikka käsitetään disiplinaikäsisteinä tai oppina, kuten etiikka ja metafysiikka, mutta ei välttämättä tieteenä. Vastakohtaisuus historiallisessa ymmärryksessä voidaan esittää olemisen ja toiminnan ”*Sein und Tun*” tai ”*Sein und Handeln*” -alueiden välillä. Poliittikkadisiplinaikäsistein (*Polis-Lehre*) kohde on *polis* ja siihen viittaava adjektiivi poliittinen (*politisch*) tarkoittaa toimintaa poliiksen suhteen. Tämä vastinpari ei ole identtinen ”poliittikka tieteenä” ja ”poliittikka taitona” -erottelun kanssa. Myös taito (*Kunst*) voidaan ymmärtää oppina (*Lehre*) disiplinaikäsistein tavoin.

Palosen teesi on, että poliittikkakäsistein ymmärtämisessä on tapahtunut horisontinvaihdos disiplinaikäsisteistä toimintakäsisteiksi. (Palonen 1985, 20–21.)

Reinhart Koselleckin satula-aikateesiä seuraten Palonen sijoittaa siirtymän tapahtuneeksi noin vuosien 1750–1850 välisenä aikana.

Palosen mukaan käsitteiden vastakohtat tuovat lisävalaistusta niiden käytön kehittymiseen. Subjektivistinen käsite viisusoppi (*Klugheitslehre*) ja toimintakäsitteen alkuperä ovat molemmat yhteydessä adjektiivin poliittinen kanssa. Latinankielinen persoonakäsite *politicus* kattaa molemmat puolet: poliittisen ajattelijan ja kirjailijan sekä toimivan valtiomiehen. Toimintaa "*Handeln*" kuvataan latinankielisissä kirjoituksissa termillä "*actio*" eikä "*politica*". (Palonen 1985, 22.)

Politicus, mies, joka hallitsee hovitavat ja omaa hyvän maun, nousee keskeiseksi käsitteeksi maku-termin ilmestymisen ja kukoistuksen myötä.⁷ Brücknerin mukaan politiikka viisusopiksi (*Klugheitslehre*) ymmärrettyä juurensa hovikulttuurista. Saksassa dominoiva käsite politiikalle vielä pitkälti 1700-luvulle oli *Klugheitslehre*. Se tarkoitti alun perin yksityisille ruhtinaille ja aatelisille kirjoitettuja toimintaohjeita. Ne ilmaantuivat poliittisesti synonyymeinä kieroilua ja juonittelevaa toimintaa kuvaaville sanoille, esim. "*listig*", "*verslagen*" ja "*slau*". Sieltä ne kääntyivät yksityiselämään ja antoivat *Politik*- ja *politisch*-termeille pejoratiivisen kaiun. (Palonen 1985, 24–25.)

Poliittinen rationaalisuus ja juridinen rationaalisuus tulivat vähitellen synonyymeiksi. Niin kauan kuin politiikka oli aateliston toimintaa ja hovi sen keskus, vallitsi symbioosi hallitsemisen viisauden, kansalaisharkinnan (*civilis prudentia*) ja hovimiehen viisauden kesken. (Brückner 1977, 92–93.)

Maku, ei pelkästään esteettisenä vaan myös moraalisenä kategoriana, muodosti sivistysidealin, jossa hyve- ja viisusoppi sekä ihmistuntemus sekoittuivat. Tuloksena oli elämäntaito nimeltä politiikka. *Politicus*-ideaalissa oli kolme komponenttia: taistelu muiden ilkeyttä vastaan, kamppailu hovissa asemasta ja vaikutusvallasta sekä siviilikulttuurinen inhimillisen säädylisyyden ja sivistyksen mukainen olemus.

Politicus-karaktääri tyyppinä sopii hyvin kuvaamaan Königsbergin ja muun Preussin yliopistojen oppineiden elämäntapaa. Tapakulttuuri, seurustelu ruuan ja juoman ääressä, oli tärkeää. Vieraiden kestitseminen kuului Königsbergissäkin professorien tapoihin. Henkevä kirjeenvaihto ja satiiriset sutkaukset olivat seurustelussa olennaisia. Ulkoinen olemus oli pikkutarkkaan harkittu, peruukki ja vaatetus huolella valittuja. Kant olisi tyyllisesti sopinut hyvin hovin parketille. Galanteria, tavat ja pukeutuminen, olivat olennaisia tässä kokonaisuudessa. (Brückner 1977, 92–93.)

Selkeästi toisistaan erottuvat säädyt toimivat omissa killoissaan. Königsbergin kreivitär Caroline von Keyserling (1727–1791) järjesti keskustelutilaisuuksia, joihin osallistuivat aateliset, virkamiehet, upseerit, kauppiat ja oppineet. Ne olivat kaupungin henkiselle elämälle tärkeitä tilaisuuksia. (Irrlitz 2002, 1–5.) Tämän tyyppiset salongit olivat käytännössä ainoita paikkoja, joissa oppineet saattoivat vaihtaa jopa poliittisia mielipiteitä.

Politiikan taito-merkityksen muuntuminen puhtaasti menetelmiä ja päämäärähakuisuutta kuvaavaksi opiksi on merkittävää 1700-luvun käsitekehityk-

⁷ *Politicus* ei kuitenkaan tarkoittanut politiikkaa myöhemmin ymmärretyssä mielessä.

sessä. Tämä instrumentalisointi mahdollistaa politiikan yhdistämisen luonnonoikeuteen. Wolffin järjestelmässä politiikka on tarkoituksenmukaisuusoppina käytännölliselle tieteelle alisteinen. Vastakohtana käsityöläisyytenä ymmärretylle viisausopille on viisaus nyt ymmärretty yleisten periaatteiden tai maksimien mielessä. Palonen nostaa Kantin esimerkiksi *Klugheitslehre*-ajattelusta politiikassa. (Palonen 1985, 25.)

Vähitellen Aristoteleen *polis*-opin perinne hajoaa. Etiikka normatisoituu ”*Tugendlehreksi*” ja talous muuntuu merkantilismiksi ja kameralismiksi. Suppeampi Aristoteleen politiikkatulkinta voisi olla instituutio-oppia tai valtiosääntöoppia. Uuden ajan tulkinnassa tämä linja tulee näkyviin valtiosääntö-, hallinto- tai valtio-oppina. Poliiksen tilalle astuvat valtio sekä sen hallinto ja herruussuhteet. (Palonen 1985, 24.)

Zum ewigen Frieden -tekstissä Kant kirjoittaa politiikasta ensimmäisessä liitteessä: *Über die Mißhelligkeit zwischen der Moral und der Politik in Absicht auf den ewigen Frieden*.⁸ ”*Politik*” on viisautena (*Klugheit*) ymmärrettävä käsityömaisen viisausopin vastakohtana, yleisenä prinssiippinä tai maksimina. Normatiivisena viisausoppina politiikka käsittää Kantilla teknisten normien systeemin, joka ver-
tautuu periaatteessa oikeusopin vastaavaan. (Palonen 1985, 25–26.)

Die wahre Politik kann also keinen Schritt thun, ohne vorher der Moral gehuldigt zu haben, und obzwar Politik für sich selbst eine schwere Kunst ist, so ist doch Vereinigung derselben mit der Moral gar keine Kunst; denn diese haut den Knoten entzwei, den jene nicht aufzulösen vermag, sobald beide einander widerstreiten. (Kant 1795, AA VIII, 380.)⁹

Todellinen politiikka on jotakin sellaista, jota voidaan harjoittaa ilman ristiriitaa moraalin kanssa. Kant ei kuitenkaan mainitse ainakaan tässä tekstissä etiikkaa tai politiikan yhteensopivuutta tai ristiriitaa etiikan kanssa. Jos ajattelemme, että etiikka on teoreettinen disiplina ja moraalinen sen sovellus käytännössä, täytyy näillä kahdella olla jonkinlainen yhteys.

Palonen nostaa esiin myös Kantin taitokäsitteen muotoilun *Arvestelukyvöyn kritiikistä*. Erottelu pelkän tiedon ja tietoisien välttämättömän taidon välillä ilmi-selvästi osoittaa syyn erottaa politiikka taitona pelkästä tekniikasta (josta Kant antaa esimerkkinä pellonmittaustekniikan). Kun Kant näkee politiikan viisausoppina, se ei tarkoita vain suoritettavaa tehtävää (*Kunstaufgabe*), eikä välttämättä politiikan instrumentalisoitua. Poliitiikan kriteeri ei ole järki vaan tulos. Poliitiikka on taitoa ”käyttää luonnonmekanismia” ihmisten hallitsemiseen. Se perustuu empiirisiin periaatteisiin ja sen maksimit ovat pelkkää käytäntöä. (Palonen 1985, 25–26.)

⁸ Ristiriitaisuudesta moraalin ja politiikan välillä ikuisen rauhan näkökulmasta (Kant 1989, 47, suomennos Jaakko Tuomikoski.)

⁹ Todellinen politiikka ei siis voi astua askeltakaan antamatta ensin hyväksymistään moraalille, ja vaikka politiikka onkin semmoisenaan vaikea taito, niin ei kuitenkaan sen yhdistäminen moraalin kanssa ole taito eikä mikään, sillä moraalinen lyö sen solmun poikki, jota politiikka ei kyennyt aukaisemaan, niin pian kuin molemmat joutuvat keskenään ristiriitaan. (Kant 1995, 63, suomennos Risto Siukkanen.)

Politiikkaa toimintana voidaan osoittaa löytyvän myös sellaisista yhteyksistä, joissa Kant ei sitä eksplisiittisesti mainitse. Missä kulkee kansalaisen poliittisen toiminnan raja-alue? Esimerkiksi *Mitä on valistus?* -kirjoituksessa nousee sivistyneelle yleisölle vaatimus julkiseen toimintaan. Toinen tunnettu kohta on *Über den Gemeinspruch* -kirjoituksessa esitelty vapauden vaatimus kansalaisen kriteerinä. Vapaus asettaa kansalaisen toimimaan itse omassa asiassaan.

1.3 Historiallinen toimintaympäristö

Preussi oli Kantin elinaikana vanhapreussinen maanviljelyksen varassa toimiva alue. Työ pellolla ja muualla maataloudessa oli 1700-luvulla koko Euroopan alueella yleisin elämänkohtalo. Neljä viidesosaa väestöstä sai tällä tavalla toimeentulonsa. Viljelysmaat olivat saksankielisellä alueella maa-aatelin (*Landadel*) omistuksessa. Elben itäpuolella näille suurtilojen omistajille oli vakiintunut junkkerinimitys jo aiemmilla vuosisadoilla. Alun perin neutraali *Juncherre* oli tarkoittanut nuorta miespuolista aatelistaa. Maa-aatelin häikäilemättömän toiminnan myötä siitä tuli pejoratiivinen nimitys. Kartanoiden omistajat vaativat maanviljelijöiltä päivätyötä (*Frondienst*), jonka määrä saattoi olla hyvinkin mielivaltaisen. Kartanonherrat eivät olleet pelkääneet maanviljelijöille osoitetun alueen omistajia ja työnantajia; he käyttivät myös paikallista oikeudellista valtaa, jossa rangaistukset saattoivat vaihdella rahallisista sakoista ruumiillisiin pieksemisiin ja vangitsemisiin. (Clark 2007, 196–204.)

Preussin autoritaarinen maanviljelysjärjestelmä ja sen kehitys on kiinnostanut monia historioitsioita. Christopher Clark mainitsee esimerkiksi Hans Rosenbergin, joka on käyttänyt junkkerien hallintovallasta luonnehdintaa ”miniatyyri-autokratia”. Junkkerit eivät olleet pelkääneet suurtilanomistajia ja kauppiaita, vaan he pystyivät alueillaan keskittämään itselleen kirkollis-, poliisi-, syyttäjä- ja tuomarivallan. He saattoivat hallita aluettaan siinä määrin omavaltaisesti, että maanviljelijät olivat paikoin käytännössä maaorjan asemassa ilman mahdollisuutta vaikuttaa omaan elämäntilanteeseensa. Vallankäyttöä luonnehti myös vahva maskuliinisuus ja siihen kytkeytyvä perinteisyys. Kartanon isännän valta vertautui isään (*Hausvater*), joka hallitsi paitsi ydinperhettä, myös maanviljelijöitä, mahdollisia vuokralaisia ja palvelusväkeä, eli kaikkia, jotka olivat hänen alueellaan. Tällainen järjestelmä ei tietenkään edistänyt maanviljelysmenetelmien kehitystä.

Preussin muihin alueisiin verrattuna Königsbergin ympäristö oli köyhää takamaata. Maaperä ei ollut suotuisa kehittymättömään maanviljelykseen, joka oli pääasiallinen elinkeino. Suoperäinen maapohja ei soveltunut laidunmaaksi ja kovat talvet tuhosivat usein syyskylvöt. (Gulyga 1977, 12 ja Borries 1973, 156.)

Königsberg oli Kantin elinaikana Preussin toiseksi suurin kaupunki Berliinin jälkeen. Se oli kauppakeskus, toissijaisesti myös tuotantopaikka. Esimerkiksi vuonna 1783 siellä oli 43 manufaktuuria. Königsbergin sijainti kauppakaupun-

kina oli hyvä ja se tunnettiin Euroopassa. Esimerkiksi Smith mainitsee sen Amsterdamin ja Lissabonin rinnalla samantasoisena kauppametropolina. (Brandt 1999, 282. Brandt ei mainitse viitettään.)

Aatelin merkitystä vanhapreussisessa yhteiskunnassa osoittaa termi "*Adelstaat*". (Sieg 2003, 131.) Aatelisto oli hyödyllinen valtiolle, mutta talous toimi myös toisinpäin, maatiloja omistavan aateliston pojille työllistyminen valtion tehtäviin oli tärkeä vaihtoehto, jos perintöä ei riittänyt kaikille. Fredrik Suuri suosijasi aatelin oikeuksia monin tavoin. Hänen aikanaan aateliston suhteellinen määrä korkeissa viroissa ja vaikuttavilla paikoilla lisääntyi. Aateli piti pääasiassa hallussaan myös upseerinpaikkoja. Armeijan ajateltiin tarjoavan säädynmukaisempaa toimeentuloa kuin muu hallinto.

Jotkut valistuksen kannattajat, Kant muun muassa, arvostelivat säätyoikeuksien periytymistä ja aateliston suosimista. (esim. *Über den Gemeinspruch, Zum ewigen Frieden ja Die Metaphysik der Sitten*). Nuoremman polven valistusajatteleijoista esimerkiksi Karl August von Hardenberg (1750–1822) ja Heinrich Friedrich Karl vom und zum Stein (1757–1831) jakoivat nämä perimiskriittiset näkemykset. Painavin peruste näillä virkamiehillä oli, että taloudellisia näkemyksiä korostava, synnynnäisten oikeuksien painottaminen jätti ison joukon kyvykkäitä ihmisiä virkojen ulkopuolelle. Kantilla arvostelu liittyi mielestäni pikemminkin hänen oman kansalaisuus-formulaationsa tasa-arvo-aspektiin. (Sieg 2003, 269–270.)

Fredrik Suuri ei tehnyt eroa valtion mautilojen ja perintömaidensa kesken, kaikki ne olivat kuninkaan hallinnassa. Hän luovutti käytännössä aatelistolle valtiota ylläpitävän tehtävän. Se sai etuoikeuden omistaa ritaritiloja ja hallita alueita. Näin siis käytännössä, vaikka poliittisten "testamenttiansa" mukaan kuningas ei halunnut tunnustaa muita erilaistavia arvoja kuin hyve ja taitavuus (*Tugend und Talent*). (Jaures 1974, 48–77.) Testamentit julkaistiin vuosina 1752 ja 1768. Ne käsitelivät pääasiassa valtion ylläpitoa ja laajentumista. Finanssit, joihin kuningas laski mukaan lähes kaiken hallinnollisen toiminnan, ja armeija olivat työkaluja, joiden avulla valtion asioita hänen mukaansa hoidetaan. (Frie 2012, 85–86.)

Koko Preussin talouden kehittymisen tiellä olivat rakenteelliset heikkoudet, pääomien puute ja kotimarkkinat. (Sieg 2003, 51–54.) Teollistuneisiin naapureihin Englantiin, Hollantiin ja Ranskaan verrattuna se oli takapajuinen maatalousvaltainen maa, taloudellisesti ja poliittisesti pieniin keskuksiin jakautunut alue. Se oli teollisesti jäljessä, mutta tieteessä se oli muiden Euroopan valtioiden veroinen, ellei jopa edellä niitä. (Gulyga 1977, 17.)

Upseeristoon nimitettiin pääasiassa aatelisia. Preussin aateli oli naapurimaihin verrattuna köyhää. Se palveli armeijassa uskollisesti ja kuuliaisesti. Kuningas jakoi aatelille ritarikartanoita ja varmisti kiellolla, etteivät muut säädyt voineet niitä ostaa. Kielto esti aatelia laajentamasta alueitaan ostamalla maata, koska sen miehiä tarvittiin kuninkaan sotalaitokseen. Tällä politiikalla stabiloitiin aateli ritaritiloihin. Kuninkaan tavoite armeijan suhteen toteutui, porvaristolla ei ollut asiaa upseeristoon. (Frie 2012, 94–95.)

Tällainen omistuspolitiikka ei miellyttänyt aatelistoa. Se olisi mielellään nähnyt vapaat maanomistusmarkkinat, jotta ritarikartanoiden myyntiarvo olisi

noussut. 1700-luvulla lisääntyi armeijassa palvelevien ritarikartanoiden omistajien määrä, mutta samalla lisääntyi myös upseeriaatelisto, jolla ei ollut kartanoa omistuksessaan, ja heistä muodostui palkka-aateli. Sillä ei ollut isoja palkkavaatimuksia, koska sen piti joka tapauksessa hankkia toimeentuloa jostakin kartanoiden ulkopuolelta. Preussin aateliset kenraalit kohtelivat alaisuudessaan toimivaa upseeristoa kovakouraisesti huolimatta samasta säätyasemasta. (Frie 2012, 95.)

Sivistyneistö asettui luokkana ikään kuin säätyjen väliin, mutta saavutti ruhtinaiden ja kaupunkien palveluksessa paikan hallinnossa. Tämä ruhtinaiden palveluksessa toimiva opituilla ominaisuuksilla varustettu luokka voitiin integroida valtioon henkilökohtaisella aateloinnilla. Sosiaalisen kansalaisuuden ja etuoikeutetun syntysäädyn verrannollistaminen integroi oppineen väestöosan vanhaan sääty-yhteiskuntaan.

Traditionaalinen absolutismi oli tunnusomaista Preussin kuninkaille 1700-luvulla¹⁰. Heistä erityisesti Fredrik Suuren politiikka oli tärkeä vaikuttaja Saksan valistuksen kukoistuskauden aikana. Vaikka häneen liitetystä valistuneisuuden epiteetistä on monia mielipiteitä, Georg Cavallarin mukaan tutkijoiden keskuudessa on kuitenkin jonkinasteinen yksimielisyys siitä, että Preussin Fredrik Suuri on esimerkki oman aikansa valistuneesta itsevaltiaasta. (Cavallar 1993, 107.)

Fredrik Suuren, samoin kuin hänen edeltäjänsäkin aikana, kruunun tavoitteena oli rahoittaa ja pitää yllä voimakasta armeijaa. Fredrik Wilhelm I jätti pojalleen perinnöksi noin 76 000 sotilaan armeijan, jota tämä laajensi. (esim. Sieg 2003, 26.) Seitsenvuotisessa (1756–1763) sodassa taisteli Fredrik Suuren johdolla Preussin riveissä jopa arviolta noin 160 000 miestä. (Wienfort 2008, 50.)

Preussin iso armeija pidettiin koossa kovalla ruumiillisella kurilla. Siihen pakko-otettiin sodissa valloitetujen alueiden miehiä. Armeija oli pääluvultaan suurin Euroopassa maiden väestömääriin suhteutettuna. 1700-luvun alussa Preussi oli väestöltään 13. Euroopan mitassa, mutta sotilaiden lukumäärällä mitattuna neljäs Ranskan, Venäjän ja Itävallan jälkeen. (Gulyga 2004, 12.) Vuonna 1786 laskettiin Preussin kokonaisväkimääräksi noin 5,6 miljoonaa. Sotilaita siellä oli yhtä paljon kuin väkiluvultaan kuusi kertaa isomman Itävallan armeijassa. (Sieg 2003, 26–28.) Preussin omasta väestä värväytyt sotilaat asuivat muun väestön keskuudessa silloin, kun sotatoimia ei ollut meneillään, valloitetuilta alueilta tuodut sotilaat pidettiin kasarmeissa.

Valloitetuille alueille asetettiin sotaväkeä turvaamaan valtion viljamakasiinien koskemattomuutta. Valtion hallinnon tuet ja toimet tähtäsivät viljan hinnan vakauteen kautta maan. Suurmaanomistajilla ja kuninkaalla oli yhteisenä tavoitteena pitää maaseudun väestö elossa myös katovuosien yli. (Hufton 1980, 214–

¹⁰ Kantin elinaikana Preussissa oli neljä kuningasta: Fredrik Vilhelm I (1688–1740), joka hallitsi 1713–1740, Fredrik II eli Fredrik Suuri (1712–1786), hallitsi 1740–1786, Fredrik Vilhelm II (1744–1797), hallituskausi 1786–1797 ja lopulta vielä Fredrik Vilhelm III (1770–1840), jonka hallituskausi oli vuosina 1797–1840. Kantin teksteissä on eniten viitteitä Fredrik Suureen. Fredrik Wilhelm II:n aikana Kant sai varoituksen liian vapaamielisistä valistusajatuksistaan uskonnon suhteen.

215.) Armeijaa kuningas ei tietävästi muutoin käyttänyt sisäisen yhteiskuntajärjestyksen turvaajana rauhan aikana.

Kant mainitsee armeijan roolin *Zum ewigen Frieden* -esseessään. Siinä hän toteaa, että sotilaat takaavat yleisen rauhan. ...*zugleich aber ein wohldisciplinirtes zahlreiches Heer zum Bürgen der öffentlichen Ruhe...*(Kant 1784, AA VII, 41.)

Merkantiilijärjestelmä oli itsevaltiuden ajan kauppaja- ja teollisuuspolitiikkaa 1500-luvulta aina 1800-luvulle saakka. Sillä tavoiteltiin ylijäämäistä kauppata-etta. Sen vuoksi asetettiin monopoleja, tulleja ja kauppakieltoja, joiden ajateltiin tämän opin mukaan estävän haitallista kilpailua. Merkantilismin periaatteena oli, että valtiot pyrkivät haalimaan maailman varallisuudesta itselleen mahdollisimman suuren osan.

1700-luvulla jaettiin monarkkien kortteja uudelleen Euroopassa. Pyhä saksalais-roomalainen keisarikunta oli höltynyt löyhäksi liittoumaksi, mutta sillä oli kuitenkin muodollisesti edelleen kuningas, jonka vaaliruhtinaat kokoontuivat valitsemaan. Fredrik Suuri aloitti hallituskautensa sodalla. Hän ei hyväksynyt Itävallan Maria Teresian nousua tämän isän Kaarlen kuoleman jälkeen keisarikunnan johtoon arkkiherttuattareksi. Fredrik Suuri oli ensimmäinen Preussin kuningas, joka uhmasi keisarikuntaa. Hänen asennoitumistaan kuvaa myös se, että hän otti asemastaan käyttöön muodon *König von Preussen*, kun aiemmat Preussin kuninkaat olivat käyttäneet ja heistä käytettiin muotoa *König in Preussen*. Olwen Huftonin mukaan Fredrik Suuren toimet olivat merkittäviä Habsburgien hallinnon hiipumisessa. (Hufton 1980, 194 ja 205.) Muodollisena syynä sotaanlähtöön Preussin kuningas käytti tekaistua vaatimusta Sleesian kuulumisesta vanhan asiakirjan mukaan Preussille. Hän lähetti Itävallan kuningattarelle asiasta kirjallisen vaatimuksen, mutta hyökkäsi Sleesiaan vastausta odottamatta ja valloitti sen. Toisen Sleesian sodan (1744–1745) rauhassa Itävalta joutui luovuttamaan Sleesian Preussille. Tämän Aachenissa vuonna 1748 solmitun rauhansopimuksen jälkeen berliiniläiset ryhtyivät kutsumaan kuningasta lisänimellä Suuri.¹¹

Käytännössä kaikki Euroopan valtiot sekaantuivat näihin ns. Itävallan perimyssotiin. Niistä viimeisen eli Seitsenvuotisen sodan (1756–1763) tuhot ja kärsimykset Preussille olivat erityisen mittavat. Se oli kolmas Sleesian sodista.¹² Oman arvionsa mukaan Preussin kuningas menetti seitsenvuotisessa sodassa 300 000 sotilasta, ja siviileille aiheutetut vahingot olivat mittavat. David Ogg vertaa tuhoja 30-vuotisen sodan vastaaviin menetyksiin. (Ogg 1965, 217.) 143 miljoonan taalerin korjauskuluja yritettiin paikata rahan huonontamisella. Valtiota pidettiin yllä osin velkarahalla. (Sieg 2003, 27.) Lainaa saatiin paitsi Britannialta myös osin kotimaisista lähteistä. Aiempien sotien valloitusten kautta Preussi oli saavuttanut Euroopassa suurvalta-aseman ja se säilytti Pariisin rauhassa (1763) alueensa.

¹¹ Esim. *Preussen. Die unbekannte Grossmacht*. Toim Stephan Burgdorff, Norbert E. Pötzl ja Klaus Wiegrefe 2009, 126. Käytän tässä työssä kuninkaasta tätä nimitystä selkeyden vuoksi.

¹² Se osa Seitsenvuotista sotaa, jossa Ruotsi oli mukana, tunnetaan Suomessa Pommerin sodan nimellä.

Seitsenvuotista sotaa ei käyty varsinaisesti Königsbergin alueella, mutta se vaikutti kaupungin elämään. Hävittyjen taistelujen jälkeen Königsberg jouduttiin vuonna 1757 luovuttamaan Venäjälle, jonka miehitysjoukot viipyivät siellä noin viisi vuotta. Ylin hallinto- ja päätösvalta siirtyi muodollisesti keisarinna Elisabetille. Virkamiehet vannoiivat uskollisuudenvalan keisarinnalle, mutta käytännössä säilyttivät asemansa ennallaan.

Albertinan yliopistolle miehitys ei ollut oikeastaan huono asia. Venäläiset upseerit olivat kiinnostuneita tieteestä ja kuuntelivat jopa luentoja. Seuraelämä vilkastui, kun yliopiston opettajakunta sai mahdollisuuden seurustella venäläisen aatelin kanssa. Kantille aika oli taloudellisesti hyvää. Paitsi, että venäläinen eliitti kuunteli hänen luentojaan, hän sai heistä myös yksityisoppilaita, jotka toivat ansioita. (Kühn 2003, 138–144.)

Kotimaiseen politiikkaan vaikuttanut tärkein uudistus 1700-luvulla on *das Allgemeines Landrecht für die preußischen Staaten* -lakikokoelma. Tämän maallain sosiaalilainsäädäntö oli voimassa lopulta aina 1900-luvulle saakka. Laki määritteli ensimmäisen kerran koko valtakunnalle yhteisen säännösten. Niissä yhdistyivät valistunut valtiosuunnittelu ja säätyperintö. Koselleck nimittää tätä kaksinaisuutta lain januskasvoiksi. (Koselleck 1989, 23–24.)

Kodifikaation työstäminen alkoi Fredrik Suuren aikana, mutta laki saatettiin voimaan hänen kuolemansa jälkeen vuonna 1794. Kodifikaatiossa määriteltiin vielä tuolloin, että valtion palveleminen (*Staatsdienst*) oli pääasiassa aatelin tehtävä. Sittemmin toteamus lieveni eri formuloinneissa. (Sieg 2003, 133–134.) Carl Gottlieb Svarez (1746–1798) ja Ernst Ferdinand Klein (1744–1810) olivat lakikokoelman pääasiallisimpia laatijoita.

Sosiaalinen lainsäädäntö Preussin valtioille piti sisällään implisiittisesti yhteiskuntasopimuksen ja sen kaukaisena tavoitteena oli valtiokansalaisten (*Staatsbürger*) muodostama kokonaisuus. *Landrechtin* laatijat toivoivat, että uudistettu lainsäädäntö sitoisi monarkin valtaa ja muokkasi säätyjen asemaa niin, että useammilla olisi mahdollisuus toimia valtion palveluksessa. Molemmissa tavoitteissa uudistus epäonnistui. Tuloksena oli vallitsevan tilanteen ja tulevaisuuden tavoitetilan välinen kompromissi. (Koselleck 1989, 24–25.)

Svarez arvosti valtion rationaliteettia enemmän kuin Kant suhteessa alamaisien kykyyn ajatella. Svarez ja Kant uskoivat monarkian kykyyn uudistaa yhteiskuntaa. Maailmankansalaisena ihminen on vapaa, alamaisena hänellä täytyy olla kansamääräämisoikeus (*Mitbestimmung*). Svarezin käsitys eroaa Kantista siinä, että Kant tuomitsee hallitsijan paternalistisen suhtautumisen alamaisiin, jonka Svarez hyväksyi:

”Der Monarch wurde, wie die zwiespältige Formel von Svarez lautet, zum ”Vater seiner Bürger”.¹³ (Koselleck 1989, 29.)

Koululaitoksesta Svarez esittää, että alempien luokkien koulutuksen ei pidä olla velvollisuus, jotta sen jäsenet pysyvät moraalisesti hallittavina. (Koselleck 1989,

¹³ [Monarkista tuli Svarezin ristiriitaisen muotoilun mukaan ”isä kansalaisilleen”.]

29.) Absoluuttinen monarkki varmistaa lait, jotka siirtyvät luonnontilasta yhteiskuntaan. Samalla suvereeni muuntuu ylimmäksi, ”*Oberhaupt im Staate*”, kansalaisyhteiskunnan (*bürgerliche Gesellschaft*) ”esimieheksi”, *Vorsteher*”. (Koselleck 1989, 29.)

Landrecht tunki kolme säätyä, maanviljelijät, porvariston ja aatelin. Porvarisäätyyn kuuluivat käytännössä kaikki ne, jotka eivät mahtuneet kahden muun säädyn määritelmään. (Riedel 1972, 703.) Lain kodifikaatio esitti muotoilua, joka saattoi toteutua vasta restauraatioaikana. Valistajat esittivät valtion tasavaltana (*Republik*), jonka monarkit tulkitsevat merkitsevän korporaatiota tai yhteisöä, ja jonka jäsenet noudattavat äärimmäistä kuuliaisuutta. (Koselleck 1989, 52.)

Protestantismien kehitykseen liittynyt pietismi oli saksalainen erikoisuus uskonnon alueella. Monet valistuksen kirkkokriitikot nousivat pietismin taustasta ja myös Kantin vanhemmat olivat sen kannattajia. Se alkoi 1600-luvulla protestantilaisen luterilaisen kirkon pysähtyneisyyteen. Pietistit vastustivat rituaaleja ja seremonioita, painottivat sisäistä uskontuntoa, tekstien tuntemusta ja katumusta. Halle ja Königsberg olivat pietismin keskuksia. (Gulyga 20014, 20.)

1700-luvulla alettiin ranskalaisten filosofien vaikutuksesta tehdä eroa kirkon ja valtion välillä, vaikka ne olivat olleet siihen saakka erottamattomat. Absoluuttinen monarkki ei voinut välttää yhteentörmäyksiä kansalaisten vapauden vaatimusten kanssa. Koska Saksassa monarkia oli huomattavasti ranskalaista nuorempaa tekoa, se pystyi mukautumaan muutosvaatimuksiin ehkä hieman joustavammin. Fredrik Suuri ei ollut uskonnollinen, pikemminkin hän suhtautumisensa oli piittaamattomuutta uskonnoista, mutta poliittisista syistä hän liittoutui reformoidun kirkon kanssa. (Jaures 1974, 48–77.)

Preussin älymystö ihaili kuningasta, mutta ei tuntenut valtiota kohtaan kiinnostusta. Esimerkiksi Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781) kuvaili patriottisuutta ”heroiseksi heikkoudeksi”. Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832) ei ollut omien sanojensa mukaan ”preussisch”, vaan ”Fritzisch”¹⁴. ”Mitä meille Preussi kuuluu?”, Goethe kysyi.

Kant omisti Fredrik Suurelle kaksi teostaan: *Kosmogonie* vuonna 1755 ja väitöksensä *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis* vuonna 1770, kuitenkin ehkä enemmän poliittisista syistä kuin pelkästään ihastuksesta. (Vorländer 2004, 210–211.) Kuningas ei todennäköisesti koskaan ollut kuullutkaan filosofista nimeltä Immanuel Kant, eikä tämän kirjallisesta tuotannosta. Kantilla oli kuitenkin yhteyksiä opetusasioita hoitavaan keskushallintoon ja hän saattoi toivoa, että mielistely huomattaisiin. Hänellä oli kuninkaan lähipiirissä suosija ja ajatustensa kannattaja Karl Abraham Freiherr von Zedlitz und Leipe (1731–1793)¹⁵, joka vastasi kouluasioista ”opetusministerinä”¹⁶.

¹⁴ ”Der Alte Fritz”-nimitystä käytettiin yleisesti vanhenevasta Fredrik Suuresta. Goethe halusi näin ilmoittaa, että hän ei kiinnity valtion vaan kuninkaaseen.

¹⁵ Zedlitz oli vuosina 1771–1788 Fredrik Suuren kabinetissa „Chef der geistlichen Departements” (Real-Enzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche: 17. Band 1886, 264) tai „Minister für geistliche Angelegenheiten” [nykyisin termein opetus- ja kulttuuriministeri]. Kant omisti hänelle teoksensa Kritik der reinen Vernunft. (Geier 2003, 276.)

¹⁶ Vaikka ministerinimike on anakronistinen, se kuvaa valtiollisen koulutusasioista vastaavan korkean virkamiehen roolia.

Jälkikäteen arvioituna 1700-lukua ei pidetä sensuurin pahimpana aikana. 1800-luvun varhaisia vuosikymmeniä pidetään sen tiukimpana kautena. (Ohles 1992, 4–5.) Sensuuria siedettiin, monet valistusmielisetkin kuten Kant Königsbergissä ja Klein Hallessa toimivat korkeakoulusensoreina. Sensuuri oli vanha vastuullisten organisaatioiden privilegio, jota harjoittivat konsistorit, kabinettiministerit, ruhtinasvaltioiden virkakunta, yliopistot ym. (Sieg 2003, 289.)

Svarez asetti sensuurin mahdollisuudet hyvin realistisesti todellisuutta muuttaviksi. Hänen mielestään julkaisuvapaudesta ei pitäisi muotoilla minkäänlaista lakia. Kansalaisia tuskin saadaan käyttäytymään tietyllä tavalla suodattamalla tietoa. Jos hallitsija tekee itsestään despootti, kansa väistämättä asettuu vastarintaan. Samoilla linjoilla oli Christian Ludvig Paalzow (1753–1824): lukeminen ja tanssi eivät hänen mukaansa ole koskaan aiheuttaneet mitään pahaa. (Sieg 2003, 292–293.) 1700-luvun loppuvuosina julkisuuskulttuuri kuitenkin lisääntyi nopeasti. Yhä enemmän nähtiin kannanottoja ja kirjoituksia lehdistönvapauden puolesta.

Preussissa ei oikeastaan ollut Wolffin jälkeen perustavanlaatuisuutta uutta teoreettista ajattelua, kunnes vuosisadan loppua kohti Kantin ajatukset nousivat luonnonoikeusopin, Smith-reseption ja liberaalin¹⁷ yhteiskunta-ajattelun tukena. Vaikutteita antoivat luonnonoikeus, oppi yhteiskuntasopimuksesta, individualismi, Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)¹⁸ ja Montesquieu, ajatus vallanjäosta, *volonte generale*, vallankumoukset, fysiokraatit, Adam Smith (1723–1790) ja Kantin filosofia. Nämä kaikki hahmottivat vallitsevaa todellisuutta muuttavaa ajattelua. Myöhempiä reformeja voi tarkastella myös siitä näkökulmasta, miten ne saivat vaikutteita uusista aatteista tai olivat riippuvaisia virkamieskunnan omaksumista ajatuksista. (Sieg 2003, 346.)

Ranskan vallankumouksen brutalisoituminen karkotti sen kannattajia ja käänsi katseet toisaalle. Britannian parlamentarismia vielä 1700-luvulla ympäröinyt korruptio epäilytti myös. Sitä ei pidetty Preussin virkamiehille sopivana esikuvana. Kuitenkin Britannian liberalismi ja siellä valtion vaurauden kautta vahvistunut taloudellinen vapaus samoin kuin puuttuvat aatelin etuoikeudet olivat reformistien ihanteita. (Sieg 2003, 347.)

1.4 Fredrik Suuren politiikka

Kun käsitellään Kantin suhdetta oman aikansa politiikkaan, keskitytään usein Ranskan vallankumoukseen ja suhtautuminen Fredrik Suuren toimenpiteisiin ohitetaan. Tulkinnat Kantin suhtautumisesta tähän hänen elinikänsä pitkäaikaisimpaan kuninkaaseen vaihtelevat. Kantin kirjoituksista löytyy ristiriitaisia luonnehdintoja. Hänen mielipiteensä kuninkaasta ovat paikoin hyvin positiivisia,

¹⁷ Muutamat Kant-tutkijat käyttävät liberalismien käsitettä huolimatta sen anakronistisuudesta. Se ilmestyi kirjalliseen käsitteistöön Ranskan vallankumouksen varhaisvaiheen myötä.

¹⁸ Varsinaiselta nimeltään Charles-Louis de Secondat ja La Brèden sekä Montesquieun paroni (1689–1755).

jopa imartelevia, mutta toisin kohdin kriittisiä. Ehkä sensuurihallinnon reaktion pelko esti kirjoittamasta julki kritiikkiä täysin avoimesti, mutta uskoakseni Kant luotti kuitenkin lukijoiden kykyyn tulkita tekstityylin nyansseja.

Kant kritisoi Fredrik Suuren toimintaa pisteliään ironisesti, mutta niin, ettei sensuuri siihen suoraan voinut puuttua. Kantin ajattelussa kehitys kohti republikanismia tarvitsee apua juonikkaalta luontotoimijalta. Luonnon asettaminen teoriassa poliittisen toiminnan moottoriksi ainakin siirtää käytännön vastuun pois hallitsijalta. Joko on niin, ettei Kant uskaltanut sensuurin pelossa kirjoittaa vaatimuksia kuninkaalle, tai hän ei usko, että kuningas tekisi toimenpiteitä, jotka edistäisivät hänen ihanteensa eli republikanismin toteutumista.

Kirjoituksessaan *Antimachiavell* (1740) Fredrik Suuri puolustaa monarkiaa parhaana hallitusmuotona, sillä edellytyksellä, että hallitsija hoitaa velvollisuutensa. Myöhemmin esseessään *Essai sur les formes de gouvernement et sur les devoirs des souverains* (1777) kuningas omaksuu eräänlaisen yhteiskuntasopimuksesta muokatun version, jonka mukaan hallitsija on "valtion ensimmäinen palvelija". Tämä ilmaisu toistuu useita kertoja Fredrik Suuren kirjoituksissa. (Cavallar 1993, 107.) Myös Kant viittaa niihin.

Fredrik Suuri puolusti monarkiaa käytännön kannalta. Hän myönsi, että järjestelmä voi vaarantua byrokratian, kyvyttömyyden, välinpitämättömyyden tai tyhmän hallitsijan takia. Absoluuttinen hallintotapa vaatii pätevän johtajan, eikä perintömonarkia voi sitä taata. Fredrik Suuri ei pystynyt ratkaisemaan monarkian toimivuuden jatkoa edes omalla kohdallaan. Hallinto, jota hän harjoitti lukuisine erillisine hallintokäskyineen (*Kabinettssorder*), oli tiukasti yksin hänen ohjenuorassaan. Hänen seuraajillaan ei ollut samoja suoraan hallitsemiseen tarvittavia ominaisuuksia kuin hänellä. (esim. Clark 2006, 317.)

Kantin määrittelyn mukaan republikaaninen hallintotapa on sovitettavissa yhteen kolmen suvereenisen hallintotavan kanssa. Niitä ovat autokratia, aristokratia ja demokratia. Kant uskoo, että autokratia on tehokkain tapa lähestyä republikanismia. Kant asetti toivonsa siihen, että edistys tapahtuu laillisesti jatkuvasti paranevan lainsäädännön kautta. Tälle ajattelulle löytyi evidenssiä itsevaltiaan reformeista.

Fredrik Suuri oli hallintokautensa alussa tehnyt joitakin ihmisoikeuksia koskevia reformeja. Hän kielsi vuonna 1740 kidutuksen "periaatteessa" sekä lapsenmurhaajien teloituksen hukuttamalla. Myös kuolemanrangaistusten määrää vähennettiin ja kiellettiin julkiset kirkolliset katumusrangaistukset. (Kunish 2012, 57.)

Fredrik Suuri oli kiinnostunut Wolffin ajattelusta, lähinnä siihen sisältyvistä yleisen hyvän ja yksilöllisen hyveellisyyden periaatteista. Kuningas ilmaisi käsitöksensä yksilön onnellisuuden merkityksestä *Anti-Machiavelli*-kirjoituksessaan todeten, että tyytyväinen kansa ei ryhdy vallankumoukseen. Vanhempi luonnonoikeusajattelu sopi hyvin yhteen kuninkaan pyrkimysten kanssa. Se kannatti perittyjä oikeuksia ja puolusti vanhan valtion (*Reich*) instituutioita. (Maliks 2014, 21–22.)

Fredrik Suuri inhosi kaikkea, mitä jollakin tavalla saattoi ajatella anarkiaan viittaavana toimintana. Hänen mukaansa sellaisia elementtejä oli kansanedustuslaitoksessa, referenssinä hänellä oli Britannia. Anarkia oli yleinen haukkumana epäjärjestykselle, eikä kukaan olisi nimittänyt itseään anarkistiksi 1700-luvulla.

Kansanedustajien puheet, mitä muuta ne ovat kuin anarkiaa, heikkomielisyyttä ja komediaa. Miksi tarvittaisiin valtiopäivät, Reichstag? ...Edustajat puhuvat ja puhuvat, kuin kuuta haukkuvat koirat. (siteerattu Jauresin 1974, 48-77 mukaan.)

Puheista ei kuitenkaan kuninkaan mukaan seuraa mitään tekoja. Kuninkaan lausuma sitaatti osoittaa, että Preussissa oltiin jossakin määrin tietoisia siitä, mitä parlamentissa tapahtuu. Fredrik Suuri antoi vuosien 1747 ja 1749 välillä lakeja koskevan *Codex Fridericianus Marchinus* -koodiston. Hän valtuutti oikeusasioista vastaavan suurlakineuvoston Samuel von Coccejin (1679-1755) lakireformin säädösten yhdenmukaistajaksi. (Kunisch 2012, 57.) Lakijärjestelmää pikemmin yhtenäistettiin kuin uudistettiin. Reformi oli osa absoluuttisen valtion pyrkimystä keskittää hallintoa. Lakiuudistusten edistyminen keskeytyi Coccejin kuolemaan vuonna 1754. (Hufton 1980, 217). Reformi ei tässä vaiheessa tullut valmiiksi, mutta lainsäädäntöön saatiin osittaisia parannuksia. Paitsi Coccejin kuolema, myös seitsenvuotinen sota pysäytti ensimmäisen reformien aallon.

Vuoden 1780 jälkeen Johann Heinrich Carmer (1720-1801) reformoi lakisysteemiä. Häntä avustivat juristit Svarez ja Klein, jotka toimivat myöhemmin *Allgemeines Gesetzbuch für die Preussische Staaten* -lakikoodiston pääarkkitehteina. Näihin uudistuksiin saakka maatyöläisinä työskenteleviä koskeva lainsäädäntö oli ollut isännän oikeutta (*Patrimonialgericht*), joka oli taloyhteisöjen vallanpitäjien kontrollissa. Mitään laillista yhdenvertaisuutta ei ollut. (Cavallar 1993, 109.)

Vuonna 1781 otettiin käyttöön uusi koodisto nimeltään *Corpus juris Fridericianum*. Reformien uudemman aallon pääpyrkimyksenä oli lakisäännösten kodiointi. Vuonna 1784 Carmer viimeisteli Preussin valtioiden ensimmäisen lakiluonnoksen. Luonnoksen toinen osa ilmestyi vuonna 1785. Fredrik Suuri kommentoi asiaa toteamalla, että lakien on oltava lyhyitä, eivätkä ne saa olla pitkäveiteisiä. (Cavallar 1993, 109.)

Reformien vähäinenkin edistyminen katkesi Fredrik Suuren kuolemaan vuonna 1786. Hänen seuraajansa Fredrik Wilhelm II keskeytti lakikodifikaation uudistuksen Ranskan vallankumouksellisten tapahtumien pelottamana.

Allgemeines Gesetzbuch für die Preussische Staaten saatettiin voimaan vuonna 1794. Lakiuudistuksen sisällössä oli havaittavissa sitä kirjoittaneiden juristien vaikutteita berliiniläisestä valistuksesta. Lakikoodisto on arvioiden mukaan frideriaanisen valistuksen tärkein saavutus. Se oli tärkeä myös valtion kokonaisuutta koskevien ulkopoliittisten muutosten vuoksi. Vuonna 1793 Preussiin liitettiin ns. Puolan kolmannessa jaossa merkittäviä ja laajoja alueita, joten lainsäädännön uudistaminen vaikutti välttämättömältä hallinnon yhtenäistämiseksi.

Lakikodifikaatio käsitti noin 20 000 pykälää. Toisaalta se määriteltiin koskemaan kaikkia valtion jäseniä riippumatta säädystä, arvosta tai sukupuolesta.

Toisaalta sen sisällöissä korostui vahvasti aateliston asema ensimmäisenä säätyinä. Pykäliin jäi monia ristiriitaisia muotoiluja. Esimerkiksi maanviljelijät mainitaan erikseen vapaina kansalaisina (*freye Bürger des Staates*), silti laissa määrättiin, että heidän tuli hakea esimerkiksi avioitumiseen talon herran lupa ja säädettiin muun muassa heidän lastensa työvelvollisuuksista rangaistuksen uhalla. (Clark 2007, 330–332.)

Teoriassa kodifikaatiotyön alulle laittanut Fredrik Suuri julisti ainakin puheiden tasolla tasa-arvoa lainsäädännön alaisuudessa. Tässä asiassa kuninkaan muodollinen näkemys kohtasi Kantin vaatimuksen yhdenvertaisuudesta lain edessä. (Cavallar 1993, 110.) Poliittisissa testamentteissaan, jotka ilmestyivät vuosina 1752 ja 1768, Fredrik Suuri ilmoitti, ettei hän halunnut sekaantua oikeuslaitoksen toimintaan, päinvastoin, hän halusi edistää tuomioistuinten riippumattomuutta. Testamentissaan kuningas kirjoittaa: *”Oikeudessa puhuu laki ja hallitsijan on oltava hiljaa.”* (Cavallarin mukaan, Cavallar 1993, 110.)

Kantin mukaan republikanismi on ainoa hallintotapa, jossa laki on itsenäinen (*Selbstherrschend*), eikä liitettyä johonkin tiettyyn henkilöön. Kantille merkitsi ennen kaikkea se, onko valtiosääntö laillinen vai ei. Tässä Kantin ja Fredrik Suuren näkemykset eroavat täysin. Kuningas perusteli oikeuden riippumattomuutta käytännöllisin argumentein. Kukaan hallitsija ei pystyisi omaksumaan kaikkia lainsäädännön ”kiemuraisia” keskusteluja. Ja ennen muuta, hallitsijan tulisi käyttää aikansa paremmin muihin hallituksen asioihin, kuten kauppaan, armeijaan ja ulkopolitiikkaan. Hän omistikin suurimman osan testamentistaan kahden viimeksi mainitun käsittelemiseen. (Cavallar 1993, 110.)

Kant argumentoi oikeuden riippumattomuuden vaatimuksen vallanjakopin mukaan, joka puolestaan nousee hänen ajattelussaan alkuperäisen sopimuksen ideasta. Fredrik Suuri omaksui sopimusajattelusta itselleen soveltuvia osia. Hän halusi tarvittaessa, tai halunsa mukaan, puuttua myös suoraan instituutioiden toimintaan. Perusteluna oli se, että kuningas uskoi niiden vääjäämättä muutoin degeneroituvan.

Tästä periaatteesta oli kysymys myös silloin, kun kuningas osallistui ns. mylläri Christian Arnold -kiistaan. Kysymyksessä oli tuomioistuinasian päätös, josta oli tavanomaisesta menettelystä poiketen tehty kuninkaalle valitus, ja hän puuttui asiaan korkeammassa tuomioistuimessa. Kuningas otti asian omaan toimivaltaansa ja ratkaisi sen asiasta valittaneen Arnoldin hyväksi. Kuninkaan oma-kohtainen puuttuminen asiaan oli Kantin mukaan täysin sopimatonta. Kuninkaan ei pitäisi hänen mukaansa vaikuttaa oikeusistuinten toimintaan. Asia sai Kantin kirjoittamaan protestin, jonka hän kuitenkin jätti julkaisematta. Esimerkki osoittaa, kuinka yhteensopimattomia olivat Kantin moraalilain periaatteisiin pohjaava legalistinen ajattelu ja kuninkaan joustava politiikka, joka nojasi tapauskohtaiseen oikeudelliseen harkintaan. (Cavallar 1993, 111.)

Kuninkaalla oli toimiva propagandaosasto, joka onnistui työssään täydellisesti. Fredrik Suurta kuvattiin yleisesti kuningas Salomoniksi, mutta edellä mainittu Arnold-tapaus toi julkikuvaan pienen särön. Se sai jotkut oppineet vertaamaan kuningasta don Quijoteen. (Cavallar 1993, 119.)

Kant oli hyvin perillä Preussin lakiuudistuksista. Klein, joka oli Kantinkin ystävä kirjeenvaihdon kautta, ehdotti, että oikeudelliset vapauden esteet voisi purkaa asteittain. Preussin lait olivat täynnä mielivaltaisia säännöksiä, Kleinin mukaan niitä voi puolustaa, mutta niitä ei voi oikeuttaa. Kant oli myös sitä mieltä, ettei "luonnollisen oikeuden" periaatteita voinut toteuttaa yhdellä kertaa. Moraalinen poliitikko ei saanut muuttua despoottiseksi moralistiksi. Uudistuksissa pitää välttää paitsi anarkiaa myös pysähtyneisyyttä. (Cavallar 1993, 111-112.)

Kantin mukaan tarvitaan ylhäältä lähtevää reformia, jossa valtio uudistaa itseään evolutiivisesti vallankumouksen sijaan. Tässä on Cavallarin mukaan joidenkin tutkijoiden mainitseman Kantin mahdollisen kuningasihastuksen ydin. Fredrik Suuri näyttää toteuttavan reformeja aika ajoin estäen näin vallankumouksen ja anarkian. (Cavallar 1993, 112.)

Kantin valistusesseen ilmestyminen osui Preussin 1700-luvun reformien huippukohtaan. Fredrik Suuren kuoleman jälkeen ja Ranskan vallankumouksen puhjettua valtiojärjestyksen muutoksia pohtivien kirjoitusten saralla tuli hiljaisempaa. Kant esitti sulkakynän vapautta ainoaksi oikeaksi väyläksi edistykseen. Vallankumouksen oikeuden sijaan ihmisillä tuli olla oikeus kritisoida hallitsijan epäoikeudenmukaisuuksia. Joka tapauksessa valistus edellyttää hänen mukaansa lehdistönvapautta.

Takasiko tai toteuttiko Fredrik Suuri lehdistönvapauden? Kantin valistusessee antaa Cavallarin mukaan käsityksen, että näin olisi ollut. Cavallar kuitenkin näkee, että Kantin arvio on turhan imarteleva. Fredrik Suuri toki antoi lehdistölle vapautta, mutta vaihtelevasti. Hänen aikanaan sensuuri ei suinkaan poistunut. Kuninkaan ja hänen sensoreidensa välillä oli tietty työnjako ja siitä syntyi käsitys lehdistönvapaudesta. Myöhemmin aikoina tuo käsitys muuttui Cavallarin mukaan jopa eräänlaiseksi legendaksi. (Cavallar 1993, 113.)

Preussissa ei ollut Christopher Clarkinkaan mukaan sellaista lehdistönvapautta, jonka puitteissa olisi voinut ilmaista mielipiteensä täysin pidäkkeettömästi. Sensuuri oli kuitenkin sen verran lievää, että elävä ja keskusteleva julkaiseminen oli mahdollista. Kirjallisuudesta löytyy asiasta vaihtelevia arvioita. Clark siteeraa skotlantilaista matkakirjailijaa John Moorea, joka vieraili vuonna 1775 Berliinissä. Tämä luonnehti hämmästyneenä vaikutelmiaan kaupungin poliittisen keskusteluilmapiirin vapaudesta. Kirjakaupoissa oli Mooren mukaan saatavilla jopa Puolan jakoa¹⁹ ja kuninkaan toimia arvostelevia pamfletteja. (Clark 2007, 303-305.) "180 000 sotilaan valtio voi vapaasti sietää kritiikkiä ja muutaman satiirikon", Cavallar siteeraa Mooren luonnehdintaa Preussin ilma-
piiristä. (Cavallar 1993, 117.)

Samaan aikaan, kun toisaalta sensoreiden täytyi noudattaa tarkkoja määräyksiä, Fredrik Suuri esiintyi suvaitsevana sallimalla tiettyjä vapauksia. Julkaiseminen oli vapaata filosofiaa ja uskontoa koskevissa kysymyksissä, mutta valtion toiminnan kritiikkiä ei sallittu. Esimerkiksi David Cranz, *Berlinische Correspondentz* -lehden toimittaja, vangittiin hänen kritisoidtuaan Preussin sensuuria ja

¹⁹ Vuonna 1772 alkoi Puolassa Barin alueella kapina, joka kukistui neljä vuotta myöhemmin. Ulkovallat Itävalta, Preussi ja Venäjä sekaantuivat asiaan ja pakottivat Puola-Liettuan alueluovutuksiin.

Itävallan Joosef Toista. Myös *Berlinische Monatsschriftin* toimittajat Biester ja Friedrich Gedicke (1754–1803) saivat nuhteet siitä, että olivat loukanneet aristokratiaa. Vaikka sensuurista seurasi harvoin todella kovia tuomioita tai karkotuksia, se johti itsesensuuriin poliittisten aiheiden kohdalla. Niin näidenkin valistajien tilanteessa. (Cavallar 1993, 113.)

Preussin henkisen elämän takapajuisuus auttoi sensuurin onnistumisessa. Kuninkaan ei tarvinnut edes tukahduttaa poliittista oppositiota, koska sellaista ei ollut olemassakaan. Oppineet eivät tietenkään voineet keskustella ”mistä tahansa”. Uskonnon kritiikki oli sallittua, koska kuningas oli välinpitämätön uskonasioissa ja tietyllä tavalla ylenkatsoi uskontoa. Lessingin mukaan berliiniläinen vapaus kirjoittaa ja ajatella olikin pelkästään vapautta pilkata uskontoa. Muut valtiot sallivat hänen mukaansa poliittistakin kritiikkiä. Lessing luonnehti Preussin ilmapiiriä suhteessa kriittiseen keskusteluun Euroopan slaavilaisimmaksi ainakin Itävaltaan, Ranskaan ja Tanskaan verrattuna. (Cavallar 1993, 113–114.)

Kantin valistusesseekin painottuu kirkkoa ja papistoa koskeviin kysymyksiin kritisoiden yleisiä dogmaattisia käsityksiä uskonnosta. Hän mainitsee, että hallitsijat eivät yleensä puutu taiteen tai tieteen kysymyksiin. Entä politiikkaan? Kant ei esitä kysymystä siitä asiasta. Vaikka *Berlinische Monatsschrift* julkaisi useita sivistyneistön allekirjoittamia ja anonyymejäkin kirjoituksia, keskustelun julkisuus oli rajallista. Suurin osa väestöstä ei siihen osallistunut eikä asia kosketanut sitä. Tietyt intellektuellit keskustelivat keskenään. Todellinen laajoja kansanosia innostanut keskustelu olisi haastanut status quon.

Fredrik Suuri ei pitänyt abstrakteista filosofisista kysymyksistä keskustelemista valtiota vahingoittavana toimintana. Hän piti aihetta liian vaikeaselkoisena oppineellekin piirille. Ei ollut aihetta pelätä, että se saattaisi saada niistä vallankumouksellisia vaikutteita. Hänen seuraajansa olivat kuitenkin varovaisempia tässä suhteessa. Kant yritti teksteissään vakuuttaa lukijat siitä, että valistus on harmitonta, eikä kuninkaalla ole mitään syytä rajoittaa tieteellistä keskustelua, koska sillä on pitkällä tähtäimellä suotuisa vaikutus lainsäädäntöön. Varsinainen tekstin kärki oli suunnattu kuninkaalle ja tämän virkamieskunnalle. Fredrik Suuri ajatteli samansuuntaisesti kuin Kant näennäisessä oppineen keskustelun vähättelyssään (Cavallar 1993, 114–115.), mutta ei tietenkään Kantin kirjallisen toiminnan vaikutuksesta. Kantin vakuuttelu valistuskirjoittelun harmittomuudesta oli puolestaan harkittua yritystä uskotella kuninkaan sensoreille julkisen oppineen keskustelun ja kirjoittelun vaarattomuutta hallitsijan kannalta. (Kant 1784, AA VIII, 41.)

Fredrik Suuren maineeseen liittyi käsitys uskonnollisesta suvaitsevaisuudesta. Sen taustalla oli piittaamattomuus uskonnosta yleensä ja lahkoista ja kirkoista erityisesti. Poliittisessa testamentissaan hän ilmaisi selvästi ylenkatseensa kaikkia uskontoja kohtaan luonnehtimalla niitä käsittämättömäksi tarujen kokelmaksi. Toisaalta Fredrik Suuri ei piitannut valistuksen edustajien käsityksestä, jonka mukaan hallitsijalla ei ole oikeudenmukaista valtaa määritellä kansan ajattelua tai antaa käskyjä omantunnon kysymyksissä. (Cavallar 1993, 115.)

Fredrik Suuren toimien pääargumentti oli käytännöllinen ja utilitaarinen. Hän ei halunnut menettää yhtään veronmaksajaa sen takia, että nämä lähtisivät maasta uskonnollisen suvaitsemattomuuden takia, ja mikä pahinta, asettuisivat hyödyttämään esimerkiksi naapurimaan taloutta. Hän halusi myös olla neutraali Rooman ja Geneven välillä. Kuningas ei välittänyt, mitä hänen alamaisensa ajattelivat uskonnollisista kysymyksistä. Pääasia, että he kansoittivat maan ja olivat hyviä kansalaisia eli veronmaksajia. (Cavallar 1993, 115.)

Myöhemmissä teksteissään Kant tuki Fredrik Suuren käsitystä toisistaan erillisistä valtiosta ja kirkosta. Valtion intressi uskonnollisissa kysymyksissä olisi vain opettaa uskonnollisia säännöksiä. Kant hyväksyi uskonnollisen suvaitsevaisuuden, mutta eri perustein kuin Fredrik Suuri. Kant erotti juridisen ja eettisen valtakunnan. Autonomian, moraalin tai uskonnon asioita ei voi panna pakolla käytäntöön. Kantin argumentti oli pikemminkin moraalinen kuin käytännöllinen. (Cavallar 1993, 115–116.)

Preussia määritti vahva armeija. Onko valistus ylipäätään mahdollista vahvan armeijan oloissa? Monet valistusajattelijat vastasivat kieltävästi. Esimerkiksi Johann Georg Schlosser (1739–1799) oli sitä mieltä, että siellä missä on pysyvä armeija, valistus on mahdotonta (Cavallar 1993, 116.) Kant sen sijaan liittää sananvapauden takaajaksi vahvan armeijan vuonna 1784 ilmestyneessä *Was ist Aufklärung* -artikkelissa. Armeija tukee hallitsijaa sallimaan ”järkeilyn”. Vahvan armeijan turvaamana hallitsija voi vaaratta suoda vapautta, mutta samalla taata tottelemisen.

Poliittisissa testamentteissaan Fredrik Suuri suositteli seuraajalleen keskittymistä sodankäynnin oppeihin ja varautumista kaiken aikaa sodan varalle. (Cavallar 1993, 116.) Hän ei itse piitannut sopimuksista kansainvälisissä suhteissa.

Kantille armeijan ylläpidon hyväksyminen oli kuitenkin ristiriitaista. Toisaalta hän asettuu niiden kannalle, jotka syyttävät hallitsijaa rahojen tuhlaamisesta armeijaan koulutuksen ja tieteen sijasta. Toisaalta Kant hyväksyi sen, että tämä paheksuttava asiointi oli järkevää realismia. Kant tasoitti ilmeistä ristiriitaa varojen suuntaamisessa sotilaisiin näkemyksellään, että armeijan avulla Preussissa säilyi jonkinlainen rauha, joka antoi filosofeille mahdollisuuden kirjoittaa esseitä tasavallasta ja ikuisesta rauhasta sekä kritisoida. (Cavallar 1993, 117.)

Kymmenen vuotta myöhemmin, vuonna 1795 ilmestyneessä *Zum ewigen Frieden* -esseessä (Kant 1795, AA VIII, 345.) Kant vaatii pysyvän sotaväen lakkauttamista, tosin ”aikaa myöten”. Tämä rauhantraktaatti sisältää ”alustavissa määräyksissä” pysyvän rauhan rakentamiseksi monien sellaisten periaatteiden kiellon, jotka ovat kuin suoraa kertomusta niistä toimista, joilla Fredrik Suuri toteutti ulkopoliittikkaa. Hänen sopimuksensa, joita hän ei aikonutkaan pitää, hyökkäykset, joihin hän oli ollut ”pakotettu” hyvin hatarin ja epäuskottavin perustein ja sekaantuminen naapurimaan Itävallan hallitsemiseen ovat esimerkkejä teoista, joissa on yhtymäkohtia niihin tekoihin, jotka Kant kieltää *Zum ewigen Frieden* -traktaatin alussa alustavina määrityksinä pysyvää rauhantilaa varten. Fredrik Suuri esimerkiksi aloitti hallitus kautensa keksityin perustein Sleesian valloitus-sodalla. Sitä seurasivat muut kaksi ns. Itävallan perimyssotaa. Ajatteliko Kant

kymmenen vuotta Fredrik Suuren kuoleman jälkeen vielä tätä ja tämän machiavellimaista ulkopolitiikkaa? Uskalsiko Kant nyt esittää reilumpaa kritiikkiä vai osuvatko esimerkit myös yleisesti reaalipolitiikan tekijöihin?

Kant oli myös tietoinen siitä paradoksista, että vähäisempi määrä julkaisu-vapautta edistää intellektuellien rajallisenkin sananvapauden merkitystä. Näiden julkaisutoiminnan painoarvon vaikutus korostui siihen nähden, kuinka vähän muut osat kansasta pystyivät käyttämään kirjallista ilmaisua ja sen kautta saavuttamaan mahdollista vaikutusvaltaa. Kant ei idealisoinut Preussia poliittisesti vapaana valtiona. (Cavallar 1993, 117.)

Fredrik Suuri vahvisti hallintokaudellaan Preussin aristokratian asemaa. Keskiluokalla ei ollut mahdollisuutta hankkia vastaavaa omaisuutta kuin ylimystöllä. Porvariston mahdollisuuksia hankkia omaisuutta myös säädeltiin lailla. Aristokratia oli tärkeä reservi armeijan päällystön virkoja varten. Fredrik Suuri oli luokkajaon kysymyksissä hyvin konservatiivinen. Hän halusi säilyttää vanhan järjestelmän käytännöllisistä syistä. (Cavallar 1993, 118.) Esimerkiksi armeija tarvitsi päällystystä, ja siihen kelpasivat vain aatelissäädyn edustajat.

Kuten jotkut muutkin valistuksen filosofit, Kant kritisoi perittyjä etuoikeuksia. Hän halusi korvata ne kyvykkyyteen perustuvalla menestyksellä. Fredrikin Preussissa sosiaalinen liikkuvuus oli vain osittain sallittua.

Kantin oma ura on esimerkki säätykierron mahdollisuudesta. Huolimatta vaatimattomasta kotitaustastaan hän saavutti aseman yliopistossa ulkopuolisen tukijan antaman taloudellisen avun turvin. Hänen isänsä oli käsityöläinen, jonka ammatiksi mainitaan satulaseppä. Toiset vastaavista lähtökohdista koulutukseen tukea saaneet valmistuivat pääasiassa papistoon tai byrokraateiksi. Pietismi ja professionaalisuuden moderni konsepti tukivat tätä kehitystä 1770-vuosikymmenelle tultaessa. (tarkemmin kohdassa 7.1.2)

Kant ignoroii Fredrik Suuren propagandan, mutta kritisoi tämän menettelytapoja. Kuningas rikkoi republikanismin hengen mukaista vallanjakoa. Fredrik Suuren itsevaltius oli Kantin mukaan riittämätöntä hallintoa, koska se jätti tilaa mielivaltaisille päätöksille. Edustuksellisuuden periaate vastasi republikanismin henkeä ja kirjainta. Itsevaltius, jossa suvereeni hallitsee republikanismin hengessä, on välivaihe. Kant korosti republikanismia *Zum ewigen Frieden* -teoksessaan ja painotti *Streit der Fakultäten* -tekstissä sitä vielä vahvemmin. Vain republikaaninen perustuslaki vastaisi oikeudenmukaisuuden ideaa. Niin kauan kuin sitä ei ole toteutettu, on hallitsijan velvollisuus noudattaa republikanismin edellyttämää edustuksellisuuden periaatetta, vaikkakin hän hallitsee autokraattisesti. (Cavallar 1993, 120.)

Preussissa politiikka ajateltiin ulkopolitiikkana, ja se merkitsi käytännön elämässä sotaa tai sotaan valmistautumista. Fredrik Suuri keskittyi Preussin laajentamiseen alueiden valtaamisella. Sleesian miehittäminen vuonna 1740 rikkoi Cavallarin mukaan kansainvälistä oikeutta (Cavallar 1993, 121.) Toisaalta: mikä oli kansainvälinen oikeus, jota kuningas rikkoi, ja ketkä sen olivat hyväksyneet ja missä? Suvereenien valtioiden välinen sopimus oli kansainvälistä oikeutta, muuta ei varsinaisesti ollut.

Historiallinen kontekstointi auttaa ymmärtämään niitä ehtoja, joiden puitteissa 1700-luvun arjessa elettiin. Kuten havaitaan, Kant ei ollut niinkään erityisen kiinnostunut politiikasta ja poliittisesta toiminnasta Fredrik Suuren hallituskauden sotaisina alkuvuosina, vaan sen loppupuolella. Kantin poliittiset aikauslehtitekstit sijoittuvat ajallisesti noin 1770-luvulta eteenpäin, aikaan, jolloin Fredrik Suuri oli hallinnut jo noin 30 vuotta. Tutkimukseen valituissa teksteissä Kant julkisesti kantaaottavana intellektuellina esittää sekä kriittisiä että imartelevia mainintoja Fredrik Suuresta.

Valistuskaudella siedettiin valtion sensuuria mutta kaivattiin julkaisuvapautta. Vaikka vallinneen ajattelun mukaan politiikan ymmärrettiin yleensä tarkoittavan maan ulkosuhteita, Kant käänsi kuitenkin esiintuloillaan huomiota oman maan ja kuninkaan hallinnon toimenpiteisiin. Niihin päästään kiinni tarkastelemalla hänen tekstejään siitä, mitä hän tarkoitti valistuksella ja kuinka se tulisi ymmärtää.

2 VALISTUS

2.1 Valistuksen käsite

Valistus (*Aufklärung*) voidaan määritellä monella tavalla, esimerkiksi aatteeksi, aikakaudeksi, toiminnaksi tai kritiikiksi. Valistus on siitä erikoinen epookki, että jo aikalaiset kutsuivat sitä tällä nimellä. (esim. Koselleck 2010, 120–121.) Kant kysyy *Was ist Aufklärung* -esseessään vuonna 1784, eletäänkö parhaillaan valistuksen aikaa. Hän vastaa itse, että vielä ei olla täydellisesti valistuneessa ajassa, mutta eletään kylläkin valistumisen eli Fredrikin aikaa.

Kant luo kuvan, että valistus olisi yhteydessä kuningas Fredrik Suuren toimintaan hallitsijana. Viittauksen voi tulkita retorisena ylistävänä mielistelynä, ei niinkään historiallisena totuutena. Fredrik Suuri salli kyllä uskonnon arvostelun ja oppineiden tietynasteisen julkisen keskustelun, mutta hänenkin aikanaan poliittisista aiheista kirjoitettaessa oli oltava varovainen sensuurin pelossa.

Valistuksen aikakauden historiaa voidaan tulkita monella tavalla. Hans Erich Bödekerin mukaan sitä voi lähestyä kommunikaatiohistorian näkökulmasta, jolloin sitä katsotaan luku- ja kirjoitustaidon kehittymisen kautta. Sitä voidaan tulkita myös poliittisen julkisuussfäärin kehittymisen kautta. (Bödeker 1990, 423.) Kaikki valistuksen nimen alle liitettävät elementit eivät ole välttämättä poliittisia, mutta valistuksen poliittista dimensiota ei voi ohittaa tai kiistää. (Bödeker 1983, 18.)

Valistus-sana on antiikin kirjallisuudesta juontuva metafora. Se kuvaa ajatusta siitä, kuinka pimeyden ja varjojen ajan jälkeen koittaa valon aika. 1700-luvun käyttöyhteydessä se on täysin sekulaarinen käsite, joka kohdistuu ihmisen henkisen tilan muutokseen. Kuten aamuisin taivas valkenee, tulisi valistuksen myötä ymmärryksen valaistua. Kaikkinainen usko yliluonnollisiin ilmestyksiin ja taikuuteen kaikkooa valkeuden valaistua maan. (Geier 2003, 183.) Käsite "*Aufklärung*" viittaa myös rationaaliseen järjen operaatioon, joka selventää käsitteitä ja puhdistaa ne väärästä tiedosta.

Toisin kuin Englannissa ja Ranskassa, Preussissa ei ollut 1700-luvulla selvää poliittista tai henkistä keskusta. Vaikka puhutaan esimerkiksi berliiniläisestä valistuksesta, kirjallinen ja filosofinen valistus tunnettiin melko yhtäläisesti kaikkien yliopistojen vaikutuspiireissä.

Valistuksen syyn tai alkuperän ajoittaminen eksaktisti on mahdotonta. Tulokset vaihtelevat. Steffen Martus osoittaa, että valistuksen varhaiset muodot voi jäljittää jo 1600-luvun kirjallisesta hovikulttuurista. (Martus 2015, 21–22.) Saksankielisellä alueella valistuksen poliittinen kausi sijoittuu 1700-luvun loppuun, 1780- ja 1790-luvuille.

Hoveissa varhainen valistus sulautui erilaisiin pienkulttuureihin. Jäykän hierarkkisen etiketin ohessa ja ”väleissä” tilaa valloittivat rinnakkaiset toimijat politiikan, oikeuden, talouden ja tieteen alueella. Hovit toimivat kulttuurin suojaajina. Niiden muodollisessa ilmapiirissä menestymistä auttoivat kirjalliset taidot, joiden hienostuminen puolestaan edisti valistuksen asiaa. Hovihenkilökunnasta nousi monipuolisesti sivistyneitä kirjallisesti tuotteliaita yksilöitä kulttuurin ja politiikan toimijoiksi. (Martus 2015, 44–54.)

Valistusajattelu asettui saksankielisellä alueella ympäristöön, jossa se saattoi kiinnittyä jollakin teemallaan moneen eri toimijaan. Ruhtinaskunnat (*Fürstentstaaten*), kansainvälinen akateemisesti kouluttautuneen joukon ja lukeneiston yhteisö (*Gelehrtenrepublik*), kaupungit ja vanha keisarikunta avasivat monia mahdollisuuksia. Yhtä yhtenäistä ja selkeää hallintoa vailla oleva poliittinen ilmapiiri oli monimuotoisuudessaan hedelmällinen valistuksen aatteiden leviämiseksi.

Hovien, hallintokaupunkien ja yliopistojen yhteyteen ja ympäristöön keskittyneen valistusajattelijoiden ydinjoukon muodosti oppinut sivistyneistö. Se odotti kouluttautumisen ja hallintoon asettumisen jälkeen myös poliittista vaikutusvaltaa. (Bödeker/Herrmann 1983, 5.) 1700-luvun puolivälissä Preussissa oli yli 20 yliopistoa ja yli sata julkista kirjastoa. (Stammen 1999, 19–20.) Poliitikasta keskusteltiin lähinnä yksityisissä tilaisuuksissa.

Valistajat ajattelivat sosiaalisten epäkohtien järjestyvän tietoa levittämällä. Valistuskäsite korvattiin usein muilla tutummilla ja helpommin käytettävillä substantiiveilla kuten kulttuuri, sivistys, sivilisaatio, tiede, filosofia ja kasvatustieteet. (Stuke 1972, 244.) Useiden valistuksen kannattajien ajattelua luonnehtii toive tai pyrkimys kohottaa kansan sivistystasoa lisäämällä koulutusta. Tiedon lisäämisen uskottiin ratkaisevan kaikki sosiaaliset epäkohdat. Kaikki valistajat eivät kuitenkaan pitäneet kovin tärkeänä esimerkiksi varustaa lapsia yhtäläisillä luku- ja kirjoitustaidoilla.

Yksi myöhäisemmän valistuksen keskeisiä aiheita oli yhteiskuntajärjestyksestä keskusteleminen. (esim. Gulyga 2004, 15.) Kant ei kannattanut vaikuttamista suoraan kansaan, kuten jakobiineiksi kutsuttu valistajien ryhmä. Kant kohdisti kirjoituksensa valtiollisissa positioissa toimiville, jopa ajatuksellisesti retorisesti suoraan kuninkaalle.

Valistuksen aate voidaan tulkita vastauksena tiettyyn yhteiskunnalliseen tilanteeseen ja aikakauteen. Eri maissa ja kulttuureissa sen sisältö ja painotukset vaihtelivat. Keskitetysti hallitut valtiot, kuten Englanti ja Ranska, sekä reformaatien vuoksi jakautunut kirkko olivat luoneet Eurooppaan kokonaan uudenlaisen

henkisen ilmapiirin. Siihen toivat oman lisänsä uskonnosta ja filosofiasta irtautuneet tieteet. Valistusaikaa luonnehtii intellektuaalinen ja poliittinen kamppailu uskonnosta ja valtiomuodosta. (Schneiders 2014, 7–8.)

Vaikka puhutaan tietyn ajattelusuunnan kannattajista tai ryhmistä, esimerkiksi berliiniläisistä valistajista, valistus ei kuitenkaan organisoitunut poliittiseksi liikkeeksi. Se oli yksilöiden tekojen kautta muutoksia ajava reformiprosessi. Osalle sen kannattajista siitä muodostui eräänlainen maailmankatsomus, joka vaikutti monia elämänsäaloja sivuavien näkemysten tausta-ajatukseksi. (Schneiders 2014, 12.)

Valistuksen sisältä kuului ajan myötä yhä voimakkaammin yhteiskunnallista muutosta vaativia ääniä. Poliittinen järjestelmä tarkoitti useimmille valistuksen piirissä toimiville kirjoittajille käytännössä kuitenkin pelkästään monarkiaa, jossa oli hieman eri asteita hallitsijasta riippuen. Muun muassa Kant piti monarkiaa parhaana mahdollisena hallitsemistapana tiellä republikanismiin.

Uskontokysymykset olivat keskeisiä aiheita, mutta niiden käsittely väheni 1700-luvun kuluessa. Tilaa valtasi kiinnostus filosofiaan. Filosofit olivat merkittävässä asemassa erityisesti Ranskassa. (Schneiders 2014, 12.) Saksassa filosofien lisäksi monet myöhemmän valistuksen merkkihenkilöt olivat juristeja.

Valistuksen politisoitumiseksi myöhemmin tulkittu kehitys tapahtui lukuisissa seuroissa, ystäväpiireissä, looseissa, yhdistyksissä, luku- ja salaseuroissa. 1700-luvun jälkipuoliskolla poliittisista ja sosiaalisista kysymyksistä kiinnostuneiden valistajien joukko koostui pääasiassa juristeista, tuomareista, lääkäreistä, opettajista, professoreista ja pastoreista, joista osa oli valtion ja osa alueellisten ruhtinaskuntien (*Territorialstaaten*) palveluksessa. Lisäksi mukana oli sellaisia opillista sivistystä hankkineita henkilöitä, jotka hankkivat elantonsa kirjallisilla töillä. (Bödeker 1983, 10–31.)

2.2 Publicum – julkisuus

Lehdistö ja muu julkaisutoiminta kehittyivät valistuksen vuosikymmeninä 1700-luvun toisella puoliskolla määrällisesti ja laadullisesti. Levikit ja yksittäisten lehtien määrät kasvoivat huomattavasti. Aikakauslehdistä tuli vahvoja mielipidevaikuttajia, joita ilman valistus ei olisi saavuttanut sitä merkitystä, jonka se sai Preussissa. Ne tarjosivat välineen julkaisutoiminnalle. Lisäksi julkaistiin keskenään kilpailevia tietosanakirjoja ja hakuteoksia, joiden tavoitteena oli valistavien määritelmien ja kertomusten esittäminen.

Saksankielisten painotuotteiden levikit lähtivät kasvuun osittain jo ennen 1700-luvun puoliväliä. Varsinainen julkisen kirjoittamisen huippu nähtiin vuosisadan puolivälin jälkeen. Suositimpien lehtien levikit lähentelivät 5000 kappaaleen rajaa. Saksankielisellä alueella kaupungistuminen oli muita Euroopan alueita vähäisempää, ja lukijakuntaa oli sen vuoksi suhteellisesti vähemmän. Esimerkiksi Königsbergissä oli noin 60 000 asukasta ja Berliinissäkin vain 150 000. Luvut ovat kaukana Lontoon 800 000:sta tai Pariisin 670 000:sta. (Hölscher 1979, 94.)

Aikakausjulkaisujen lisäksi ilmestyi myös sanomalehtiä (*Tagespresse*). Niihin sensuuri kohdistui voimakkaammin kuin aikakauslehtiin, ja sen vuoksi niiden merkitys jäi vähäiseksi. Levisi myös ohuita lentolehtistyyppisiä julkaisuja (*Flugschriften*) ja niissä saattoi esiintyä voimakkaitakin kannanottoja. (esim. Hokkanen 1975, 4–16.) Esimerkiksi Pohjois-Amerikan itsenäistymistä ja Ranskan tapahtumia seurattiin niistä tarkasti. Myös kiinnostus tilastojen ja numeeristen tietojen julkaisemiseen näkyi lehtien sisällössä.

Valistusajattelu ja julkaisujen määrän ja vaikutuksen vahvistuminen tukivat toisiaan. Ilman lehdistön tarjoamaa alustaa saksankielisellä alueella ei olisi voinut kehittyä merkittävää keskustelua yhteiskunnallisista ja moraalisisista kysymyksistä. Lehdet tarjosivat välineen keskustelulle ja toisaalta ne kiinnittivät lukijakuntaa yhteiselle areenalle. Englannin termi *public spirit* levisi tavallaan toisen kansakunnan alueelle. (Bödeker 1990, 425.) Perustettiin lukupiirejä, klubeja ja seuroja. Ne tekivät usein yhteistilauksia, joten todellisuudessa lukijoita oli enemmän kuin painosten koot antaisivat ymmärtää.

1700-luvulla saksaa käytävällä alueella ilmestyi noin 4000 erityyppistä journalia, muita kuin varsinaisia sanomalehtiä. Edellisen vuosisadan lopulla vastaava luku oli Bödekerin mukaan vain 58. Kiihkeintä määrien kasvu oli vuosisadan loppua lähestyessä. Vuosisadan alkupuoliskolla lehdet oli suunnattu pääasiassa oppineelle lukijakunnalle. Myöhemmin kehittyi myös moraalisia kysymyksiä käsittelevä viikkojulkaisutyyppi. Vuosien 1740 ja 1760 välillä niitä ilmestyi 110 kappaletta, ja niiden aihepiiri laajeni määrän lisääntyessä. (Bödeker 1990, 427.)

Aina 1770-luvulle saakka puuttui varsinainen poliittinen aikakauslehdistö. Christoph Martin Wielandin (1733–1813)²⁰ *Der Teutsche Merkur* oli ensimmäinen tätä tyyppiä. (Bödeker 1990, 427.) Poliittisten aiheiden käsittelyä edisti vahvasti myös August Ludwig Schlözer (1735–1809). Hän toivoi journalien avaavan hallinnon ”salaisuuksia”. Schlözer julkaisi *StatsAnzeigen*-lehteä vuosina 1782–1793. Hänellä oli jonkin aikaa myös toinen lehti, *Neuer Briefwechsel*, 1770- ja 1780-luvuilla. Schlözer oli vaikuttanut Englannin parlamentarismista, ja hän oli hyvin perillä sikäläisestä poliittisesta ilmapiiristä. (Valjavec 1978, 98–106.)

Poliittisia kysymyksiä käsitteleviä journalia perustettiin lisää vuosisadan loppupuolella. Niissä keskusteltiin laajasti suvereniteetista, yhteiskuntasopimuksesta, edustuksesta ja perustuslaista. (Bödeker 1990, 437–438.) Suosituimmat ja luetuimmat lehdet olivat *Der Teutsche Merkur* ja *StatsAnzeigen*, joka saavutti 4000 kappaleen levikin. *Minerva*, *Hamburger Politische Journal* ja *Journal von und für Deutschland* olivat myös tunnettuja.

Paino- ja julkaisuutoiminta tarjosi ”kunniallisen” toiminta- ja ansaintamahdollisuuden myös ei-aatelliselle koulutetulle väestölle. Vain osa yliopistollisesti koulutetuista oppineista onnistui saamaan paikan hallinnossa tai opetustoimessa. Arvioidaan, että 1760-luvulla saksankielisellä alueella toimi noin 2000–3000 kirjailijaa. Vuosisadan vaihteen tietämissä heitä oli jo liki 11 000. Samassa mitassa kasvoi kirjojen julkaiseminen. Tosin monilla kirjalliseen toimintaan osallistuneilla oli porvarillinen ammatti eikä heidän tuotantonsa ollut runsasta. Monet

²⁰ Wieland menestyi myös kaunokirjailijana. Hän julkaisi useita romaaneja.

huomasivat, että tällä uudella kentällä saattoi toimia menestyksekkäästi myös ilman säätytaustaa vain kykeneväisyyttään osoittamalla. (Batscha 1981, 15.)

Kirjallisen julkaisemisen ja kirjoittajien määrä lisääntyi, mutta kehityksen varjopuolena oli tekstien tason laskeminen. Wieland kehoitti ensimmäisessä *Teutscher Merkurissaan* vuonna 1773 käyttämään hyvin lehdistönvapautta. Varoittelemisen taustalla ei ollut pelkästään sensuurin pelko, vaan myös huoli siitä, että kuka tahansa, ”jolla ei ollut oikein kunnollista tekemistä”, saattoi julistautua kirjailijaksi. (Vierhaus 1987, 62.)

Pelättiin, että ilmaantuisi yhä enemmän epäpäteviä ja yli-innokkaita skribenttejä. Tästä asiasta kirjoitti myös Klein *Berlinische Monatsschriftiin* vuonna 1784. Artikkelissaan hän kehui Fredrik Suuren Preussia maaksi, jossa on vapaus ajatella ja välittää ajatuksiaan. Samassa yhteydessä Klein kuitenkin muistutti, että tätä kallisarvoista ”jalokiveä” eli lehdistönvapautta on varjeltava tarkkaan ja käytettävä harkiten. (Vierhaus 1987, 63.)

Publicum-käsitteen merkitys muuntui vastaavasta vanhasta latinankielisestä, joka tarkoitti julkisuudessa toimivaa henkilöä. *Publicum* saattoi tarkoittaa myös *res publikan* aluetta, omaisuutta tai jopa tuloja. (Hölscher 1979, 83–84.) Termiä käytettiin kuvaamaan myös yleistä mielipidettä.

Saksankielisessä käytössä tämän latinankielisen vierassanan merkitykset vaihtelivat vielä 1700-luvulla. Muodostui kaksoismerkitys, joka saattoi tarkoittaa niin antiikin *publicus*-sanaa, kuin julkista adjektiivina, toisaalta sillä saatettiin tarkoittaa *das gemeine Wesen* -sanayhdistelmää samoin kuin valtiota tai kansalaista. Speranderin sanakirja vuodelta 1728 muotoilee termin (s. 532): ”Publicum pfliget man das gemeine Wesen einer Stadt oder Landes zu nennen.”²¹ Kansalaisyhteiskuntaa ja sosiaalista yhteisöä kuvaavaksi käsite muuntui sen jälkeen, kun se yleistyi saksankielessä. Samoin kävi monille muillekin käsitteille, jotka olivat ensin käytössä ranskassa, englannissa tai italiassa. (Hölscher 1979, 84.)

Vähitellen *Publicum*-käsite muuntui tarkoittamaan tiettyä lukeneiston sosiaalista kerrostumaa. Toisaalta sitä käytettiin kuvaamaan koko kansalaisyhteiskuntaa, vaikka se viittasikin vain sen tiettyyn osajoukkoon. Siitä muotoutui eräänlainen joukkotoimija, johon viitattaessa ei tarkoitettu tiettyä yhtä henkilöä. Esimerkiksi Fredrik Suuri kielsi *Reprintillään* vuonna 1784 yksityishenkilöitä julkisesti arvostelemasta suvereenin, hovien, valtion virkamiesten (*Staasbediente*), kollegion ja tuomioistuinten toimia.

Eine Privatperson ist nicht berchtigt, über Handlungen, das Verfahren, die Gesetze, Massregeln und Anordnungen der Suveräne und Höfe, ihrer Staatsbedienten, Kollegien und Gerichtshöfe öffentliche, sogar tadelnde Urteile zu fallen oder davon nachrichten, die ihr zukommen, bekannt zu Machen oder durch den Druck zu verbreiten. Eine Privatperson ist auch zu deren beurteilung gar nicht fähig, da es ihr an der vollständigen Kenntnis der Umstände und Motive fehlt.”²² (Hölscher 1979, 102: siteerattu: Walter Schöne, *Zeitungswesen und Statistik*, Jena 1924, 77.)

²¹ [Publicum-sanalla tarkoitetaan kaupungin tai valtion yhteistilaa (das gemeine Wesen).]

²² [Yksityishenkilö ei ole oikeutettu arvostelemaan ja siitä kertomaan, tekemään tunnetuksi tai painon kautta välittämään suvereenin ja hovien valtionpalvelijoiden toimia, menetteilyjä, lakeja, säännöksiä eikä asetuksia. Yksityispersoonaa ei ole sellaiseen arvosteluun

Yksityishenkilöllä ei ole tällaiseen edes tarvittavaa pätevyyttä. Tässä kielto oli suunnattu nimenomaan yksityishenkilöitä kohtaan, sitä ei suoraan kohdistettu *Publicum*-julkisuuteen kollektiivisena toimijana. (Hölscher 1979, 91–96.)

Kirjoittajien henkilöllisyys jäi aikakausjulkaisuissa usein monikollisen subjektin taakse. Esimerkiksi vuonna 1788 *Braunschweigische Journal* esittää, että ”julkinen valistuksen vaatimus ihmiskunnalle ei käsitä julkaisijan yksityismielipiteitä, käsityksiä ja vakaumuksia, vaan julkisen tutkimuksen hengen (*Untersuchungsgeist*) innostamia ja ravitsemia...” Vaikka toivottu julkinen huomio oli tietenkin suunnattu yksittäisille oppineille, samaan aikaan keskustelussa käytettiin muotoa *das gelehrte Publicum*, jolla viitattiin kokonaisuuteen, joka saattoi tarkoittaa myös yleistä huomiota. Ranskan vallankumouksen aikoihin alkoi näkyä käytössä myös *öffentliche Meinung* -käsitepari. Erityisesti Wieland kirjoitti selkeästi julkisen mielipiteen käyttämisen puolesta *Teutscher Merkurissaan*. Hän sai myös pian seuraajia muissa aikakausjulkaisuissa. (Hölscher 1979, 96–97.)

Publicum-termin käsittäminen ja käyttö kollektiivista kirjoittajakuntaa tarkoittavana oli sensuurin takia myös poliittisesti viisasta. Siihen päädyttiin joko tietoisesti tai sattumalta. Anonyymi yhteisjulkisuus suojasi osaltaan yksittäisiä toimijoita valtion sensuurilta.

Julkisuuden (*Öffentlichkeit*) ajateltiin viittaavan myös kirjoittajan vilpittömyyteen. Sananmukaisesti tämän ajateltiin olevan vapaasti maailman edessä ja artikuloivan avoimesti, mitään salaamatta. Valistusajattelijat toivoivat vapaan julkaisemisen resonoivan lukijoissa ja tuovan lisää kirjoittajia mukaan keskustelemaan. Esimerkiksi Wieland kuvaili *Teutscher Merkur* -lehteään foorumiksi, jolla korvataan se puute, että Preussissa ei ollut isoja, Pariisin kaltaisia paikkoja mielipiteenvaihdolle ja keskustelulle. (Hölscher 1979, 103–104.)

Publicum-termi säilyi pitkään sivistyneistön oppineiden käytössä ilman poliittista vivahdetta ja siitä kehkeytyi todellinen muotisana. Sitä käytettiin pääasiassa tarkoittamaan kirjallista sivistyneistöä, lukeneistoa, johon kuuluivat aatelliset ja melko pieni joukko käsityöläis- ja kauppiassäädystä nousseita oppineita. Saksalainen hoviväki omaksui käsitteen kaikkiin makuyhteyksiin liittyväksi ja soveltuvaksi suorastaan ”tyrannimaisesti”. Toisaalta *Publicum* tarkoitti koko kommunikaatioprosessia, jossa tämä lukeneiden piiri näkemyksiään muokkasi. Vaikka sanalla oli myös poliittinen konnotaatio, Lucian Hölscherin mukaan käyttö siinä yhteydessä oli kuitenkin vähäistä. (Hölscher 1979, 87–89.)

Hölscher osoittaa *Publicum*-julkisuuden tuoneen kirjallisen tavan ilmoittaa teoistaan tai vakaumuksestaan yleisölle eli lukijoille. Aiemmin julistettiin suullisesti rehellistä uskoa seurakunnan edessä, syytetty vakuutti syyttömyyttään vanomalla sitä julkisesti toreilla ja hallitsija vakuutti hallintonsa oikeudenmukaisuutta suoraan kansan edessä. (Hölscher 1979, 103.) Nyt nämä julkisuuden suulliset tiedonannot korvautuivat painotuotteiden kirjallisilla ilmoituksilla.

myöskään kykenevä, koska häneltä puuttuu täydellinen olosuhteiden ja motiivien tuntemus.]

Saksan *Publicum*-julkisuus ei merkitykseltään tai laajuudeltaan vedä vertoja Ranskan vastaavalle. Yksi syy oli Saksan aatelin täysin epäitsenäinen asema suhteessa hoviin. (Habermas 2004, 117–118.) Preussissa *öffentliche Meinung* -käsitteen käyttö antoi odottaa pitkään päästäkseen samalle viivalle Ranskan *opinion publique* -ilmaisun käytön kanssa. (Hölscher 1979, 111.)

Termi *opinion publique* levisi Friedrich Georg Forsterin (1754–1794) aloitteesta Saksan länsiosiin *öffentliche Meinung* -käännöksenä. Forster erotti mielipiteen ja yhteishengen (*Gemeingeist*). Erottelu osoittaa, että Englannissa ja Ranskassa tiedettiin jo näiden kahden käsitteen erot. ”Jopa nämä sanatkin ovat meille outoja”, Forster valitti Saksan tilannetta. (Habermas 2004, 159.)

Vaikka vallankumoukselliseksi luokitellun kirjallisuuden levittäminen oli kiellettyä useimmissa osissa saksankielistä aluetta, se ei silti ollut mahdotonta. Vallankumouksellisuuden määrittelivät kuninkaan ja alueellisen hallinnon asettamat sensorit, joita oli eritasoisia ja joiden päätökset saattoivat olla hyvinkin vaihtelevia. Yhdessä territoriossa vainottu kirjailija saattoi painattaa tekstinsä toisessa lievemmän sensuurin paikassa.

Esimerkiksi Friedrich Wilhelm von Schütz (1758–1834) kiersi sensuuria niin, että hän muutti *Hamburgische Merkurinsa* nimen *Niedersächsische Merkuriksi* ja merkitsi sen painopaikaksi Altonan. Tosiasiassa hän jatkoi painamista Hampurissa, vaikka oli siellä joutunut vaikeuksiin viranomaisten kanssa. (Grab, 1967, 16.) Altona muodostui jakobiinisen kirjallisuuden painatuskeskukseksi, koska siellä vallitsi käytännössä julkaisuvapaus.

Lukuseurojen toiminta kehittyi vähitellen yhdistysten tapaiseksi. Ne valitsivat toimihenkilönsä sääntöjen mukaan, ottivat uudet jäsenet enemmistöpäätösten perusteella ja ratkaisivat kiistansa parlamentaarisin tavoin. Naiset jäivät käytännössä lukuseurojen ulkopuolelle. He saattoivat lukea kodeissaan moraalisten viikkolehtien seuraajiksi nousseita viihdelehtiä. Hamburger Harmonien lukusalissa oli vuosisadan vaihteessa selailtavana 47 saksalaista, kahdeksan ranskalaista ja kaksi englantilaista viihdelehteä. (Habermas 2004, 118–119.) Henkistä vuorovaikutusta vahvistivat oppineiden vilkas kirjeenvaihto ja matkustelu.

Lounais-Saksan aluetta hallitsevat ruhtinaat kohtelivat ensimmäisiä poliittisia lehtikirjoittajia varsin ankarasti. Se osoittaa, että lehdillä oli poliittista vaikutusta. Wilhelm Ludwig Wekhrlin (1739–1792), jonka lehti *Felleisen* alkoi ilmestyä Nördlingenissä vuonna 1778, pidätettiin ja hän kuoli vankilassa. Christian Schubarth (1739–1791), joka julkaisi *Teutsche Cronik* -lehteä 1794–1778 Augsburgissa, viui kymmenen vuotta vankilassa. (Habermas 1990, 141.)

Poliittinen järjestelmä tarkoitti Preussissa monarkiaa, jossa oli hieman eri asteita kulloisestakin hallitsijasta riippuen. Valistuksen kannattajista suurin osa ajatteli voivansa vaikuttaa siihen vähitellen ajamalla yhteiskunnallisia reformeja. Valistuksen ja monarkian yhdistämisen vaatimukset muotoutuivat eräänlaiseksi reformiabsolutismiksi. Vasta Ranskan vallankumouksen jälkeen pieni vähemmistö asettui tasavaltalaisten ajatusten taakse. Saksassa ei voitu käyttää demokratia-termiä vaatimusten perusteluissa. Demokraatti-sanalla oli pejoratiivinen kaiku, eikä käsitteestä käytännössä haluttu tai uskallettu edes keskustella. Sitä

käytettiin lähinnä jakobiinin synonyyminä tai halventavana ja leimaavana luonnehdintana. (Schneiders 2014, 9.)

Teatteria voitiin käyttää vaikuttamiseen liittämällä näytelmiin poliittisia elementtejä. Näytelmät nostivat esiin myös poliittisia teemoja ja pystyivät puhuttelemaan yleisöä suoraan. Aiheita haettiin antiikista ja historiasta. Niistä esimerkki on Friedrich Schillerin (1759–1805) näytelmä *Don Carlos* vuodelta 1787. Teoksessa Don Carlos ja markiisi Posa edustivat uutta aikaa ja haastoivat Espanjan absolutismin edustajat ajatuksillaan Flanderin asemasta 1500-luvun puolivälin Espanjassa. (Robling 1990, 417) Myös Wieland käytti poliittisia teemoja kaunokirjallisissa teoksissaan. Niiden aihepiiri nousi usein antiikin tarustosta. Se tarjosi materiaalia teksteille, joissa pohjavireenä kulki usein antiikin oratorioissa käytetty retoriikka. Valistunut kritisismi ei voinut esiintyä täysin vapaasti valtiossa, jossa sensuuri kuului normaaliin julkaisutoimintaan. Kaunokirjallisuus tarjosikin monia mahdollisuuksia välittää viestiä myös peiteltysti. (Robling 1990, 412–441.)

2.2.1 Retoriikka marginaalissa

Eräs saksalaisen historian erikoisuuksista on se, että samaan aikaan kuin keski-luokassa virisi poliittisen emansipaation pyrkimyksiä, retoriikka, sen käyttö ja tutkimus, ohitettiin tarpeettomana ja jopa ei-toivottuna lähestymistapana. Retoriikka käsitettiin yleensä vain puheen tyylikeinona. Kant paheksui vuonna 1790 ilmestyneessä *Kritik der Urteilkraft* -teoksessa kaunopuheisuutta (*Beredsamkeit*) pelkkänä kuuntelijan ja yleisön taivutteluna. (esim. Robling 1990, 409–410.) Kant käsittää retoriikan koneistona, joka muovaa kuuntelijan mieltä. (esim. Garsten 2006, 88.)

- Die Beredsamkeit, sofern darunter die Kunst zu überreden, d. i. durch den schönen Schein zu hintergehen (als ars oratoria), und nicht bloße Wohlredenheit (Eloquenz und Stil) verstanden wird, ist eine Dialektik, die von der Dichtkunst nur so viel entlehnt, als nöthig ist, die Gemüther vor der Beurtheilung für den Redner zu dessen Vortheil zu gewinnen undieser die Freiheit zu benehmen; kann also weder für die Gerichtsschranken, noch für die Kanzeln angerathen werden. (Kant 1790, AA V, 327.)²³

Erityisen kielteisesti Kant suhtautui puhuttuina esitettyihin julkisiin esiintymisiin ja poliittisiin puheisiin. Niiden lukemiseen sekoittuu hänen mukaansa aina epämiellyttävä tunne juonittelusta (...*unangenehmen Gefühl der Mißbilligung einer hinterlistigen Kunst...*).

Ich muß gestehen: daß ein schönes Gedicht mir immer ein reines Vergnügen gemacht hat, anstatt daß die Lesung der besten Rede eines römischen Volks oder jetzigen Parlaments oder Kanzelredners jederzeit mit dem unangenehmen Gefühl der Mißbilligung einer hinterlistigen Kunst vermengt war, welche die Menschen als Maschinen in

²³ - Sikäli kuin puhetaidolla tarkoitetaan taivuttelun taitoa, siis taitoa petkuttaa kauniin illuusion avulla (ars oratoria) eikä pelkkää kaunopuheisuutta (elokvenssia ja tyyliä) se on dialektiikkaa, joka lainaa runotaidelta vain sen verran, kuin puhuja tarvitsee voittamaan kuulijoiden mielet puolelleen, ennen kuin he arvostelevat itse, ja riistämään heiltä heidän vapautensa. (Kant 2018, 257, suomennos Risto Pitkänen)

wichtigen Dingen zu einem Urtheile zu bewegen versteht, dass im ruhigen Nachdenken alles Gewicht bei ihnen verlieren muß. Beredtheit und Wohlredenheit (zusammen Rhetorik) gehören zur schönen Kunst; aber Rednerkunst (*ars oratoria*) ist, als Kunst sich der Schwächen der Menschen zu seinen Absichten zu bedienen (diese mögen immer so gut gemeint, oder auch wirklich gut sein, als sie wollen), gar keiner Achtung würdig. (Kant 1790, AA V, 327.)²⁴

Vaikka Kant tuomitsikin retoriikan, se ei tietenkään tarkoita, etteikö Preussissa olisi ollut myös retoriikan harrastusta, ja etteikö hän itsekin olisi käyttänyt teksteissään retorisia tyylikeinoja. Tämä parafraasi on peräisin akateemisesta estetiikan alueen arvostelukykyä koskevasta tekstistä. Kant käsittää kaunopuheen viekkaudeksi, jolla houkutellaan kuulija uskomaan vakuutteluja, jotka ovat arveluttavia tai suorastaan vääriä. Hän toteaa tällaisen puheen liittyvän poliittisiin kokouksiin. Esimerkkeinä hän mainitsee ”puheet Rooman kansalle” tai ”nykyisessä” parlamentissa, kuten hän kirjoittaa tarkoittaen Britannian parlamenttia. Kantin kielteinen käsitys julkisesta poliittisesta puheesta vaikuttaa myös hänen epäluuloiseen suhtautumiseensa parlamenttipuhetta kohtaan.

Ennen Kantia Wolff liitti retoriikan taiteenfilosofiaan ja Baumgarten käsiteli retoriikkaa systemaattisessa estetiikassa kaunotaiteen filosofiana. Kant määrittelee myös ”kaunopuheen” taiteenfilosofian alueella, mutta hänen kirjoituksiinsa löytyy monenkirjava spektri retoriikan traditiosta peräisin olevia implisiittisiä viitteitä. (Bezzola 1993, 21.)

Varauksellinen suhtautuminen retoriikkaan ja sen merkitykseen jatkuu saksankielisessä kirjallisessa traditiossa Franz Hubert Roblingin mukaan esimerkiksi Goethella ja Hegelillä. (Robling 1990, 409–410.) Preussi jäi poliittisen retoriikan alueella Euroopan kehittyneempiin maihin verrattuna eräänlaiseksi takamaaksi. Siellä ei syntynyt Englannille tunnusmerkittäviä parlamenttiretoriikkaa tai Pariisin vallankumouksen ajan kaltaista poliittista retoriikkaa.

Vaikka *Beredsamkeit*-kaunopuhe ei ollut suosiossa, akateemisesti sivistynyt luokka oli tutustunut klassiseen retoriikkaan opiskeluaikanaan. 1700-luvulla akateeminen koulutus painotti edelleen klassista kirjallisuutta ja erityisesti puhe-aidon harjaannuttamista. Johann Christoph Gottschedin (1700–1766) oppikirja *Ausführliche Redekunst: nach Anleitung der Alten Griechen und Römer* vuodelta 1736 oli laajasti käytössä.

1700-luvun puolivälin jälkeen Gottschedin opillinen, akateeminen vaikutus kirjallisuuteen alkoi hiipua. Valistuksesta alettiin kirjoittaa Kantin inspiroimaan tapaan, itseajatteluna. Siitä muodostui saksalaisen retoriikan ydin. Sen, ja korkeakirjallisuutta tavoitelleen oppineen tyylin hiipumisen myötä poliittinen retorinen

²⁴ Minun täytyy tunnustaa, että kauniin runon lukeminen on aina tuottanut minulle puhdasta tyydytystä, kun taas roomalaisen kansanpuhujan tai nykyisen parlamentin tai saarnatuolin puhujan parhaiden puheiden lukemiseen on aina sekoittunut epämiellyttävä tunne sellaisen juonittelun taidon paheksumisesta, joka osaa tärkeissä asioissa liikuttaa ihmisiä koneiden tavoin arvostelmaan, jonka täytyy kadottaa koko painoarvonsa, mikäli asiaa harkitaan rauhallisesti. Puhetaito ja kaunopuheisuus (yhdessä retoriikka) kuuluvat kaunotaiteisiin, mutta puheenpitämisen taide (*ars oratoria*) taiteena käyttää ihmisten heikkoutta omiin tarkoituksiinsa (olivatpa nämä miten hyvää tarkoittavia tahansa) ei ansaitse minkäänlaista *kunnioitusta*. (Kant 2018, 258, suomennos Risto Pitkänen)

kirjoittaminen ja mielipidevaikuttaminen saivat tavallaan piristysruiskeen. (Robling 1990, 410–413.)

Koulutettu luokka nousi näkyvästi mukaan julkiseen keskusteluun. Retoriikka muotoutui poliittisen valistuksen käyttöön. Välineen tarjosivat runsaslukuiset aikakausjulkaisut, kirjat, keskusteluseurat ja teatteri. Kirjoitusten tyyliin lainattiin vaikutteita klassisesta retoriikasta. (Robling 1990, 410.)

Oikeudellisten metaforien ja lakikielestä otettujen käsitteiden runsauden Kantin retoriikassa voi selittää ainakin osittain sillä, että juristit olivat pisimmällä saksankielisten termien kehittämisessä. Kirjakieli muotoutui, tai kehitettiin 1700-luvun aikana. (Hölscher 1979, 81.) Latinan termien käyttö syvensi käsitteiden historiallisuutta. 1700-luvun puolivälissä ryhdyttiin käyttämään saksaa kaunokirjallisuuden ja tieteiden kielenä. Kansallisen kirjakielen synnyttäminen oli saksalaisten leksikografian laatijoiden tavoitteena. Muodostettiin kansallinen kieliyhteisö, jonka tunnusmerkit, sanakirjat ja klassikot tulivat ohjaamaan kommunikaatiota. Saksassa tämä kehitys tapahtui myöhemmin kuin vastaava Ranskassa ja Englannissa.

Kielireformaattorien²⁵ tavoitteena ei ollut kansan yleiskieli, jollaista esimerkiksi Martin Luther oli käyttänyt Raamatun käännöksessä vuonna 1534. Nämä uudistajat halusivat saada aikaan puhdistettua ja hienostunutta sanastoa. He taivoittelivat kansan kieltä sivistyneempää kielimuotoa. (Hölscher 1979, 82.)

2.2.2 Berliner Mittwochsgesellschaft

Vuosien 1783 ja 1798 välillä kokoontui valistuksen ystävien seura, *Berliner Mittwochsgesellschaft*. Kokousten, esitelmien ja keskustelujen lisäksi sillä oli käytännössä oma aikakauslehti, *Berlinische Monatsschrift*. Ranskan tapahtumat vaikuttivat voimakkaasti seuran jäseniin ja keskusteluaiheisiin. Uskallettiin arvostella jopa sääty-yhteiskunnan etuoikeuksien merkitystä. Vaadittiin reformeja, kuitenkin monarkian oloissa – tai monarkin toimesta. Näin ajattelivat muun muassa juristit Svarez ja Klein, jotka molemmat työskentelivät Fredrik Suuren oikeusosastossa ja olivat Preussin lakiuudistusten pääasiallisia suunnittelijoita.

Günter Birtsch jakaa seuran jäsenet karkeasti kolmeen kategoriaan. Merkittävä osa oli korkeissa oikeus- ja hallintoviroissa. Toinen joukko toimi hengellisissä viroissa ja ylimmissä luterilaisen kirkon hallintoelimissä (esim. *Oberkonsistorium*). Lisäksi mukana oli filosofeja, yleisoppineita, yliopiston opettajia ja lehdistä kirjoituksiaan julkaisevia henkilöitä (*Publizist*). Tähän joukkoon kuuluivat seuran kunniajäsen Mendelssohn ja *Monatsschriftiä* toimittaneet Friedrich Gedike (1754–1803) ja jo mainittu Biester. (Birtsch 1987, 102–103.) *Mittwochsgesellschaft*-seura oli lähellä *Berlinische Monatsschriftiä*, joka ilmestyi vuosina 1783–1796. Se tavoitti kattavan joukon saksankielistä sivistyneistöä. Gedike luopui toimitusvastuusta vuonna 1791.

²⁵ Näitä olivat muun muassa Johann Christoph Adelung (1732–1806), joka kirjoitti teoksen *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart* ja Joachim Heinrich Campe (1746–1818), joka julkaisi mm. pedagogiikasta teoksen *Allgemeine Revision des gesamten Schul- und Erziehungswesens von einer Gesellschaft praktischer Erzieher*.

Seuran jäsenistä esimerkiksi Johann Karl Wilhelm Möhsen (1722–1795) oli kuninkaan henkilölääkäri ja historioitsija. Monet valistusajan kirjalliset vaikuttajat, kuten esimerkiksi Christian Garve (1742–1798) ja Wilhelm von Humboldt (1767–1835) kuuluivat joukkoon. Valistus ei ollut tälle piirille abstrakti idea, vaan käytännön elämää koskettava keskustelunaihe lain, uskonnon ja julkisen koulutuksen kysymyksissä. Erityisesti taikausko (*Aberglaube*) ja fanaattisuus (*Schwärmerei*) olivat ajattelun ”virheitä”, joita seuran jäsenet halusivat korjata. (Schmidt 1989, 271–278.)

Keskeiset jäsenet olivat käytännössä Preussin byrokratian noblessi, joka toimi korkeissa viroissa valtion hallinnossa. Lehden vaikutuspiirissä keskusteltiin vilkkaasti valistuksesta, joka ei mukana olijoilla rajoittunut ainoastaan seuran viikottaisiin keskustelutilaisuuksiin, vaan sen merkityksen saattoi käsittää hallintotyöhön liittyväksi. Kantin valistuskirjoituksen kärki, järjen käytön rajoittaminen yksityisen toiminnan alueelle, osuu näiden hallintovirkamiesten toimintaan virka-aikana. Mikäli he olisivat olleet yhtä mieltä Kantin kanssa, he eivät olisi työssään voineet edistää valistuspyrkimysten toteutumista.

Kantilla oli seuraan niin tiiviit yhteydet kuin se käytännössä maantieteellisen etäisyyden ja postin kulun huomioiden oli mahdollista. Seuran ja *Berlinische Monatsschriftin* aiheet olivat paitsi uskontoon ja poliittisen alueeseen liittyviä, myös usein hyvin käytännönläheisiä, esimerkiksi hygieniaa ja sairauksia sivuvia. (Martus 2015, 839.) Tämä sopi myös Kantin tapaan valita aiheita monipuolisesti.

Fredrik Suuri ei puuttunut yliopistojen uskonnollisen opetuksen sisältöön ja salli niille suhteellisen vapaat kädet julkaista tieteellisiä tekstejä. Toisaalta hän edellytti kaikilta virkamiehiltä, myös papistolta, ehdotonta kuuliaisuutta. Kant suositti valistuskirjoituksessaan papistolle omaa järjenkäyttöä vapaa-ajalla, mutta muistutti, että seurakunnan edessä on saarnattava vain teologisessa tiedekunnassa annettujen oppien mukaan. Julkinen järjenkäyttö tarkoittaa Kantilla esiintymistä oppineen lukijayleisön edessä eli pääasiassa kirjoittamista aikakauden runsaslukuiseen aikakauslehdistöön. Työssään virkamiesten täytyy käyttää järkeään rajallisesti. Se ei Kantin mukaan voi eikä saa olla vapaata, vaan papiston, juristien ja lääkäreiden täytyy pitäytyä ainoastaan niissä opeissa, joita he ovat yliopisto-opinnoissaan saaneet.

Uskontoa arvioivan julkaisutoiminnan suitseminen osoittaa, kuinka merkittävästi hallitsijan oma näkemys vaikutti sensuurin sisältöön. Fredrik Suuren piittaamattomuudella uskonnosta oli vaikutusta siihen, että hänen aikanaan uskontoa käsittelevät tekstit saattoivat päästä helpommin julkisuuteen sensuurin läpi kuin esimerkiksi hallintoa koskevat.

Mendelssohn varoittaa:

; so wird der tugendliebende Aufklärer mit Vorsicht und Behutsamkeit verfahren, und lieber das Vorurtheil dulden, [199] als die mit ihm so fest verschlungene Wahrheit zugleich mit vertreiben.“ (Mendelssohn 1784, 199–200.)²⁶

²⁶ ... silloin on hyvettä rakastavan valistajan meneteltävä varovaisesti ja harkitusti sekä suvaittava mieluummin ennakkoluuloa kuin karkoitettava niihin niin kiinteästi liittyvää totuutta. (Mendelssohn 1995, 74, suomennos Risto Suikkanen.)

Koselleck tulkitsee tätä kohtaa niin, että Mendelssohn oli terävänäköinen valistuksen rajojen suhteen, Kantia realistisempi. Hän asetti käytäntöön orientoituneen kulttuurin ja teoriaan sidotun valistuksen vastakkain ja määritteli molemmat sivistyskäsitteen alaisuuteen. Mendelssohnin ehdotus toteutui ajan myötä. Sivistyksen käsite ei kuitenkaan hävittänyt valistuksen konseptia, mutta sisällytti sen itseensä. (Koselleck 2010, 126.)

Preussin tietyn asteiselle uskonnonvapaudelle laittoi pisteen Fredrik Wilhelm II, joka hallitsi Fredrik Suuren jälkeen vuosina 1786–1797. Hän päästi papiston vaikutusvallan kasvamaan nimittämällä vuonna 1788 pietistinä tunnetun Johann Christoph Woellnerin (1732–1800) oikeusministeriksi ja kabinetin hengellisen osaston johtajaksi. Preussissa kabinetti oli kuninkaan itselleen kokoama neuvoo-antava elin. Woellner oli tiukka valistusajattelun vastustaja ja sai heti ensimmäisenä ministerivuonnaan kuninkaan julkaisemaan uskontoasetuksen (*Religions-Edikt*). Siinä syytettiin, että luterilaiset ja kalvinistit peittelevät Raamatun oppeja ja piiloutumalla valistuksen taakse levittävät uskonnollisista asioista väärää totuutta ja mielettömyyksiä.

Keskushallinnon korkean virkamiehen, opetus- ja uskontoasioita hoitavan ministeri Woellnerin uskontoedikti oli kova isku Berliinin valistusseuran jäsenten luottamukselle Preussin julkaisuvapauteen. Se oli selkeä taitekohta, joka edisti seuran hajoamista. Edikti rajoitti uskontoa koskevien kirjoitusten julkaisuvapautta ja pyrki palauttamaan papiston entistä tiiviimmin kirkon yhteyteen. (Birtsch 1987, 103.) Woellner oli nimitetty vuonna 1786 kuninkaan talous-, sota- ja maa-alueiden komission johtajaksi (*Herrscher zum Geheimen Finanz-, Kriegs- und Domänenrat*). Hänen toimialansa kattoi samoja hallintoasioita kuin Zedlitzin aiemmin.

Saman vuoden lopulla seurasi uskontoasetusta vielä tiukentava sensuuri-asetus. Siinä todetaan, että valistajien hillittömyys on johtanut siihen, että kuningas haluaa asettaa rajat röyhkeydeksi muuttuneelle lehdistönvapaudelle ja ohjata sensuurin avulla myös niitä uskonnon, valtion ja kansalaisjärjestyksen sääntöjen vastaisia kotimaisia kirjoituksia, jotka viedään julkaistaviksi ulkomaille. (Vorländer 2002; Zweiter Teil, 140–141.) Kuningas toivoi uudella määräyksellä voivansa kitkeä pois sellaiset kirjoitukset, jotka uhkaavat uskonnon yleisiä periaatteita, valtiota tai kansalaisjärjестystä.

Julkaisemista oli siirretty sellaisiin paikkoihin, joissa sensuurin tiedettiin olevan lievempää, esimerkiksi Tanskalle kuuluneeseen Altonaan ja vapaakaupunki Hampuriin. (Grab 1967, 16.) Ilmiselvää on, että käytäntö oli hallinnon tiedossa eikä siitä pidetty

2.3 Bildung versus täysi-ikäisyys

2.3.1 Haskala

1700-luvun puolivälissä Preussin juutalaisten keskuudessa kehittyi kulttuurinen ilmiö, ”ymmärryksen kautta valistuminen” eli *Haskala*. Sen taustalla on vuosien kehitys, jossa tavoiteltiin saman tasoista sivistystä ja oppineisuutta, mikä pienelle valtaväestön osalle oli ollut jo pitkään mahdollista. Lähinnä seurakuntiansa uskonnollisissa tehtävissä toimivat juutalaiset ryhtyivät perehdyttämään lapsiaan kieliin, filosofiaan ja tieteisiin. Kauppiaseliitin kotiopettajuus tarjosi juutalaisvalistuksen varhaisille kannattajille mahdollisuuden toimeentuloon, kirjoittamiseen ja nuoremman sukupolven opettamiseen. (Clark 2007, 310.)

Preussin ”*Judenrecht*” jakoi juutalaiset peräti kuuteen hierarkkiseen kategoriaan. Ylimpänä olivat kauppiat, jotka oli kastettu kristilliseen uskoon. Kastien mukaan vaihteli se, saako esimerkiksi koko perhe asettua asumaan maahan. Julkiset oikeudet eivät olleet stabiileja ja sallitun alueen rajat vaihtelivat. Mendelssohn kuului suojakirjan saaneiden kastiin. Hän oli ”*Schutzjude*” silkkitehtailija Isaak Bernhardin palveluksessa, ja tehtailijan kautta taloudellisesti tuetussa asemassa. Ilman kohtalaisen turvattua taloutta akateemisen sivistyksen hankkiminen olisi ollut mahdotonta, eikä Mendelssohnilla olisi ollut mahdollisuutta oppia, opettaa ja harrastaa tiedettä julkisen intellektuellin tavoin. (esim. McQuillan 2014, 585.) Akatemian kirjoituskilvan voitettuaan Mendelssohn sai formaalin oleskeluluvan Berliiniin, mutta lupa ei ulottunut hänen lapsiinsa enää näiden aikuistuttua. Juutalaiset naiset eivät voineet saada suojelustatusta, heidän elantonsa oli puolisoitten tai vanhempien tulojen varassa. (Twellmann 2007, 494–495.) Akateemisessa virassa Mendelssohn ei juutalaisena saanut olla. Hän kirjoitti kuitenkin itsensä sivistyneen piiriin tietoisuuteen. Häntä arvostettiin viisaana juutalaisena oppineena, ja hän oli esikuvana Lessingin romaanin *Nathan der Weise* (1779) päähenkilön hahmolle (Clark 2007, 309.)

Berliinissä juutalaisten ei ollut pakko asua erillisissä gettokortteleissa, mitä muualla Preussissa edellytettiin. Berliinin asukkaista vuonna 1750 juutalaisia oli vajaa kaksi prosenttia, kaikkiaan 2188 henkilöä. (Kunish 2012, 17.) Tästä joukosta pieni, taloudellisesti hyvin toimeentuleva eliitti menestyi tavarantoimittajana armeijalle, pankkiireina, kauppiaina ja teollisissa asemissa. Pieni osa Berliinin juutalaisista muodosti 1700-luvulla Saksan valtioiden rikkaimman ja assimiloituneimman juutalaisyhteisön.

Juutalaisten suuren enemmistön arki oli lain sekä sosiaalisten säännösten ja rajoitusten rajaamaa elämää. Suurin osa ei saanut asettua asumaan pysyvästi vaan joutui kiertelemään ja hankkimaan elantonsa miten parhaiten pystyi, miehet pääasiassa kulkukauppiaina. Nimitys ”juutalaiskerjäläiset” (*Betteljuden*), kuvaa tätä elämää. (Clark 2007, 309.)

Fredrik Suuri sieti juutalaisia sikäli kuin nämä olivat taloudellisesti hyödyllisiä. (Clark 2007, 304–305.) Usein kuninkaan politiikkaa juutalaisvähemmistöä kohtaan selitetään uskonnollisella suvaitsevaisuudella. Kuningas oli kuitenkin oikeastaan vain piittaamaton uskonnollisista näkemyksistä, eikä se tee hänestä

vielä suvaitsevaista. Kuninkaan kirjoitukset eivät jätä sijaa arvailuille, hän oli hyvin ennakkoluuloinen ja jopa rasistinen suhtautumisessaan juutalaisiin. (Frie 2012, 98.)

Mendelssohn oli keskeinen vaikuttaja ns. Berliinin valistuksen piirissä. Kant arvosti Mendelssohnia ja toivoi, että tämä olisi kirjoittanut arvion hänen *Kritik der reinen Vernunft* -teoksestaan. Kant käyttää Mendelssohnia tavallaan teknisenä, oletettuna vastustajanaan myös vuonna 1793 julkaistun *Über den Gemeinspruch* -tekstin kolmannessa osassa *Von Verhältnis der Theorie zur Praktisch im Völkerrecht. In allgemein philanthropischer, d. i. kosmopolitischer Absicht betrachtet. Gegen Moses Mendelssohn*.

Wolffiin tukeutuen Mendelssohnin ajattelu kulki niin, että filosofi voi toimia lainsäädännössä välillisesti ja esittää järkeviä ehdotuksia esivallalle. Vaikka lait ovat aktuelleja vasta, kun ruhtinas on ne hyväksynyt, voi neuvova lainsäätäjäksi olla ”*Weltweise*”, joka pyrkii lähelle todellista viisautta. Mendelssohn ei ainoastaan noudattanut tätä toimintamallia, hän tietyllä tavalla jopa radikalisoitui. (Twellmann 2007, 495–496.)

Monien kristittyjen aikalaisten mukaan juutalaisten uskonto oli alempiarvoinen, ja heitä pidettiin kerettiläisinä (*Ketzer*). Ajateltiin, että koska valtiollinen järjestys perustui kristillisyyteen, oli kohtuullista vaatia, että esimerkiksi oikeustilanteissa juutalaiset vannovat erikseen uskollisuusvalan. Valaseremoniaan liittyi usein heidän uskoaan ja kulttuuriaan halventavia piirteitä. Mendelssohn kritisoi niitä tavoitteenaan saada ne poistettua. (esim. Twellmann 2007, 507.) Hän oli juutalaisen valistusliikkeen kirkkaimpia tähtiä. *Haskala* tarkoitti järkevyyttä ja oivallusta. *Haskalan* tavoitteet eivät olleet suinkaan ongelmattomia. Kuinka esimerkiksi voi edistää valistusta ilman juutalaisuudesta luopumista? (Martus 2015, 857.)

Mendelssohnille kuten muillekin Preussin juutalaisille valistus osoittautui ristiriitaiseksi aatteeksi. Uutiset Itävallan Joosef II:n reformeista antoivat toivoa tasa-arvoisemmasta kohtelusta. Tavoitteena oli poistaa juutalaisia nöyryyttävät ja alistavat säännökset, sallia heille oikeus harjoittaa maanviljelyä ja käsityöläisammatteja. Lopputulos oli kuitenkin kaikkea muuta kuin juutalaisten oikeuksien puolustajat toivoivat. Tulos oli päinvastainen, Joosef II käynnisti juutalaisten käännyttämisen. (Martus 2015, 848.)

Mendelssohn oli juutalaisten kansalaisoikeuksien esitaistelija. Hän uskoi, että juutalaisten yhteiskunnallinen asema kohenee, kunhan vain kansalaisoikeudet saavutetaan. Hän oli vakuuttunut siitä, että kansalaisuus toisi juutalaiset sosiaalisesti ja kulttuurisesti tuottaviksi yhteiskunnan jäseniksi. (Arendt-Stern 1931, 68–69.)

Mendelssohnin ajattelun keskiössä olivat oikeudelliset kysymykset. Hänen strategiansa oli pyrkiä vaikuttamaan yhteiskunnallisiin asioihin keskustelun kautta. Klein pyysi häntä myös mukaan lainsäädännön reformityöhön. Mendelssohn toivoi, että osallistumalla keskusteluun, jossa on mukana käytännön lainsäädäntötyöhön osallistuvia virkamiehiä, hän edistää juutalaisten aseman kohentumista. Historian tapahtumien valossa voi jälkikäteen todeta, että Mendelssohn arvioi täysin väärin valistuneen keskustelun poliittisen vaikutuksen mahdollisuuden.

Mendelssohnille vapaus oli sivistystä ja mahdollisuutta tarkastella itseään ja uskoaan. Uskonnon tarkastelu on väline juutalaisia koskevan lainsäädännön poliittisiin muutoksiin. Hänen oppilaansa David Friedländer (1750–1834) ei enää jakanut opettajansa ajatusta, että on asetettava maan tapojen ja sääntöjen alaisuuteen, mutta pidettävä kiinni isien uskosta. Friedländer esitti jopa mahdollisuutta, että juutalaisuus ja protestanttinen usko voisivat yhdistyä. (Arendt-Stern 1931, 70–71.)

Berliinissä mieluummin puhuttiin reformista kuin toteutettiin sitä. Fredrik Suuren politiikka oli mielivaltaista ja ailahtelevaa juutalaisia kohtaan. Vaikka kuningas sai aikaan edistyksellisiäkin päätöksiä, niiden käytännön toteutus ei välttämättä toiminut. Esimerkiksi kuninkaan muodollinen päätös, jonka mukaan juutalaiset tunnustettiin oikeussubjekteiksi, osoitti ainoastaan kuilun absoluuttisen valtio-oikeusretoriikan ja poliittisen todellisuuden välillä. Reaalisissa oikeuskäytännöissä mikään ei muuttunut. (Martus 2015, 848.)

2.3.2 Mendelssohnin käsitys valistuksesta

Piakkoin perustamisen jälkeen, vuonna 1783, *Berlinische Monatsschrift* julkaisi anonyymin kirjoituksen siviilivihkimisen puolesta. Kirjoitukseen vastasi berliiniläinen kirkkoherra Friedrich Zöllner (1753–1804). Hänen kirjoituksensa käsiteli kirkollista avioliittoa, jota hän piti välttämättömänä. Zöllner paheksui sitä, että valistuksen nimissä ihmisiä johdetaan harhaan ja aiheutetaan turhaa hämmennystä. Tekstin hän varusti kysymyksellä: Mitä on valistus? Tällä pienellä tekstillä hän tuli laittaneeksi alulle merkittävän vastausten ja kirjoitusten sarjan.

Ensimmäiseksi vuonna 1784 asiaan tarttui Mendelssohn otsikolla *Über die Frage: was heisst Aufklären?* Saman vuoden joulukuun numeroon Kant kirjoitti oman vastauksensa: *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* Mendelssohnin ja Kantin kirjoitukset osoittavat, kuinka eri tavoin myöhäisvalistuksen kannattajat käsittävät valistuksen ja sen, mikä heidän mielestään siinä on keskeistä.

Valistusta Mendelssohn lähestyi kolmen käsitteen kautta. Hän niputtaa yhteen valistuksen, kulttuurin ja sivistyksen (*Aufklärung, Kultur, Bildung*). Nämä termit ovat hänen mukaansa niin uusia tulokkaita saksan kielessä, etteivät suuret ihmisjoukot niitä vielä ymmärrä. Toisaalta ei myöskään kielellisesti ole vielä tehty eroa niiden merkitysten välillä. Termit kuvaavat yhteiselämän modifikaatioita ja tähtäävät olosuhteiden parantamiseen. (Mendelssohn 1995, 70–71 ja Mendelssohn 1784, 193–194.) Koselleckin mukaan Mendelssohn luonnehtii osuvasti näiden käsitteiden uutuutta silloisessa kielessä. Valistus-termiä ryhdyttiin laajemmin käyttämään vasta 1780-luvulla. (Koselleck 2010, 126–127.)

Mendelssohnin tulkinnassa sivistys on yläkäsite, joka jakautuu kahteen osaan, valistukseen ja kulttuuriin. Nämä kaksi suhtautuvat toisiinsa kuin teoria käytäntöön, kuin tieto siveellisyyteen tai kuin kritiikki virtualiteettiin. Niiden suhde on hyvä olla tasapainossa, koska sillä tavalla saavutetaan valtion tasapainoisin kokonaisuus.

Valistuksen ja kulttuurin keskinäisen harmonian voi tulkita olennaiseksi koko sosiaalisen yhteisön ja valtion tason toiminnalle. Kovin suoraviivaisesti

Mendelssohnin tekstiä ei kuitenkaan näin voi avata. Mendelssohn nostaa esimerkkejä kansakunnista, joilla nämä kaksi sivistyksen elementtiä eivät ole tasapainossa ilman että valtiotason toiminta siitä mitenkään kärsii. Mendelssohnin esimerkkien mukaan kiinalaisilla on runsaasti kulttuuria mutta vähän sivistystä, ranskalaisilla on vahvaa kulttuuria ja englantilaisilla valistusta. Tästä hän päätelee, että kiinalaiset ovat käytännöllisiä ja englantilaiset teoreettisia.

Die Griechen hatten beides, Kultur und Aufklärung. Sie waren eine gebildete Nation, so wie ihre Sprache eine gebildete Sprache ist. – Ueberhaupt ist die Sprache eines Volks die beste Anzeige seiner Bildung, der Kultur sowohl als der Aufklärung, der Ausdehnung sowohl als der Stärke nach. (Mendelssohn 1784, 195–196.)²⁷

Sivistys ilmenee parhaiten kunkin kansakunnan kielessä, jonka mukaan voi arvioida kansojen sivistystasoa. Kreikkalaiset ovat sivistynein kansa, koska heillä on sekä kulttuuria että valistusta. Mendelssohn viittaa antiikin Kreikan aikaan, eikä hän näe ongelmaa siinä, että esimerkki löytyy niin kaukaa historiasta.

Kansan kieli on paras osoitus sen sivistyksestä ja kulttuurista kuten myös valistuksesta, sen levinneisyydestä ja vahvuudesta. Mendelssohn sitoo näin kielten kansan ominaisuudeksi.

...so wird der tugendliebende Aufklärer mit Vorsicht und Behutsamkeit verfahren, und lieber das Vorurtheil dulden, als die mit ihm so fest verschlungene Wahrheit zugleich mit vertreiben. (Mendelssohn 1784, 198–199.)²⁸

Katerina Deligiorgi huomauttaa, että Mendelssohnin teksti on muotoiltu siten, että se häivyttää joitakin mahdollisia valistukseen kohdistuvia kiistanalaisia kysymyksiä. Mendelssohn väistää osallistumisen keskusteluun, jossa kysytään, mihin valistusajattelun jatkuminen saattaa johtaa. Deligiorgin mukaan Mendelssohnin pääasiallinen tarkoitus on vastata valistusta kohtaan esitettyyn konservatiiviseen kritiikkiin, jonka mukaan se hävittää uskonnon. (Deligiorgi 2005, 44.)

Wo Aufklärung und Kultur mit gleichen Schritten fortgehen; da sind sie sich einander die besten Verwahrungsmittel wider die Korruption. Ihre Art zu verderben ist sich einander schnurstraks entgegengesetzt. (Mendelssohn 1784, 199.)²⁹

Mendelssohn erotti käytäntöön orientoituvan kulttuurin ja teoriaan suuntautuvan valistuksen ja asetti ne molemmat sivistyskäsitteen alle kuuluviksi. Jaottelu ennakoii tulevaa käsitteiden kehitystä. Sivistysulottuvuus ei kadonnut valistuskäsitteen yhteydestä. Tulevalla 1800-luvulla sivistyksestä tuli johtava käsite. Transitiivisena saksan käsitteenä valistuksella on aina objekti, esimerkiksi kansa,

²⁷ Kreikkalaisilla oli molempia, sekä kulttuuria että valistusta. He olivat *sivistynyt* kansa, niin kuin heidän kielensäkin on sivistynyt kieli. – Ylipäänsä paras osoitus jonkin kansan sivistyksestä, sen kulttuurista ja valistuksesta sekä alan että voiman suhteen, on sen kieli. (Mendelssohn 1995, 72, suomennos Risto Suikkanen.)

²⁸ ...siltoin on hyvettä rakastavan valistajan meneteltävä varovaisesti ja harkitusti ja suvaittava mieluummin ennakkoluuloa kuin karkoitettava niihin niin kiinteästi liittyvää totuutta. (Mendelssohn 1995, 74, suomennos Risto Suikkanen.)

²⁹ Missä valistus ja kulttuuri käyvät yhtä jalkaa, siellä ne ovat toinen toiselleen paras suoja turmeltumista vastaan. Ne rappeutuvat täysin vastakkaisin tavoin. (Mendelssohn 1995, 74–75, suomennos Risto Suikkanen.)

jota valistetaan. Mendelssohnin sivistyskäsite vastaa käytännössä sitä, mitä Kant halusi täysi-ikäisyyteen kurottamisella ilmaista. (Koselleck 2010, 126–128.)

Bildung-käsitteen synnyssä Koselleck näkee yhteyksiä Wolfgang Amadeus Mozartin (1756–1791) sävelkieleen. *Bildung* viittaa yksilön erityislaatuisuuden tuottamiseen ilman yhteiskunnan rajoituksia. Se oli alkujaan teologinen käsite, sittemmin sille kehittyi itsereflektiivinen merkitys. Se kohdistuu prosessina ja kokonaisuutena yksilön ainutkertaisuuteen yhteisöllisyydessä ja vapaudessa. *Taikaahuilua* voi tulkita kasvu- ja sivistyskertomuksena, joka välittää ihmisten autonomiavaatimuksia yhteiskunnallisesti. (Koselleck 2006, 155–158.)

Grimmin sanakirjasta ei löydy *Kultur*-sanaa, *Bildung* (sivistys) siihen sisältyy. Sen Grimmin veljekset määrittävät mm. puhettavaksi tai imagoksi, kuvaksi. *Aufklärung* löytyy sanakirjasta Kantin tekstiin viittaavana maksimina ajatella itse ja vapautumisena taikauskosta.

Mendelssohnin mukaan kulttuuri on taitoja ja taiteita, mutta myös valmistamista, ahkeruutta ja taitavuutta eli käytännöllisiä asioita, kun taas valistus on teoreettista. Kielen sivistyminen tapahtuu kahdella tavalla, joko tieteiden välityksellä teoreettisesti tai kulttuurisesti. Jälkimmäisessä sitä auttavat yhteisöllinen kanssakäyminen, runous ja puhetaito (*Beredsamkeit*). Kulttuuria kokonaisuudessaan Mendelssohn luonnehtii hioutuneisuudeksi tai ulkonaiseksi ”kiillotukseksi” (*Politur*). (Mendelssohn 1784, 193–194.)

Kulttuuri on laadultaan käytännöllisiä suhteita koskeva asia, sen toteutumisessa vain sosiaalinen kanssakäyminen on merkityksellistä. Kulttuurin alueella ihmistä määrittävät hänen säätynsä ja ammattinsa. Mendelssohn ei aseta Kantin tavoin kyseenalaiseksi perittyä asemaa. Sääty ja ammatti määrittävät elämää asettamalla oikeuksia ja velvollisuuksia. Kansalainen³⁰ on käytännöllisen maailman toimija ja kulttuuri on hänen aluettaan.

Ferner läßt sich die Bestimmung des Menschen eintheilen, in 1) Bestimmung des Menschen als Mensch, und 2) Bestimmung des Menschen als Bürger betrachtet. In Ansehung der Kultur fallen diese Betrachtungen zusammen; indem alle praktische Vollkommenheiten bloß in Beziehung auf das gesellschaftliche Leben einen Werth haben, also einzig und allein der Bestimmung des Menschen, als Mitglieder der Gesellschaft, entsprechen müssen. Der Mensch als Mensch bedarf keiner Kultur: aber er bedarf Aufklärung. (Mendelssohn 1784, 196.)³¹

Mendelssohn jakaa kirjoituksessaan ihmiset kahteen luokkaan, on ihmis-ihmisiä ja ihmis-kansalaisia. Näille sopivat erilaiset tavat sivistyä. Kansalaiset voi varustaa käytännön asioihin painottuvalla kulttuurilla, ihmiset ihmisinä pystyvät vastaanottamaan teoreettista filosofistakin tietoa.

³⁰ Mendelssohn käyttää Bürger-käsitettä, joka kääntyy mielestäni tässä kansalaiseksi, koska kysymys on konkreettisesti yhteiskunnallisesta toimijasta. Porvari-käännös muistuttaisi vain yhdestä tietystä säädystä, jota Mendelssohn ei mielestäni tässä tarkoita. (Vrt. Bal 2001, 133–134.)

³¹ Ihmisen kutsumus voidaan jakaa ihmisen kutsumukseen *ihmisenä* ja ihmisen kutsumukseen *kansalaisena*. Mitä kulttuuriin tulee, ovat nämä tarkastelut yksi ja sama asia; sillä kaikilla käytännöllisillä kyvyillä on arvoa vain suhteessaan yhteiskunnalliseen elämään, joten ne sopivat vain ihmisen kutsumukseen yhteiskunnan jäsenenä. *Ihminen ihmisenä ei tarvitse kulttuuria*: mutta *valistusta* hän tarvitsee. (Mendelssohn 1995, 72, suomennos Risto Suikkanen.)

Ihmis-ihmiset ovat niitä, jotka vastaanottavat valistusta. He eivät ole tietyn ammatin tai säädyn edustajia. Ihmiset kansalaisina ovat konkreettisia yksilöitä. Kansalaisena ihmisen toimintaa rajaavat hänen säätynsä ja ammattinsa. Ne asettavat taidollisia ja sosiaalisia vaatimuksia yhteiskunnallisessa elämässä, ja ne määrittävät velvollisuudet ja oikeudet. (Mendelssohn 1784, 196.) Kansakunnalla on sitä enemmän kulttuuria, mitä paremmin säätö ja ammatti vastaavat yksilön tunnustettua asemaa yhteisön jäsenenä. Tai toisin päin, säätö määrittää aseman ja ammatin.

Mendelssohnin mukaan valistus riippuu siitä, missä asemassa ja ammatissa henkilö säädysään on. Eri ammattiteissa ja säädöissä olevat ihmiset tarvitsevat eri määrän valistusta. Ihmisen määrittämisen kategoriat asettuvat olennaisien ja epäolennaisien määreiden kautta. Ilman olemusmääreitä ihminen vajoaa eläimen tasolle. Myös Kant käyttää omassa valistustekstissään kotieläinimerkkiä.

Määreet ovat olennaisia tai väliaikaisia. Tiedyt totuudet voivat vahingoittaa ihmistä kansalaisena, vaikka ovatkin ihmis-ihmiselle hyödyllisiä. *Mensch*-ihminen kestää ja hänelle on mahdollista jakaa enemmän totuuksia kuin *Bürger*-ihmiselle. Valistajan on huolehdittava siitä, ettei hänen toimintansa vaaranna hallitusmuotoa (*Verfassung*). Tämän tyyppiset mielipiteet olivat myös monen muun *Mittwochsgesellschaft*-seuran jäsenen näkemyksiä. Ajateltiin, että valistusta on monenlaatuista tai se tarkoittaa eri asioita riippuen siitä, missä säädöissä tai luokassa henkilö elää tai toimii. (Schmidt 1989, 286–287.)

Loppua kohti kirjoitus kääntyy valistuksen vastustajien nostamien ongelmien käsittelyyn. (Irrlitz 2002, 417.) Mendelssohnilla on hyvin realistinen käsitys ihmisten henkisestä tasosta. Jokaisella ihmisellä on uskontoon tai siveellisyyteen liittyvät perusajatukset. Jos valistuksen tuominen tällaisen ihmisen elämään sotkisi hänen perustavia arvojaan, silloin valistuksesta on luovuttava.

Unglücklich ist der Staat, der sich gestehen muß, daß in ihm die wesentliche Bestimmung des Menschen mit der wesentlichen des Bürgers nicht harmoniren, daß die Aufklärung, die der Menschheit unentbehrlich ist, sich nicht über alle Stände des Reichs ausbreiten könne; ohne daß die Verfassung in Gefahr sei, zu Grunde zu gehen. Hier lege die Philosophie die Hand auf den Mund! Die Nothwendigkeit mag hier Gesetze vorschreiben, oder vielmehr die Fesseln schmieden, die der Menschheit anzulegen sind, um sie nieder zu beugen, und beständig unterm Drucke zu halten! (Mendelssohn 1784, 198.)³²

Ihmisten perustuskoa ei saa horjuttaa heitä järkyttävillä totuuksilla. Aina, kun vääryyttä on historian aikana lähestytty liian vahvasti, ”se pakeni temppeliin”. (Mendelssohn 1995, 74.) Tilanne, jossa ihmisen olennaiset ja lisämääreet joutuvat ristiriitaan keskenään, edellyttää erityistä varovaisuutta valistajalta. Parempi olla hiljaa ja suvaita joitakin ennakkoluuloja uskonnon tai moraalien alueella kuin pa-

³² Onneton on se valtio, jonka on myönnettävä, etteivät ihmisen ja kansalaisen olennaiset määreet ole siinä sopusoinnussa keskenään, että ihmisyydelle välttämätön valistus ei voi levitä kaikkien säätöjen keskuuteen hallitusmuodon joutumatta vaaraan. Sulkeeseen filosofi tässä suussa! Välttämättömyys säätököön tässä laiti tai pikemminkin takokoon kahleet, joihin ihmiset olisi lukittava, jota he pysyisivät nöyrinä ja aloillaan. (Mendelssohn 1995, 73–74, suomennos Risto Suikkanen.)

kottaa ihmisiä omaksumaan sinänsä kaunis valistusajatus. Pitäisi löytää maltillisen valistamisen alue, jolla ei karkotettaisi tai peloteltaisi kuulijoita. On monia ei-toivottavia henkisiä tiloja, joihin saatetaan joutua, jos valistusta käytetään väärin. Sydämettömyys, egoismi, uskonottomuus ja anarkia ovat näistä esimerkkejä. (Mendelssohn 1784, 193–199.)

Teksti on pikemminkin varoittelua liian rohkeista toimista kuin rohkaisua etsimään omaa poliittista tilaa tai toiminnan määreitä. Mendelssohn myöntää mahdolliset tulevat vaikeudet ja varoittaa ongelmista, joita valistajat itse eivät aina huomaa. Sitä, miten valistus näitä ominaisuuksia nostaa esiin, kirjoittaja ei kuitenkaan sano suoraan.

Mendelssohnin mukaan valistuksen omaksuminen tapahtui täysin juutalaisesta uskonnosta riippuvaisena. Järjen käsite on Mendelssohnin valistuskuviossa historiasta erillinen. Historiatieto ei ole Mendelssohnin sivistys (*Bildung*) -konseptissa tarpeellista, sivistys on hänelle ajattelun vapauttamista. Juutalaisuus on Mendelssohnille identtinen järkevän uskonnon kanssa. (Arendt-Stern 1931, 68.)

Mendelssohn ottaa pelotteeksi esimerkkejä kulttuurin, sivistyksen ja valistuksen turmeltumisesta. Mitä täydellisempi asia, sitä pelottavampaa on sen turmeltuminen. Puiden, eläinten ja kukkien lahoaminen ja mädäntyminen ei ole yhtä iljettävää kuin mädäntynyt ihminen. Valistus ja kulttuuri tukevat toisiaan turmeltumista vastaan, sillä ne rappeutuvat eri tavoin. Valistuksen rappio johtaa sydämettömyyteen, egoismiin, uskonottomuuteen ja anarkiaan. Kulttuurin väärinkäyttö vie hekumointiin, tekopyhyyteen, velttouteen, taikauskoon ja orjamaisuuteen. (Mendelssohn 1784, 199.)

Jos kansalla on sekä kulttuuria että valistusta, se on varustautunut turmeltumista vastaan. Erikoista on, että sivistyneen kansan pahin vaara on liiallinen kansallisuusonnellisuus tai -autuus (*Nationalglückseligkeit*). Jos tässä kehityskaarissa ollaan aivan huipulla, siitä ei voi enää parantaa. Liiallinen onnellisuus on yllättävästi yhtä paha asia kuin liiallinen terveys. Tässä edistyksen ajatuksessa on samaa ideaa kuin Kantilla, jolle valistuminen on jatkuva prosessi. Mendelssohn kuitenkin näkee mahdollisuuden kohota näissä kysymyksissä äärirajalle, jota korkeammalla ei pääse. Kantille edistys on jatkuva prosessi.

2.3.3 Vapaaksi alaikäisyydestä ja irti holhojista

Berlinische Monatsschriftin vuoden 1784 joulukuun numeroon Kant laati vastauksen otsikolla: *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* Kant lisäsi tekstiin ennen sen painamista merkinnän, ettei ollut saanut tilaisuutta tutustua Mendelssohnin kirjoitukseen. Artikkelissaan Kant ei ainakaan viittaa Mendelssohnin vastaukseen.

Mendelssohnille valistus on osa sivistymistä kulttuurin ohella ja jalostumista yhteisölliseen elämään. Kantin lyhyt teksti puolestaan on poliittinen vaatimus julkaisuvapauden sallimiseksi ja siitä sopimusehdotus hallitsijalle. Varsinkin tekstin lopussa näkyy selvästi kirjoituksen osoite, se on suunnattu kuninkaalle. Kant kirjoittaa:

Aber auch nur derjenige, der, selbst aufgeklärt, sich nicht vor Schatten fürchtet, zugleich aber ein wohldiszipliniertes zahlreiches Heer zum Bürgen der öffentlichen Ruhe zur Hand hat, kann das sagen, was ein *FreiStaat* nicht wagen darf: räsonnirt, soviel ihr wollt, und worüber ihr wollt; nur gehorcht! (Kant 1784, AA VIII, 41.)³³

Räsonieren-sanalla on järkeilynä erityinen merkitys. Michel Foucaultin mukaan se viittaa sellaiseen kognitioon, jossa järjestä etsitään referenssiä sen itsensä ulkopuolelle. (Foucault 1990, 39.) *Räsonieren* voi viitata myös mielipiteenilmaisuun tai itsensä kanssa ajattelemiseen.

Käyttyessään tässä yhteydessä *FreiStaat*-käsitettä, (Kant 1784, AA VIII, 41.) Kant viittaa siihen ei-toivottavana valtiomuotona. Otto Dannin mukaan tasavalta ei-monarkkisena yhteisönä tuli saksankielisellä alueella tunnetuksi termillä *FreiStaat*. Kant kuitenkin erottautui tästä keskustelujuonteesta. (Dann, 2002, 60–61)³⁴ Grimmin sanakirja selittää sen sanalla *respublica*. *FreiStaat*-käsite viittaa Kantin ajattelussa mahdollisesti myös demokratiaan eli huonoimpaan mahdolliseen hallitustapaan. Kant toistaa valistus-tekstissä pariin otteeseen tottelemisen velvollisuutta järkeilyn mahdollistajana.

Kantin mukaan valistuminen on prosessi, joka jatkuu sukupolvi kerrallaan. Toisaalta epookki, jota Kant ja hänen aikalaisensa elävät, saa määritelmän ”valistumisen aika”. Kantin lyhyt essee tunnetaan hyvin myöhempien polvien tutkijoiden keskuudessa. Aikalaisille ja kirjoittajalle itselleen se jäi melko marginaaliseksi sivuhuomioksi. Se sivuutettiin suuremmitta kohinoitta. Kant itsekään ei viittaa siihen teksteissään. Kantin käsittelytapa ja valistuskäsitteistö poikkeavat huomattavasti aikalaisten vastaavista teksteistä. (Stuke 1972, 265.)

Vastauksessaan Zöllnerille (ei siis Mendelssohnille) Kant määrittelee valistuksen ulospääsynä jostakin alisteisesta olosuhteesta, jota voi kuvata henkisenä alaikäisyytenä (*Unmündigkeit*). Valistus on prosessi, jossa vähitellen kasvetaan ulos alaikäisyyden tilasta, jossa joku muu käyttää järkeä subjektin itsensä sijasta. Foucault tulkitsee Kantin tässä yhteydessä käyttämän *Ausgang*-sanan tarkoittavan negatiivissävytteistä toimintoa, poislähtemistä. (Foucault 1990, 37.) Suomeksi siitä yleensä käytetään ilmaisua päästä pois tai nousta pois alaikäisyydestä. Silloin siihen sisältyy myönteinen vapautumisen merkitys.

Valistus on menettely, jonka yksilö toteuttaa. Henkinen alaikäisyys on itse aiheutettu ja niinpä siitä poistuminenkin on yksilön oman yritteliäisyyden asia. Alaikäisiksi on jääty, koska holhoajien on annettu kohdella ja alistaa ihmisiä ”karjan tasolle”. Kant kehottaa esseessä ihmisiä käyttämään rohkeasti järke-

³³ Mutta vain se, joka itse on valistunut eikä pelkää haamuja, ja jolla on komennossaan kurinalainen suuri armeija yleisen rauhan takaamiseksi, voi sanoa sen, mitä tasavalta (*FreiStaat*) ei uskalla: järkeilkää niin paljon kuin haluatte ja mistä haluatte, mutta totelkaa! (Kant 1995, 84, suomennos Tapani Kaakkuriniemi.)

³⁴ *Freistaat*-käsitteellä viitattiin usein myös tiettyjen kaupunkien, kuten hansakaupunkien Bremenin ja Hampurin, erityisiin privilegioihin. Englannissa *free state* ei välttämättä ollut tasavalta, tarkemmin esimerkiksi Skinner, *Liberty before Liberalism* ja *The State*-artikkelin versiot.

ään. Valistuksen tunnuslauseeksi hän lainaa lauseen: "Sapere aude! Käytä rohkeasti omaa järkeäsi!"³⁵ Laiskuus ja saamattomuus ovat henkisen nousun pahimpia esteitä. Kant armahtaa kuitenkin sellaisen, jolla itsellään ei ole järkeä. Tarvemmin hän ei määrittele, keitä hän ajattelisi lukea siihen joukkoon. Se voisi viitata esimerkiksi henkisesti sairaisiin – tai naisiin ja lapsiin.

Valistuminen vaatii kykyä vastustaa kiusausta helppoihin ratkaisuihin. Foucault'n mukaan Kantin esimerkit noudattavat pääkriteikkien järjestystä: kirja ottaa ymmärryksen paikan, sielunhoitaja omantunnon aseman ja lääkäri kertoo, mitä on syötävä. (Foucault 1990, 37.) Voidaan ajatella myös, että ensimmäinen kritiikkiin viittaava esimerkki käsittelee ihmisen omaa järjen toimintaa ja on sitä kautta metafysiikan alueen asiaa, toinen ja kolmas esimerkki viittaavat kahteen niistä ylemmistä kolmesta tiedekunnasta, joiden kanssa alempi eli filosofinen kiistelee *Tiedekuntien riitelystä*.

Kant kääntää esseessään yksityisen ja julkisen toiminnan käsitteet tavanomaisesta ja totutusta poikkeavalla tavalla. Valtion palkkaamana sotilaan on toteltava, verotettavan maksettava laskunsa ja papin saarnattava sitä, mitä ylhäältä käsketään. Vapaus ja järkeilyn mahdollinen aika on vain virkatyön ulkopuolella. Tottelemisella ostettaisiin Kantin ehdotuksen mukaan poliittinen vapaus, mikä käytännössä tarkoittaa julkaisuvapautta. Julkisessa käytössä ajattelu on alisteista, mutta yksityiskäytössä vapaata.

Kant tarjosi kirjoituksellaan kuninkaalle vaihtokauppaa, jossa oppineet tottelevat vapaata järkeilyä vastaan. Tottelemiseen suostumista ei olisi kuitenkaan tarvinnut edes vakuuttaa; Preussin virkamiehet olivat ilman paino- ja sananvapauden houkutustakin hyvin tottelevaisia. Kantin viittaaminen Fredrik Suureen on paikoin suorastaan kiusallisen kehuva.

Valistustekstissä *das gemeine Wesen* -käsite kuvaa valtionhallinnon toimintaa koneistona. Tämän kokonaisuuden rattaina oppineiden täytyy pysytellä vain käskyjen täyttäjinä. Ei pidä järkeillä, on vain toteltava, jotta hallitus saa tiettyjä päämääriä toteutettua. Kant erottaa kaksi näkökohtaa oppineen asemassa koneen osana. Hallituksen päämääriä toteuttavana on vain toteltava. Mutta sikäli kuin "koneen osa" katsoo olevansa myös maailmankansalaisen asemassa, tällä on oikeus käyttää järkeään.

So fern sich aber dieser Theil der Maschine zugleich als Glied eines ganzen gemeinen Wesens, ja sogar der Weltbürgergesellschaft ansieht,... (Kant 1784, AA VIII, 41.)³⁶

Hän voi silloin harkita, voiko hän käyttää omaa järkeään julkisella alueella niin, ettei hänen vastuullaan olevien tehtävien toteuttaminen kärsi. Kant jakaa oppineiden tehtävät näin kahteen kategoriaan. Kantin yleisö on oppineiden joukko. Nämä toimivat hallintokoneiston osana, mutta joidenkin asema on samalla maailmankansalaisuuden kuuluvaa.

³⁵ Todennäköisesti Horatiukselta peräisin olevaa "Sapere aude!" ilmaisua on käyttänyt aiemmin ainakin Melanchthon vuonna 1518 Wittenbergin virkaanastujaisluennossaan *Rede über die Studienreform*. (Irrlitz 2002, 417).

³⁶ Mutta siinä määrin kuin tämä koneen osa ymmärtää samalla olevansa koko yhteiskuntalaitoksen että maailmankansalaisten yhteisön osa. (Kant 1995, 79–80, suomennos Tapani Kaakkuriniemi.)

Kantin käsitys siitä, että ajattelun vapaus edellyttää vastapainoksi tottelemista ja kuuliaisuutta ei ollut ennenkuulumaton 1700-luvun lopun keskusteluilmapiirissä, kuten myös Foucault huomauttaa. Kantin omaperäinen ajatus on korostaa ajattelun vapauden rajallisuutta sen julkisessa ja vapautta yksityiskäytössä. Erottelu poikkeaa siitä ajattelun vapauden periaatteesta, jota akateemisessa yhteisössä on myöhemmin totuttu pitämään normaalina.

Foucault tulkitsee asian niin, että kun ihminen on koneiston osa ("Theil der Maschine"), hän on alisteinen. Hän on silloin valtion asioilla sotilaana, pappina tai veronmaksajana. Hän on tiettyjen sääntöjen alainen ja hänen on noudatettava niitä jonkin tietyn päämäärän saavuttamisen vuoksi. (Foucault 1990, 39.) Valistumiseen tarvitaan vain vapautta ja mahdollisuutta julkiseen järjenkäyttöön. Lisäksi se alue, ja ne toimijat, joille valistuminen osoitetaan, ovat käytännössä hyvin pieni joukko oppineita. Kuka tahansa ei voi käyttää järkeään julkisesti. Julkisuuden alueella toimija on nimenomaan oppinut henkilö. Varmaankin tällä rajauksella on tarkoitus taata tietty laadukkuus kirjallisessa keskustelussa.

Georg Cavallar on jäljittänyt Kantin virka-ajan ja vapaan järjelyn erottelun esikuvaksi Joseph Christian Freiherr von Zedlitzin³⁷ kaksi kirjallista sitaattia, joissa tämä toteaa, että papisto voi käyttää vapautta niissä kirjallisissa mielipiteissään, jotka se suuntaa lukevalle yleisölle, mutta muutoin sen on noudatettava edustamansa kirkon käsityksiä. Kantin essee oli herrasmiessopimuksen ehdotus autoritaarisen hallitsijan ja filosofien välillä.

Sapere aude -momentti voidaan ajatella hetkeksi, jolloin yksilö tulee tie-toiseksi autonomiastaan (Clarke 1997, 58.) Toisaalta yksilö on aina vastuussa teostaan, tiedostipa hän sen tai ei. Kantin määrittely siitä, kenelle järjen julkinen käyttö on sallittu: papit, fiskaalit, upseerit, osoittaa konkreettista tulkintaa julkisuuden sfäärin toimijoista.

Alisteisen järjen käytön vastakohtana on vapaan ajattelun alue. Se on järkevän ihmiskunnan maailma, jossa täytyy olla taattu mielipiteenvapaus. Järkeilevät yksilöt ovat itsenäisiä, vaikkakin heidän täytyy olla osa yhteistä julkisuuden sfääriä. *Publicum*-termi yleistyi kuvaamaan toimintaa, jota kirjallisesti sivistyneen lukeneiston odotettiin vapaa-ajallaan tekevän. Vapaus oli suhteellista, koska Preussissa käytännössä kaikki julkaisut kulkivat sensoreiden käsittelyn kautta jossakin julkaisemisen vaiheessa, tosin sensuurin aste vaihteli. Kantin kirjoitus onkin sopimusehdotus esivallalle. Foucault luonnehtii Kantin tekstivalintaa rationaalisen despotismin ja vapaan järjen väliseksi sopimukseksi (Foucault 1990, 40). Julkaisemisen vapaus toimii tottelemisen takuuna hallitsijalle siitä, ettei valistunut porvaristo ryhdy kapinoimaan. Kant vakuuttaa, että paras tae itsenäisyydelle uskonnollisissa ja poliittisissa kysymyksissä on myös hallitsijan etu. Liitoutuminen filosofien kanssa on tälle edullista. (Clarke 1997, 72.)

³⁷ Joseph Christian Freiherr von Zedlitz oli vuosina 1771–1788 Fredrik Suuren kabinetissa „Chef der geistlichen Departements“ (Real-Enzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche: 17. Band 1886, 264 tai „Minister für geistliche Angelegenheiten“ [nykyisin termein opetus- ja kulttuuriministeri]). Von Zedlitz oli valistuksen kannattaja sekä Kantin tukija. Kant omisti hänelle teoksensa Kritik der reinen Vernunft. (Geier 2003, 276.)

Järjen julkinen käyttö edellyttää vain vapautta. Oppinut henkilö on vapaa silloin, kun hän käyttää järkeään oppineen yhteisön jäsenenä. Esseen sisäänrakennettu ajatus on yhdistää järjen käyttö ja julkisuus.

Kant luettelee kolme mahdollista tapaa, joiden kautta yleisö voi nousta alaikäisyydestä. Valistua voi oman yrityksensä avulla, vallankumouksen tai järjen julkisen käytön kautta. Kaksi ensimmäistä tapaa on mainittu vain esimerkinomaisesti, ne eivät ole käytännössä toimivia menetelmiä. Kuitenkin, kuten Kant kirjoittaa, joidenkin suurten joukkojen holhoojien on mahdollista karistaa alaikäisyyden ies yltään ja ryhtyä levittämään oman arvon ja kutsumuksen järkevää arvostamista.

Denn da werden sich immer einige Selbstdenkende sogar unter den eingesetzten Vormündern des großen Haufens finden, welche, nachdem sie das Joch der Unmündigkeit selbst abgeworfen haben, den Geist einer vernünftigen Schätzung des eigenen Werths und des Berufs jedes Menschen selbst zu denken um sich verbreiten werden. (Kant 1784, AA VIII, 36.)³⁸

Kant jatkaa korostamalla tilanteen erikoislaatuisuutta. Kuitenkaan kelkkansa kääntäneiden holhoojien toiminta ei tuota tulosta. Ennakkoluulot, joita Kant ei tarkemmin esittele, ovat niin syvään juurtuneita, että ne estävät ihmisiä uskomaasta holhoojien takinkäännön vilpittömyyteen.

Nekin, joiden johtajat ovat tehneet kääntymyksen valistukseen, ovat siinä määrin ennakkoluulojen vallassa, että pakottautuvat pysymään alaikäisyydessä.

Besonders ist hiebei: daß das Publicum, welches zuvor von ihnen unter dieses Joch gebracht worden, sie hernach selbst zwingt darunter zu bleiben, wenn es von einigen seiner Vormünder, die selbst aller Aufklärung unfähig sind, dazu aufgewiegelt worden; so schädlich ist es Vorurtheile zu pflanzen, weil sie sich zuletzt an denen selbst rächen, die oder deren Vorgänger ihre Urheber gewesen sind. (Kant 1784, AA VIII, 36.)³⁹

Entä holhoojat, jotka ovat parantaneet tapansa? Kant viittaa Fredrik Suureen, jota hän tässä samassa tekstissä kuvailee ”nur ein einziger Herr der Welt”, yksi ainoa maailman herra tai hallitsija. Ja hieman myöhemmin Kant luonnehtii valistumista kuninkaan mukaan Fredrikin vuosisadaksi, jopa kiusallisen liehakoivasti:

In diesem Betracht ist dieses Zeitalter das Zeitalter der Aufklärung, oder das Jahrhundert Friedrichs. (Kant 1794, AA VIII, 40.)⁴⁰

³⁸ Sillä silloin on aina joitakin itse ajattelevia, vieläpä suuren joukon holhoojaksi asetettujen keskuudessa. Heitettyään itse pois alaikäisyyden ikeen he ryhtyvät levittämään ympärilleen kunkin ihmisen arvon ja itsenäisen ajattelun kutsumusta järkevästi kunnioittavaa henkeä. (Kant 1995, 78, suomennos Tapani Kaakkuriniemi.)

³⁹ Erikoista tässä on, että yleisö, jonka holhoojat ennen alistivat tähän ikeeseen, nyt pakottaakin heidät itsensä pysymään sen alla, kun jotkut holhoojat, jotka ovat itse kykenemättömiä kaikkeen valistukseen, yllyttävät sitä siihen. (Kant 1995, 78, suomennos Tapani Kaakkuriniemi.)

⁴⁰ (Tästä näkökulmasta tämä aikakausi on valistuksen aikaa tai Fredrikin vuosisata.) (Kant 1995, 83, suomennos Tapani Kaakkuriniemi.)

Yksilölle ei itsensä nostaminen onnistu yksin, vaan ainoa keino nousta alaikäisyydestä on tehdä se *Publicum*-yhteisön yhteisen julkisen toiminnan kautta. Mutta tie on hidas, ennakkoluuloista eroon pääseminen vie pitkän aikaa.

Zu dieser Aufklärung aber wird nichts erfordert als Freiheit; und zwar die unschädlichste unter allem, was nur Freiheit heißen mag, nämlich die: von seiner Vernunft in allen Stücken öffentlichen Gebrauch zu machen. (Kant 1784, AA VIII, 36.)⁴¹ Der Offizier sagt: rasonnirt nicht, sondern exerziert! Der Finanzrat: rasonnirt nicht, sondern bezahlt! Der Geistliche: rasonnirt nicht, sondern glaubt! (Nur ein einziger Herr in der Welt sagt: rasonnirt, soviel ihr wollt und worüber ihr wollt, aber gehorcht!) (Kant 1794, AA VIII, 37.)⁴²

Kant mainitsee erikseen kolme auktoriteettia, jotka ovat estäneet yksilöitä nousemasta alaikäisyyden reikätuolista (*Gängelwagen*)⁴³. Kaikkialta kuuluu käsky olla järkeilemättä. Upseeri komentaa harjoittelemaan. Rahaneuvos, joka tarkoittaa todennäköisesti verohallinnon virkailijaa, käskää maksamaan, ja pappi uskomaan. Tässä yhteydessä Kant nostaa kaksi kertaa esiin lauseen: Järkeilkööt, kunhan tottelevat! Sitä pidetään usein Fredrik Wilhelm I:n sanomana, mutta Kant kääntää sen viittaamaan hallitsevaan kuninkaaseen, Fredrik Suureen.

Entä epäluulot, joita yleisöön on istutettu, ja jotka lopulta kääntyvät niiden istuttajia vastaan? On luontevaa ajatella, että Kant suuntaa arvostelunsa valistuksen vastustajille. Epäluulojen kylväjiä ovat ne, jotka eivät usko yleisön kykyyn käyttää omaa järkeään.

Robert S. Taylor nostaa *Aufklärung*-kirjoituksen viimeisen kappaleen tärkeimmäksi avaimeksi Kantin republikaanisen kansalaisen ymmärtämiselle. Ensinnäkin siinä kiinnittää lukijan huomiota kasvitieteellinen kuvasto. Kant kuvaillee vapauden itua, joka nousee kovan kuoren alta. Jyvän ulkokerroksen alta kehittyvä oras nostaa päätään. Taylor tulkitsee kovan kuoren tarkoittavan vapauden esteitä tai epävapautta. Kantin kuvastossa luonto antaa itämisen prosessin tapahtua, ja on oikeastaan sen aiheuttaja ja auttaja. Jotta jyvä itäisi, sillä pitää olla sopivan suotuisat olosuhteet. Luonto auttaa vapauden ituja kehittymään jyvän sisällä kuoren suojelevassa huomassa pitäen huolta sopivasta lämmöstä ja kosteudesta. Voi kuitenkin Taylorin tavoin kysyä, miten tähän mielikuvaan sopii absoluuttisen monarkin vastaava toiminta. (Taylor 2006, 560–561.) Vaikka Kant sanookin, että intellektuaalisen vapauden salliminen olisi myös monarkille itselleen suotuisaa, ei vetoamus tunnu vakuuttavalta.

⁴¹ Mutta tähän valistukseen ei tarvita muuta kuin *vapautta*, ja vieläpä kaikkein vaarattominta kaikesta siitä, mitä vapaus voi merkitä, nimittäin sitä, että kukin *käyttää* järkeään kaikilta osin *julkisesti*. (Kant 1995, 79, suomennos Tapani Kaakkuriniemi.)

⁴² Upseeri sanoo: älkää järkeilkö vaan harjoitelkaa! Rahaneuvos sanoo: älkää järkeilkö, vaan maksakaa! Pappi sanoo, älkää järkeilkö vaan uskokaa! (Vain yksi ainoa hallitsija maailmassa sanoo, järkeilkää niin paljon kuin haluatte ja mistä ikinä haluatte, mutta totelkaa!) (Kant 1995, 78, suomennos Tapani Kaakkuriniemi.)

⁴³ Pyörillä kulkeva aputeline, jolla lapsia opetetaan kävelemään, ”baby-walker”. Irrlitz viittaa tällä sanalla olleen pitkään vastaava merkitys saksalaisessa kirjallisuudessa. Luther hatte noch gesagt: Christus muss uns gängeln wir die Mutter oder Magd ein Kind gängelt” (vgl. zum Zusammenhang J. u. W. Grimm: Deutsches Wörterbuch, Bd. IV, I, 1). Die Gängelbank oder der Gängelwagen waren ein Gestell auf Rollen, an dem die Kinder aufrecht stehen und sich fortschieben können. (Irrlitz 2002, 419)

Järjen yksityiskäyttö on käytännöllistä ja empiiristä sekä sosiaalisesti hierarkkista. (Taylor 2006, 559.) Se aktualisoituu silloin, kun joku henkilö toimii ”järkensä kanssa” jossakin hänelle uskotussa uskonnollisessa asemassa tai virassa. *Aufklärung*-kirjoituksen mukaan näiden eri asemassa olevien virkamiesten täytyy ymmärtää olevansa vain ”koneen” osia. Järjen yksityiskäyttö ei ole henkilön omaa toimintaa, hän toteuttaa vain tehtävänsä isomman kokonaisuuden osana.

Kant toistaa ajatusta, että välttämätön asia järjen julkiselle käytölle on intellektuaalinen vapaus. Epävapaus on paradoksaalisesti myös tarpeellista. (Taylor 2006, 559.) Se varmistaa, että yhteiskunta toimii tiettyjen sääntöjen ja sopimusten mukaan. Vapaa-ajalla, työn ulkopuolella on mahdollista arvioida noita sääntöjä tai oppeja julkisesti. Paradoksaalisesti Kant sanoo, että valistunut monarkia voi sallia paljon enemmän vapautta kuin ”vapaa valtio” (*FreiStaat*).

Ein größerer Grad bürgerlicher Freiheit scheint der Freiheit des Geistes des Volks vortheilhaft und setzt ihr doch unübersteigliche Schranken; ein Grad weniger von jener verschafft hingegen diesem Raum, sich nach allem seinem Vermögen auszubreiten. Wenn denn die Natur unter dieser harten Hülle den Keim, für den sie am zärtlichsten sorgt, nämlich den Hang und Beruf zum freien Denken, ausgewickelt hat: so wirkt dieser allmählig zurück auf die Sinnesart des Volks (wodurch dieses der Freiheit zu handeln nach und nach fähiger wird) und endlich auch sogar auf die Grundsätze der Regierung, die es ihrselbst zuträglich findet, den Menschen, der nun mehr als Maschine ist, seiner Würde gemäß zu behandeln. (Kant 1784, AA VIII, 41–42.)⁴⁴

Tässä sitaatissa esiintyvä *FreiStaat* on yleensä käännetty englanniksi *republic* ja suomeksi, kuten tässä, ”tasavalta”. Grimmin sanakirjan mukaan se tarkoittaa: ”Republik, meist pl für die nordamerikan Staaten” (Bd. 4, Sp. 122.)⁴⁵ *FreiStaat*-termiä käytettiin valistuksen aikaan republikanismista, joka ei ollut yhteydessä monarkiaan.

FreiStaat-valtiolla ei Kantin sitaatin mukaan ole niin vahvaa armeijaa kuin monarkialla, kuten tässä nimenomaan Preussissa Fredrik Suuren aikaan. Kant mairittelee kuningasta siitä, että tämä on onnistunut kokoamaan yhteiskuntarauhahan takaavan vahvan armeijan. *Zum ewigen Frieden* -esseessään vuonna 1795 hän ristiriitaisesti tämän tekstin kanssa vaatii, että armeijat on ajan myötä lakkautettava. Perusteena hän esittää, että ne aiheuttavat ennemmin tai myöhemmin hyökkäyssotia. Lisäksi ne vievät kohtuuttomasti rahaa. Tällainen ihmisen käyttäminen pelkkinä välineinä ei sovi yhteen ihmisyyden oikeuden kanssa ”omassa henkilössämme”. Tässä konevertaus viittaa tuomittavampaan asiaan kuin *Aufklärung*-tekstin virkamiesten toiminnan kohdalla. (Kant 1795, AA VIII, 345 / Kant 1989, 15.)

⁴⁴ Suurempi määrä kansalaisvapautta näyttää kansan hengen vapaudelle suotuisalta, mutta asettaa sille kuitenkin ylitsepäaseemättömiä esteitä. Vastaavasti vähäisempi määrä kansalaisvapautta raivaa kansan vapaudelle tilaa levitä koko voimallaan. Jos taas luonto on kehittänyt tämän kovan kuoren alta hellimmin vaalimansa oraan, nimittäin halun ja kutsumuksen vapaaseen ajatteluun, niin tämä vaikuttaa vähitellen takaisin kansan mielenlaatuun (mistä johtuen tämä tulee vähitellen kykenevämmäksi toiminnan vapauteen) ja lopulta jopa sellaisen hallituksen periaatteisiin, joka pitää itselleen edullisena kohdella ihmistä, joka nyt on enemmän kuin kone, hänen arvonsa mukaisesti. (Kant 1995, 84–85, suomennos Tapani Kaakkuriniemi.)

⁴⁵ [Tasavalta, yleensä pl Pohjois-Amerikan valtiot]

Julkisen vapaan järjenkäytön salliminen on mahdollista vain monarkian oloissa. *FreiStaat*-tyyppinen valtio on liian heikko eikä rohkene siihen ryhtyä. Vahvan armeijataustaisen hallinnon kehuminen on todennäköisesti osa sitä puolta teksteistä, joissa näkyy Kantin tietynlainen varovaisuus tai jopa pelokkuus hallitsijaa kohtaan. (Clarke 1997, 62.)

Kant käyttää runsaasti tilaa papin roolin ja uskonnollisen valistuksen mahdollisuuden käsittelyyn. Papin on saarnattava edustamansa kirkon virallisen opetuksen mukaan, kuten upseerin on toteltava esimiestensä käskyjä. Kuitenkin on niin, että jos oppi ei ole sopusoinnussa papin sisäisen uskon kanssa, eikä hän pysty hoitamaan virkaa omantuntonsa mukaan, täytyisi hänen erota siitä.

Kant esittää erikoisen ja käytännössä mahdottoman ajatuksen, että saatettaisiin lyhyeksi ajaksi voimaan "tietty järjestys", jonka mukaan jokainen kansalainen, "varsinkin pappi", voisi tuoda vapaasti julkisesti esiin epäkohtia, joita hän on huomannut jonkin laitoksen toiminnassa. Näin vähitellen saavutettaisiin tietty yksimielisyys. Sen jälkeen yhdistettäisiin "äänet, joskaan ei kaikkia", ja tehtäisiin kuninkaalle ehdotus. Miksi kaikkia ääniä ei yhdistetä, jätetäänkö osa huomiotta? Mahdollisesti kaikki julkiseen keskusteluun osallistuneet eivät ole Kantin mukaan äänestyskelpoisia täyskansalaisia.

Kuninkaalle tehtäisiin keskustelun ja äänestyksen pohjalta ehdotus, että hän ottaisi haltuunsa ne seurakunnat, jotka haluavat olla paremman uskon puolella. Mutta on pidettävä huoli siitä, että nämäkään eivät kivettyisi pysyviksi uskonsuunniksi, vaan pystyisivät harjoittamaan keskuudessaan julkista järjenkäyttöä tulevien sukupolvien elämän parantamiseksi.

Perustelu tällaiselle menettelylle löytyy siitä, että jos kansa ei saa päättää itselleen merkittävistä asioista omasta puolestaan, vielä vähemmän kuningas voi niissä asioissa määrätä kansaa. Monarkin tulee huolehtia vain siitä, että asiat sujuvat kansanvaltaisen järjestyksen mukaan eikä minkäänlaista toisten toiminnan estämistä tapahtuisi. Sielujen pelastamisen kysymykset eivät kuulu monarkille. Luontevaa olisi ajatella, että ne kuuluvat ihmisten itsensä vastuulla olevaan *Glückseligkeit*-osastoon.

Tähän elämänalueeseen kajoava hallitsija tekee vain itselleen vahinkoa. Hän toimii patriarkaalisesti tai kuten Kant tässä varoittaa, sallii joidenkin ruhtinain tyrannimaisen toiminnan. Tällainen ei sovi hallitsijan tasolle, vaan alentaa hänen arvoaan. Kansalaisten mielipiteen salliminen ja toteuttaminen lainsäädännössä olisi edullista myös hallitsijalle. Sellainen hallitsija, joka antaa kansalaisten itse päättää sielunsa tulevaisuudesta, voi luottaa siihen, että yhteiskunta toimii rauhanomaisesti. Vähitellen vapaata mielipiteen ilmaisun aluetta voisi laajentaa muuhunkin lainsäädäntöön. Kant vetoaa Fredrik Suuren turhamaisuuteen:

...davon wir ein glänzendes Beispiel haben, wodurch noch kein Monarch demjenigen vorging, welchen wir verehren. (Kant 1784, AA VIII, 41.)⁴⁶

⁴⁶ Siitä meillä on loistava esimerkki, jonka valossa kunnioittamamme monarkki on vailla vertaa. (Kant 1995, 84, suomennos Tapani Kaakkuriniemi.)

Kantin perustelut ehdotukselleen ovat lakien parempi ymmärtäminen ja dogmaattisesta uskonnosta luopuminen, koska se on uhka hallitsijalle. Ehdotuksen läpimenossa hän uskoo auttavan hallitsijaan vetoamisen.

Kant yhdisti tekstissään kaksi aluetta, jotka oli siihen asti yleisesti ajateltu erillisiksi eli talon tai kodin privaatin alueen ja porvarillisen viran julkisen alueen. Tällä hän osaltaan pohjusti kehitystä teoreettisesti yhdistää valtio ja kansalaisyhteiskunta. Kansalainen ottaa privaattialueellaan kantaa julkiseen keskusteluun ja osallistuu siten julkisen tahdon muodostamiseen. (Hölscher 1979, 103.) Julkinen adjektiivia käytetään kahdella tavalla, jotka olivat jo tuolloin käytössä. Toisaalta se tarkoitti kaikkien saavutettavissa ja ymmärrettävissä olevaa, mutta myös sellaista, joka on suhteessa valtioon, julkisuuden alueeseen.

Toisaalta ne, joille Kant vaatii julkaisuvapautta ja mahdollisuutta avoimesti kritikoida lakeja, ovat juuri niitä samoja henkilöitä, jotka soveltavat lakeja yksityisesti eli työssään. Virkamies ei voi käyttää järkeään työssään, vaan halutessaan kritikoida jotakin oman alansa asiaa hänen täytyy kirjoittaa julkisyleisölle asiasta, jonka parissa hän työskentelee.

Kant asettaa kirjoituksessaan hallitsijan valistuksen toteuttajaksi vapauden sallimisen kautta. Esimerkiksi Mendelssohn ei omassa tekstissään vaadi valtiolta aktiivisia toimia valistuksen toteutumiseen. Kantin poliittinen ehdotus, jonka mukaan hallitsijalle luvataan tottelemista sananvapautta vastaan, on läpinäkyvä ehdotus asiasta, jota ei erikseen tarvitse toteuttaa, koska se toteutuu kaiken aikaa.

Foucault epäilee, onko vieläkin (Foucault luennoi aiheesta 1983) päästy alaikäisyydestä; työ vaatii edelleen kärsivällisyyttä. (Foucault 1990, 52–53.) Kantille valistuminen on nimenomaan prosessi. Se on edistymisen elementti koko ihmiskunnan kehityksessä. Jo monet aikalaisetkin pitivät Kantin kirjoitusta vaikeasti ymmärrettävänä ja kummastelivat hänen omaperäistä tulkintaansa privaatin ja julkisen järjenkäytön alueiden merkityksestä. (esim. Schmidt 1989, 287.)

Kantin essee osuu Fredrik Suuren hallituskauden loppuaikoihin. Silloin ei vielä tarvinnut pelätä sensuurin suoraa puuttumista uskonnosta käytävään keskusteluun, ja oli melko turvallista keskittyä vaatimaan mielipiteen vapautta uskonkysymyksissä.

2.4 Ajatteluun orientoituminen

Vuonna 1786 julkaistu *Was heisst: Sich im Denken Orientieren?* -essee osoittaa, että poliittinen teoria ei ole vain ylimääräinen lisä Kantin kriittisen filosofian ohessa, vaan sen välttämätön edellytys. Kant haluaa esseellään osoittaa, että julkaisuvapaus on edellytys myös toimivalle metafysiikalle ja käytännölliselle filosofialle.

Teoreettiset, yksityisen järjenkäytön tuloksina syntyvät argumentit on voitava välittää *Publicum*-alueella toisille kritisoitaviksi. Ilman järjen julkista käyttöä tiede ei voi edetä. Epistemologia ja etiikka ovat sidoksissa politiikkaan, samoin filosofinen ja rationaalinen tutkimus voi olla mahdollista vain sellaisessa yhteiskunnassa, jonka hallitsija hyväksyy julkaisemisen vapauden. (Reiss 1991, 236.)

Toisaalta Preussin valistuksen aikana tiede saattoi ajoittain olla hedelmällistä sensuurinkin oloissa.

Orientiren-esseetä pidetään usein *Aufklärung*-tekstin kanssa samaan aihepiiriin kuuluvana ja sen jatkona. Se ei kuitenkaan taivu ongelmitta tähän rooliin. Historiallinen konteksti liittyy sen panteismikiistan (*Pantheismusstreit*) tai spinozakiistan nimellä käytyyn todennäköisesti Preussin ensimmäiseen kulttuurisotaan.⁴⁷ Kiistan jälkiä voi seurata aina 1970-luvulle saakka. (Goldenbaum 2009, 209–210.)

Kiistely keskittyi alun perin koskemaan Baruch Spinozan⁴⁸ vaikutusta Lessingin ajatteluun. Sturm und Drang -suuntauksesta vaikutteita saanut Jacobi edusti ”tunnefilosofiaa” ja oli inspiroitunut Spinozan panteismista. Hän oli taustaltaan myös vahvasti pietistinen ja vastusti Mendelssohnin näkemyksiä tämän kirjassa *Jerusalem oder über religiöse Macht und Judenthum* (1783). Jacobia oletettavasti ärsytti ajatus, että juutalaisuus on yhtä hyvä ja valistuksen menestystä ajatellen jopa parempi kuin kristinusko. Mendelssohn vaati myös kirkon ja valtion eroa, omantunnon vapautta kaikkiin kirkkokuntiin kuuluville ja kansalaisoikeuksia juutalaisille. (Goldenbaum 2009, 2011.) Kirja herätti keskustelua ja tietenkin myös vastustavia ja suorastaan pöyristyneitä kannanottoja. Esimerkiksi Kantin oppilas Johann Georg Hamann (1730–1788) nousi myös sitä vastaan ja asemoitui Jacobin rinnalle kiistaan. (Goldenbaum 2009, 209–210.)

Spinozan maine oli 1700-luvun lopulla huono. Häntä luonnehdittiin panteistiksi tai naturalistiksi, jotka käsitettiin ateismin ja amoraalisen ajattelun synonyymeiksi. Spinozan ajatukset tulkittiin kerettiläiseksi. Kiistassa Jacobi hyökkäsi edesmenneen Lessingin kautta Mendelssohnin kimppuun.

Jacobi loukkasi Mendelssohnia julkaisemalla lupaa kysymättä tämän kanssa käymänsä yksityisen kirjeenvaihdon otsikolla *Über die Lehre des Spinoza in Briefen an Herrn Moses Mendelssohn* eli *Spinozabüchlein* (1785), joka koski Lessingin ajattelua. Jacobi leimasi kirjassa Lessingin spinozistiksi ja samalla mustasi Mendelssohnin maineen, koska tämä oli ollut Lessingin hyvä ystävä. Miksi Jacobi näin teki, siihen ei liene yksiselitteistä vastausta. Hänellä oli joka tapauksessa uskonnollinen motiivi. Kiistassa vaikuttaa taustalla myös 1700-luvun lopulla vahvistuva antisemitismi.

Jacobi levitti myös käsitystä, että Mendelssohn ei ymmärtänyt Spinozan ajattelua. Tämä käsitys jäi elämään teoriakirjallisuuteen. Esimerkiksi Hegel toisti sitä todennäköisesti juuri Jacobin *Spinozabüchleinin* perusteella. (Goldenbaum 2009, 200 ja 219) Mendelssohn vastasi kirjalla *Briefe an Lessings Freunde*. Sitä

⁴⁷ Siihen on palattu aika ajoin saksalaisessa filosofiassa ja kirjallisuudessa, esimerkiksi Fichte, Schelling, Hölderling, Goethe, Herder, Novalis, Schlegel ja Schleiermacher ovat myöhemmin ottaneet siihen kantaa.

⁴⁸ Taustaltaan juutalaisen Baruch Spinozan (1632–1677) perhe pakeni Portugalista Alankomaihin. Uudessa asuinympäristössään hän ei halunnut kuulua juutalaiseen uskonyhteisöön mutta ei kääntynyt kristityksikään. Sen sijaan hän kehitti omaperäisen ajattelun. Sen keskiössä on sellainen kaikkien alkuperusteiden syy, jota ei voida johtaa mistään muusta. Sitä kutsutaan substanssiksi, ja sen ajattelemisen on samaa kuin Jumalan ajattelemisen. ”Kaikki, mikä on, on Jumalassa.” Spinoza uskoi järjen absoluuttisuuteen, ja hän oli vakuuttunut siitä, että kaikkien täytyi olla tästä asiasta yhtä mieltä. Luontoon hän kannusti suhtautumaan kuin opastajaan, luonnon ihmettely ei kuulunut sivistyneelle.

seurasi vuorostaan Jacobin *Wider Mendelssohns Beschuldigung betreffend die Briefe über die Lehre des Spinoza*.

Jacobi ohittaa sen tosiseikan, että Mendelssohn oli ensimmäisenä kääntänyt Spinozan ajatuksia saksaksi jo 1755 ja tunsi hyvin tämän ajattelua. Nuoremman polven filosofit Johann Gottfried Herder (1744–1803) ja Hegel asettuivat myöhemmin puolustamaan Spinozaa omista näkemyksistään lähtien. Näiden mukaan Spinozan ajatukset eivät voisi johtaa sellaiseen arvonihilismiin, jota Jacobi maalaili. Herder ja Hegel ovat molemmat saaneet Spinozalta vaikutteita omaan ajatteluunsa. (Kotkavirta 2006, 178.)

Syyttämällä Lessingiä spinozistiksi ja kerettiläiseksi Jacobi asetti Mendelssohnin hankalaan tilanteeseen. Mendelssohn oli ollut Lessingin ystävä, tunsi Spinozan ajattelua, mutta ei rohjennut sitä myöntää. Eikä hän toisaalta voinut tehdä myönnytyksiä Jacobin suuntaankaan irtisanoutumatta itselleen tärkeästä juutalaisemansipaatiosta.

Spinoza muuttui kuitenkin kiistan aikana sivuseikaksi ja kirjoittelu sai henkilökohtaisuuksiin meneviä muotoja. Se oli vuoteen 1786 mennessä jo kärjistynyt siihen pisteeseen, että *Berlinische Monatsschrift* -lehden julkaisija Biester pyysi Kantia reagoimaan aiheeseen ja panemaan pisteen tälle aiheelle. Biesterin mukaan julkaisutoiminta oli muuttunut haaveilijoiden (*Schwärmer*) temmellyskentäksi. Jacobi oli Biesterin mukaan fanaattinen huutaja, häirikkö ja epätoivottu oppineiden seuraan Berliinissä. (Euler 2001, 167.)

Kant lupasi kirjoittaa aiheesta. (Euler 2001, 166.) Osallistumalla kiistaan hän halusi ohjata julkista keskustelua poliittisesti turvallisemmille raiteille, koska näkyvillä oli jo valistuksen aseman rapautuminen ja sensuurin vahvistuminen. Kant pelkäsi oppineiden hallitsemattoman kiistelyn myötä julkisuuden alueelle mahdollisesti aiheutuvia rajoituksia.

1780-lukua leimasivat vakiintuneita käsityskantoja haastaneet uudet tai uudistuneet aatteet. Orientaatiokiista osoittaa, kuinka raadollista saattoi muodollisesti oppinut ja erilaisista metafyyysisistä käsityksistä keskusteleva kirjoittelu olla Preussin kohtalaisen pienessä julkisuuden piirissä, jossa miltei kaikki tunsivat tai ainakin tiesivät toisensa.

Herder kuului niihin nuoremman polven ajattelijoihin, jotka tunsivat Kantin ja olivat olleet tämän opiskelijoita, mutta jotka olivat kääntyneet pois kantilaisesta ajattelusta. Herderin Kant-vastaisuutta pidettiin kaunaisuutena sen vuoksi, että Kantin arvio Herderin teoksesta *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784–1791) *Allgemeinen Literaturzeitung* -lehdessä oli ollut hyvin kielteinen. (Saariluoma 2006, 188.) Vihoissaan Herder kirjoitti niin Hamannille kuin Jacobille ja etsi hengenheimolaisia kostoretkelleen Kantia vastaan (Gulyga 1977, 169.)

Kantin osallistumiseen kiistaan vaikutti myös Thomas Wizenmannin (1759–1787) teos *Die Resultate der Jacobischen und Mendelssohnischen Philosophie, kritisch untersucht von einem Freywilligen*. Wizenmann osoitti, ettei Mendelssohnilla ole oikeutta syyttää Jacobia perääntymisestä filosofisesta argumentaatiosta uskon tunnuslauseen taakse. Jacobille terve järki, *bon sens*, on myös uskoa. Pietistisistä lähtökohdista Wizenmann suhtautui kriittisesti Kantiin. Wizenmannin julkaisu oli myös sysäys sille, miksi Kant päätti myös ottaa kantaa kiistaan.

Kant halusi omalla esiintulollaan varmistaa julkaisuvapauden säilymisen. Hän varoittaa, että kaikenlainen taikausko ja äärimmäisyysajattelu voivat näyttää vaarallisilta hallitsijan näkökannalta. Tätä mieltä olivat myös muut tilanteesta huolestuneet valistajat. *Was heisst: Sich im Denken orientiren* (1786) oli Kantin yritys pelastaa hiipuva valistus sitä eri puolilta uhkaavilta uusilta suuntauksilta.

Tässä kaksi vuotta *Aufklärung*-eseen jälkeen kirjoitetussa tekstissä Kant palaa valistuksen subjektiin ja intellektuaalin riippumattomuuden vaatimukseen. Kant määrittelee ajattelun nyt näennäisesti päinvastaisella tavalla kuin *Was ist Aufklärung* -tekstissä:

Selbstdenken heißt den obersten Probestein der Wahrheit in sich selbst (d. i. in seiner eigenen Vernunft) suchen; und die Maxime, jederzeit selbst zu denken, ist die Aufklärung. (Kant 1784, AA VIII, 146.)⁴⁹

Kant muotoilee moraalilain kanssa paralleelin säännön rationaaliselle itsereflektiolle. Kun henkilö ajattelee, tämän on kysyttävä itseltään: Voiko järkeni käytön maksimista tulla kaikkia koskeva yleinen periaate? Tämän ohjeen mukaan oppineet eivät testaa ajatuksiaan yhteisön kautta, vaan määrittelevät itse periaatteen järjen käytölleen. Nyt Kant ei vaadi järjen julkista käyttöä *Publicum*-alueella (Deligiorgi, 2005, 65–75.), vaikka hän käytännössä toteuttaakin sitä; teksti on tietenkin julkisesti testattavissa *Berlinische Monatsschrift*issä.

Kantin todistelu suuntautuu kahtaalle. Se kritisoi toisaalta metafyyssisen jumalatodistuksen mahdollisuutta, jolloin varsinaisena kohteena oli Mendelssohnin kirjoitus *Morgenstunden* (1785) eikä niinkään tämän valistusteksti. Toinen suunta kirjoituksessa kohdistuu Jacobin tunnefilosofiaa ja panteismia kohtaan. Kant kutsuu niitä *Schwärmerei*-ajatteluksi. (Irrlitz 2002, 410.) *Resultate*-tekstin kirjoittaja myös harhautuu väärään järjenuskoon.

Kant varoittaa neroja liiasta innostumisesta omiin laajoihin ajattelun kaaroksiinsa. Heillä on vaarana hukata järjen periaatteet omassa hyväntahtoisessa haaveilussaan. Ne, joilla on paljon tietoa, eivät usein ole parhaita koettelemaan omia järjen periaatteitaan. Keitä nämä tietoviisaat ovat, sitä Kant ei selitä, kohde on kuitenkin haaveiluun taipuvaiset oppineet. Hän viittaa kiistan osapuoliin, jotka eivät pysty itse ratkomaan keskinäisiä erimielisyyksiään. Kant antaa heille neuvon, kuinka jokainen voi tehdä omalle ajattelulleen periaatteen, joka ehkäisee ajautumista taikauskoon ja haaveiluun.

Sich seiner eigenen Vernunft bedienen, will nichts weiter sagen, als bei allem dem, was man annehmen soll, sich selbst fragen: ob man es wohl thunlich finde, den Grund, warum man etwas annimmt, oder auch die Regel, die aus dem, was man annimmt, folgt, zum allgemeinen Grundsatzes seines Vernunftgebrauchs zu machen. Diese Probe kann ein jeder mit sich selbst anstellen; und er wird Aberglauben und Schwärmerei bei dieser Prüfung alsbald verschwinden sehen, wenn er gleich bei weitem die Kenntnisse nicht hat, beide aus objectiven Gründen zu widerlegen. (Kant 1786, AA VIII, 146.)⁵⁰

⁴⁹ Itse ajattelemisen tarkoittaa totuuden perimmäisten koetinkivien etsimistä omasta itsestä (siis itse kunkin omasta järjestä) Vastaavasti maksimi, jonka mukaan on aina ajateltava itse, merkitsee valistusta. (Kant 1995, 104, suomennos Markku Mäki.)

⁵⁰ Oman järjen käyttäminen tarkoittaa yksinkertaisesti sitä, että kysyy itseltä aina silloin kun pitäisi hyväksyä jokin käsitys, onko se hyväksyttävissä. Onko siis mahdollista, että teen

Kantin mielestä suurin vaara keskustelussa olivat uskonnolliset entusiastit, hänen näkökulmastaan Jacobi ja Wizenmann. Kantin sympatiat olivat Mendelssohnin puolella, vaikkei hän ollutkaan samaa mieltä tämän metafysiikasta. Kant oli Mendelssohnin kannalla siinä, että spekulatiivinen järki tarvitsee orientoitumista käytössään.

Orientaatiokirjoitus on erinomainen esimerkki Kantin tyylistä argumentoida. Siitä löytyy useita hänelle tyypillisiä piirteitä. Luonnontieteeseen tai maisemiin viittaavat metaforat, esimerkit ja johdannot aloittavat usein kerronnan. Niiden kautta kehittäminen laajenee koskemaan teoreettisia kysymyksiä. Arkisesta suunnistautumisesta tähtitaivaan kartan mukaan Kant siirtyy kuvailemaan järjen toimintaa sen etsiessä varmoja tapoja edetä. Pohjavirtana toistuvat empiria ja teoria, aistihavainnot ja järjen kokemuksesta puhdistetut käsitteet sekä järjen eri muotojen erottelut.

Taipumus hyväksyä tietyt asiat tosina, vaikka niitä ei kriittisesti ole tutkittu, synnyttää järjenuskon (*Vernunftglaube*), jota Kant ei voinut hyväksyä. Näyttäisi, että yksinkertaisesti määrittelemällä uskon järjen tarpeista johtuvaksi Kant olisi ratkaissut ristiriidan.

Was heißt sich im Denken orientiren -kirjoituksessa kysymys on myös siitä, mikä on kuvallisten mielteiden suhde käsitteisiin, miten riippuvainen ihmisjärki on aistien kautta annetusta maailmasta. Käsitteet ovat riippuvaisia intuitiosta (*Anschauung*), joka on aina jonkin mahdollisen kokemuksen tarjoama esimerkki. Ajattelua koskeva sääntö saadaan, kun konkreettisen ymmärryksen toiminnoista riisutaan kaikki kuvalliset miellelyhtymät, kuten puhtaassa logiikassa. Järjen aluetta voidaan rikastaa heuristisilla metodeilla. Ne ovat luvallisia ja saattavat rikastaa filosofiaa. Heuristiikka on kuitenkin erotettava tiukasti kokemuksesta.

Jacobia yhdisti Kantin ajatteluun käsitys, ettei Jumalan olemassaoloa voi todistaa rationaalisesti. Mutta Mendelssohn oli kuitenkin Kantille läheisempi, koska molempien ajattelun taustalla vaikutti rationalisti Wolff. Jos joudutaan tilanteeseen, jossa spekulatiivinen järki katsotaan ainoaksi auktoriteetiksi, on vaarana ajautua väärään vapaahenkisyyteen (*Freigeisterei*). Mikäli ajatuksen vapaus ei ota lakien määräyksiä huomioon, se tuhoaa oman toimintansa. Ajaudutaan sekasortoon, inspiraatioista syntyy faktoja, niistä traditioita ja sitovia dokumentteja. Järki alistuu taikauskolle.

Zuerst gefällt sich das Genie sehr in seinem kühnen Schwunge, da es den Faden, woran es sonst die Vernunft lenkte, abgestreift hat. Es bezaubert bald auch andere durch Machtsprüche und große Erwartungen und scheint sich selbst nunmehr auf einen Thron gesetzt zu haben, den langsame, schwerfällige Vernunft so schlecht zierte; wobei es gleichwohl immer die Sprache derselben führt. (Kant 1786, AA VIII, 145.)⁵¹

siitä perusteesta, jonka nojalla jotakin hyväksyn, tai siitä säännöstä, joka hyväksymästäni käsityksestä johtuu, järkeni käytön yleisen periaatteen? Jokainen voi soveltaa tätä testiä itseensä. Kun näin tehdään, huomataan, että taikausko ja haaveksunta katoavat samantien, vaikkei olisikaan riittävästi tietoa näiden kumoamiseksi objektiivisin perustein. (Kant 1995, 105, suomennos Markku Mäki.)

⁵¹ Nero on aluksi mieltynyt uskaliaisiin kaarroksiinsa, pantuaan poikki sen langan, joka aiemmin ohjasi järjen toimintaa. Pian nero lumooa myös muut mahtipontisilla puheilla ja suurilla odotuksilla, ja näyttää nyt asettaneen itsensä sille valtaistuimelle, johon hidas ja

Kant nimittää kiistan osapuolia ironisesti neroiksi, jotka pystyvät omiin ideoihinsa ihastuneena lumoamaan myös yleisön. Lennokasta ja ilmavaa ajattelua on houkuttelevaa seurata. Se on jotain muuta kuin hitaan ja raskaan järjen toiminnan mukainen eteneminen.

Kantin essee tarjoaa lyhyen johdannon *Prolegomena*-tekstiin. Samalla Kant osoittaa, kuinka hänen kriittisen ajattelunsa mukainen järjen teoreettinen käsittely on ainoa oikea tapa edetä, kun halutaan siirtyä järjen idea-alueelle. Samalla väistämättä tullaan erottelussa käytännöllisen järjen alueelle, jonka avulla muodostetaan moraalilait.

Kantin mukaan järki on kompassi, jonka avulla ajattelu voi orientoitua. Se estää subjektia eksymästä sellaisiin kysymyksiin, jotka ovat mahdottomia siinä mielessä, että ne kurkottavat järjen toiminnan rajojen ulkopuolelle. Järki ei voi alistua muulle kuin itselleen tekemilleen laeille.

Järjen sääntöjen mukainen käyttö estää erehtymästä fanatismiin ja taikauskoon. Ne olisivat vaarallisia, koska ennen pitkää viranomaiset tukahduttavat sellaisten hullujen ja kumouksellisten ajatusten levittämisen. Sen vuoksi täytyy käyttäytyä vastuullisesti, jotta julkaisemisen vapaudesta voidaan nauttia.

Jos väärähenkisyys saa liiaksi sananvaltaa, on vaarana, että valtaapitävät puuttuvat asiaan. Kant kannustaa kunnioittamaan järjen perusteluja, koska se on ainoa tapa käyttää vapautta lainmukaisesti.

Hier mengt sich nun die Obrigkeit ins Spiel, damit nicht selbst bürgerliche Angelegenheiten in die größte Unordnung kommen; und da das behendeste und doch nachdrücklichste Mittel ihr gerade das beste ist, so hebt sie die Freiheit zu denken gar auf und unterwirft dieses gleich anderen Gewerben den Landesverordnungen. Und so zerstört Freiheit im Denken, wenn sie sogar unabhängig von Gesetzen der Vernunft verfahren will, endlich sich selbst. (Kant 1784, AA VIII, 146.)⁵²

Kantin mukaan se auktoriteetti, joka estää puhumasta tai kirjoittamasta, ei voi kuitenkaan viedä ajattelun vapautta. Kant kysyy kuitenkin, minkälaista ajattelu olisi, ellemme voisi ajatella yhdessä toisten kanssa. Ellei ajatuksia voi välittää toisille, ajatuksen vapaus kuoleentuu vähitellen. Ajattelun vapaudella on vastakohdana kansalaisiin kohdistuva pakko.

George di Giovannin mukaan Kant ei osannut arvioida julkista reaktiota tekstiinsä. Kirjoitus ei ratkaissut kiistaa, vaan se aiheutti yleistä hämmennystä. (di Giovanni 1998, 47.) *Orientiren*-tekstin jälkeen Kant oli päättänyt olla enää puuttumatta kiistaan. Hän pysyi kannassaan, vaikka Herder ja monet muut julkaisivat kokonaisia kirjoja, joiden kärki oli suunnattu kritiikiksi häntä kohtaan.

raskasliikkeinen järki näytti huonosti sopivan. (Kant 1995, 100, suomennos Jussi Kotkavirta.)

⁵² Tässä vaiheessa valtaapitävät puuttuvat asioiden kulkuun estääkseen myös yhteiskunnallisten asioiden joutumisen sekasortoon. Ja koska he pitävät parhaimpina kaikkein riippimättömiä ja voimakkaimpia toimenpiteitä, he lakkauttavat koko ajatuksen vapauden ja alistavat sen, kuten muutkin ammatit, maan laeille. Näin ajatuksen vapaus, mikäli se pyrkii toimimaan riippumattomana myös järjen laeista, tuhoaa lopulta itse itsensä. (Kant 1995, 101, suomennos Jussi Kotkavirta.)

Syytöksenä oli yleensä skeptismi tai subjektiivinen idealismi. (Gulyga 1977, 176–177.)

Kiistassa Jacobi onnistui tarkoituksellisesti horjuttamaan Mendelssohnin⁵³ asemaa tunnustettuna filosofina. Mendelssohn on nykyisin unohdettu osittain juuri Jacobin onnistuneen kielteisen kirjoittelun ja suoranaisen panettelun vuoksi. *Jerusalem* on kuitenkin merkittävä juutalaisemansipaation historiassa ja ensimmäisiä teoksia, joissa esiteltiin liberaaleja poliittisia ajatuksia saksaksi. (Goldbaum 2009, 220.)

Poliittinen vapaus on edellytys järjen vapaalle käytölle, koska argumentit on välitettävä toisille kritisoitaviksi. Ilman järjen julkista käyttöä emme voi orientoitua kunnolla ajattelussa. Epistemologia ja etiikka ovat sidoksissa politiikkaan. Samoin Kantin mukaan rationaalinen tutkimus ja eettinen toiminta voivat olla mahdollisia vain sellaisessa yhteiskunnassa, jota johdetaan poliittisesti vapauden periaatteen mukaan. Kantin poliittinen teoria ei ole vain ylimääräinen lisä kriittisen filosofian ohessa, vaan sen välttämätön edellytys. (Reiss 1991, 235–236.)

Valistuskäsite ja -ajattelu eivät taivu mihinkään yksittäiseen helppoon määritelmään. Milloin ja mistä ne saivat alkunsa, ja mitä kaikkea niiden sisältöön voidaan luetella, ovat kysymyksiä, joihin tuskin voi tyhjentävästi vastata. Kant määrittelee valistuksen käsitteeseensä kuuluvan aikuisuuden hyvin omintakeisesti. Kuten jo on todettu, hän kieltää itsenäisen ajattelun ”virkatyön” ajalla, kun oppineet ovat Kantin määritelmän mukaan valtiokoneiston osia. Valtio ”masiinana” lakkaa toimimasta moitteettomasti, jos joku sen ratas luiskahtaa vika-asentoon. Kant kuitenkin vaatii samalla myös hallitsijalta ymmärrystä ajatukselle, että valistajien on annettava vaihtaa ajatuksiaan vapaasti yksityisajalla.

Valistuksen päämääränä on vähittäisen edistymisen kautta saavuttaa tilanne, jossa yksilöt ovat autonomisia omaa järkeään käyttäviä subjekteja. Silloin virkamiehet ovat paljon enemmän kuin pelkkiä koneiston rattaita, ja koneisto muuttuu joksikin aivan muuksi. Historiaa sivuavissa teksteissään Kant avaa käsitystään ihmisluonteesta, eikä sen kuvaus ole mitenkään imarteleva. Hidas edistyminen jatkuu sukupolvien ketjuna. Jossain tulevaisuudessa näkyy valistumisen valoa, mutta loittoneeko se samalla, kun sitä lähestytään? Todennäköisesti, koska muuten edistyminen lakkaisi.

⁵³ Mendelssohn menehtyi kiistan aikana. Kant toteaa asian tekstissä mainiten, että jos Mendelssohn olisi saanut elää pidempään, hänen ajattelunsa virheet olisivat kyllä korjautuneet.

3 HISTORIA: EDISTYKSEN KAUTTA TULEVAAN

3.1 Idea ihmissuvun edistyksestä

Historianfilosofia on keskeinen valistuksen aikana keskusteluttanut aihe. Kantin ensimmäinen historianfilosofinen essee *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* (jatkossa *Idee*) ilmestyi *Berlinische Monatsschrift*issä vuonna 1784. Muutamaa kuukautta myöhemmin samalla foorumilla hän julkaisi artikkelin *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?*, jota voidaan pitää myös historiaa tutkivana.

Mutmaßlicher Anfang der Menschengeschichte ilmestyi *Berlinische Monatsschrift* -aikakauslehdessä vuonna 1786. Se esittää ihmiskunnan historian kehityksen Moosexen kirjan tapahtumat tiekarttanaan. Se on mielestäni yksi Kantin mielikuvituksellisimpia tekstejä. Kirjoittaja marssittaa esiin ihmisen kehityksen lajina paratiisin suojaisasta ja turvallisesta sylistä lähtien kohti kulttuurin syntyä. Teksti on hyvin omaperäinen tulkinta luomiskertomuksesta. On erikoista, etteivät kirkolliset ja uskonnolliset piirit puuttuneet siihen.

Kolmantena esimerkkinä Kantin historiateksteistä käsittelen vuonna 1798 ilmestynyttä *Erneuerte Frage: Ob das menschliche Geschlecht im beständigen Fortschreiten zum Besseren sei* (jatkossa *Erneuerte*). Se julkaistiin osana *Streit der Fakultäten* -tekstikokonaisuutta. Historiallista kehitystä avaava teksti toistaa ja vahvistaa *Ideen* poliittisia teemoja. Näiden esseiden valossa Kantin käsitys historiaa kirjoittavan filosofin tehtävästä pysytteli samoilla linjoilla.

Tarkasteluun valitut tekstit eivät tutki historiaa meidän tuntemassamme mielessä. Kant käsittää historian tarkoittavan tulevaisuuteen suuntautuvaa kehitystä, jossa on kysymys ihmiskunnan yhteiskunnallisesta ja siveellisestä kehitymisestä. Vaikka eletään luterilaisessa ympäristössä, Kantin kuviossa edistys ei jatku tuonpuoleisessa, vaan se tapahtuu ”maan päällä kansoihin jakautuneena”. Arendt tulkitsee historian sijoittuvan Kantilla osaksi luontoa. Historian subjekti on ihmissuku (*Gattung*) luomakunnan osana ymmärrettynä. Arendtin mukaan

historianfilosofia ei ole keskeinen alue, kun tulkitaan Kantin poliittista ajattelua. (Arendt 1985, 18.) Arendtin ajatuksen taustalla on hänen oma tulkintansa *Kritik der Urteilskraftin* ensisijaisesta merkityksestä Kantin poliittista ajattelua hahmot-tavan tulkinnan teoreettisena perustana.

Vuonna 1798 julkaistussa Kantin *Erneuerte*-tekstissä Ranskan vallanku-mouksella on keskeinen asema. Kant nostaa sen myönteiseksi esimerkiksi ihmis-kunnan kehittymisestä. Ranskassa vallankumouksen tapahtumat olivat eden-neet, ja myös väkivalta oli tullut vahvasti mukaan tapahtumiin.

Kantin aikalaiset eivät hänen mukaansa ymmärtäneet, mikä historioitsijan tehtävä on. Kant kuvaili ironisesti historian harrastajia ”selvänäkijöinä”, jotka itse panevat toimeen ennustamansa asiat. Samalla hän kuitenkin itse toimii sa-moin eli toiveikkaasti muokkaa kuvaa ihmiskunnan tulevasta kehityksestä. Vaikka edistyminen on Kantin mukaan nähtävissä vain koko ihmiskunnan ta-solla, hyviä asioita on mahdollista saavuttaa, jos kaikki yksilöt toimivat järkevästi ja moraalilain mukaan oikein.

Erneuerte-kirjoituksessa Kant kysyy:

Wie ist aber eine Geschichte *a priori* möglich? –Antwort: wenn der Wahrsager die Be-gebenheiten selber macht und veranstaltet, die er zum Voraus verkündigt. (Kant 1789, AA VII, 79–80.)⁵⁴

Tämän kärkevän sitaatin kohteena ovat Vanhan testamentin aikaiset juutalaiset profeetat ja Kantin oman ajan hengelliset johtajat sekä heidän ohessaan myös ”poliitikot”.

Unsere Politiker machen, so weit ihr Einfluß reicht, es eben so und sind auch im Wahr-sagen eben so glücklich.” (Kant 1789, AA VII, 80.)⁵⁵

Tämän mukaan ”poliitikkomme”, kuten hän kirjoittaa, eivät tunnusta ihmiskun-nalle kehittymisen mahdollisuutta. He sanovat, että ihmiset on otettava sellaisina kuin he ovat. Kantin mukaan poliitikot ovat ensin omilla petollisilla toimillaan tehneet ihmiset jääräpäisiksi ja kapinaan taipuvaisiksi. Näin he saavat aikaan tie-tyn ajattelun ja käyttäytymisen tavan ihmisten keskuudessa ja sitten jälkikäteen paheksuvat tätä saavutettua asiaa.

Kant ei selvennä, keitä hän tässä nimittää poliitikoiksi, mutta oletettavasti keskus- ja aluehallinnon viroissa olevia, pääasiassa juristeja. Valistunut luke-neisto koostui pääasiassa valtion palveluksessa toimivista juristeista, tuomareista, lääkäreistä, opettajista, professoreista, pastoreista ja kirjailijoista. Suurin osa heistä oli aluehallinnon palveluksessa. (Bödeker 1987, 10–31.) mutta eksplisiitti-esti Kant ei täsmennä, ketkä hän lukee poliitikoiksi.

⁵⁴ [Mutta miten historia on *a prioris*esti mahdollista? –Vastaus: kun ennustaja itse tekee ja järjestää sen, mitä hän etukäteen tiedottaa.]

⁵⁵ [Poliitikkomme tekevät myös samoin, siinä määrin kuin heidän vaikutuksensa riittää ja ovat myös ennustajina onnellisia.]

Tämän kirjoituksen perusteella Kant ei erityisemmin arvosta poliitikkojen toimintaa. Myöhemmin rauhanesseessä vuonna 1795 Kant erottaa poliittiset moralistit ja moraaliset poliitikot. Hän antaa tunnustuksen jälkimmäisten toiminnalle, koska heidän tarkoituksensa ovat moraalille alistettuja.

Itsensä toteuttavista ennustuksista Kant nostaa myös esimerkinomaisen oletuksen juutalaisten historiasta. Muinaiset juutalaiset profeetat ennustivat valtionsa tuhoa ja siten samalla edistivät valtion hävitystä. Hengelliset johtajat pelottelevat antikristuksen tulolla ja uskonnon rappiolla. Tällainen puhe ja uhkakuvien maalailu toimii juuri päinvastoin kuin ajatellaan, se vain lisää ihmisten kääntymistä pois oikeasta uskosta ja uskonnosta. (Kant 1789, AA VII, 80.)

Kant erotti saksan sanojen *Historie* ja *Geschichte* merkitykset toisistaan. *Historie*-termillä hän tarkoittaa tosiasioiden kuvausta ja *Geschichte* puolestaan viittaa teleologisten periaatteiden käyttöön filosofiassa. Manfred Riedel tosin huomauttaa, että vaikka Kant teki tämän erottelun, hän ei kuitenkaan ollut johdonmukainen terminologisesti täsmentämiensä käsitteiden käytössä. (Riedel 1994, 6.)

Geschichte-käsitettä käytettiin kreikan *Historie*-käsitteen saksankielisenä käännöksenä. Tämä termi on Kantin tulkinnan mukaan ollut käytössä tarkoittaessa kertomusta tai kuvailevaa tekstiä. Sen merkitystä ei voi muuttaa luonnontutkimuksen vaatimuksia vastaavaksi. Sen sijaan Kant ehdottaa kirjoituksessa *Über den Gebrauch teleologischer Principien in der Philosophie* (1788), että luonnontutkimuksen kuvausta ryhdyttäisiin nimeämään *Physiographie*-termillä ja luonnonhistoriaa (*Naturgeschichte*) nimellä *Physiogonie*. (Kant 1788, AA VIII, 162.)

Kant ei omien sanojensa mukaan halunnut olla historioitsija. Karl Vorländer siteeraa asiasta kertovaa kohtaa Kantin reflexioteksteistä 1770-luvulta: "Ich werde ja meinem Kopf nicht zu einem Pergament machen, um alte, halb verloschene Nachrichten aus Archiven darauf nachzukritzeln".⁵⁶ Myöskään kiinnostusta tieteen historiaan ei teksteistä löydy. Empiirisellä historialla on kuitenkin Kantin mukaan myös paikkansa; sitä ei pidä kokonaan unohtaa. "Mathematik, Philosophie und Geschichte müssen immer bleiben."⁵⁷ (Kant, *Handschriftlicher Nachlaß*, AA XV, Nr. 430, siteerattu: Vorländer 2004, 313.)

Kant asettaa omaksi tehtäväkseen tutkia koko ihmiskunnan, ei ainoastaan yksilöiden historiaa. Vorländerin mukaan tähän tehtävään pitää asettua filosofina, ei historioitsijana siinä mielessä kuin me nykyisin asian ymmärrämme. Uskonto (*Religion*), moraalit (*Moral*), oikeus (*Recht*) ja valtio (*Staat*) ovat niitä teemoja, jotka Kant listaa historiantutkimuksen käsitteiksi. Kysymykset, joihin vastataan, kuuluvat "*Woher*" und "*Wozu*" eli mistä tulee ihmiskunnan historian alku ja mihin sen kehitys loppuu. (Vorländer 2004, 313.)

3.1.1 Historia tulevan kehityksen suunnannäyttäjänä

Idee-artikkelin johdannossa Kant kertoo kaunokirjallisen tarinan tekstinsä synnystä. *Gothaischen Gelehrten Zeitung* -aikakauslehdessä oli ollut pieni ilmoitus,

⁵⁶ [En tule tekemään päätäni pergamentiksi, jotta voisin raapustaa siihen arkistoista vanhoja, puolikuolleita tietoja.]

⁵⁷ [Matematiikan, filosofian ja historian täytyy säilyä iäti.]

jossa nimimerkki "Matkustava ohikulkija" mainitsee jotain, jonka Kant tulkitsee kohdistuvan ajatteluunsa. Hän näkee sen vuoksi tarpeelliseksi käsitellä aihetta. Kyseinen pieni katkelma kuvaa Kantin tyyliä yleisimminkin. Hän aloittaa populaarit tekstinsä usein jonkin tapahtuman, yksityiskohdan tai luonnonilmiön kuvauksella, joka esimerkkinä tai kimmokkeena sysää varsinaista aiheen käsittelyä eteenpäin.

Kantin kirjoitus tuskin kuitenkaan on vain reagointia pieneen ilmoitukseen. Viittaus sattui ajallisesti sopivasti kohdalle ja näin hän saattoi käyttää kommentin retorisenä elementtinä johdantoon. Vorländerin mukaan taustalla on todennäköisesti keskustelu jonkin toisen oppineen kanssa. Tuntemattomaksi jäävän kirjoittajan teksti osuu Kantia askarruttavaan valtiomuodon kehittelyn ideaan. Teksti mainitsee sen lisäksi myös, että Kant oli työstämässä historiatekstiä. Vuonna 1784 *Gothaischen Gelehrten Zeitung* -lehdessä julkaistussa tekstissä todetaan:

Eine Lieblingsidee des Herrn Professor Kant ist, daß der Endzweck des Menschengeschlechts die Erreichung der Vollkommensten *Staatsverfassung* sei, und der wünscht, daß ein philosophischer Geschichtsschreiber es unternehmen Möchte, uns in diese Rücksicht eine Geschichte der Menschheit zu liefern und zu zeigen, wie weit die Menschheit in den verschiedenen Zeiten diesem Endzweck sich genähert oder von demselben entfernt habe, und was zu Erreichung desselben noch zu tun ist. (Vorländer 2004/1992, 314.)⁵⁸

Tästä Vorländerin siteeraamasta kirjoituksesta näkyy, että Kant piti tärkeänä ihmiskunnan kehityksen kuvaamista. Hän itse myös kertoi siitä tapaamilleen keskustelukumppaneille. Hän ei epäröinyt kuvailla kehityksen päätepistettä, joka on täydellinen valtiomuoto. Toisaalta: teksteissä ainoastaan lähestytään tuota pistettä. Entä sitten, jos se saavutettaisiin, mihin matka sitten jatkuu?

Kant johdattaa lukijaa aiheeseen muistuttamalla, että ihmisten teot (*Handlungen*) ovat ilmiasu sille, mitä tahdonvapaus (*Freiheit des Willens*) saa aikaan. Se ilmenee havainnon tasolla tekoina. Vaikka nämä teot näyttävät sattumanvaraisilta, niistä hahmottuu kuitenkin pitkän ajan kuluessa tiettyjä säännönmukaisuuksia, jotka täytyy vain kyetä havaitsemaan. Ne näyttäytyvät vasta koko lajin (*Gattung*) kehittymisessä. Sitaatista ei aukea, ollaanko tässä tekemisissä vuosien tai vuosisatojen mittaisen kehityksen kanssa, vai onko kysymyksessä ääretön, koskaan päättymättömään tulevaisuuteen johtava aikajana.

Historian alueella kyseessä ovat ilmiöt (*Erscheinungen*), eivät "asiat sellaisenaan" (*das Ding an sich*). Sellaisina ne kuuluvat Kantin järjestelmässä järjen toimintojen alueella. Historiatiede tutkii pelkästään ilmiöitä, eikä pääse näkemään suuria kehityslinjoja. Se voi perusteellisesti kartoittaa ihmisten tekoja ja niiden syitä, mutta niihin tuijottaminen ei auta sitä tieteenä etenemään.

⁵⁸ [Herra professori Kantin suosikki-idea on, että täydellisen valtiomuodon saavuttaminen olisi ihmiskunnan historian päätarkoitus, ja hän toivoo, että filosofinen historiankirjoittaja haluaisi ottaa sen tehtäväkseen ja toimittaa meille ihmiskunnan historian ja osoittaa miten laajalti ihmiskunta on eri aikoina lähestynyt sitä lopputavoitetta tai siitä erkaantunut, ja mitä sen tavoittamiseksi on vielä tehtävä.]

Idee-tekstissä Kant vaatii historiatieteeltä varmasti etenevää käyntiä (*den regelmässigen Gang*). *Puhtaan järjen kritiikissä* hän vaati paralleelista metafysiikalle varmaa käyntiä (*den sicheren Gang*). Sen esikuvaksi nousi luonnontiede, joka Kantin sanoin ei haparoi pelkästään yksityiskohtien perusteella, vaan etenee säännönmukaisesti varmojen periaatteiden mukaan.

Was man sich auch in metaphysischer Absicht für einen Begriff von der Freiheit des Willens machen mag: so sind doch die Erscheinungen desselben, die menschlichen Handlungen, eben so wohl als jede andere Naturbegebenheit nach allgemeinen Naturgesetzen bestimmt. (Kant 1784, AA VIII 17.)⁵⁹

Teot lähtevät vapaasta tahdosta, mutta ilmiöinä ne ovat luonnonlakien alaisia. Niitä voi sen vuoksi tarkastella muiden luonnontapahtumien tavoin. Kantin mukaan on ongelmallista, ettei ihmisten toimintaa voi selittää pelkästään aistien mukaan tapahtuvaksi. Tässä suhteessa esimerkiksi mehiläisten tai majavien (*den Bienen oder den Bibern*) käyttäytymisen selittäminen olisi yksinkertaisempaa. Historian kirjoittajan työtä helpottaisi, jos ihmisten toiminta olisi muiden luonnossa elävien lajien tapaan ennustettavaa. Eläimet ovat samanlaisia kuin ihmiset siinä suhteessa, etteivät nekään tunnista luonnon heille osoittamaa päämäärää. Mutta eläimet poikkeavat ihmisistä siinä, että niiden elämä sujuu pelkästään aistien mukaan siten kuin luonnonlaki sanoo. (Kant 1784, AA VIII, 17.)

Toisaalta ihminen ei myöskään toteuta suunnitelmallisesti järkevälle maailmankansalaiselle soveltuvaa päämäärätietoista pyrkimystä kohti ikuisen rauhan tilaa. Ihmiskunnan toiminnoissa yhdistyy kaksi erilaista disipliiniä, luonnon- ja moraalilain alueet. *Idee*-kirjoituksen voi lukea poliittisena ohjelmana otsikossa mainitun maailmankansalaisuuden tilan saavuttamiseksi. Sitä tarkasteltaessa täytyy ottaa huomioon ihmisen olemuksen kaksi erilaista puolta. Ihminen ei toimi täysin aistiensa mukaan luonnonlakien alaisena eikä pelkästään järkiolentona maailmankansalaisen ideaa toteuttaen. Ihmisolemukseen kuuluvat nämä molemmat ominaisuudet.

Jos ihmislajin käyttäytyminen nostetaan maailmannäyttämölle (*Weltbühne*), siellä täällä näkyvät viisauden pilkahdukset peittyvät kokonaisuudessa rehovaan hulluuteen (*Torheit*), turhamaisuuteen (*Eitelkeit*) ja usein myös suoranaiseen lapsenomaiseen pahuuteen ja tuhoamisvimmaan. Kantin tyyli arvio tiivistää, että ihminen on lajina ”ylimielisydessään ansioitunutta”. (Kant 1784, AA VIII, 17–18.)

Filosofi ei helposti näe tällä lajilla mitään omaa tarkoitusta. Kantin mukaan filosofin, ei siis historioitsijan, tehtävä on kuitenkin selvittää, löytyisikö tästä ihmisten asioiden ristiriitaisesta kulusta jokin luonnontarkoitus. Voi olla esimerkiksi niin, että ihmiset noudattavat sitä tietämättään. Johdanto päättyy optimistiseen ajatukseen, että johtolanka ihmisen toiminnalle löytyisi. Tarvitaan mies, joka voisi sepittää siitä historian. Löysihän luonto Keplerin, joka laati planeettojen radoille odottamattomalla tavalla uuden lainalaisuuden, tai Newtonin, joka selitti nämä lait yleisestä luonnonsyystä johtuviksi. Kant ei kuitenkaan nimeä itseään tai ketään aikalaista tähän tehtävään.

⁵⁹ [Miten halutaankin ymmärtää metafysisessä tarkoituksessa tahdonvapauden käsite: ihmisen toiminnan ilmiöt sekä jokainen muu luonnollinen tapahtuma määritetään luonnon yleisten lakien mukaisesti.]

Mitä tarkoittaa Kantin muotoilu "*das Spiel der Freiheit des menschlichen Willens*"? Miksi ihmisen tahdonvapaus leikkii, vehkeilee, pelaa tai näyttelee? Eikö tahdonvapaus ole vakava asia, jota on käytettävä harkiten? Sanamuoto lähestyy *Arvostelukryöyn kritiikin* muotoilua tietämiskyvyn eri alueiden leikistä, ennen kuin ne tekevät kauniin arvion. Oliko Kantilla ehkä tarkoitus kirjoittaa laajempi historian kritiikki myöhemmin, mutta työ jäi toteutumatta?

Ongelmallinen historian ylimpänä toimeenpanijana on myös "luonto", joka johdattaa ihmistä omaan päämääräänsä. Kant käyttää luontotoimijaa kuin se olisi jonkinlainen haltia tai jumala. Se toistuu myös muissa Kantin yhteiskuntajärjestystä hahmottavissa teksteissä kehitystä ohjaavana voimana. Kun metafysiikan alueella osoittautuu, ettei ihmisjärki voi perustella Jumalan olemassaoloa, hahmottuu kehitystä ohjaavaksi jokin muu ylimaallinen voima. Jumala kuuluu puhtaasti järjen idea-alueeseen. Luonnonlain alaisuudessa on "itse taiteilijatar Luonto" liikkeelle sysäävänä voimana.

Luontotoimijan marssittamista näyttämölle Kant ei erityisesti perustele. Oma tulkintani on, että se periytyy niin luontevasti Kantin opilliseen taustaan liittyvästä ajattelusta, ettei sitä tarvinnut erikseen perustella. Ennakoiva historia, kuten Kant ajatteluaan nimittää, on rajankäyntiä ihmisen vapaan tahdon moraalisen päätösvallan ja luonnonlakien välimaastossa.

Luontotoimija kuvaa myös ihmisen olemuksen "huonoa", eläimellistä puolta. Luonnon vaikutuksen alainen ihmisolennon puolisko haluaa eristäytyä ja toimia erillään muista. Se on ristiriitaa ja eripuraa kylvävä piirre ihmisluonteessa. Ihmisen parempi *Gesellige*-olemus herää tässä kohdassa korjaamaan asioita ja parantamaan kehityksen kulkua. Toisaalta ihmisillä on taipumus eristyä ja toimia toisista piittaamatta. Kantin mukaan luonto herättää tämän *Ungesellige-Geselllichkeit*-ristiriidan. Onko se alun perin ihmisluonteen ominaisuus vai tuoko luontotoimija sen omien tarkoitustensa vuoksi kuvaan? Vastaus voisi olla sekä-että. Voidaan ajatella molemmilla tavoilla, koska lopputulos on ratkaiseva.

Das größte Problem für die Menschengattung, zu dessen Auflösung die Natur ihn zwingt, ist die Erreichung einer allgemein das Recht verwandelten bürgerlichen Gesellschaft. (Kant 1784, AA VIII, 22.)⁶⁰

Tekstissä Kant esittelee teeman, joka toistuu muissakin hänen teksteissään. Sen ydin on kysymys siitä, millä tavalla yhteiskunnan poliittinen järjestys on ajateltava. *Idee*-tekstiä voi tulkita myös ajatuksellisena esityönä rauhan ajattelun kehityksessä. Se vaikuttaa osin *Zum ewigen Frieden* -esseeseen sormiharjoitukselta, niin samankaltaiselta ajatusten kehittely paikka paikoin vaikuttaa. Deligiorgi näkee Kantin tavoitteeksi ratkaista, kuinka eri tavoin motivoituneet ihmiset voivat päätyä yhteen samaan valtioon, joka takaa tai säilyttää heidän vapautensa. Ratkaisuksi tarjottu ajatus historiasta luonnon suunnitelman toteutumisenä on kuitenkin ongelmallinen. Miten voidaan perustella sellainen suunnitelma, jonka sisältöä ei tunneta? (Deligiorgi 2005, 105–106.) Kant kuitenkin korostaa myös ihmisluonnon parempaa puolta, ihmisten yksilöllisen järkeväen toiminnan tärkeyttä.

⁶⁰ [Luonto pakottaa ihmiskunnan ratkaisemaan suurimman ongelmansa, oikeudelle pohjautuvan kansalaisyhteiskunnan perustamisen.]

Luonnolla on iso ja vaativa tehtävä saada turmeltuneet ja riitaiset ihmiset liikkumaan kohti tavoiteltua päämäärää. Toisaalta luonto on tarkoituksella tehnyt ihmiset juuri sellaisiksi, jotta saisi heidät tavoittelemaan parempaa yhteiseloja ja voittamaan ristiriitansa. Luonto aiheuttaa pahoja asioita, mutta se toimii kuitenkin hyvässä tarkoituksessa. Tavoitteena on saada ihmiskunta omien ponnistelujensa kautta voittamaan esteet ja vaikeudet.

Dank sei also der Natur für die Unvertragsamkeit, für die mißgünstig wetteifernde Eitelkeit, für die nicht zu befriedigende Begierde zum Haben oder auch zum Herrschen! (Kant 1784, AA VIII, 21.)⁶¹

Näin ironisesti Kant kiittelee luontoa ihmisen huonoista taipumuksista. Sopimuksettomuus viittaa siihen, että ihmisten täytyy tehdä perustava sopimus kehittyäkseen lajina maan päällä; ”Turhamaisuudella kilpailu ja ei-tyydyttävä halu omistaa ja hallita, kiitos niistä!”

Ihminen haluaisi sopusointuista elämää, mutta luonto tietää paremmin, se asettaa yhteiselämään epäsopua. Kantin esimerkit ovat hyvin konkreettisia ja usein agraarielämään liittyviä. Esimerkiksi: ”Eikö olisi mukavampaa lepällä lampaana vihreällä laitumella kuin kilpailla vallasta ja omistamisesta?” Vastaus on kielteinen. Kantin retoriikassa kotieläimiin vertaaminen on negatiivista. Verkkaus ja nautiskelu ovat pahasta, luonto on toimija, joka tahtoo ihmisille työtä ja vastuksia.

Ihmiskunnan onnistumisiakin löytyy. Maanviljelyn kehittäminen elannon hankkimiseksi osoittaa edistystä. Viljan oraat kuvastavat myös valistuksen pieniä ituja. Samaan kuva-aiheeseen liittyvä esimerkki toistuu myöhemmin *Was ist Aufklärung* -esseessä. Siinä valistuksen oraat työntyvät jyvän kuorikerroksen läpi. Luonto toimii tuomarina, ja kun ihmislaji on osoittanut edistyneensä, luonto nostaa sen korkeammalle kehityksen tasolle.

Teksti kulkee kohti yhteiskuntasopimusta ja valtion perustamista. Niitä varten tarvitaan hallitsija. Ihminen on eläin (*ein Tier*), jolle ”herra” on välttämätön. Mutta tämä hallitsija on itsekin ihminen, kuten muutkin, samoin ominaisuuksin varustettu. Pitäisi löytää sellainen, joka voi olla yhtä oikeudenmukainen itseään kuin muitakin kohtaan.

Er bedarf also einen Herrn, der ihm den eigenen Willen breche und ihn nöthige, einem allgemeingültigen Willen, dabei jeder frei sein kann, zu gehorchen. Wo nimmt er aber diesen Herrn her? Nirgend anders als aus der Menschengattung. Aber dieser ist eben so wohl ein Thier, das einen Herrn nöthig hat. ...aus so krummem Holze, als woraus der Mensch gemacht ist, kann nichts ganz Gerades gezimmert werden. (Kant 1784, AA VIII, 23)⁶²

⁶¹ [Kiitos siis luonnolle siitä sovittamattomuudesta, epätyydyttävästä kilpailevasta turhamaisuudesta, tyydyttämättömästä taipumuksesta haluun omistaa tai jopa hallita!]

⁶² [Se tarvitsee herran, joka murtaa sen oman tahdon ja edellyttää sen tottelevan yleispätevää tahtoa, minkä myötä se voi olla vapaa. Mistä sitten otetaan tämä herra. Ei mistään muusta kuin ihmislajista. Mutta se on myös samalla eläin, joka tarvitsee herraa. ...niin kierosta puusta, josta ihminen on tehty, ei voi veistää suoraa.]

Kantin ihmiskuva on varsin rujo. Ihminen on laumaeläin, joka tarvitsee johtajan. Ihmiset muodostavat epäitsenäisen joukkion, joka ei osaa elää ilman herraa. Jos ihmiset olisivat puita, he olisivat niin kieron kasvaneita, ettei heistä saa veistetynekään suoraa. Yhteiskuntajärjestystä ajateltaessa nämä ihmiskunnan ominaisuudet on otettava annettuina.

Vaikka ihminen järjellisenä ”luotuna” saattaisikin haluta lakia, eläimelliset ominaisuudet houkuttavat hänet sallimaan itselleen poikkeuksia. Ihmisellä täytyy olla isäntä tai herra, joka pakottaa hänet yhteistahdon alaisuuteen, pois yksityistahdosta.

Mutta, mistä löytyy tällainen herra, joka voi ottaa johtaakseen ”eläimellisen” ja kieron ihmislajin? Hänenhän on itsekin oltava tuon saman lajin edustaja. Hänestä löytyvät näin ollen samat huonotkin taipumukset kuin muista ihmisistä. Kant ei avaa ”herran” ominaisuuksia tarkemmin. Tähän teemaan Kant palaa tarkemmin vuonna 1793 tekstissä *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis* ja vuonna 1797 tekstissä *Die Metaphysik der Sitten*. Ajatukset yhteiskuntasopimuksesta, hallitsijan vahvasta merkityksestä ja hallitsijan ominaisuuksien tulkitsemattomuudesta viittaavat Hobbesin vaikutukseen Kantin ajatteluun.

Dieselbe Ungeselligkeit, welche die Menschen hierzu nötigte, ist wieder die Ursache, daß ein jedes gemeine Wesen in äußerem Verhältnisse, d. i. als ein Staat in Beziehung von Staaten, in ungebundener Freiheit steht, und folglich einer von dem anderen eben in Übel erwarten muß, die die einzelnen Menschen drückten und sie zwingen in einen Gesetzmäßigen bürgerlichen Zustand zu treten. (Kant 1784, AA VIII, 24.)⁶³

Tekstissä näkyy vahvasti kansojen välisten suhteiden järjestämisen tarve. Sotatila ja valtioiden suhteiden epävakaisuus saa ihmiskunnan hyväksymään sen, että tarvitaan laillinen kansalaistila. Myös kansojen väliset suhteet täytyy lopulta järjestää, kunhan ensin on saatu kansojen hallitusmuodot tyydyttäväiksi. Myös valtioiden on pakko etsiä sopimuksen mukaiseen tilaan, kun luonto on ensin painostanut niitä kaikella epämukavalla. Sodan, niihin varustautuminen, kurjuudet ja kumoukset (*Umkippungen*) ovat kansojen elämää häiritseviä hankaluuksia. Ainoa ratkaisu, jolla taataan pientenkin kansojen turvallisuus, on kansainliitto (*Foedus Amphictyonum*), *Völkerbund*. (Kant 1784, AA VI, 24.) Tämä *Idee*-tekstissä mainittu teema toistuu *Zum ewigen Frieden* -esseessä vuonna 1795.

Kirjoitettu historia on Kantille samaa kuin tunnettu historia. Alaviitteessä Kant huomauttaa, että edellä kuvattuun kehitykseen voi uskoa vain oppinut yhteisö (*ein gelehrtes Publicum*), joka on seurannut asiaa. Kirjoitetun tekstin ulkopuolella elävien valtioiden historia voi alkaa vain aikojen kuluttua. Niin tapahtui esimerkiksi juutalaiselle kansalle Ptolemaioksen aikaan kreikkalaisen raamatunkäännöksen mukaan. Ilman sitä meille ei olisi mahdollista tietää näiden juutalaisten isoloidusta historiasta. Siitä lähtien voimme seurata sen kehitystä.

⁶³ [Sama epäseurallisuus, joka pakotti tähän, on jälleen se syy, että jokainen yhteisö ulkosuhteissa, eli valtio suhteessa valtioihin, on sidoksettomassa vapaudessa, ja siksi on odotettavissa toisesta pahasta, joka pakotti yksittäiset ihmiset astumaan lainmukaiseen kansalaistilaan.]

Kant kuvailee valtiollisen historian kehityksen sahaavaksi, edistystä seuraava usein takaisku. Edetään kuitenkin vähitellen aina hieman korkeammalle tasolle. Tässä kehityksen laajassa mitassa näkyy johtolanka, joka ei hyödytä ainoastaan lyhytnäköistä poliittista ennustajantaitoa. Poliittinen-sana esiintyy tekstissä ainoastaan tässä yhteydessä, jossa Kant kritikoit poliitikoiksi nimittämiään virkamiehiä.

3.1.2 Huvimatka Mooseksen kirjan mukaan

Poikkeavan kertomuksen ihmisen askeleesta luonnontilasta kohti yhteiselämää tarjoaa Kantin Mooseksen kirjaa kommentoiva *Mutmaßlicher Anfang der Menschengeschichte* (1786). Tekstin nimi antaa lukijalle viitteen siitä, että kysymyksessä on kertomus, jonka mukaan lukijan on pystyttävä Kantin matkassa oletta- maan tietty alku.

Luonto käsitteenä ja luontoteeman sivuaminen johtavat Kantilla tässäkin rajankäyntiin vapausaspektin kanssa. Toisaalta näemme eräänlaisen vapauden esihistorian, luonnontilasta kohti korkeampia tasoja, toisaalta vapauden, jonka kehittymistä ihminen voi itse toiminnallaan harjoittaa.

Mutmaßlicher-tekstissä Kant kehottaa lukijaa arvioimaan, voisiko hänen historiakokeensa olla todistusvoimainen. Se edellyttää lukijoilta samanmielisyyttä (*Beistimmung*). Kant kehottaa avaamaan Mooseksen kirjan ja tarkkailemaan, pitääkö kertomus yhtä sen kanssa, mitä hän filosofina esittää. Tarkoitus on siteerata Raamattua osana argumentointia.

Syntiinlankeemus merkitsee tässä tulkinnassa ilosanomaa järjen kehitykselle. Johtopäätöksenä voisi olla, että Eeva sysää järjen kehityksen liikkeelle. Muiden Kantin tekstien valossa on yllättävää, että hän esittää näin arvokkaan asian naissukupuolen teoksi. Tässä tekstissä keskitytään ihmiseen ja sivuutetaan luonnonilmiöt sekä kansat.

Kantin mukaan ihmistä ei karkoteta paratiisista syntiensä takia. Karkottaja on luonto, joka sysää ihmisen sylistään eli Eedenistä kehittymään kulttuurissa ja omaksuma seurallisuuden (*Geselligkeit*). (Arendt 1982, 19.)

Vähitellen syntyy yhteisöllisiä tarpeita ja ihminen hakeutuu toisten seuraan. Ihminen tarvitsee kumppaneita, jotta hän voisi verrata ja laajentaa tietoaan yli aistien asettamien rajojen. Järkeä auttaa ylittämään sellaiset rajat, jotka eläimille olisivat mahdottomia. Ihmisen silmät avautuvat (suoraan Mooseksen kirjasta) ja hän näkee. Silmät eivät kuitenkaan tässä kertomuksessa näe syntiä, vaan mahdollisuuksia. Ihminen voi valita tapansa elää, eikä hänen tarvitse eläinten tapaan jäädä tiettyjen rajojen sisälle.

Das Feigenblatt (V.7) war also das Produkt einer weit größeren Äußerung der Vernunft, als sie in der ersteren stufe ihrer Entwicklung bewiesen hatte.⁶⁴

Viikunanlehti viittaa Kantin mukaan järjen kehitykseen. Järjen kautta ihmiselle selviää, ettei mikään toinen maan päällä elävä laji voi tässä suhteessa olla hänen

⁶⁴ [Viikunanlehti oli siis järjen laajasti isomman ilmauksen tuote, kuten se ensimmäisellä kehityksen askelmalla oli osoittautunut.]

kilpailijansa. Eläimiä kohtaan ihminen voi esiintyä ylempänä ja käyttää niitä elantonsa turvaamiseen. Omaa lajiaan ihmisten on kohdeltava tasavertaisina luonnonlahjojen käyttäjinä.

Tässä kunnioitetaan vaatimusta, jonka mukaan ihminen on itse oma päämääränsä, "*selbst Zweck zu sein*". Ketään ei saa käsitellä vain välineenä. Tämä ajatus on tarkemmin esitelty *Käytännöllisen järjen kritiikissä* kaksi vuotta myöhemmin. Askel, jolla ihminen karkotetaan paratiisista, vapauttaa tai heittää hänet ulos luonnon sylistä. Siellä hän on ollut huostassa kuin lapsi vanhempiansa turvassa. Hän on voinut oleskella puutarhassa ja nauttia sen hedelmiä, ilman että hänen olisi tarvinnut raataa sen kukoistuksen eteen. Siirtyminen pois tällaisista helpon elämän olosuhteista on tietenkin pelottavaa. Paratiisi jää tämän jälkeen vain kuvittelukyvyyn antamaksi muistoksi miellyttävästä paikasta.

Paratiisista karkotus saa ihmisen kehittämään kykyjään ja ponnistelemaan. Järkeä, jonka luonto herättää, ei salli palata luonnontilan karkeuteen ja tyhmyyteen. Kehitys voi viedä vain kohti koko lajin jalostumista. Valitettavasti yksilö, joka näkee vapauden menetyksen vain omalta kohdaltaan, ei näe koko lajin edistymisen mahdollisuutta.

Die Geschichte der *Natur* fängt also vom Guten an, denn sie ist das Werk *Gottes*; die Geschichte der *Freiheit* vom Bösen, denn sie ist Menschenwerk. (Kant 1786, AA VIII, 115.)⁶⁵

Vapauden alkuperä on pahassa. Kant ei syntiinlankeemuksessa mainitse käärmettä tai muutenkaan kiinnitä huomiota sielunvihollisen houkutuksiin, sen sijaan hän tekee tällaisen päätelmän. Ihmisessä on kaksi puolta, hyvä, Jumalasta lähtevä luonto ja pahasta tuleva vapaus, joka on ihmisten tekoa. Tämä kahtiajako on tyypillinen Kantin teksteissä.

Muista teksteistä tuttu vaatimus poliittisesta kehityksestä sisältyy myös tähän esseeseen. Kulttuurin ja luonnon jatkuvan ristiriidan ylittäminen tapahtuu vasta silloin, kun saavutetaan täydellinen kansalaisvaltiomuoto (*bürgerliche Verfassung*). Tie eteenpäin on hankala, ja ponnisteluista huolimatta kehitys ei aina etene suoraan. Edistymisen laajaan kaareen mahtuu myös epäonnistumisia.

Kulttuurin kehitys alkaa eläinten kesyttämällä ja siirtymällä viljelyyn. Ammatit muotoutuvat: "*Abel wurde ein Hirt, Kain ein Bauer*".⁶⁶ Neljännen luvun väliotsikkonakin on "*Kulturentwicklung und menschliche Überheblichkeit*"⁶⁷ Kun Adamin nuorempi poika Jubal ryhtyy sitran ja luutun soittajaksi, Kant toteaa taiteiden kehittyvän ja kulttuurin saavan alkunsa. Elämässä on ajanvietettä (*Zeitvertreib*) ja aherrusta (*Fleiss*).

Tähän aikakauteen sijoittuvat ensimmäiset yritykset perustaa kansanvaltainen perustuslaki (*bürgerliche Verfassung*), julkinen oikeus (*öffentliche Gerechtigkeit*) ja instituutiot (*Anstalt*). Niitä tarvitaan, jotta voidaan ehkäistä väkivaltaisuuksia ja niistä johtuvia tai niihin johtavia ongelmia. Ensimmäiset "karkeat" instituutiot

⁶⁵ [Luonnon historia alkaa hyvästä, sillä se on Jumalan työtä, vapauden historia alkaa pahudesta, sillä se on ihmistyötä.]

⁶⁶ [Abelistä tuli paimen ja Kainista maanviljelijä.]

⁶⁷ [Kulttuurin kehittyminen ja ihmisen ylimielisyys]. Suomenkielisessä nyky-Raamatussa otsikko on "Kainin jälkeläiset".

ovat tärkeitä, jotta saavutetaan kansalaisille turvallisuutta (*bürgerliche Sicherheit*) toimia maailmassa. Ihmiskunta lisääntyy ja lähtee ”mehiläispesistään” taitaviksi uudisraivaajiksi (*Kolonisten*).

Kansanheimojen sulautuminen johtaa sodanvaaran vähenemiseen ja samalla vapauden loppuun. Ainakin seuraavia huonoja asioita koetaan: mahtavien tyrannien despotismia, orjuutta ja kaikenlaisia karkeiden olosuhteiden vaivoja. Kehityksessä on kaksi puolta, toisaalta ihminen edistyy myös hyvien ominaisuuksiensa kehittämässä. Ihmiskunta lähestyy sivistystä (*Sittlichkeit*) ja tasavaltaista hallitusmuotoa.

Pahin vitsaus, mikä sivistynyttä kansaa voi kohdata, on sota. Valtion kaikki voimat ja kulttuurin hedelmät menevät silloin hukkaan. Vapaus kaikkoaa ja kansalaisiin kohdistuva ”valtion äidillinen holhous” astuu sen sijalle. Holhoukseen perustuva hallinto on Kantin kielikuvissa huonointa mahdollista hallintoa republikanismin ja ikuisen rauhan pyrkimysten kannalta. Yleensä Kant varoittaa patrioottisesta hallitsemisen tavasta, mutta tässä varoitus kohdistuu äidilliseen syliin, johon ihmiskunta ei saa jäädä viipymään. Tässä vapaus on riippuvuuden vastakohta.

Jos kulttuuri saisi kukoistaa, ”säädetyt” eläisivät sovussa ja edistäisivät toistensa hyvinvointia. Kulttuurin kukoistusta haittaavat valtioiden päämiehet, jotka eivät varustelu- ja sotapyrkimyksissään kunnioita ihmisyyttä (*Achtung für die Menschheit*). Mutta sodan pahuus tuo mukanaan jotain hyvääkin. Sota on välivaihe, jotta päästään ponnistelemaan kohti rauhan tilaa. Ironisesti Kant kylläkin suluissa itse huokailee: ”Gott weiss wann”. [Jumala tietää, milloin.] (Kant 1786, AA VIII, 121.) Voidaan havaita, että Kant ei tarkalleen erota sitä, milloin kysymyksessä on reaalinen sota, milloin luonnontilaan mahdollisesti liittyvä narraatiivi.

Raamatun käytöllä on luonnonoikeustraditiossa vahvoja esikuvia. Esimerkiksi Grotius käyttää Raamattua kuin se olisi historiankirja. Grotiuksen hahmotamaa luonnon yhteisomistuksen kehittymistä voisi verrata *Mutmaßlicher Anfang* -tekstiin: ensin kesytetään eläimet ja vähittäisen edistymisen kautta syntyvät sivilisaatiot. (Flikschuh 2000, 150–151.) Grotiuksen esimerkki on yksi mahdollinen lähde tälle Kantin erikoiselle historiantulkinnalle.

3.1.3 Uusittu kysymys ihmislajin edistyksestä

Erneuerte Frage: Ob das menschliche Geschlecht im beständigen Fortschreiten zum Besseren sei (1798) (jatkoissa *Erneuerte*) sisältyy *Streit der Fakultäten* -tekstikonaisuuteen. Kirjoittaja kysyy siinä, onko ihmiskunnalla moraalisen edistymisen mahdollisuutta. Hän vastaa myönteisesti, koska todisteeksi voidaan osoittaa reaalimaailman tapahtuma, Ranskan vallankumous. Esseen sisällössä ei otsikosta huolimatta ole suoria mainintoja juristien ja filosofien akateemisista kiistoista. Se voidaan tulkita Kantin kannanotoksi Ranskan vallankumouksen merkityksestä. Sen pääasiallinen sanoma on, että poliittista julkisuutta tai avoimuutta voi olla vasta sen jälkeen, kun julkaisuvapaus on todellista. Julkaisuvapaus ja Preussin valtion republikanisointi painottuvat tekstissä. (Bevc 1999, 173.) Se summaa yhteen Kantin teemoja *Idee-* ja *Aufklärung*-teksteistä. Tyyli on tässä

poukkoilevampi, välillä synkeän pessimistinen mutta kohta taas selvästi toivoa osoittava.

Erneuerte-teksti nostaa Ranskan vallankumouksen myönteiseksi virstanpylvääksi ihmiskunnan kehityksessä. Ystävät ja tuttavat seurasivat hämmästyneinä, kuinka entusiastisesti "vanha Kant" suhtautui Ranskan vallankumouksen tapahtumiin. Manfred Geier toteaa: "*Je älter er wird, desto radikaler wird Kant.*"⁶⁸ Ranskan kumouksellisten tapahtumien edetessä hän seurasi niitä herkeämättömällä kiinnostuksella. Hän käytti kaikki mahdollisuudet hankkia lehtiä, joissa oli uutisia ja tietoa naapurimaan poliittisista kuulumisista. (Geier 2003, 273.)

Kant selvästi joko muutti ikääntyessään suhtautumistaan vallankumoukseen tai hän oli vain ristiriitainen käytännön tason poliittisiin uutisiin.

Kant pysyi ranskalaisten vallankumouksellisen toiminnan ihailijana brutaalin väkivallan aikoinakin. Tämä hämmästytti jo aikalaisia – ja tietenkin myöhemmin tutkijoita. Kant oli mielipiteessään ristiriidassa omien näkemystensä kanssa. Vaikka hän toisaalla kielsi kansalta kaikenlaisen väkivallan käytön, hän kuitenkin nosti Ranskan tapahtumat ideaaliksi. Kantin vahvalla asemoitumisella Ranskan vallankumouksen kannattajaksi oli vaikutusta myös laajemmin Itä-Preussin alueella. (Valjavec 1978, 132–133.) Geier kysyy, oliko vallankumouksen todellisten tapahtumien idealisoinnissa jo mukana vanhuudenheikkoutta. Aiemmin julkaistuissa kirjoituksissaan Kant oli ollut ehdoton vallankumouksellisen toiminnan vastustaja. (Geier 2003, 275.) Voi myös pohtia, olisiko kysymys siitä, että kirjoittaja asemoituu eri näkökulmaan tapahtumien merkitystä arvioidessaan?

Vallankumouksesta puhuessaan Kant ei tarkoita aatteilleen avoimesti kannatusta hakevaa ryhmää tai puoluetta. Preussin reaali poliittisiin oloihin suhteutettuna ainoa mahdollinen vaihtoehto vallitsevalle hallinnolle oli Arendtin mukaan *coup d'état* -tyyppinen kaappaus. Kantin oli mahdoton hyväksyä sitä, koska sitä olisi pitänyt valmistella salaa. Arendt tulkitsee, ettei Kant erota vallankumousta (*Revolution*) vallankaappauksesta. (Arendt 1982, 82.)

Zum ewigen Frieden -esseessä Kant pohtii kapinan (*Aufruhr*) kautta oikeutusta syrjäyttää epäoikeudenmukainen hallitsija. Hän päätyy kieltämään tällaisen toiminnan. Jos sellaisen toiminnan valmistelu olisi oikeutettua, sen pitäisi olla julkista ja silloin se tekisi mahdottomaksi oman tarkoituksensa. Valtionpäämies voisi rangaista kapinan johtajat kuolemalla, vaikka hän itse olisi rikkonut lakia. Todistelun lopuksi Kant kuitenkin toteaa, että jos kapina sittenkin onnistuisi, silloin hallitsija siirtyisi alamaisen asemaan, eikä häntä rangaistaisi. (Kant 1795, AA VIII, 382–383.) Ilmeisesti myöhäisinä vuosinaan Kant joko muutti teoreettisesti käsitystään vallankumouksesta tai suhtautumistaan siihen reaali poliittisena tapahtumana.

Kant ei ilmeisesti pelännyt joutuvansa valtionvihollisen kirjoihin vaarallisenä "jakobiinina". Omien aiempien kirjoitustensa vastaisesti hän vähätteli keskusteluissa Ranskan väkivaltaista kaaosta. Vielä vuonna 1798 hän vakuutti tut-

⁶⁸ [Mitä vanhemmaksi Kant tuli, sitä radikaalimpi hänestä tuli.]

tavilleen kannattavansa ranskalaisten asiaa. Nämä olivat hänen mukaansa saaneet aikaan jotain sellaista, joka jättää pysyvän esimerkin ihmisten mieliin. (Geier 2003, 275.)

”*Erneuerte Frage*” eli ”Uudistettu kysymys” otsikossa viittaa siihen, että samaa teemaa Kant käsitteli jo vuonna 1793 *Gemeinspruch*-kirjoituksessa. Reinhard Brandt osoittaa, että Kantille ovat eri asioita oikeudellinen rauhan vaatimus ja se, että sotaa pitää välttää. Kant kirjoittaa eri vaatimuksia hallitsijoille ja kansalaisille. *Gemeinspruch* -teksti on osoitettu hallitsijalle. Häneen vedotaan pyynnöllä noudattaa oikeuden periaatteita, joita seuraamalla toteutuu rauhan vaatimus. *Streit der Fakultäten* -tekstissä ongelmaa katsotaan kansalaisten, ei hallitsijan näkökulmasta. (Brandt 1983, 217.)

Brandt tulkitsee Kantin ajattelua niin, että Ranskan kansan entusiasmi antaa toiminnallisen esimerkin kaikille muille tapahtumia seuraaville kansoille. Katsojat eivät ole ainoastaan passiivisia tilanteen seuraajia, vaan he saavat samalla myös itse innostuksen vastaavaan toimintaan. (Brandt 1983, 218.) Brandt tulkitsee, että poliittisten tapahtumien katsoja on se, joka hyväksymisellään ohjaa tapahtumien suuntaa. (Brandt 1983, 211–212.) Toisin sanoen se, hyväksyykö yleisö tietyn tapahtuman, tulee osaksi sen arviointia.

Kant huomauttaa johdonmukaisesti aiempiin historiaa sivuaviin teksteihinsä nähden, että historia ei kerro menneestä, vaan tulevaisuuden ennakoinnasta siveellisestä historiasta. Siveellisyydellä Kant tarkoittaa niiden ajatusten omaksumista, joiden antaman kimmokkeen tuloksena muodostetaan *Republik*-valtio. Vallankumous merkitsee yritystä luoda republikaaninen valtiomuoto.

Kantin mukaan historia ei ole pelkästään ihmisten luonnonhistoriaa. Se on kaikkialle maan päälle yhteiskunniksi levittyneen ja kansoiksi jakautuneen ihmislajin edistymistä. Sen tutkimusta hän kutsuu ennakoivaksi historiaksi. Ennakoivan historioitsijan tarkkailu kohdistuu kansoihin, ei yksilöihin.

Übrigens ist es hier auch nicht um die Naturgeschichte des Menschen (ob etwa künftig neue Racen derselben entstehen möchten), sondern um die Sittengeschichte und zwar nicht nach dem Gattungsbegriff (singulorum), sondern dem Ganzen der gesellschaftlich auf Erden vereinigten, in Völkerschaften vertheilten Menschen (universorum) zu thun, wenn gefragt wird: ob das menschliche Geschlecht (im Großen) zum Besseren beständig fortschreite. (Kant 1789, AA VII, 79.)⁶⁹

Kant haluaa ratkaista, kuinka lukuisat eri tavoin motivoituneet ihmiset voivat päätyä yhteen valtioon, jossa he voivat silti säilyttää vapautensa. Deligiorgi näkee ongelmalliseksi ajatuksen selittää historiaa luonnon suunnitelman toteutumisena. Miten voidaan perustella ja arvioida sellaisen suunnitelman toteutumista

⁶⁹ Ylipäänsäkään tässä ei ole kysymys ihmisen luonnonhistoriasta (kuten kysymyksessä: syntyisikö esimerkiksi tulevaisuudessa ehkä uusia rotuja), vaan siveellisestä historiasta. Tästä puolestaan ei ole kysymys sukukäsitteen (singulorum) merkityksessä, vaan yhteiskunnittain maapallolla yhdistyneiden, kansakuntiin jakautuneiden (universorum) kokonaisuuden merkityksessä. Tämä kaikki kuuluu asiaan kysyttäessä, onko ihmisten suku (laajasti käsittäen) edistymässä kohti parempaa. (Kant 1995, 106, suomennos Markku Mäki.)

nen, jota ei ennalta tunneta? (Deligiorgi 2005, 105–106.) Luonto kehitystä ohjaavana voimana on Kantille toisaalta luonnonoikeustraditiosta juontuva selitystapa ja toisaalta heuristinen apukeino, jonka avulla hän pääsee esittämään käsitöksensä poliittisesta päämäärähakuisesta kehityksestä.

Kant moittii oman aikansa poliitikkoja siitä, että nämä ovat ensin muokanneet epäoikeudenmukaisilla toimillaan ihmiset hankaliksi kapinallisiksi, ja sitten sanovat, että sellaisina ihmisiin pitää suhtautuakin. Samoin hengenmiehet keskittyvät siveellisten periaatteiden julistamiseen sijaan sääntöjen saarnaamiseen ja tasoittavat siten tietä uskonnolliselle rappiolle.

Auch Geistliche weissagen gelegentlich den gänzlichen Verfall der Religion und die nahe Erscheinung des Antichrists, während dessen sie gerade das thun, was erforderlich ist, ihn einzuführen: indem sie nämlich ihrer Gemeinde nicht sittliche Grundsätze ans Herz zu legen bedacht sind, die geradezu aufs Bessern führen, sondern Observanzen und historischen Glauben zur wesentlichen Pflicht machen, die es indirect bewirken sollen, woraus zwar mechanische Einhelligkeit als in einer bürgerlichen Verfassung, aber keine in der moralischen Gesinnung erwachsen kann. (Kant 1798, AA VII, 80.)⁷⁰

Hengenmiesten toiminnasta voi syntyä mekanistinen yksituumaisuus, jota voi verrata siihen vastaavaan, joka löytyy kansalaisjärjestystä perustettaessa. Tämä mekaaninen yksituumaisuus on uutta, muutoin Kant perustelee sen yleensä järjen vaatimuksesta lähteväksi. Mekaaninen yksituumaisuus ei tietenkään tarkoita moraalista mielenlaatua. Kun kirkonmiehet murehtivat uskonnollisuuden vähenemistä, he haikailevat sellaisen asian perään, jonka ovat itse toiminnallaan tuhonneet. He, samoin kuin poliitikot, toteuttavat itse ennustuksensa.

Ongelmana *Erneuerte*-tekstin kirjoittajalla on ihmisten tekojen ennakoimattomuus, joka liittyy siihen, että ihmiset eivät käyttäydy järjen ohjeiden mukaan eivätkä käytä kykyjään vapaisiin tekoihin. Hyvä tahto ei ole synnynnäinen eikä muuttumaton ominaisuus. Ihmiset eivät pysty edes arvioimaan, miten paljon heidän ominaisuuksissaan on hyvää tai pahaa. Järjen näkökantaan ihmisten tekojen yläpuolelle pystyy asettumaan vain kaitselmus (*Vorsehung*), mutta sekään ei voi ennakoida, mitä tulee tapahtumaan.

Koska järjen tai tahdon kautta ei tulevia tapahtumia voi ennakoida, kuva tulevasta on kytkettävä johonkin esimerkilliseen tapahtumaan. Kant käyttää mallina Ranskan vallankumousta ja pyrkii osoittamaan, että republikanismin saavuttaminen ei ole pelkästään ihmisten hyvyyden tai hyvän tahdon alueen tekojen tulosta, vaan siihen tarvitaan konkreettinen empiirinen esimerkki. Ranskan vallankumous sopii hänen mukaansa erinomaisesti ihmiskunnan toiminnan tilaa kohottavaksi esimerkiksi. Ennakoivalla historialla Kant tarkoittaa omaa utopiastaan täydellisestä valtiojärjestyksestä.

⁷⁰ Myös hengenmiehet ennustavat silloin tällöin uskonnon täydellistä rappiota ja Antikristuksen pikaista ilmaantumista. Samaan aikaan he tekevät parhaansa hänen tiensä tasoittamiseksi. He eivät nimittäin keskity opettamaan seurakunnilleen siveellisiä periaatteita, jotka suoraan johtaisivat parempaan, vaan pyrkivät siihen välillisesti tekemällä sääntöjen tottelemisesta ja historiallisesta uskosta keskeisen velvollisuuden. Siitä voi varmaan kasvaa mekaaninen yksituumaisuus niin kuin perustettaessa kansalaisvaltiota, mutta ei moraalisen mielenlaadun yksituumaisuutta. (Kant 1995, 108, suomennos Markku Mäki.)

Opetuksen ja koulutuksen kautta rauhantilaan ei päästä. Reformin pitää tulla hallinnon ylätasolta ihmisten keskuuteen. Vaikka kasvatuksen ja koulujen kautta voidaan nuorisoa sivistää kansalaiseksi ja ylläpitämään hyvää, tämä suunnitelma ei Kantin mukaan toimi. Sivumennen hän ottaa kantaa koulujen kustannuksiin ja toteaa, että ne kuuluvat valtion maksettaviksi. Valtiolta puuttuu kunnan suunnitelma ja sen vuoksi koululaitokselta yhtenäisyys. Ei auta, vaikka valtio "reformoi" itseään, kun opettajat ovat kuitenkin vain ihmisiä. Heidät pitäisi ensin koulia kasvattajiksi. Tämä tie kasvatuksen kautta ei siis johda toivottuun tulokseen. Kant suhtautuu kovin negatiivisesti koulutuksen mahdollisuuteen vaikuttaa myönteisesti pitkälläkään aikajänteellä.

Ainoa mahdollinen ratkaisu on ylhäältä alas suuntautuva. Ihmisiltä vaaditaan vain kahta asiaa. On toimittava niin, että hyökkäyssodat loppuvat. Loogisesti silloin loppuvat kaikki sodat. Toinen vaatimus on oikeusperiaatteisiin perustuvan valtiomuodon hyväksyminen.

Erneuerte-teksti jättää auki monta kysymystä. Eikö vapaa tahto, jonka ilmauksia ihmisten yksittäiset teot ovat, ohjaakaan ihmistä oikeaan toimintaan? Eikö riitä, että kaikki yhden kansan ihmiset noudattaisivat moraalilakia? Mitä merkitystä on moraalilailla, jos ihminen on ilkeä ja paha ja pysyy sellaisena? Miksi järkevät olennot eivät ponnistele kohti hyvää ilman luonnon johdatusta?

3.2 Historia kiinnosti valistusajalla

Historiaa käsittelevissä teksteissään Kantin kirjoitustyyli on vapautunutta – etenkin filosofisiin teksteihin verrattuna – mutta myös verrattuna muihin hänen aikakauslehtiteksteihinsä. Vaikka tyyli vaikuttaa paikoin jopa lähes kaunokirjallisuudelta, Kant muistuttaa, ettei historian esittäminen ole kaunokirjallisuutta.

Historian kehittäminen oli saksankielisellä kirjallisella alueella yksi valistusajan merkittävistä teemoista. Sveitsiläinen Isaak Iselin (1728–1782) julkaisi vuonna 1764 kirjan *Philosophische Muthmassungen über die Geschichte der Menschheit*. Aikoinaan hyvin tunnetun teoksen mukaan ihmiskunnan kehitys tapahtui kolmen vaiheen kautta. Ensimmäinen eli "lapsuus" on tunteiden aikaa. Toinen vaihe on fantasian ja hyveiden aikaa, jonka kautta siirrytään seuraavaan, jo orastavaan viisauden kauteen. Kolmas eli sivilisaation vaihe koittaa tuhatvuotisen pimennyksen eli keskiajan jälkeen. (Gulyga 1977, 174–175.) Kantin näkökulma poikkesi huomattavasti tästä valtavirrasta.

Historian kehityksen arvioiminen ja historioitsijan moraalinen tehtävä voidaan Kantin ajatuksen mukaan yhdistää. Koselleckin mukaan Kant teki keskustelua helpottavan siirron asettamalla historiallisen todellisuuden sen transsendentaalisten vaatimusten yhteyteen. Kant myös vastusti ajatusta, jonka mukaan historia olisi kuin romaanin kirjoittamista. (Koselleck 1975, 664–665.) Kuitenkin vuonna 1786 julkaistu teksti on rakenteeltaan novellinomainen narratiivi.

Kant halusi osoittaa transsendentaalifilosofisen menetelmänsä sopivan myös universaalihistorian kirjoittamiseen. Edistys on hänen mukaansa koko ih-

misjärjelmien kehitystä. Kant sisällyttää siihen ajatuksen ja uskon ihmiskunnan loputtomasti edistyväan täydellistymiseen. Gerd Irrlitz kutsuu tätä näkemystä *Perfektibilismus*-ajatteluksi. (Irrlitz 2002, 409.)

Kant ei väheksynyt empiiristä historiaa tarpeettomana, vaikka historia ei olekaan menneisyyden tapahtumien ylöskirjaamista. Hän liitti historioitsijalle moraalisen tehtävän osoittaa tie luonnonlakien alueelta edistyksen kautta vapautteen. (Koselleck 1975, 664.)

Kantin ajattelun mukaan ihmisluonnon rakenne toimii niin, että sillä on pyrkimys sekä hyviin että pahoihin tekoihin. Hyvät kehityskulut ja aihiot parempaan valtiolliseen järjestykseen toimivat paradoksaalisesti sen vuoksi, että ihmisellä on luontainen taipumus huonoihin tekoihin. Vaikeat olosuhteet, olkoonkin itse aiheutettuja, pakottavat yksilöitä puolestaan etsimään parannuskeinoja yhteiselämään ja toteuttamaan niitä. Kant käy rajanvetoa ihmisen luonnonolemuksen ja rationaalisen puolen välillä. Toisaalta ihminen on rujo ja kiero, toisaalta ihmisellä on kuitenkin sisäänrakennettuna halu edistyä ja siten parantaa elinolosuhteitaan.

Historiateksteissä vastakkain asettuvat luonto ja vapaus, Kant toistaa niissä yhteiskuntasopimuksen teemaa. Luonnonlain alaisuudesta siirrytään järkeen perustuvalla päätöksellä kansalaistilaan eli alueelle, jossa vapaus on mahdollinen. Ihmiskunnan tulevaisuus, edistys ja hyvinvointi eivät voi olla yksilöiden kehittymisen varassa. (Irrlitz 2002, 405–406.)

Kantin historianfilosofiasta on vaikea hahmottaa metodiapua myöhemmälle tutkimukselle. Kant itse oli hyvin vakuuttunut metodinsa mahdollisuudesta. Herder, joka oli Kantin oppilas, seurasi omien sanojensa mukaan Kantin ja Iselinin historianfilosofiaa, luetellen esikuvansa tässä järjestyksessä. (Riedel 1994, 8.) Hän julkaisi myös oman tutkielmansa ihmiskunnan historiasta vuonna 1874.

Kant laati siitä vuotta myöhemmin laajan kaksiosaisen arvion: *Recensionen von J.G.Herders Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Kritiikki Herderin kirjaa kohtaan keskittyy puuttuvaan metodiin ja osoittaa siten, kuinka tärkeänä Kant piti menetelmän merkitystä historiankirjoituksessa. (Irrlitz 2002, 405–406.)

Historiatekstit ovat vahvoja osoituksia poliittisen päämäärän merkityksestä Kantin ajattelussa. Historiankirjoituksissa Kant asettuu sellaisia käsityksiä vastaan, joiden mukaan ihmiskunnan tulevaisuus, edistys ja hyvinvointi olisivat vain yksilöiden varassa. Kantille edistys on koko lajin muutosta ja kehitystä. Laji ei kuole, vaikka yksilö menehtyy. (Irrlitz 2002, 410.)

4 POLIITTISEN ELÄMÄN JÄRJESTYS

4.1 Luonnonoikeusajattelun perintö

Saksalainen valistusajan keskustelu poliittissosiaalisesta lainsäädännöstä ja republikaanisesta valtiomuodosta piti vertauskohteenaan englantilaisten, pohjoisamerikkalaisten ja ranskalaisten kokemuksia ja oppeja. Taustalla vaikutti 1600-luvulla johtavan aseman saavuttanut luonnonoikeusoppi. Klassista luonnonoikeusoppia – johon usein on liitetty poliittisen absolutismin teoria – seurasi noin 1780-luvulta lähtien nuorempi luonnonoikeusteoria.

Vanhempaa traditiota edustaa Samuel Pufendorfista (1632–1694) alkanut ja erityisesti Christian Thomasiuksen (1655–1728) ja Wolffin koulukuntien ympärille kehittynyt kirjoittajakunta, joka rakensi sekä luonnonoikeussysteemiä että poliittisen ja valistuneen itsevaltiuden teoriaa. Se vaikutti pitkään, 1700-luvun lopulle saakka.

Vanhemman koulukunnan teoreetikoista Pufendorf oli luetuin ja kommentoiduin moraali- ja yhteiskuntafilosofi Euroopassa 1600-luvun lopulta 1700-luvun jälkipuoliskolle saakka. Teokset *De jure naturae et gentium*, 1672 [*Luonnon ja kansojen laeista*] sekä sen oppikirjaversio *De officio hominis et civis*, 1673 [*Ihmisen ja kansalaisen velvollisuudesta*] käännettiin useille kielille ja niistä otettiin useita painoksia. (Saastamoinen 1996, 217.)

Kant ei kommentoi Pufendorfia, mutta mainitsee hänet *Zum Ewigen Frieden*-teoksessa, tosin jokseenkin negatiivisessa valossa. Hän luettelee kansojen vapaissa suhteissa paljastuvaa ihmisluonnon häijyyttä käsitellessään nimet Grotius⁷¹, Pufendorf ja Vattel⁷². Heitä Kant kuvailee ”kiusallisiksi lohduttajiksi”, kun

⁷¹ Hugo Grotius (1583–1645), alankomaalainen lakimies, joka käsitteli teoksissaan luonnonoikeuden periaatteita.

⁷² Emer(ich) de Vattel (1714–1767) oli sveitsiläinen oppinut, joka julkaisi mm. luonnonoikeudesta.

haetaan sodalle perusteita. Nämä nimet mainitaan hänen mukaansa usein, kun halutaan etsiä syytä sodan oikeuttamiseksi.

...denn noch werden Hugo Grotius, Pufendorf, Vattel u. a. m. (lauter leidige Tröster)...immer treuherzig zur Rechtfertigung eines Kriegsangriffs angeführt, ohne daß es ein Beispiel giebt, daß jemals ein Staat durch mit Zeugnissen so wichtiger Männer bewaffnete Argumente wäre bewogen worden, von seinem Vorhaben abzustehen. (Kant 1795, AA VIII, 355.)⁷³

Pufendorf ajatteli, että ihmisen elämä ja toimeentulo edellyttävät toisia ihmisiä. Keskinäinen apu sekä palveluiden ja tavaroiden vaihto ovat tärkeitä. Kuitenkin ihmisellä on taipumus käyttäytyä aggressiivisesti, koska kaikkea toimintaa ohjaavat itsekkyyys ja itsesuojeluvaisto. Näistä edellytyksistä seuraa, että ihmisen hengissä pysyminen riippuu siitä, kuinka hän onnistuu käyttäytymisessään toisia kohtaan; saako hän toiset edistämään omaa hyvinvointiaan vai tekeekö heidät vihamielisiksi. (Saastamoinen 1996, 224.)

Pufendorf nojasi luterilaiseen maailmankuvaan. Hänelle luonnollinen laki on samalla moraalinormi, jonka Jumala on asettanut koko ihmiskunnalle. Sen päämääränä on turvata lajin säilyminen.

Pufendorfin ajattelun mukaan ilman Jumalaa ei ole moraaliala. Kant on selvästi toista mieltä, hänelle moraalilain perusta on järjessä. Pufendorfin mukaan materiaallinen todellisuus koostuu aistein havaittavista kappaleista, eikä sen tarkailu voi auttaa tekemään päätelmiä moraalista. Ainoa mahdollinen moraalilähde voi siis olla vain fyysisen maailman taustalla tai ulkopuolella. Koska ihmislajin ominaisuuksista ei voi löytää mitään sellaista, joka voisi toimia inhimillisen käyttäytymisen kriteerinä, moraalilähde on Jumalassa. (Saastamoinen 1996, 232–232.)

Pufendorf kehitti vaiheittain etenevän yhteiskuntasopimuksen konseptin, josta tuli osa saksalaista luonnonoikeusteoriaa aina 1800-luvulle saakka. Ensimmäisen sopimuksen tekevät taloyhteisöt (*Hausgemeinschaft*). Se on peruskehys kaikelle perheen ja sen osien yhteiskunnalliselle yhteydelle. Ensimmäisen sopimuksen jälkeen solmitaan toinen, jolla perustetaan valtiollinen valta. Wolff muotoilee tämän myöhemmin niin, että toisessa sopimuksessa luvataan olla alamaisia ”oikeutetuista syistä syntyvälle vallalle”. (Kersting 2004, 924.)

Thomasius jakaa yhteiskunnan kahtia. Se on joko ”bürgerlich” tai ”häuslich”. Talo (*Haus*) on primaari yhteiskunnallisuuden muoto, iso maatalouden kokonaisuus erilaisia toimintoja työntekijöineen ja alaisineen. Nämä yhteisöt muodostavat kokonaisuutena kansalaisyhteiskunnan (*Bürgerliche Gesellschaft*). Se eroaa luonnontilasta sopimuksella, että se on hallinnollisesti ruhtinaan vallankäytön alainen. (Batscha 1981, 10.)

Wolff, Pufendorf ja Thomasius eivät tunnustaneet kansalle mahdollisuutta vaikuttaa valtion päätöksentekoon. Kuninkaan tai monarkin valta on heidän mukaansa rajoittamaton. (Sieg 2003, 212 ff.) Saksankielisellä alueella julkaistiin

⁷³ „yhä vedotaan näet Hugo Grotiukseen, Pufendorfiin, Vatteliin ... ja heidät tuodaan aina uskollisesti esille sotahyökkäysten puolustamiseksi, vaikka ei ole olemassa yhtään esimerkkiä siitä, että mitään valtiota olisi koskaan saatu noin merkittävien miesten todisteiden terästämillä perusteilla luopumaan aikeistaan.” (Kant 1989, 27–28, suomennos Jaakko Tuomikoski.)

1700-luvun kahtena loppukymmenenä teoreettista kirjallisuutta, jossa vaadittiin järkeen perustuvaa oikeus- ja valtiofilosofiaa. Kant luetaan yleensä kuuluvaksi tähän nuorempaan suuntaukseen. (Kersting 2004, 932.) Poliittisella vapaudella nuorempi luonnonoppi ymmärsi täyskansalaisen (*Voll-Bürger*) osallisuutta valtiolliseen toimintaan. Esimerkiksi filosofi ja teologi Johann August Eberhard (1739–1809) muotoili poliittisen vapauden niin, että se toteutuu, kun kansalaisyhteiskunta sen toteuttaa tai sitä harjoittaa. Sellaisia valtioita, joissa tämä suvereeniteetin harjoittaminen on kaikkien tai monen käsissä, kutsuttaisiin nimellä "*FreyStaaten*" eli vapaavaltiot. Tästä mahdollisesta asiaintilasta kansalaisille tulevaa vapautta kutsutaan poliittiseksi. (Mager 1984, 607.)

Uudempi traditio nojaa käsitykseen vapauden ja ihmisoikeuden yhdistämisestä. Jos luonnontila ajatellaan valtion vastakohtana tai esitilana, korostuvat oikeudet instrumentteina, joilla toteuttaa yksilöitä täydellistävästä kehitystä valtiossa. Käsite luonnollinen vapaus, "*Natürliche Freiheit*", katoaa käytöstä 1700-luvun ensimmäisen puoliskon aikana. (Klippel 1976, 116–117.)

Kun oletetaan persoonat vapaiksi, täytyy vapauden ulottua myös kansalaisvapaudeksi. Loogisesti tästä seuraa, että vapautta rajoittavat tekijät, epäoikeudenmukaisuudet ja säätyperäiset herra-renki-suhteet, on kumottava. Esiintyi vaatimuksia myös taloudellisen toiminnan vapauttamisesta, maatalouden reformista ja etuoikeuksien purkamisesta. Koulutettu luokka halusi edistää piiristään nousevien parempaa työllistymistä hallintoon ja virkojen täyttämistä rohjettiin vaatia kyvykkyyden eikä syntyperän mukaan.

Valistuskeskustelussa näkyi siirtymiä vanhemmista säätykäsitteistä (*Bürger, Stadtbürger*) modernimpina ajateltaviin termeihin kuten *Wirtschaftsbürger, bourgeois* ja *Staatsbürger, citoyen*. Syntyi kombinaatio sääty- ja statuskäsitteistä. Vanhan privilegioyhteiskunnan ja modernin yksityisoikeusyhteiskunnan vastakkainasettelussa kansalainen (*Bürger*) kehittyi tarkoittamaan omien avujensa kautta menestyvää yksilöä, joka asettaa kyseenalaiseksi syntyperän mukaan määritellyn ja perityn menestyksen. (Batscha 1981, 10.)

Valtion tasolla löytyi uusia toimipaikkoja myös sellaisille, jotka eivät syntyperänsä vuoksi olleet niihin aiemmin oikeutettuja. Näin toteutui spesifinen valistuksen postulaatti ilman myöhäisvalistuksen vaatimusta taloussektorin privatisoinnista. Esimerkiksi Fichte julisti: "*Es ist Pflicht, einen Stand zu wählen.*"⁷⁴ Ajatus yhdistää yksilöiden statuksen ja ammatinvalinnan mahdollisuuden.

Englannissa ja Ranskassa myöhempi luonnonoikeus keskittyi pohtimaan valtio-oikeuden kysymyksiä, Saksassa keskityttiin yksityisoikeuden (*Privatrecht*) kysymyksiin. (Ilting 2004, 298.)

Valistusajattelun vielä ollessa vahvana aatteena, 1700-luvun lopulla, saksankielisellä alueella nousi viimeinen luonnonoikeudellisen kirjallisuuden kukoistusaika. Pääasiassa kirjoituksissa käsiteltiin vapautta, ihmiskunnan oikeutta ja säätyjen tasa-arvoa. Nämä olivat teemoja myös "populaarille" luonnonoikeusysteemiä esittelevälle kirjallisuudelle, joka oli Klippelin mukaan kuitenkin vähemmän populaari käsitteiden käytössä ja ymmärrettävyydessä. Samaan aikaan

⁷⁴ [On velvollisuus valita sääty.]

julkaistiin myös uusintapainoksia ja esittelyjä luonnonoikeusajattelun ”klassi-koista”, jotka perustuivat metodisesti ja sisällöllisesti pääasiassa Thomasiuksen ja Wolffin ajatteluun. (Klippel 1976, 178–179.)

Paitsi Kantin filosofia, tietenkin myös Ranskan vallankumous antoi virikkeitä tuoreempaan luonnonoikeudelliseen kirjallisuuteen. Ranskan vallankumous muutti poliittista karttaa, erotti ajatussuunnat terävämmin toisistaan ja antoi luonnonoikeusajattelulle sisällöllisiä impulsseja. (Klippel 1976, 180.)

Luonnonoikeus yläkäsitteenä kattaa oikeuden sekä luonnontilassa että siitä poistumisen jälkeisessä säännellyssä yhteiselämän tilassa, joka asettuu Kantin mukaan luonnontilan vastakohtaksi. Kantilla on myös tekstikohtia, joiden mukaan luonnontilassa eläminen ei poikkea niin täysin sopimuksen jälkeisestä tilasta, että niitä voitaisiin kutsua täysin vastakohtaisiksi. Luonnontilassa eletään yksityisoikeuden mukaan, mutta kansalaistilassa oikeuden määrittävät julkiset lait. Niiden pääasiallinen tehtävä on omistamisen (*das Mein und Dein*) turvaaminen. Luonnontilassa eletään yksityisoikeuden varassa. Se ei perustu julkiseen lainsäädäntöön.

Keskiajalla luonnonoikeusajatteluun olennaisena kuuluva sopimusmotiivi esiintyi hallitsemisesta sopimisena, millä määriteltiin kansan tottelevaisuuden rajat. Keskiajan poliittinen ajattelu ei ollut niinkään kiinnostunut sopimusteorian konstruktivisesta tai legitimaatioteoreettisesta käyttötavasta kuin sen hermeuttisesta soveltuvuudesta. Sopimushermeneutiikka auttoi reaalisten valtiollisten ja oikeudellisten menettelyjen tulkinnassa. Siten se soveltuvi hyvin käytettäväksi mm. sotapamfleteissa. Vanhan luonnonoikeusteorian väistymisen, porvariston kehittymisen ja valtion ja markkinataloudellisen yhteiskunnan erottautumisen myötä sopimusteoriasta muotoutui valtiollisen vallan legitimaatioperusta. Sen keskeinen sisältö on argumentaatio, joka liittyy yhteen luonnontilan, sopimuksen ja valtion. Se heijastuu poliittiseen ajatteluun Kantin ja Fichten aikoihin saakka. Hobbes muotoili vuonna 1651 tälle ajattelulle kehiksen, jonka puitteissa reflektointiin hallitsemisesta, oikeudesta ja valtiosta. Hobbes löytyy vahvana Kantinkin ajattelun taustalta. (Kersting 1994, 12–15.)

Kantin moraalifilosofiaa, *Kritik der praktischen Vernunft*, on yleensä ajateltu ja tutkittu omana erillisenä kokonaisuutenaan. Siinä on kuitenkin mukana myös lain laatimisen ja voimaansaattamisen aspekti. Karl-Heinz Ilting vertaa esimerkiksi siitä tunnettua käskylauseetta, jonka toiminnan maksiimeja tulee voida pitää yleisen lainsäädännön periaatteina, *Rechtlehressä* muotoiltuun oikeuden yleiseen perusteeseen:

Eine jede Handlung ist Recht, die oder nach deren Maxime die Freiheit der Willkür eines jeden mit jedermanns Freiheit nach einem allgemeinen Gesetze zusammen bestehen kann.⁷⁵ (Kant 1797, AA VI, 230.)

⁷⁵ [Jokainen teko on oikea, jos se tai sen maksiimit voidaan yhdistää jokaisen vapauden kanssa yhteiseen lakiin.]

Molemmat ajatukset tähtäävät yksilön teon yleiseen universaaliin yhteensopi- vuuteen yleisen lain kanssa. Kantin moraliteetin ja legaliteetin ajatukset vastaa- vat myös luonnontilan jälkeiseen kysymykseen yhteiselämän periaatteista. (Il- ting 2004, 299.)

Nuorempi luonnonoikeusoppi haki vastauksia yksilöstä ja tämän järjestä. Enää ei etsitty luonnosta tai Jumalasta johdettuja objektiivisia ohjeita, vaan sel- laisia, jotka voidaan suunnitella yksilön subjektiivisten oikeuksien mukaisiksi. Karl Heinrich Heydenreichin (1764–1801) mukaan ”*Naturrecht ist die Wissen- schaft der Rechte des Menschen*” eli luonnonoikeus on tiedettä ihmisten oi- keuksista. Itsevaltiuden moraalinen sääntely ei riittänyt, vaan haluttiin muuttaa vallanjakoa sekä erottaa valtio ja yhteiskunta. Klippel varoittaa kuitenkin mää- rittämistä nuoremman luonnonoikeusajattelun näkemyksiä liian yksiviivaisen homogeenisiksi ja poliittisesti liberaaleiksi. (Klippel 1976, 183–185.) Liberalismia ei aikalaisterminä vielä tunnettu, mutta monet valistusajasta kirjoittavat myö- hemmät tutkijat käyttävät sitä kuvaamaan tiettyjä 1700-luvun ajatussuuntia.

Luonnonoikeuden ajattelua siirrettiin sovellettavaksi valtioon asettumisen jälkeiseen aikaan. Esimerkiksi Christoph Wilhelm Hufeland (1762–1836) määrit- teli: ”*Demnach ist das Naturrecht eigentlich zu keinem Zwecke brauchbar, als um über die Rechte der Menschen im Staate zu urtheilen.*”⁷⁶ *Rechten der Mensch- heit* -ajattelu toimi eräänlaisena vastineena Ranskan *Déclaration des droits de l’homme et du citoyen* -julistukselle. (Klippel 1976, 185.)

Sopimus säilyy nuoremman luonnonoikeuden konseptissa, mutta sitä ei ajatella faktisesti historialliseen tapahtumaan viittaavana seikkana. Luonnonoi- keusajattelijat ottavat vakavasti valtiosopimuksen käsittelemisen. Jotkut tutkijat arvioivat, että luonnonoikeudesta muodostui jossakin vaiheessa eräänlainen pe- rustuslain korvike. Sopimuksesta tuli tärkeä myös niille, jotka arvioivat sen ei- historialliseksi tapahtumaksi. Kantilla se on ”*eine blosse Idee der Vernunft*”, aino- astaan järjen idea. (Klippel 1976, 186–191.)

Yksi murroksen merkki luonnonoikeusajattelussa näkyi siinä vaiheessa, jossa yksilön onnenautuus (*Glückseligkeit*) alettiin ymmärtää ei-valtiollisena asiana. Tasa-arvon käsite (*Gleichheit*) toimii myös eräänlaisena vedenjakajana uu- demman ja vanhemman luonnonoikeusajattelun välillä. Tasa-arvo nähdään uu- demmassa ajattelussa suhteessa lakiin, jonka muotoileminen on valtiollinen asia. (Klippel 1976, 132–134, 161.)

Luonnon normia antava tai mallina toimimisen pitkä linja antiikista kes- kiajan kautta 1700-luvulle päättyi saksalaisen idealismin kehittymiseen Fichten ja Hegelin myötä. Luonto korkeampana mallina, empiirisen alueen ylittävänä ihannekuvana, jäi vaikuttamaan Kantin estetiikan alueeseen. Kantin jälkeen hii- pui ajatus siitä, että luonto voisi toimia oikeusjärjestelmän esikuvana. (Bloch 1975, 85.)

⁷⁶ [Sen mukaan luonnonoikeus ei oikeastaan sovi muuhun tarkoitukseen kuin arvioimaan ihmisoikeuksia valtiossa.]

4.2 Oikeus ja sopimus

Oikeudella ja sen määrittelyllä yhteiskuntasopimuksen avulla on keskeinen asema Kantin poliittisessa ajattelussa. Sen kautta syntyy oikeudellinen tila, joka takaa vakaan omistamisen mahdollisuuden. Sopimuksessa yksilöt yhdistyvät kansaksi (vrt. ranskan *nation*-käsite), joka järjestää elämänsä yhteiskuntatilassa ja valtiossa. Heuristinen ajatus sopimuksista esiintyy usein Kantin kirjoituksissa. Seuraavassa käyn läpi Kantin muotoiluja sopimuksesta, jota hän ei kuitenkaan ajatellut historiallisesti tapahtuneeksi tosiseikaksi.

Kantin yhteiskuntasopimuksen vaikutteita ei ole vaikea jäljittää. Luonnon-oikeusajattelun traditio kulkee vahvasti ajattelussa mukana. Oikeusoppia hän opetti vuosina 1767–1788 Achenwallin ja Johann Stephan Pütterin (1725–1807) vuodelta 1753 peräisin olevan *Elementa Iuris Naturae (Anfangsgründe des Naturrechts)* -teoksen mukaan. (Irrlitz 2002, 452 ja Borries 1973, 163–164.) Myöhemmin se julkaistiin uudelleen yksin Achenwallin nimellä. Lisäksi Kant käytti luentomateriaalina Baumgartenin luonnonoikeutta käsitteleviä tekstejä (Hoffmann 2001, 450.)

Kant vaikuttaa hyvin tietoiselta oman ajattelunsa erikoislaadusta. *Die Metaphysik der Sitten* -teoksen *Rechtslehren* alkusanoissa Kant mainitsee arrogantisti, että ennen kriittistä filosofiaa, eli hänen *Puhtaan järjen kritiikki* -teoksellaan lanseeraamaansa ajattelua, ei ole ollut minkäänlaista filosofiaa. (Hoffmann 2001, 449.) Kant sijoittaa itsearvionsa oikeusopin alkusanoihin, ei esimerkiksi pääkriittikkinsä yhteyteen.

Es klingt arrogant, selbstsüchtig und für die, welche ihrem alten System noch nicht entsagt haben, verkleinerlich, zu behaupten: daß vor dem Entstehen der kritischen Philosophie es noch gar keine gegeben habe. (Kant 1793, AA, VI, 206.)⁷⁷

Vuonna 1793 Kant määritteli sopimusajatteluaan *Über den Gemeinspruch Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis*. Osa II. *Vom Verhältnis der Theorie zur Praxis im Staatsrecht. (Gegen Hobbes)* -teoksessa. Viittaus Hobbesiin tekstin toisen osan alaotsikossa kertoi niin aikalaislukijalle kuin meille muillekin mistä kontekstista on kysymys. Sopimustermi *pactum unionis civilis* on Borriesin mukaan kuitenkin suoraan Achenwallilta. Siinä yksilöt alistuvat yleisen tahdon alaisuuteen. (Borries 1973, 167–168.)

Unter allen Verträgen, wodurch eine Menge von Menschen sich zu einer Gesellschaft verbindet (*pactum sociale*), ist der Vertrag der Errichtung einer bürgerlichen Verfassung unter ihnen (*pactum unionis civilis*) von so eigentümlicher Art, daß, ob er zwar in Ansehung der Ausführung Vieles mit jedem anderen (der eben sowohl auf irgend einen beliebigen gemeinschaftlich zu befördernden Zweck gerichtet ist) gemein hat, er sich doch im Prinzip seiner Stiftung (*constitutionis civilis*) von allen anderen unterscheidet (Kant 1793, AA VIII, 289.)⁷⁸

⁷⁷ [Kuulostaa arrogantilta, itsekkäältä, ja väheksyvältä väittää niille, jotka eivät ole vielä luopuneet vanhasta systeemistä, ettei ilman kriittisen filosofian syntyä ole ollut sellaista].

⁷⁸ [Kaikkien niiden sopimusten joukossa, joilla joukko ihmisiä sitoo itsensä yhteiskunnaksi (*pactum sociale*), on niiden joukossa yhteiskunnallisen perus(tus)lain (*pactum unionis ci-*

Tämän mukaan on monia sopimuksia, jotka sitovat ihmisjoukon elämän yhteiskunnaksi (*Gesellschaft*). Niiden joukossa yksi on ainoa laatuaan. Sosiaalisen alueen koskeva sopimus, *pactum sociale* määrittelee yhteiskuntatilan perus(tus)lain (*bürgerliche Verfassung*). Sopimuksilla ihmiset sitovat itsensä yhteiselämään toistensa kanssa. Näin saavutettua tilaa Kant kutsuu yhteiskunnaksi (*Gesellschaft*).⁷⁹

Tämä sopimus eroaa luonteeltaan muista sopimuksista siten, että se määrittelee siviilitilan sopimuksen periaatteen. Siihen perustuvat yhteiselämää säätelevät määräykset. Kant ei mainitse tässä yhteiskuntatilaa (tai porvarillista tilaa) (*bürgerliche Zustand*) suoraan siviilitilan synonyyminä, mutta kansalaistilan muodostavan sopimuksen hän selittää suluissa latinan sanayhdistelmällä *pactum unionis civilis*. *Pactum* voisi tarkoittaa myös koalitiota tai allianssia, tai se voisi viitata raamatulliseen liitto-termiin, mutta tässä se merkitsee sopimusta.

Kant ei luettele, mitä kaikkia asioita ihmisten elämää säätelevät muut mainitut sopimukset saattaisivat käsitellä. Hän nostaa agendalle vain kaikkein tärkeimmän, kansalaistilan perustuslain (*bürgerliche Verfassung*). Sen tehtävänä on säätää siviililaista, ja sellaisena se eroaa kaikista muista säädöksistä erityislaatussa perusteella. Arendtin mukaan Kantin ajattelussa korostuu roomalaista alkuperää oleva käsitys, jonka mukaan poliittinen toiminta on ensisijaisesti lainsäädäntöä. (Arendt 2002, 69.)

Yhteiskuntasopimus (*pactum unionis civilis*) on ratkaisevan tärkeä, kun perustetaan siviililainsäädäntö (*constitutionis civilis*). Suomessa melko myöhään käyttöön otetun käännöksen mukaan *societas* kääntyy yhteiskunnaksi⁸⁰ ja *pactum sociale* -käsitepari voidaan kääntää yhteiskuntasopimukseksi. Tämä sopimus sitoo monet yhteen jokaisen muun kanssa. Joillakin voi olla eriävä näkemys asiasta, mutta heidän tilanteensa jää määrittelyn ulkopuolelle.

Die Metaphysik der Sitten -kirjoituksen *Staatsrecht*-osassa Kant toistaa sopimusteemaa ja muotoilee uudelleen perustavan sopimuksen, jossa saksan *Vertrag*-sanan sijaan sopimusta kutsutaan alkuperäiseksi *Contract*-sopimukseksi. Siinä todetaan, että tämän alkuperäisen sopimuksen kautta kansa yhdistyy valtioksi. *Contract* ja *Vertrag* voidaan käsittää samaa asiaa tarkoittaviksi synonyymeiksi, aiempi voi viitata myös latinan *contractum*-muotoon.⁸¹

vilis) laatiminen laatuaan niin omaleimainen, että vaikka sen kunniakkaassa toteutuksessa monet ovat yhteisesti kaikkien kanssa (joka on vain suunnattu mihin tahansa yleiseen tarkoitukseen, jota on edistettävä), se kuitenkin säätämisenä periaatteessa (*constitutionis civilis*) eroaa kaikista muista.]

⁷⁹ Yhteiskunnan paikalle voisi tässä ajatella muitakin käännöksiä, esim. sosiaalista tilaa tai kumppanuustilaa. Vaikka yhteiskunta-sanaa voidaan arkikielessä nykyisin käyttää monella tavalla, puoltaa se kuitenkin selkeänä käännöksenä ilmaisemaan sitä yhdessä olemisen tilaa, johon siirrytään sopimuksen teon jälkeen.

⁸⁰ Tästä esim. Pauli Kettusen artikkelissa Yhteiskunta teoksessa Hyvärinen, Kurunmäki, Pälönen, Pulkkinen & Stenius (toim.) 2003. *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsittehistoria*, sivu 167.

⁸¹ *Contract*- ja *Vertrag*-käsitteitä voidaan käyttää synonyymeinä, mutta koska Kant käytti näitä molempia määrittelemättä niitä tarkemmin, on mahdollista, että *Contract* tuli hänen teksteihinsä joltakin referenssiltä, esimerkiksi Hobbesilta.

Sopimuksen muotoilu on yhdenmukainen sen perustelun kanssa, jonka pohjalta Kant esitti luonnontilasta siirtymisen yhteiskuntaan vuonna 1793. Vuoden 1797 tekstissä hän kertoo aiempaa enemmän sen sisällöstä.

- Der Act, wodurch sich das Volk selbst zu einem Staat constituirt, eigentlich aber nur die Idee desselben, nach der die Rechtmäßigkeit desselben allein gedacht werden kann, ist der ursprüngliche Contract, nach welchem alle (omnes et singuli) im Volk ihre äußere Freiheit aufgeben, um sie als Glieder eines gemeinen Wesens, d. i. des Volks als Staat betrachtet (universi) (Kant 1797, AA VI, 315.)⁸²

Kun Kant puhuu alkuperäisestä (*ursprüngliche*) sopimuksesta, se on perustavaa laatua ja järjellisesti määritelty. Kersting huomauttaa, ettei sitä pidä sekoittaa ajallisesti ensimmäiseen (*uranfänglich*), joka voisi historiallisesti tarkoittaa ajallista alkua. Kant poistaa sopimusteoriasta ajallisen ja empiirisen elementin kutsamalla sitä ideaksi. Tällaisena sitä voidaan pitää käytännöllisen järjen idean vaikutuksesta syntyneenä. Kantin teesi, jonka mukaan valtio on järjenoikeudellisesti välttämätön, poikkeaa vanhemman sopimusteorian näkemyksestä. Kant ankkuroi valtiollisen auktoriteetin ja positiivisten lakien sitovuuden rationaalisesti motivoituneiden yksilöiden sopimukselliseen velvollisuuteen. (Kersting 1994, 194.) Borriesin mukaan *ursprünglich*-käsite kuuluu Kantin transsendentaaliseen ympäristöön. (Borries 1973, 169.)

Sopimuksessa ihmiset luovuttavat ulkoisen vapautensa kansan muodostumisen hyväksi. Sopimuksen ajatus on yhdistää erilliset yksilöt yhdeksi uudeksi kokonaisuudeksi. Yksilöt eivät muuta muotoaan tai katoa, ne ovat edelleen olemassa, mutta yksilöiden joukon lisäksi muodostuu uusi subjekti, valtio. Kant esittelee sitaatissa synonyymeinä yhteisönsä (*gemeines Wesen*) jäsenet ja kansan valtiona. Ihmiset luovuttavat vain ulkoisen vapautensa, joka on kaikilla yhtäläinen. Se on osa ihmisen vapaudesta, ja sillä on merkitystä vain luonnontilassa, jossa Kant luonnehtii sitä ”villiksi” vapaudeksi, jonka sijaan saadaan sopimuksen jälkeen oikeudellisesti säännelty vapaus.

Koska yhteiskuntasopimus ei voi olla riippuvainen mistään empiirisestä, siitä muodostuu regulatiivinen idea (Bloch 1975, 83.) Näin varmistuu samalla se, ettei sopimuksella voi olla esihistoriallista faktaa taustallaan.

Yhteiskuntasopimusta luetaan modernissa filosofiassa yleensä niin, että se palvelee kahta funktiota, valtion väkivallan oikeuttamista ja sen selvittämistä, miten poliittinen yhteiskunta on rakentunut sellaiseksi kuin se on. Kantin muotoilussa ei ole kysymys kummastakaan näistä. (Halldenius 2011, 173.)

Kuvan kansalaistilasta selittää järki. Kantilla ei ole hobbeslaista taistelua kaikkien kanssa luonnontilassa; kansalaistila (*bürgerliche Zustand*) syntyy, koska järki vaatii sitä. Kansalaistilassa kilpailua sääntelemään tarvitaan yleinen valtio-

⁸² [- Toimi, jolla kansa perustaa valtion, mutta oikeastaan vain sen idea, voidaan oikeudellisesti ajatella, on oikeastaan alkuperäinen sopimus, jonka perusteella kaikki kansassa antavat pois ulkoisen vapautensa, jotta heitä voidaan pitää ”yhteisönsä”, s. o. valtion kansana.]

lainsäädäntö. Valtiollis-kansalaistilassa yksilöt ymmärtävät itsensä kokonaisuuden osiksi, eivät yksittäisiksi valtiokokonaisuuden vastapelaajiksi. (Psychopedis 1980, 96.)

Sopimuksella kansan modaliteetti muuttuu. Vapauksia ei uhrata, osasta luovutaan, jotta tilalle saadaan uudenlainen vapaus. Halu siirtyä oikeudellisiin olosuhteisiin nousee jokaisen omasta, lakia haluavasta tahdosta.

Sisäistä vapautta ei luovuteta, se on yksilön olemukseen kuuluva ominaisuus. Siihen kuuluu kaksi osaa, mahdollisuus olla itse mestarina (omassa) tapauksessaan ja omana herranaan oleminen:

...seiner selbst in einem gegebenen Fall Meister (animus sui compos) und über sich selbst Herr zu sein (imperium in semetipsum)... (Kant 1797, AA VI, 407.)⁸³

Tapauksella (*Fall*) Kant tarkoittaa tilannetta, jossa ihminen hallitsee mieltään ja tahtoaan velvollisuuden vaatimuksesta. Jälkimmäinen on olennainen elementti kansalaisen olemuksessa, joten sitä ei voi jättää luonnontilaan.

Kant asettaa luonnontilan vastinpariksi kansalaistilan, jonka hän vuonna 1797 ilmestyneen *Die Metaphysik der Sitten* -teoksen *Rechtslehre*-osassa määrittelee rinnasteiseksi siviilitilan *status civilis* kanssa. Luonnontilan vastakohtaa määritellään Kant asettuu eksplisiittisesti eri kannalle ainakin Achenwallin näkemyksen kanssa.

Der nicht-rechtliche Zustand, d. i. derjenige, in welchem keine austheilende Gerechtigkeit ist, heißt der natürliche Zustand (status naturalis). Ihm wird nicht der gesellschaftliche Zustand (wie Achenwall meint), und der ein künstlicher (status artificialis) heißen könnte, sondern der bürgerliche (status civilis) einer unter einer distributiven Gerechtigkeit stehenden Gesellschaft entgegen gesetzt; (Kant 1797, AA VI, 306.)⁸⁴

Kant eroaa tässä muotoilussa Achenwallista, jonka mukaan luonnontilan vastakohta on yhteiskunnallinen tila. Kantin mukaan se on *status civilis* -tila, jonka suomenkielisenä käännöksenä käytän kansalaistila-termiä. Kant erottaa yhteiskunnan ja sellaisen sopimuksen jälkeisen yhteisön, jossa subjektit ovat asettautuneet kansalaisiksi. Sitä, eletäänkö valtiossa, ei tässä mainita. Kant tuo uuden sanaparin, jonka mukaan on mahdollista muodostaa myös keinotekoinen tila (*status artificialis*), joka voisi olla yhteiskuntaa jäljittelevä. Hän ei kuitenkaan avaa käsitettä eikä palaa siihen myöhemmin.

Kantin määrittelemät erot luonnontilan ja sopimuksen jälkeisen tilan välillä ovat vaikeasti avattavia. Yhteiskuntatilan muodostaminen ei yksin riitä erottamaan luonnontilaa sopimuksen jälkeisestä tilasta. Luonnontilassa voi nimittäin olla myös oikeudenmukaisia yhteiskuntia:

⁸³ [...olla tiettyssä tapauksessa itsensä mestari (animus sui compos) ja olla itsensä herra (imperium in semetipsum),...]

⁸⁴ [Ei-oikeudellinen tila, siis sellainen, jossa ei ole jaettava oikeutta, on luonnontila (status naturalis). Sen vastakohtana ei ole yhteiskunnallinen "gesellschaftliche Zustand" (kuten Achenwall ajattelee), eikä se voi olla keinotekoinen (status artificialis), vaan kansalaistila "bürgerliche" (status civilis), joka asettuu jaetun oikeudenmukaisuuden yhteiskuntaa vastaan;]

... es kann auch im Naturzustande rechtmäßige Gesellschaften (z. B. eheliche, väterliche, häusliche überhaupt und andere beliebige mehr) geben. (Kant 1797, AA VI, 306.)

Sopimuksettoman tilan yhteiskunnista Kant luettelee esimerkkejä: avioliittolinen, isällinen, talollinen. Näissä eletään ilman julkista lakia. Nämä esimerkit liittyvät patrimonialiseen, miespuolisten suvun johtajien ja taloyhteisöjen isäntien hallitsemaan sosiaalisen elämän alueeseen. Se, ettei näillä alueilla ollut *a priori*staa oikeutta, viittaa siihen Preussin historialliseen epäkohtaan, ettei maanviljelystä harjoittava väestö kuulunut julkisen oikeuden piiriin, vaan heidän riita-asiansa olivat ruhtinaiden ratkaistavissa.

Vuonna 1784 Kant toteaa Feyerabend-luennoissaan, että luonnontilassa voi olla *societas*-yhteenliittymä; eli aviollinen, isällinen ja kotitaloudellinen. (Irrlitz 2002, 452.) Richard Saagen mukaan voi päätellä jopa niin, että luonnontila on jo valmis yhteiskuntatila. (Saage 1976, 211.) Siinä tapauksessa on loogista, että yhteiskuntatila ei erottaudu luonnontilaa parempana tai sen vastakohtana. Herbin ja Ludwigin mukaan se on eräänlainen pikainen katseluikkuna siviilitilaan. Kuitenkin luonnontilassa on vain tahto tahtoa vastaan, ei kiistoja ratkaisevaa oikeutta. (Herb/Ludwig 1993, 293.)

Omaisuuksia hankitaan luonnontilassa empiirisesti ensimmäisellä valtauksella. Omistaminen luonnontilassa on hyvin riskialtista, koska jokaisen täytyy itse puolustaa omaansa. Yhteiskuntatilan lait vahvistaa julkinen laillinen pakottaminen. Se tarjoaa vain sen juridisen tilan, jonka alla jokaisen omaisuus on turvattu, mutta se ei määrää, mitä tuon omaisuuden tulisi olla. (Dodson 1997, 96.)

Luonnontilasta ihmiset astuvat pois oman järkensä vaatimuksesta. Oikeussuhteisiin on siirryttävä, vaikka tahdon vastaisesti.

"Du sollst in diesen Zustand treten", wie es wohl vom rechtlichen Zustande gesagt werden kann, daß alle Menschen, die mit einander (auch unwillkürlich) in Rechtsverhältnisse kommen können, in diesen Zustand treten sollen. (Kant 1797, AA VI, 306.)⁸⁵

Kant toteaa sopimuksen olevan järjen asia. Tahto ja järki voivat olla ristiriidassa, mutta järki on vahvempi. Kaikilla on velvollisuus haluta siviilitilaan. Kaikkia koskeva velvollisuus myös oikeuttaa toisten pakottamisen kohti sitä.

Kaikkien, jotka ovat oikeudellisissa suhteissa toistensa kanssa, vaikka tahattomastikin, täytyy siirtyä siviilitilaan. Toisaalta on tärkeää, että jokainen siirtyy siviilitilaan oman järkeilynsä pohjalta. Kuitenkin voi olla mahdollista, että kaikki eivät tule omassa ajattelussaan Kantin olettamaan johtopäätökseen eli sopimukseen liittymiseen. Miten heidät saadaan mukaan, jää auki. Onko joitakin sanktioita? Mahdollisesti, mutta Kant ei kerro niistä lukijalle. Kantilaisesti voi ajatella niinkin, että vaikka he eivät tahtonsa pohjalta haluaisikaan mukaan, heidän järkensä kuitenkin pakottaa siirtymään uusiin olosuhteisiin. Käyttämäni aineiston valossa mahdollisuus jättäytyä luonnontilaan on jäänyt vähälle huomiolle.

Kun verrataan *Gemeinspruch*- ja *Rechtslehre*-tekstien muotoiluja, niiden mukaan näyttää siltä kuin tarvittaisiin eri sopimukset yhteiskuntaa (*Gesellschaft*) ja

⁸⁵ ["Sinun on astuttava siihen tilaan", kuten oikeudellisesta tilasta voidaan sanoa, että kaikkien ihmisten, jotka voivat joutua toistensa kanssa tekemisiin oikeusolosuhteissa (myös tahdonvastaisesti), pitää astua siihen olotilaan.]

valtiota (*Staat*) varten. Valtioksi konstituoidutaan alkuperäisellä sopimuksella (*ursprünglicher Contract*). Siinä kaikki luovuttavat ulkoisen oikeutensa ja muodostavat yhteisen olemuksen (*gemeines Wesen*). Yhteiskuntaa varten sovitaan sosiaalinen sopimus, *pactum sociale*, jonka Kant avaa selittävässä lauseessaan *Vertrag*-termillä. *Contract*- ja *Vertrag*-käsitteet voidaan tässä ymmärtää synonyymeinä.

Yksi tulkinta voisi olla, että Kant eri tavoin muotoillulla sopimuksella esittää siirtymistä kahteen eri tavalla määriteltyyn, mutta kuitenkin samanaikaiseen tilaan, yhteiskuntaan ja valtioon. Jälkimmäistä hän ennen *Die Metaphysik der Sitten* -tekstin ilmestymistä kutsui *gemeines Wesen* -termillä. Näkyykö tässä Kantin erottelu yhteiskunnan ja valtion sfääreihin? Jos näin on, löytyy selitys näiden eri alueiden tarpeellisuudelle. Saagen mukaan voidaan osoittaa, että Kant erottaa yhteiskunnan ja valtion. Saage perustaa tulkintansa Kantin käsitykseen omistamisesta ja sen vaikutukseen juridiseen luonnontila- ja sopimuskonseptioon Kantin reflektioissa. Kant erottaa ne asiallisesti, vaikkei terminologisesti. (Saage 1973, 83.)

Kant seuraa Hobbesin ideaa, mutta antaa sopimukselle kuitenkin oman ajatuksensa järjenideasta. Kantin luonnontila on pikemminkin julkisen oikeuden postulaatti. Sitä hallitsee eräänlainen yksityisoikeudellinen suvereniteetti, ja sitä myötä oikeudettomuus. Luonnontilan konfliktiherkkyys johtuu samanarvoisten oikeuskäsitysten moninaisuudesta ja monien yksityisoikeuksien samanaikaisuudesta. (Kersting 1984, 205.)

Valtion ja "gemeines Wesen" -käsitteiden käytön vaihtelussa ei ole kronologista säännönmukaisuutta. Valtio on kuitenkin se entiteetti, jonka hallinnon järjestämisestä puhutaan useammin. Valtio on joukko ihmisiä "oikeuslakien" alaisuudessa (Kant 1797, AA VI, 313.) Niin kauan kuin ihmiset seuraavat lakia *a priori* eli "ulkoisen oikeuden" käsitteitä itsenäisesti, kysymyksessä on valtion ideaalimuoto, "*der Staat in der Idee*". Silloin täyttyy ajatus valtiosta yhdistyneenä *gemeines Wesen* -tilana. Jos lakien seuraaminen tapahtuu vain ohjeiden mukaan, idea valtiosta ei toteudu.

Oikeudellisiin olosuhteisiin yhdistyminen ei tapahdu siksi, että ihmisten mielestä elämä olisi Kantin ajattelun mukaan erityisen sotaisaa luonnontilassa. Yhdistyminen tapahtuu vain järjenidean vaikutuksesta. Yksityiset ihmiset, kansat ja valtiot eivät muuten voi päästä turvalliseen, väkivallattomaan elämään kuin astumalla ulkoisen "mahdin" turvaamaan oikeudelliseen olotilaan. Ne eivät voi olla varmoja suotuisista olosuhteista, ennen kuin ovat asettuneet omasta tahdostaan ulkonaisen pakon alaisuuteen. Näin luovutaan luonnontilasta, jossa jokainen seuraa vain "omaa päätään", ja siirrytään lailla säädelyyn tilaan.

Man müsse aus dem Naturzustande, in welchem jeder seinem eigenem Kopf folgt, herausgehen und sich mit allen anderen (mit denen in Wechselwirkung zu gerathen er nicht vermeiden kann) dahin vereinigen, sich einem öffentlich gesetzlichen äußeren Zwange zu unterwerfen, also in einen Zustand treten, darin wir jedem das, was für das Seine anerkannt werden soll, gesetzlich bestimmt und durch hinreichende Macht (die nicht die seinige, sondern eine äußere ist) zu Theil wird, d.i. er solle vor allen Dingen in einen bürgerlichen Zustand treten. (Kant 1797, AA VI, 312.)⁸⁶

⁸⁶ [On poistuttava luonnontilasta, jossa jokainen seuraa omaa päätään, ja yhdistyttävä kaikkien muiden kanssa (joiden vuorovaikutusta ei pysty välttämään), on alistettava itsensä

Kant ei paneudu esimerkein kuvailemaan luonnontilassa elämistä. Hän jättää sen ikävyyksien ja väkivallan hahmottamisen toisten kirjoittajien aiheeksi. Luonnontila on heuristinen apukuvio, jonka kautta Kant pääsee muotoilemaan yhteiskuntasopimuksen. Yhteiskuntasopimus ei ole historiallinen tosiasia, vaikka se on sellaiseksi oletettava. Jos luonnontila olisi joskus vallinnut olotila, pitäisi Kantin mukaan pystyä osoittamaan, että joskus on ollut myös kansa, joka on tehnyt tällaisen sopimuksen joko kirjallisesti tai suullisesti. Sellaista faktaa ei tiettävästi löydy. (Kant 1793, AA VIII, 297.)

Yhteinen päämäärä ja monien liittyminen yhteen yhteiseen päämäärään on nähtävissä kaikissa yhteiskuntasopimuksissa. Kant ei määrittele, keitä tässä ovat nämä kaikki ”*Alle*”: miehiä, tavarantuottajia, oppineita? Liitetäänkö naiset, lapset ja palkolliset yhteiseen sopimukseen? Ainakaan he eivät voi olla mukana päättämässä eli äänestämässä siitä. Ja mitä erilaisia yhteiskuntasopimuksia on olemassa? Yksilöt sidotaan yhden yhteisen päämäärän taakse, mutta jokaisen tulisi kuitenkin olla myös tarkoitus itsessään (*Zweck an sich*), kuten Kant on määritellyt moraalien alueella.

Verbindung Vieler zu irgend einem (gemeinsamen) Zwecke (den Alle haben) ist in allen Gesellschaftsverträgen anzutreffen; aber Verbindung derselben, die an sich selbst Zweck ist (den ein jeder haben soll), mithin die in einem jeden äußeren Verhältnisse der Menschen überhaupt, welche nicht umhin können in wechselseitigen Einfluß auf einander zu gerathen, unbedingte und erste Pflicht ist: eine solche ist nur in einer Gesellschaft, so fern sie sich im bürgerlichen Zustande befindet, d. i. ein gemeines Wesen ausmacht, anzutreffen. (Kant 1793, AA VIII, 289.)⁸⁷

Tässä viittaus kohdistuu ihmiseen moraalisenä olentona, joka on päämäärä itsessään. Kant määrittelee, että kansalaistilaan siirtyminen on ensimmäinen velvollisuus, ennen sitä ei tällaisesta käsitteestä voitaisi puhua. Se on fiktiivisessä kronologisuudessaan ensimmäinen moraalinen askel, jonka ihminen (kaikki, ”*Alle*”) tekee säädelyyn tilaan siirtyessään. Voidaan ajatella myös niin, että samalla ihminen asettuu moraaliseksi olennoiksi.

Luonnontilassa oikeuden tilalla ovat mielivaltaiset sopimukset, jotka eivät ole järjellisesti määriteltyjä. Sen sijaan sopimuksen jälkeen oikeudellisen tilan positiivinen oikeudenkäyttö perustuu koodistoon, jonka synty on riippuvainen inhimillisestä toiminnasta. Sen täyskansalaiset muokkaavat järjellisesti, ohjenuoraan ajatuksellisesti yhteinen yhdistynyt tahto. Positiivisen oikeuden ja luonnontilassa oikeuden erot määritellään vuonna 1803 ilmestyneessä Christoph Christian von

julkisen laillisen ulkoisen pakon alaisuuteen, siis astuttava tilaan, jossa jokaiselle se, joka tunnustetaan hänelle kuuluvaksi, määräytyy laillisesti ja josta saa osansa riittävän vallan kautta (joka ei ole hänen, vaan ulkoinen), se tarkoittaa, että on ennen kaikkea astuttava siviili/kansalaistilaan.]

⁸⁷ [Monien yhdistäminen johonkin (yhteiseen) päämäärään (joka on kaikilla) tavataan kaikissa yhteiskuntasopimuksissa; mutta sellaisen yhdistäminen, joka on päämäärä itsessään (mikä jokaisella pitää olla), ylipäänsä ihmisten jokaisen ulkoisen olosuhteen kanssa, jotka eivät voi muuten vastavuoroisesti joutua vaikutuksiin toistensa kanssa, on välttämätön ensimmäinen velvollisuus: sellainen on tavattavissa vain yhteiskunnassa, siinä määrin kuin se esiintyy kansalaistilassa, mikä tarkoittaa yhteisön muodostamista.]

Dabelowin lakikirjassa. Positiivinen oikeus on syntynyt ihmisten päätösten tuloksena. Sen vastakohta, luonnonoikeus, on inhimillisen tahdon ja kokemuksen yläpuolella, tai se on kokemuksesta riippumatonta.

Es giebt eine zwiefache Gattung von Rechtsregeln, solche welche von allen menschlichen Willkühr unabhängig sind, natürliche Rechtsregeln, deren Inbegriff das natürliche Recht, – Naturrecht, (ius naturae,) ausmacht; und solche, welche durch menschliche Willkühr als gültich fest gesetzt worden sind, – positive Rechtsregeln, deren Inbegriff das positive Recht, (ius positivum,) begründet. (Dabelow 1803, 4–5.)⁸⁸

Kant ei aseta ihmisten toiminnan yläpuolelle ”korkeampaa” luonnonlakia. Luonnontilassa voi olla sopimukseen perustuvia lakeja, mutta siellä niiden toteutumista ei valvo kukaan ”viranomainen”. Siviilitilaan halutaan siirtyä omistamisen turvaamiseksi.

- Dieser Zustand der Einzelnen im Volke in Verhältniß untereinander heißt der bürgerliche (status civilis) und das Ganze derselben in Beziehung auf seine eigene Glieder der Staat (civitas), welcher seiner Form wegen, als verbunden durch das gemeinsame Interesse Aller, im rechtlichen Zustande zu sein, das gemeine Wesen (res publica latius sic dicta) genannt wird,... (Kant 1797, AA VI, 311.)⁸⁹

Siviilitilassa ihmiset ovat kansalaisia suhteessa toisiinsa ja heidän muodostamansa kokonaisuus on valtio, *civitas*.

Das gemeine Wesen -käsitepari kuvaa yhteiskuntasopimuksen jälkeistä ”yhteisolentoa”, jossa kaikilla on yhteinen intressi oikeudelliseen tilaan. Käsiteparille on vaikea löytää suoraa suomenkielistä vastinetta. ”Yhteisolento” on suomen kieleen hankala sovittaa, vaikka se saattaisi joissakin kohti kuvata kyseistä tilaa. Kant ei ole myöskään täysin johdonmukainen sen käytössä. Tulkitsen sen tarkoittavan luonnontilan jälkeistä tilaa, joka joko muokkaantuu valtioksi tai jota voidaan tarkastella myös valtiona. Olennaista on siinä vallitseva siviilioikeus. Tässä yhteiselämän muodossa on olennaista kaikkien yhteinen intressi, joka sitoo ihmiset tähän oikeudelliseen tilaan.

Kantin sopimuskonseptissa hämmentävät monet samoihin asioihin viittaavat eri käsitteet. Osaltaan niiden käyttö kuvaa teoreettisten viitteiden ja historiallisten edeltäjien käsitteiden säilymistä tekstitasolla, toisaalta todennäköisesti myös saksan poliittisen käsitteistön kehittymisen ja muokkaantumisen tilannetta. Edellisessä sitaatissa valtio ja *das gemeine Wesen* -entiteetti on määritelty niin, että jälkimmäiseen kuuluu yhteinen intressi, mutta vähän myöhemmin Kant rinnastaa nämä käsitteet ilman erittelevää määrettä: ”als Glieder eines gemeinen Wesens, d. i. des Volks als Staat” (Kant 1797, AA VI, 315) Tässä *das gemeinen Wesen* -tilan

⁸⁸ [On olemassa kaksinkertainen laji lakisääntöjä, sellaisia, jotka ovat kaikesta inhimillisestä mielivallallasta riippumattomia, luonnolliset oikeussäännöt, joiden käsitteen muodostaa luonnollinen oikeus – luonnonoikeus (ius naturae,); ja sellaisia, jotka saatetaan voimaan ja asetetaan ihmisten tahdon kautta, – positiiviset oikeussäännöt, joiden käsite perustuu positiiviseen oikeuteen.]

⁸⁹ [–Tämä kansassa erillään olevien ”yksilöiden” tila suhteessa toisiinsa on kansalaistila (status civilis) ja saman kokonaisuuden suhde näihin omiin jäseniinsä on valtio (civitas), muotonsa puolesta, sidottuna kaikkien yhteisellä intressillä, oikeudellisissa olosuhteissa, sitä nimitetään ”yhteisolenoksi” ... (res publica latius sic dicta)]

jäsenet ovat sama asia kuin kansat valtiona. Vaikka kansat-sana on tässä monikon, tulkitsemisen sen tarkoittavan kansaa yhdessä valtiossa.

Kant ymmärtää poliittisen toiminnan ihmiskunnan valistusprosessina. Yksilö tarkastelee maailmaa oman järkensä ja oman ymmärryksensä kautta. Kansalaiset ovat yhteiskuntaan yhdistyneitä jäseniä. Heidän oikeudellinen attribuutinsa on lainmukainen vapaus totella niitä lakeja, joita he ovat itse säätäneet. Lainsäädäntö näyttäytyy itsemääräämisenä ja eksekutiivi itsesääntelynä sekä oikeuspäätökset itsenäisyytenä oikeusasioissa.

Kant puhdisti valtion perustamisen kaikista psykologisista ja tahdonvaraisista vaikutteista. Se ei tapahdu mahdollisesti siksi, että ihmiset sattuvat sellaista haluamaan. Siinä missä vanhempi luonnonoikeusoppi piti valtion perustamista ihmisten tarpeista johtuvana, Kant siirsi painopisteen järjen imperatiivisen käskyn alueelle.

Kantin valtio ei ole yövartija tai poliisi, joka vain takaa yksilölle rauhaa ja turvallisuutta. Koska valtion perustaminen on velvollisuus, yksilöllä on velvollisuus täydellistää ideoita, joita varten valtio on olemassa. Rauha, republikanismin täydellistyminen, toteutuu vain valtiossa sukupolvi sukupolvelta. Valtio elää yksilöä kauemmin, ihminen on kuolevainen, mutta valtio pysyy – ainakin yhtä ihmistä kauemmin. Kuolevaisten yksilöiden sukupolvet edistävät osaltaan rauhan asiaa. (Borries 1973, 155.)

Yhteiskuntasopimus tekee mahdolliseksi sitovien lakien säätämisen ja siten se suojaa omaisuutta. Yhteiskuntasopimus on Kantilla keskeinen elementti, koska se sitoo moraalisen autonomian ja poliittisen auktoriteetin käsitteelliseksi kokonaisuudeksi, joka legitimoii poliittisen vallan. (Dodson 1997, 93.)

Kevin E. Dodson määrittelee ongelman siten, että poliittinen auktoriteetti tarkoittaa oikeutta määrätä ja saattaa voimaan lakeja julkisesti tunnustetun oikeuden mukaan. Lait puolestaan ovat poliittisesti toimivan suvereenin antamia sitovia käskyjä, jotka muodostavat politiikan substanssin. Niitä on ehdottoman pakko totella. Toisaalta kuitenkin moraalisen toimijan olennainen attribuutti on itsemääräys. Hänen on noudatettava vain sellaisia lakeja, jotka hän itse itselleen säätää. Moraalinen toimija joutuu itsensä kannalta heteronomisiin tilanteisiin, jos hänen on noudatettava jonkun muun säätämiä lakeja. Silloin hän ei toimi oman vapaan tahtonsa mukaan. Tässä suhteessa poliittinen auktoriteetti kuten koko yhteiskunta on Dodsonin mukaan itse asiassa moraalisesti illegiimi. (Dodson 1997, 94.)

Sopimusteeman mukaan muotoillen luonnontilassa ei ole julkista auktoriteettia, joka sitoisi kansalaisia. Yksilöt ovat vapaita toimimaan kuten parhaaksi näkevät, mutta valinnan mahdollisuuksia on vähän. Kun he asettuvat julkisen auktoriteetin säätämään tilaan, samalla jokainen hylkää moraalisen autonomiansa ja siirtyy heteronomiseen tilaan. Dodsonin mukaan Kant ratkaisee tämän ongelman määrittelemällä niin, että autonomia ja auktoriteetti eivät ole diametrisiä vastakäsitteitä, eivät edes erillisiä käsitteitä. Yksilö on vapaa luonnontilassa, koska hän on kykenevä itselainsäädäntöön mikä tarkoittaa samalla autonomiaa. Tila on kuitenkin laitton, koska yksittäistä lainsäädäntöä ei voi aktualisoida koskemaan koko joukkoa. Niin tapahtuu vasta yhteiskuntatilassa. Kantin ratkaisua

voidaan ymmärtää peilaamalla kriittisen filosofian taustaa vasten, koska sopimus on käytännöllisen järjen idea. (Dodson 1997, 95–96.)

Kuten lait jaetaan luonnollisiin ja positiivisiin, myös oikeudet jakaantuvat synnynnäisiin ja hankittuihin. Jälkimmäisiä voi olla useita, mutta synnynnäisiä vain yksi, vapaus. (Dodson 1997, 100.)

Etwas Äußeres als das Seine zu haben, ist nur in einem rechtlichen Zustande, unter einer öffentlich-gesetzgebenden Gewalt, d. i. im bürgerlichen Zustande, möglich. (Kant 1797, AA VI, 255.)⁹⁰

Monien ulkoisten päämäärien yhdistäminen voi toteutua vain kansalaistilassa (im bürgerlichen), joka muodostaa valtion. Vuonna 1793 Kant käytti *gemeines Wesen* -ilmaisua kuvaamaan tilaa, jossa laillinen omistaminen on mahdollista. (Kant 1793, AA VIII, 289.) *Gemeines Wesen* -käsitepari on aiemmassa saksalaisessa akateemisessa kirjallisuudessa voinut tarkoittaa esim. tiettyä isojen mautilojen muodostamaa kokonaisuutta. Sitä pidetään historiallisesti vanhempana kuin *Gesellschaft*-käsitettä. Kantin tekstin mukaan *gemeines Wesen* ja *bürgerliche Gesellschaft* olisivat nyt sama tila tai ainakin osittain samalle alueelle sijoittuvia.

Kantin ajatteluun vaikuttanut Wolff määritteli (*Vernünfftige Gedanken von dem gesellschaftlichen Leben der Menschen*, 1721) *gemeines Wesen* -käsitteen monien talojen liittymäksi, joka oli riippuvainen sopimuksella talojen hallitsijasta. Rengit, loiset ja palkkalaiset olivat sen osa, mutta eivät kuuluneet ”als Bürger” *gemeines Wesen* -alueeseen. Wolff piti vielä vuonna 1740 kiinni luonnonoikeusajatuksista: Bürger-yksilöt eivät olleet kansalaisyhteiskunnan (*bürgerliche Gesellschaft*) eivätkä valtioiden alamaisia. Tällä nimellä kutsuttiin vain niitä, jotka edustivat omia talojaan. (Riedel 1972, 685.) Tämän erottelun voi tulkita eräänlaiseksi analogiaksi Kantin kansalaisen ja kanssakansalaisen määrittelyn kanssa.

Kerstingin mukaan kukaan muu filosofi ei Kantin tavoin ole sitonut yhtä vahvasti omistamista ja valtiota yhteen. Kersting vertaa toisiinsa Hobbesin, Locken ja Kantin sopimusteorianmuotoiluja. Hänen mukaansa Hobbesilla poliittinen dimensio on kokonaan ja täysin riippumaton omaisuudesta. Lockella valtio on omaisuuden instrumentti, jota varten se on olemassa. Oikeudellisesti Locken valtio on omaisuuskäsitteelle ulkoinen, eikä Locke ”positivoi”, vaan on kiinnostunut vain toteuttamisproblematiikasta. Kantilla omaisuudesta ja valtiosta muodostuu toisistaan riippuvaisten entiteettien keskinäinen pätevyysteoria. (Kersting 1994, 192.)

Valtio on edellytys pysyvälle omistamiselle. Kantin omaisuusteoria asettaa valtiollisessa yhteiskunnassa yhdistyvän tahdon omaisuusteoreettisen pätevyysperustan yhteyteen. Täydellinen omaisuuden oikeuskäsite sisältää konstitutiivisena komponenttina kaikkien ”omistavien” yhdistyneen tahdon. Valtio perustuu omaisuuteen, ja omaisuus painostaa valtiota oikeudelliseen täydellistymiseensä. (Kersting 1994, 194.)

⁹⁰ § 8 Ulkoinen omistaminen on mahdollista vain oikeudellisessa tilassa, julkis-oikeudellisen vallan alaisuudessa, eli kansalaistilassa. § 9 Luonnontilassa voi olla todellista, mutta vain provisorista ulkoista omistamista.

Kansalais sopimuksessa korostuu omaisuuden turvaaminen, "durch welche jedem das Seine bestimmt" (Kant 1793, AA VIII, 289.) Sopimus sitoo yhteen omaisuuden ja velvollisuuden. Se osoittaa, kuinka tärkeä yksityisomaisuuden turvaaminen on kantilaisessa yhteiskunnassa. Se yhdistyy velvollisuuteen asettua pakolaki alaisuuteen, joka puolestaan on ihmisen ensimmäinen askel moraalisena olentona.

Gemeines Wesen -tilassa erottautuvat ensin ne, jotka ovat täyskansalaisia (*Voll-Bürger*) tai kansalaisia (*Staatsbürger*). Termit vaihtelevat Kantilla eri kohdissa tekstejä, mutta nämä muodostavat yhdistyneen kansantahdon ja ovat lainsäätäjiä (*Mitgesetzgeber*) silloin, kun puhutaan yleisistä laeista, jotka edustavat kansan yhdistynyttä tahtoa. (Mager 1984, 609.)

Sopimuksen voivat tehdä vain vapaat yksilöt. Kantin mukaan ei voi olla sopimusta, johon ihminen olisi pakotettu. Kuitenkin on niin, että vapaus kaventuu oikeuden astuessa peliin. Oikeus rajoittaa vapautta. Vaikka vapaus ennen sopimusta on laadultaan jotain muuta kuin säännellyn yhteisön jäsenten vapaus, sitä kuitenkin kuvaa sama käsite. Toisaalta järjestyneen yhteiskunnan jäsenen vapaus on aina kaventunutta ja rajoitettua. Vapaus, josta luovutaan, on villiä ja laittontaa, tai sellaista, jolta puuttuu lain suoja: "wilde (gesetzlose) Freiheit" (esim. Kant 1795, AA VIII, 357.) Yksilön eettisissä valinnoissa esiintyvä vapaus on kuitenkin jotain muuta, sitä ei luovuteta, se on edelleen yksilön hallussa.

Koska sopimuksessa sovitaan pakkoon liittymisestä, se edellyttää Kantin mukaan siihen astuvien vapautta. Ihminen on vapaa käyttäessään puhdasta järkeään, joten kaikki ihmisluontoon liittyvät perustelut on voitava hylätä. Tässä on kysymyksessä eri asia kuin kansalaisuuden määrittelyn ensimmäisessä kohdassa määritetty vapaus ihmisenä, "Freiheit als Menschen". Ihmisenä olemisen vapaus on sitä, että jokainen voi itse määritellä hyvinvointinsa empiiriset ehdot.

Kant tekee lukijalle selväksi, että luonnontila ei ole historiallinen fakta. Miksi sitä kuitenkin tarvitaan, ja miksi Kant sisällyttää sen poliittiseen konstruktiionsa? Yksi mahdollinen vastaus löytyy ajan tavasta ja akateemisesta kulttuurista. Luonnonoikeusajattelu, johon yhteiskuntasopimus kuului olennaisena elementtinä, oli niin vahva 1700-luvun teoriakirjallisuudessa ja Kantin opillisessa taustassa, että sitä oli mahdotonta ohittaa. Siihen täytyi muotoilla oma kantansa.

Toinen selitys on, että luonnontilan ja sopimuksen esittämisen kautta Kant saattoi muokata omaa poliittista ajatteluaan. Se on kiinteästi yhteydessä omistamisen oikeuden määrittelyyn. Luonnontilasta oikeudelliseen tilaan siirtyminen mahdollistaa heuristisen uuden alun, jonka myötä on luontevaa määritellä poliittisen järjestelmän periaatteita.

4.2.1 Omistamisen väliaikainen lupa ja luvanvarainen laki

Luonnontilassa on ihmisluonnosta johtuvia epämukavuuksia, samaan tapaan kuin Hobbeskin esittää. Kantin yhteiskuntasopimusperustelu ei liity ensisijaisesti niinkään Hobbesin tai Rousseauin esittämään luonnontilan ongelmallisuuteen kuin ulkoisen omistamisen (*Mein und Dein*) perustelun johdonmukaisuuteen. Kantilla luonnontilan sosiaalinen antagonismi ei ole yhtä vahvaa kuin näillä

hänen edeltäjillään. Luonnontila on hänelle eräänlainen negaatio siviilitilasta, yhteisö ilman yhteistä tahtoa. Ulkoinen omistaminen asettaa kansalaistilan ehdoksi oikeudenmukaisuudelleen. (Herb/ Ludwig 1993, 293.)

Kant tarvitsee heuristisen luonnontilan konseptin pysyvän oikeustilan kuvailun vastapainoksi. Vaikka ennen sopimusta ei voi olla oikeudellista omistamista, silti omistaminen tietyin ehdoin voi kuitenkin olla mahdollista. Ellis erottaa "minimalistiset sopimusteoreetikot", joihin hän määrittelee esimerkiksi Hobbesin, (Ellis 2006, 544.) jotka olettavat, että omistamista voi olla vasta siviilitilassa. Heistä poiketen esimerkiksi Grotius luonnosteli argumentin alkuperäisestä yhteisomistuksesta.

Luonnontilassa pitää kuitenkin olla jotain sellaista, että se herättää houkuttavamman kuvan omistamisen oikeudesta siviilitilassa. Kuinka muuten osattaisiin pyrkiä siihen edes ajatuksellisesti? Onko sopiminen kaikessa hypoteettisuudessaan poliittinen teko, vai siirrytäänkö vasta sen kautta poliittiseen tilaan? Jos oikeus ja omistaminen ovat olennaisia elementtejä politiikassa, on johdonmukaista ajatella, että luonnontilassa on myös väliaikaista politiikkaa, koska siinä on väliaikaista omistamistakin.

Kant esittelee provisorisen omistamisen idean ja sallii luonnontilassa kerätyn omaisuuden siirtyä siviilitilaan. (esim. Kant 1795, AA VIII, 347.) Tämä tulkinta on kiinnostanut monia Kantin politiikkaa oikeusajattelun kautta lähestyviä tutkijoita. Esimerkiksi Ellis tunnustaa Kantin ansiot republikaanisen valtion konstruoinnissa, mutta näkee tämän innovatiivisimman idean löytyvän nimenomaan väliaikaisen lain ajatuksen muotoilussa. (Ellis 2006, 547.)

Kant olettaa alkuperäisen maaomaisuuden ja erilaisten asioiden omistamisen mahdollisuuden, muttei alkukantaista yhteisomistuksellista yhteisöä. Kant perustelee väitettään sillä, ettei löydy todisteita sellaisesta sopimuksesta, jolla kaikki ovat luopuneet yksityisestä omaisuudestaan ja muuttaneet sen yhteisomistukseksi. (Kant 1797, AA VI, 244.) Toisaalta pitää muistaa, että koko ajatus luonnontilasta on fiktio. Kant siis varoittaa tässä uskomasta fiktioon fiktiossa.

Ero alkuperäisen yhteisön ja primitiivisen yhteisön välillä on siinä, että jälkimmäisessä joukko ihmisiä eläisi yhteisesti omistaen, ja yksityinen omistaminen tulisi kuvaan mukaan sopimuksen solmimisen jälkeen. Kant sanoutuu irti tällaisesta ajatuksesta, jota voisi Flikschuh'n mukaan kuvata primitiiviseksi kommunismiksi (Flikschuh 2000, 156.) Luonnontilassa on oikeus vaatia omaisuutta itselleen. Yritykset kuitenkin usein estyvät toisten vastustuksella. Tämän vastustuksen tulisi estää ulkoisten pakotteiden käyttö siihen saakka, kunnes julkinen laki määrittelee omistamisen rajat ja mahdollisuudet.

Voidaan myös kysyä, mitä valtauksen hyväksymiseen luonnontilassa tarvitaan, yhteisen tahdon hyväksyminen vai sen suostumus, jolta valtaus on otettu? (Flikschuh 2000, 167.) Jokainen on jo luonnontilassa suojattu synnynnäisen oikeuden määritelmällä. Se suojaa fyysistä koskemattomuutta ja kieltää väkivaltaiset hyökkäykset toista henkilöä kohtaan. Valtaus tai anastaminen ei tämän mukaan voi kohdistua fyysisen omistamisen alueeseen. (Herb / Ludwig 1993, 288–289.)

Kantin probleema on, miten omistaminen voi olla yhteensopiva universaalien vapauden lain kanssa. Jos vaadin jotakin omakseni, ja oikeutta siihen, tekoni

rajoittaa toisten oikeutta samaan objektiin. Lain noudattamista vaikeuttaa se, että levittäydymme toistemme vapauden alueelle. (Tierney 2001, 304.)

Kant kirjoittaa omistamisen doktriinia, joka perustuu pelkkään järkeen. Ydinkysymys siinä on, kuinka oikeudellinen omistaminen voi olla ja on mahdollista. Toisaalta Kant kieltää ajatuksen laillisen omistamisen mahdollisuudesta luonnontilassa, toisaalta sallii siellä väliaikaisen ulkoisen omistuksen.

§ 8: Etwas Äußeres als das Seine zu haben, ist nur in einem rechtlichen Zustande, unter einer öffentlich=gesetzgebenden Gewalt, d. i. im bürgerlichen Zustande, möglich. § 9: Im Naturzustande kann doch ein wirkliches, aber nur provisorisches äußeres Mein und Dein statt haben. (Kant 1797, AA VI, 255–256.)⁹¹

Provisorinen omistaminen ja permissiivinen laki ovat Kantin ajattelun mukaan molemmat mahdollisia luonnontilassa. Mutta jos on tarkoitus omistaa ulkoinen objekti oikeudellisesti, silloin on tavaran anastamisen tai vaihtamisen osapuolten, siis sen, jolta omistettava asia otetaan, sekä myös ottajan siirryttävä kansalaislainsäädännön alueelle. Muutoin sitova, *peremptorinen*, omistaminen ei toteudu.

On sallittua vaatia itselleen jotain objektia. Jos jollakin muulla on samaan asiaan vaateita, on välttämätöntä astua yhdessä kansalaislain alueelle selvittämään omistussuhteet (*mit ihm zusammen in eine bürgerliche Verfassung zu treten*). (Kant 1797, AA VI, 256.) Tämän ajatuksen mukaan yksilöt ikään kuin voisivat käydä yksittäisesti hyväksyttävässä kiistansa kansalaisuuden alueella. Tässä yhteydessä ei ole väliaikaisen omistamisen mahdollisuutta.

Provisorisen oikeuden ajatus pitää Ellisin mukaan sisällään myös ajatuksen edistyksestä. Se kiinnittyy valtion luonteeseen luonnontilan ja ideaalisen *Republik*-valtion välisen siirtymäkauden ajan. (Ellis 2006, 547.)

Kantin sopimukset tehdään väliaikaisen vastavuoroisuuden periaatteella. Väliaikainen oikeus antaa mahdollisuuden toimia hybridissä puoli-ideaalissa ja -empiirisessä poliittisessa ympäristössä. Toimiva siviilitila edellyttää, että yleinen yhdistynyt tahto on toteutunut. Väliaikainen omistaminen on ainoa mahdollisuus Kantin ajan valtioiden esipoliittisen kaaoksen ja ideaalisen republikaanisen hallinnon välitilassa. Minimalistisista sopimusteoreetikoista poiketen Kantin teoriassa omistaminen ei edellytä siviilitilaa. Ellis näkee provisionaalisen omistamisen Kantin poliittisen ajattelun innovatiivisena käsitteenä. (Ellis 2006, 547.)

Kant muotoilee myös erottelun yleisen lain ja universaalien lain välillä. Väliaikainen omistaminen asettuu yleisen lain alle, muttei universaalien lain alueelle. Permissiivinen laki sallii sellaista, minkä siviililaki kieltää. (Tierney 2001, 309.) Universaali laki pakottaa ihmiset kunnioittamaan toistensa vapautta. Sillä, jolla on pala maata, on oikeus puolustaa sitä, mutta luonnontilassa ei ole mahdollisuutta vakuuttaa muita omistuksensa oikeudesta. Tällainen väliaikainen tilanne kestää siihen saakka, kunnes saadaan aikaan siviilitila. Kun Kant sallii omistamisen siirtyä luonnontilasta siviilitilaan, Brian Tierneyn mukaan siviilitilassa ei "keksitä" laillista omistusta, siellä vain luodaan välineet turvaamaan se. Oi-

⁹¹ § 8 Ulkoinen omistaminen on mahdollista vain oikeudellisessa tilassa, julkis-oikeudellisen vallan alaisuudessa, eli kansalaistilassa. § 9 Luonnontilassa voi olla todellista, mutta vain provisorista ulkoista omistamista.

keudellinen omistaminen voi olla mahdollista vain sellaisessa tilassa, jossa valitsee yhteinen tahto, jota luonnontilassa ei ole. (Tierney 2001, 307.) Tämä on ristiriidassa sen aiemmin esitellyn vaatimuksen kanssa, että kaikkien toistensa kanssa oikeudellisissa suhteissa olevien tulee siirtyä siviilitilaan. (Kant 1797, AA VI, 306.)

Omaisuuksien siirtyminen siviilitilaan helpottaa Kantin poliittiseen ajatteluun keskeisesti liittyvän kansalaisen määrittelyn ymmärtämistä. Kansalaiset eivät ala tyhjästä keräämään omaisuutta itselleen, vaan osalla on alun alkaen enemmän toimeentulon edellytyksiä kuin toisilla. Luonnontilassa voi omistaa kuitenkin vain empiirisesti, mutta ei laillisesti (de jure) koska oikeudellinen omistaminen vaatii muiden moraalisten toimijoiden tunnustuksen. (Dodson 1997, 96.)

Lex permissiva (*Erlaubnissgesetz*) -käsite on olennainen Kantin laki- ja poliittisessa ajattelussa. Kant muotoilee sen käytännöllisen järjen postulaatiksi.

- Also ist es eine Voraussetzung *a priori* der praktischen Vernunft einen jeden Gegenstand meiner Willkür als objectiv mögliches Mein oder Dein anzusehen und zu behandeln. Man kann dieses Postulat ein Erlaubnißgesetz (*lex permissiva*) der praktischen Vernunft nennen, was uns die Befugniß giebt, die wir aus bloßen Begriffen vom Rechte überhaupt nicht herausbringen könnten: nämlich allen andern eine Verbindlichkeit aufzulegen, die sie sonst nicht hätten, sich des Gebrauchs gewisser Gegenstände unserer Willkür zu enthalten, weil wir zuerst sie in unseren Besitz genommen haben. (Kant 1797, AA VI, 246–247.)⁹²

Lex permissiva -lain kautta annetaan oikeutus jollekin ottaa ensimmäinen omistus, ja se velvoittaa muut kunnioittamaan kyseistä valtausta. Keskinäinen määrittäminen koskee tiettyjä valittuja kohteita. *Zum ewigen Frieden* -esseeseen sisältyvässä muotoilussa tämä luvallisuuslaki kieltää perimisen kautta tapahtuvan omistamisen.

- Nun geht aber hier im Erlaubnißgesetze das vorausgesetzte Verbot nur auf die künftige Erwerbungsart eines Rechts (z. B. durch Erbschaft), die Befreiung aber von diesem Verbot, d. i. die Erlaubniß auf den gegenwärtigen Besitzstand, welcher letztere im Überschritt aus dem Naturzustande in den bürgerlichen als ein, obwohl unrechtmäßiger, dennoch ehrlicher Besitz (*possessio putativa*)... (Kant 1795, AA VIII, 347.)⁹³

Permissiivinen laki rinnastuu tässä käskyjä (*leges praeceptivae*) ja kieltoja (*leges prohibivae*) tarjoavien lakien seuraan kolmanneksi. Se antaa oikeutuksen tahdollemme estää muita käyttämästä kohteita, jotka olemme ensin itse ottaneet omistukseemme. Järkeä tahtoo, että tämä pätee periaatteena käytännön syystä. (Kant 1797, AA VI, 246.)

⁹² [- Joten käytännöllisen järjen vaatimus *a priori* on käsitellä jokaista kohdetta objektiivisesti mahdollisena Mein oder Dein -omistuksena. Tätä postulaattia voi nimittää käytännöllisen järjen sallivaksi laiksi (*lex permissiva*), joka antaa meille oikeutuksen, jota emme voi julistaa pelkästään oikeuden käsitteistä, nimittäin tahdollemme estää muita käyttämästä esineitä, jotka olemme ensin itse ottaneet omistukseemme.]

⁹³ - Tässä on nyt huomattava, että tällaisessa luvallisuuslaissa kohdistuu edellytetty kielto vain jonkun oikeuden tulevaan hankintatapaan (esim. perinnän nojalla), mutta vapautus tästä kiellosta, so. lupa, kohdistuu olevaan omistukseen, joka viimeksimainittu siirryttäessä luonnontilasta yhteiskunnalliseen tilaan voi vastaisuudessaakin luonnonoikeuden luvallisuuslain mukaan pysyä, jos kohta epäoikeudenmukaisena, kuitenkin kunniallisena omistuksena (*possessio putativa*),... (Kant 1799, 102–103, suomennos Jaakko Tuomikoski.)

Aaron Szymkowiak tulkitsee Kantin tarkan paneutumisen oikeudellisiin kysymyksiin implikoivan sitä, että hänen tarkoituksenaan oli kirjoittaa poliittinen teoria, jossa keskiössä olisivat oikeudelliset perustelut. (Szymkowiak 2009, 590–591.) Monet toistuvat ja lakien muotoja erottelevat kuvaukset viittaavat tällaisen tulkinnan mahdollisuuteen.

4.2.2 "Gegen Hobbes"

Kant reflektoi luonnonoikeusteoriaan sisältyvää yhteiskuntasopimusta selkeästi ensimmäisen kerran kirjoituksessaan *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis. II. Vom Verhältnis der Theorie zur Praxis im Staatsrecht. (Gegen Hobbes)* vuodelta 1793. Vaikka toisen luvun alaotsikko viittaa Hobbesiin, tätä käsitellään tekstissä eksplisiittisesti hyvin lyhyesti. Kant osoittaa lukijalle otsikolla kuitenkin kirjoituksensa referenssin. Reflektioissaan hän kutsuu luonnontilaa Hobbesin ideaksi "Ideal des Hobbes". (Saage 1976, 206.)

Kant on eri mieltä Hobbesin kanssa hallitsijan luvasta tehdä kansalle "mitä tahansa" rikkomatta sopimusta. Kant pitää sellaista mahdollisuutta pelottavana. *Über den Gemeinspruch* tekstissä Kant avaa käsitystään Hobbesin ajatuksista kansan ja hallitsijan suhteesta. Hallitsijan ainoa mahdollisuus käyttäytyä jotakuta kohtaan loukkaavasti on silloin, kun kysymyksessä on vääryyttä kärsineen puolustaminen oikeutta hakemalla.

"Nach ihm (de Cive, cap. 7, § 14) ist das Staatsoberhaupt durch Vertrag dem Volk zu nichts verbunden und kann dem Bürger nicht Unrecht thun (er mag über ihn verfügen, was er wolle). – Dieser Satz würde ganz richtig sein, wenn man unter Unrecht diejenige Läsion versteht, welche dem Beleidigten ein Zwangsrecht gegen denjenigen einräumt, der ihm Unrecht thut; aber so im Allgemeinen ist der Satz erschrecklich." (Kant 1797, AA VI, 313.)⁹⁴

Kantin eksplisiittinen kritiikki Hobbesia kohtaan kohdistuu valtionjohtajan (*Staatsoberhaupt*) toimintaan. Hobbesin mukaan kansa luovuttaa kaiken vapautensa suvereenille. Kantin mukaan sopimuksessa luovutaan osasta ulkoisia oikeuksia. Kant ei pidä hallitsijaa erehtymättömänä.

Hobbes näkee, että suvereenin valta on lähtöisin kansalta. Adalbert Podlech tulkitsee niin, että Hobbesin mukaan persoonat muodostavat kokonaisuuden, jonka kautta hallitseminen toteutuu. Absoluuttista valtaa käyttävä ruhtinas ei saa valtuutusta Jumalalta vaan sopimuksella kansalta. Hobbes ei tee eroa edustajien ja edustettavien välillä. Hobbesin teorian lopputulosta voi verrata kuuria-ajattelun siltä kannalta, että hallitsemisopimus vain siirtää vallan yhdelle kansaksi ajatellulle kokonaisuudelle. (Podlech 1984, 515–516.)

Kant seuraa Hobbesin argumentaatiota määrittelemällä ihmisluonnon epäedullisia piirteitä, jotka vaikeuttavat luonnontilassa elämistä. Ihmiset ovat taipu-

⁹⁴ [Hänen (Hobbes) mukaansa (de Cive, cap. 7, § 14) valtion päämies ei ole sopimuksen kautta sidottu kansaan eikä voi tehdä kansalaisille vääryyttä (hän voi tehdä kansalle mitä haluaa). Tämä lause voi olla oikein, jos vääryydellä ymmärretään sellaista viallisuutta, jolla tunnustetaan loukatulle oikeus sitä vastaan, joka on tehnyt vääryyttä, mutta muuten yleisesti tämä lause on pelottava. (Kant 1793, AA VIII, 303–304.)]

vaisia "mestaroimaan" toisiaan eivätkä kunnioita toistensa oikeuksia. Luonnontilassa eläminen on epävarmaa, koska oikeudellisia suhteita ei ole säännelty lailla. (Herb / Ludwig 1993, 299.) Kant ei käytä Hobbesin käsitettä "unrecht" kuvaamaan luonnontilan epävarmuutta, vaan ilmaisee sen: „...in diesem Zustande äusserlich gesetzloser Freiheit“, se on ulkoisen laittoman vapauden tila. (Kant 1797, AA VI, 307.) Sopimusta edeltävä luonnontila *status naturalis* on pikemminkin oikeudeton kuin epäoikeudenmukainen. Siellä ei ole tuomioistuinta eikä tuomaria, mahdollinen oikeus on kiistanalainen eikä pätevää sanktiota ole olemassa. Vaikka Kantin mukaan luonnontilassa voidaan tehdä väliaikainen sopimus, se ei perustu julkiseen oikeudenmukaisuuteen, eikä siellä ei voi olla sellaista järjestelmää, joka tarvitaan oikeuden päätösten toimeenpanoon.

Kantin teoriassa sopimus tehdään järjen toiminnan pakottamana. Hobbesilla on myös muotoilu, että järki ehdottaa käytännöllisiä rauhan periaatteita, muut rauhaan painostavat seikat ovat kuoleman pelko ja kunnollisen elämän edellytysten toivominen. (Hobbes 1999, 125.)

Kant on eri linjoilla omistamisen tilan suhteen. Hobbesin mukaan omistus on mahdollinen vain valtiossa (Hobbes 1999, 166.), mutta Kant sallii väliaikaista omistamista myös luonnontilan olosuhteissa. Oikeudellinen omistaminen on Kantilla kuitenkin sidottu hyvin voimakkaasti kansalaistilan yhteyteen.

Kantin luonnonoikeudellisten näkemysten tulkinnasta on tehty runsaasti tutkimuksia ja siitä on toisistaan poikkeavia näkemyksiä. Kiinnostavia kysymyksiä ovat, miten Kant selittää yhteyden omaisuuden ja yhteiskuntaan siirtymistä kannustavan motiivin välillä, ja mikä yhteys on omaisuuden ja yhteiskuntasopimuksen välillä.

Kant esittää oman määrittelynsä luonnonoikeudesta *Die Metaphysik der Sitten* -teoksessa:

Die oberste Eintheilung des Naturrechts kann nicht (wie bisweilen geschieht) die in das natürliche und gesellschaftliche, sondern muß die ins natürliche und bürgerliche Recht sein: deren das erstere das Privatrecht, das zweite das öffentliche Recht genannt wird. Denn dem Naturzustande ist nicht der gesellschaftliche, sondern der bürgerliche entgegengesetzt: weil es in jenem zwar gar wohl Gesellschaft geben kann, aber nur keine bürgerliche (durch öffentliche Gesetze das Mein und Dein sichernde), daher das Recht in dem ersteren das Privatrecht heißt (Kant 1797, AA VI, 242.)⁹⁵

Sitaatti päättää *Rechtslehre*-osan luvun *Einteilung der Metaphysik der Sitten überhaupt*. [Metafysiikan yleinen jaottelu]. Se on teoksen muusta tekstistä tähtimerkillä erotettu. Kant käsittelee luonnonoikeuden jaottelua parafrasiasa edeltävässä osassa. Kuitenkin hän piti luonnonoikeuden määrittelyä niin tärkeänä asiana, että katsoi aiheelliseksi liittää sen mukaan omaan metafysiikkaansa.

⁹⁵ [Luonnonoikeuden korkein jako ei voi olla (kuten joskus tapahtuu) luonnolliseen ja yhteiskunnalliseen, vaan sen tulee olla luonnolliseen ja siviilioikeuteen joista ensimmäisestä tulee yksityisoikeus ja jälkimmäisestä julkinen oikeus. Sillä luonnontilan vastakohta ei ole yhteiskunnallinen vaan siviilitila: sillä luonnontilassa voi olla yhteiskuntia/yhteisöjä, muttei siviilitilaa (joka turvaa julkisen oikeuden kautta "minun" ja "sinun"), siksi luonnontilassa on yksityisoikeus.]

Kant tunsi Jean-Jacques Rousseau'n ja Hobbesin avaaman modernin poliittisen ajattelun, molemmat ovat vaikuttaneet hänen oikeus- ja valtiofilosofisiin käsitteisiinsä. "*Bürgerliche Zustand*" -käsitteeseen Kant on saanut vaikutteita Hobbesilta. Hobbes on vaikuttanut ajatukseen, ettei ole mielivaltaista päättää yhteiskuntasopimuksesta. (Herb / Ludwig 1993, 283)

Hobbesiin viittaa Kantin ajattelussa temaattinen polku, joka kuljettaa ajattelua valtiollisen pakon ja yksilön vapauden rajoituksen välillä. Kantin ajattelussa valtion perustamisella on *a priorin*en status, mikä poikkeaa Hobbesin konseptista. Mikko Jakonen tulkitsee valtion muodostumisen nousevan Hobbesilla oman edun tavoittelusta. Poliittisen järjestyksen pohdinta palautuu ihmisen piirteisiin luonnonlajina. (Jakonen 2013, 39.)

Kant ei tartu moraalisoikeudellisen perustuslain määrittelyssä empiriseen ihmisluontoon, ihmisen onnenhaluun tai itsesäilyttämistarpeeseen. Hän seuraa ajatusta kierosta ihmisluonnosta, mutta luonnontila ei hänellä ole yhtä väkivaltainen kuin Hobbesilla. Pääajatus on omistamisen turvaaminen oikeudellisten olosuhteiden muodostamisen avulla. Siviilitilaan pyrkiminen perustelee yksityisomaisuuden turvaamisen. Pelko omasta turvallisuudesta ei näy Kantin perusteluissa lainkaan, toisin kuin Hobbesilla. (Jakonen 2013, 41.)

Kant ei myöskään muotoile luonnonlain mukaista korkeinta lakia ja päämäärää. Valtiofilosofinen sopimusteoria perustuu järjen avulla tehtävään vapaaehtoiseen harkintaan. Kerstingin mukaan Kant riisuu sopimiselta voluntaarisuuden ja antaa tilaa järkeen perustuvalle päättelylle. (Kersting 1994, 181–182.)

Kantilla luonnontilan vastakohta on siviililain (*civil*) mukainen valtio eikä sosiaalinen (*social*) valtio. Miksi tähän ylipäättään tarvitaan luonnontilan konseptia? Kant esittää sillä tilannetta, jossa oikeudenmukaisuus on poissaoleva.

Szymkowiakin mukaan permissiivisen lain laajentamisen kautta tulkittava oikeus ei sattumanvaraisuudessaan anna varmaa edistymisen mahdollisuutta. Sitä haettaessa kannattaa pikemmin turvautua Grotiukseen, Lockeen, Humeen tai Hegeliin. Kantin oikeuskäsitys eroaa täydellisesti näiden ajattelusta koska hänelle oikeusopin ydin ei ole idealismia, vaan poliittinen. (Szymkowiak 2009, 597.)

Kant on hyvin tietoinen luonnonoikeuden perinnöstä, jonka hän on omaksunut edeltäjiltään, ja josta hän luennoi useiden vuosikurssien aikana. Kirjoittaessaan omaa kontribuutiotaan yhteiskuntasopimuksesta hän kiistää, että se voisi olla reaalin tapahtuma. Kommentti on eräänlainen selitys sille, miksi ihmiset tarvitsevat yhteisen oikeudellisen tilan, ja miksi se tila on välttämätön. Kantin luonnontila ei ole pelkkää sotaa ja siellä voi olla myös yhdyskuntia. Järjestäytyneeseen yhteiskuntaan siirrytään järjen vaatimusten pakottamana. Ehkä Kant olisi voinut kirjoittaa kansalaisen määritelmät myös ilman sopimustematiikan käsittelyä, mutta hän oli todennäköisesti niin kiinni aikansa menettelytavoissa, että katsoi tarpeelliseksi kommentoida edeltäjiensä tapaan tätä asiaa myös oman näkemyksensä mukaan. Omistaminen on edellytys kansalaisuudelle ja oikeus takaa jokaisella omansa.

Kantin *Gegen Hobbes* -teksti ei ole erityisen Hobbes-vastainen otsikostaan huolimatta. Kuva ihmisluonnosta ei ole mitenkään mairitteleva kummankaan

mielestä. Poikkeavia näkemyksiä näillä kahdella kuitenkin on. Kant näkee mahdolliseksi tietynasteisen omistamisen luonnontilassakin. Hän näkee Hobbesista ja myös muista esikuvistaan poiketen, ettei sopimus yksin vielä ratkaise yhteiselämän ongelmia. (Borries 1973, 167–168.)

Hallitsijan ominaisuuksien määrittelyssä näillä kahdella on myös eroja. Hobbesin mukaan suvereeni ei voi rikkoa sopimusta, eikä kukaan voi vapautua alamaisuudestaan väittämällä, että valta on jotenkin menetetty. (Hobbes 1999, 163.) Kantin tulkinnan mukaan hallitsija ei ole erehtymätön eikä kansa luovuta tälle kaikkia vapauksiaan sopimuksessa. Mitä kansa sitten voi tehdä, jos ylin hallitsija rikko sopimusta? Kapinaa tai väkivaltaa Kant ei salli, ainoa tie on kärsivällisyyttä vaativa sulkakynän käyttö. Se taas puolestaan edellyttää vapautta julkaista. Ollaan kehässä, mutta kuitenkin täytyy voida luottaa siihen, että hidasta edistymistä tapahtuu.

5 YHTEISKUNTATILA

5.1 Kansalaisen kriteerit

Kansalaisuudessa on Kantin mukaan kolme selkeästi erotettavaa aluetta. Ne ovat: yhteisön jäsenten (*Gliedes der Sozietät, als Menschen*) vapaus ihmisinä, tasa-arvo alamaisina (*als Untertan*) ja itsenäisyys yhteisön (*gemeines Wesen*) jäsenenä, kansalaisina. Näillä elementeillä Kantin tarkoitus on sitoa yhteen onnenautuus (*Glückseligkeit*), tasa-arvo lain edessä ja omistaminen. Käsittelen tässä luvussa Kantin muotoiluja pääasiassa 1793 ilmestyneen *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis* -tekstin ja osin täydentäen vuonna 1797 ilmestyneen *Die Metaphysik der Sitten* -julkaisun pohjalta. Kansalaisen kriteerit Kant konkretisoi näissä teksteissä paikoin hyvin yksityiskohtaisesti empiiristen esimerkkien avulla. Hänen kuvailustaan lukijalle piirtyy samalla kuva 1700-luvun Preussin historiallis-sosiaalisesta luokkarakenteesta.

Miksi sivistys, lukutaito tai valistuneisuus eivät kuulu niihin ominaisuuksiin, joilla kansalaisuutta perustellaan? Se kuulostaisi sopivalta perustelulta valistuksen vahvalta kannattajalta. Vastausta voi hakea Kantin oikeusfilosofisesta taustasta. Hänelle kansalaisuuden määrittely on vahvasti sidoksissa luonnonoikeuden traditioon. ”Perustavalla” – tai kansalais sopimuksella – laaditaan ensin peruslaki (*Grundgesetz*)⁹⁶, johon oikeudenkäyttö pohjautuu. Kaikki oikeus riippuu tästä laista. (Kant 1793, AA VIII, 295.) Alkuperäinen sopimus nousee yleisestä yhdistyneestä kansantahdosta (*allgemeinen, vereinigten Volkswillen*).

Perustavalla sopimuksella Kant tarkoittaa yhteiskuntasopimusta. Paitsi että sillä selitetään siirtyminen yhteiskuntatilaan, Kant käyttää sitä kuvauksena ”tavallisesta” poliittisesta lainsäädännöstä. Samalla hän esittää käsityksensä poliittiseen toimintaan oikeutetusta kansanosasta. Kyseisiä tekstejä täytyy mielestäni

⁹⁶ Grundgesetz voisi kääntyä myös perustuslaiksi, mutta koska se olisi käsitteenä anakronistinen, käytän mieluummin peruslaki-sanaa, joka kuvaa sitä asiaa, jota Kant sillä haluaa sanoa.

tulkita kahdella tasolla. Toisaalta ne antavat muodon noumenon-tasolta tehdystä oletetusta siirtymästä yhteiskuntatilaan ja siitä valtiomuotoon, mutta toisaalta niistä voi tulkita Kantin käsityksen myös konkreettisen poliittisen tilan edellytyksistä ja rakenteesta.

Oikeuden merkitys on olennainen Kantin poliittisen tilan konseptiossa, mutta sen konstruointi herättää useita kysymyksiä. Sopimusteoriaa on vaikea sovittaa reaali maailman poliittisen toiminnan oikeuttajaksi. On helppo yhtyä Ellisin esittämään kysymykseen: kuinka siitä, että oletetaan esipoliittinen, "pre-political" (Ellis 2006, 544.) tila, jossa yksilöt päättävät perustaa hallinnon ja siirtyä poliittiseen tilaan, nousee uskottava hallitsijan auktoriteetin perustelu?

Howard Williams tulkitsee kansalaisuuden määrittelyä filosofisin käsittein. Ei voi olla "jotain" noumenaalisessa tilassa, mutta jotain voidaan saattaa fenomenaliseksi yhteisen tahdon päätöksellä, joka myös on noumenaalinen mahdollisuus. Luonnontila on *a priorin*en idea, joka on pelkästään järjen objekti. Sellaisena se ohjaa toimintaa, mutta sillä ei voi olla empiiristä objektia. (Williams 1977, 37.)

Nykylukijalle on erikoinen ajatus perustella yhteiskunnan poliittista toimintaa luontopohjaisista oletuksista. Miten poliittiset valtuudet voivat olla johdettavissa sopimusteorian hypoteettisesta, epähistoriallisesta selityksestä, jossa esipoliittiset toimijat sopivat luonnontilan jättämisestä ja hallituksen muodostamisesta? Tai, miten hallitsemisen luvan voi antaa yksilö, jonka ominaisuudet vaihtelevat epätäydellisestä täysin käyttökelvottomaan? Yhteiskuntasopimus toimii politiikan luomiskertomuksena, jolla kerrotaan selitystä siitä, miksi kaikkien on pitänyt siirtyä yhteiskuntajärjestykseen.

Kant tarvitsee luonnontilan yhteisomistuksen postuloimaan puhtaalle käytännölliselle järjelle yhteiskuntasopimuksen välttämättömyyden. Oikeudet omaisuuteen perustuvat luonnontilassa ihmisten hyvään tahtoon käyttäytyä toisiaan kohtaan moraalisella tavalla. Omistaminen on Williamsin mukaan noumenaalisen maailman esine, mutta sillä täytyy olla kokemuksellinen objekti. (Williams 1977, 36–37.)

Valtion tärkein sääty tai kansanosa on Rolf Denkerin mukaan Kantin luokittelussa omistajaporvaristo. Vain se, joka hankkii tai ansaitsee eikä ole elantonsa hankkimisessa muista riippuvainen, on Kantin mukaan varsinaisesti vapaa. Kant ei huomioi sitä, että taloyhteisöjen päämiehet ovat mitä suurimmassa määrin riippuvaisia alaistensa työpanoksesta. Kantin valtio jakautuu kahteen toisistaan jyrkästi eroavaan osaan, rikkaisiin omistajaporvareihin ja köyhiin, tosin hän ei ilmaise asiaa näin kärkevästi. Edelliset ovat äänioikeutettuja valtiokansalaisia, jälkimmäiset palkkariippuvaisia apu-työntekijöitä, "*Handlanger*", ja sellaisina vain oikeuden suojatteja (*Schutzgenossen*). (Denker 1968, 107.)

Käytännössä melkein kaikki Kantin täyskansalaisen määritelmän vaatimukset täyttävät kansalaiset ovat omistajia. Poikkeuksena ovat vain ne, jotka saavat elantonsa valtion palveluksesta hankitulla palkkatulolla, kuten akateemisissa viroissa toimivat.

Kantin erottelu saattaa olla perua varhaisesta keskiaikaisesta *common law* -ajattelusta. Sen mukaan mukaan yhteiskunta jakautuu kahteen ryhmään: jokainen on joko vapaa tai orja. Orja on alistettu toisen vallan alle. *Civis* eli vapaa kansalainen ei voi olla kenenkään vallan alaisena, vaan hän on *sui iuris* eli itsenäinen. (Skinner 2003, 23–25.)

Se, jolla ei ole kansalaispersoonallisuutta, on yhteiskunnassa liitännäinen (*Inhärenz*). Käsite on peräisin luonnontieteistä. Käsite kuvaa lainsäädäntöön osallistumattoman kansanosan passiivisuutta vastakohtana täyskansalaisten aktiivisuusominaisuudelle.

Kantin kansalaisuuden mallia voidaan jäljittää antiikista Aristoteleen kirjoituksista. Kant määrittelee Aristoteleen tavoin yhteiskunnan sosiaalisen ja poliittisen jaon. Aristoteleen mukaan kaikkia valtiossa asuvia ei voitu kutsua kansalaisiksi, osa oli kanssakansalaisia (*Beisassen, Metöken*) ja osa orjia. Erottelu eli aina 1800-luvulle saakka. (Bien 1976, 81.)

Bienin mukaan Kantin aikana Preussin yhteiskunnan sosiaalinen jakauma oli yllättävän yhdenmukainen Kreikan antiikin ajan olosuhteiden kanssa. Esimerkiksi *Friseur*, parturi, jota Kant kuvailee pelkäksi *operarius*-suorittajaksi (ruumiillista työtä tekevä palvelija) oli asemaltaan samanlaisessa tilanteessa kuin *Barbier* Aristoteleen aikana. (Bien 1976, 78.)

Bernhard Steinbachin mukaan virkamiehiä pidettiin vielä 1700-luvulla kuninkaan yksityispalvelijoina. Jos tämä hyväksytään, putoaa pohja pois perustelulta, että virkamiehet ovat kansalaisia sen vuoksi, että valtion palveleminen on statukseltaan muuta palvelustyötä korkeampaa. Toisaalta Preussissa kuningas ja valtio käsitettiin usein samaksi asiaksi. Kant lukee valtion palveluksessa olevat täyskansalaisiksi. Koska kuningas ja valtio katsottiin samaksi asiaksi, kuninkaan virkamiehet saivat myös oletetun oikeuden äänestää. (Steinbach 1962, 19.)

Kansaan (*Volk*, sama kategoria 1700-luvulla kuin *peuple* Ranskassa) kuului maalaisväestö: maatyöläiset, arentimiehet ja vapaat talonpojat. Kansan alemman kerroksen muodostivat päivätyöläiset, sotilaat ja palvelusväki. Myös pikkukauppiat ja tehdastyöläiset luettiin kansaan. (Habermas 2004, 117.) Varsinaista tehdastyötä ei ollut, Preussissa elettiin vielä manufaktuurien aikaa.

Vilkkaassa valistuksen keskusteluilmapiirissä esitettiin tietenkin myös monia muita kansalaisen määrittelyjä. Borries nostaa esiin esimerkiksi August Wilhelm Rehbergin (1757–1836). Rehberg kaipaa korporaatioiden huomioimista. Hän nostaa kansalaisen määrittelyyn huomioitavaksi myös ammattilaisen, jolla on mestarinoikeudet killassaan. Myös Kant arvioi myöhäisissä teksteissään mestarikillan kautta saadun oikeuden ammatin harjoittamiseen kansalaisuuden arvoiseksi. (Borries 1973, 162.)

Kant esittelee ensiksi vapauden, sitten tasa-arvon ja kolmanneksi itsenäisyyden. Tämän työn kannalta itsenäisyys on tärkein, koska se samalla määrittelee, mitkä ehdot tarvitaan poliittiseen täyskansalaisuuteen.

5.1.1 Itsenäisyys eli kuka saa äänestää

Das gemeine Wesen -tilan jäsenten itsenäisyys (*sibisufficentia*) merkitsee, että tällaisella ominaisuudella varustettu on kansalainen eli kanssalainsäätävä. (*Bürger d.i.*

Mitgesetzgeber) (Kant 1793, AA VIII, 294.) Kaikki kansanosat eivät ole oikeutettuja osallistumaan lain säätämiseen, mutta he ovat sen alaisia. Ne, jotka ovat julkisten lakien mukaan vapaita ja samanlaisia (*gleich*) eivät ole samanlaisia silloin, kun katsotaan oikeutta säätää heitä itseään koskevaa lakia. Kansantahto ei ole kaikkien *gemeines Wesen* -jäsenten tahto, se on vain kohtalaisen pienen osajoukon asia.

Niitä, joilla on äänioikeus, kutsutaan valtiokansalaisiksi (*Staatsbürger*) (Kant 1793, AA VIII, 295.) He solmivat perustavan sopimuksen (*ursprünglicher Vertrag*). Sitä eivät solmi kaupunkikansalaiset eivätkä bourgeois-kansalaiset, jotka tässä rinnastuvat kaupungin porvareihin. Kant käyttää *bourgeois*-termiä tiettävästi vain tämän kerran isommissa teksteissään.

Samassa yhteydessä Kant vetää yhtäläisyyden *Staatsbürger*- ja *Citoyen*-käsitteiden välille. Näillä termeillä nimitetään niitä, jotka ovat oikeutettuja äänestämään. Suurin osa kansasta ei kuulu näihin, mutta he ovat kuitenkin lain alaisia ja oikeutettuja sen antamaan suojaan. He eivät ole täyskansalaisia (*citoyen d.i. Staatsbürger*) vaan suojeltavia kumppaneita (*Schutzgenossen*).

Kantilla omaisuuden suhde kansalaisuuteen on eräänlainen katkeamaton kehä: sopimuksesta, joka takaa omaisuuden suojan, voivat äänestää vain ne, joilla on tietty määrä omaisuutta, joten omaisuutta täytyy olla jo luonnontilassa, jossa kuitenkin ei voi olla varma omistamisen pysyvyydestä. Sopimus tehdään nimenomaan omistamisen turvaamiseksi.

Siinä poliittisessa yhteisössä, jota Kant tässä tekstissä kutsuu nimellä "*gemeines Wesen*", on kahden kerroksen väkeä: niitä, jotka voivat olla mukana päättämässä peruslaista ja niitä, jotka kuuluvat suojeltaviin kanssakansalaisiin. Jälkimmäiset eivät päästä sen lain sisällöstä, mutta he joutuvat sitä kuitenkin kunnioittamaan. Kant tekee näin eron aktiivisten ja passiivisten kansalaisten välillä. (Kant 1797, AA VI, 314.) Suojeltavia kanssakansalaisia voi tässä yhteydessä luonnehtia ominaisuudeltaan passiivisiksi.

Äänestämiseen oikeutetulta täyskansalaiselta edellytetään tiettyjä ominaisuuksia. Ensinnäkin hänen on täytettävä "luonnolliset" vähimmäisehdot: hän ei saa olla nainen tai lapsi (*Frauenzimmer*⁹⁷, *Unmündige*). Lasten pois lukeminen Kantin määrittelemän kansalaisuuden piiristä tuskin nykyäänkään herättää suurempaa ihmettelyä, vaikkakin täysi-ikäisyyden rajasta voidaan aina keskustella, kuten esim. Rebecka Lettevall huomauttaa. (Lettevall 2013, 199.) Naisten asemasta sen sijaan jo Kantin aikana esiintyi myös edistyksellisiä mielipiteitä. Peter Koslowskin mukaan Kant noudattaa tässä "vanhaeurooppalaista" traditiota. Naiset, lapset ja palvelijat ovat talon herran omaisuutta, talouskaluja, ja kuuluvat *Hauswesen*-käsitteeseen. (Koslowski 1985, 12–18.)

Derjenige nun, welcher das Stimmrecht in dieser Gesetzgebung hat, heißt ein Bürger (citoyen, d. i. Staatsbürger, nicht Stadtbürger, bourgeois). Die dazu erforderliche Qualität ist außer der natürlichen (daß es kein Kind, kein Weib sei) die einzige: daß er sein eigener Herr (sui iuris) sei, mithin irgend ein Eigenthum habe (wozu auch jede Kunst,

⁹⁷ Frauenzimmer-sana esiintyy 1400-luvulta eteenpäin tarkoittaen hovien ruhtinattarien seurapiiriä ja lähimpia henkilöitä. Joukko saattoi olla lukumäärältään kymmeniäkin henkilöitä. 1600-luvulta lähtien sillä saatettiin tarkoittaa myös yhtä ainoaa henkilöä.

Handwerk oder schöne Kunst oder Wissenschaft gezählt werden kann), welches ihn ernährt;... (Kant 1793, AA VIII, 295..) ⁹⁸

Naiset poisluetaan luonnollisten syiden vuoksi. Ei siis siksi, että nämä – tai palkkatyöllään elävät työläiset – olisivat vähemmät rationaalisia. ”Luonnolliset syyt” viittaavat biologiseen sukupuoleen. Kant jakaa tässä aikansa suuren enemmistön ajattelun. Sen mukaan naiset ovat kykenemättömiä käyttämään järkeään. Naiset eivät Preussissa myöskään voi omistaa eivätkä harjoittaa omistamiseen perustuvaa ammattia. Heidät siis poisluetaan kansalaisuudesta kahdella eri perustelulla, luonnonlaista periytyvällä biologisella ja reaaliseen taloudelliseen sääntelyyn viittaavalla määrittelyllä.

Luonteva ja helppo selitys täyskansalaisuuden määrittelylle on vedota aikakauden tavanomaiseen ajatteluun. Todennäköisesti Kant oli tässä asiassa niin aikansa valta-ajattelun sisällä, ettei hänelle tullut mieleenkään ajatella naisia mahdollisina poliittisina toimijoina. Toisenlaisiakin äänenpainoja kuultiin, vaikkakin ne olivat hyvin harvinaisia. Myöhäisvalistuksen edustajista löytyy Johann Adam Bergk (1769–1834), Kantia huomattavasti nuorempi oppinut, joka esitti selväsanaisesti myös naisille vastaavia poliittisia oikeuksia kuin miehille. Bergk perusteli, ettei voida ajatella, että puolet kansasta pidetään kansalaisoikeuksien ulkopuolella. (Bergk 1797, 186–187.)

Poliittisten oikeuksien ulkopuolelle jää suurin osa väestöstä toisaalta sukupuolensa, toisaalta ekonomisen asemansa vuoksi. Kansalaisen statuksen saa täysi-ikäinen mies, joka on oman itsensä herra, *sui iuris*. Se tarkoittaa, että hänellä täytyy olla tietty määrä omaisuutta, jolla hän elättää itsensä. Paitsi, että Kantilla on kahden kerroksen kansalaisia, hänellä on siis kaksi laadultaan poikkeavaa argumenttia, joilla hän selittää laajan kansalaisjoukon ulossulkemista. Perusteluina ovat toisaalta ihminen luonnonolentona eli naisena ja alaikäisenä sekä toisaalta ekonomista asemaa määrittävä syy.

Täyskansalaisuuteen oikeuttavan ekonomisen ansaintatavan pitää olla sellainen, että se laajentaa omaisuutta edelleen. Se ei voi olla palvelustyötä, koska sellainen työ lisää Kantin mukaan vain herran omaisuutta, ei tekijän. Talon palvelijat, kauppapuotien palveluskunta tai parturit eivät ole ”operarii” eikä ”artifices”, eivätkä siten voi olla valtiokansalaisia.

Erottelu ammatinharjoittajien ja palvelijoiden luokkiin on vähintäänkin ongelmallinen. Kant näkee paljon vaivaa selvittääkseen, miksi joidenkin tiettyjen töiden avulla itsensä elättävät ihmiset eivät voi olla täyskansalaisia. Hän ei kuitenkaan vakuuttavasti perustele, miksi valtion palveleminen julkisissa viroissa ja muissa sellaisissa palvelutehtävissä, joista palkan maksaa valtio, on hyväksyttävää täyskansalaisen työtä. Se ohitetaan melko lyhyesti. Myöhemminkin 1800-luvun alussa Preussissa maanomistus (*Grundbesitz*) oli kriteeri – akateeminen väestönosa pääsi äänestämään hankkimalla maata tai talon.

⁹⁸ [Se, jolla on äänioikeus tässä äänestyksessä, on kansalainen (citoyen eli valtiokansalainen, ei kaupunkiporvari, bourgeois). Tätä varten vaaditaan yksi ominaisuus luonnollisen lisäksi (että ei ole lapsi, ei ole nainen): että on oman itsensä herra (sui iuris) ja siten hänellä on jonkinlainen omaisuus (johon voidaan lukea mukaan taide, käsityö tai tiede), jolla hän hankkii ravintonsa;...]

Esimerkiksi peruukintekijät, räätälit ja polttopuun toimittajat ovat oikeutettuja äänestämään, mutta parturit eivät. Parturit olivat taloyhteisöjen palvelijoita, eikä heillä ollut vastaavia "tuotantovälineitä" kuin peruukintekijöillä. Kiertävät palvelusten myyjät, jotka toivat välineensä ja tuotteensa mukanaan, ovat täyskansalaisia. Myös taiteilija ja käsityöläinen ovat itsensä herroja (*sui iuris*) ja käyttävät omaisuuttaan, palvelijan asemassa olevalla on myydä vain oma työvoimansa. (Kant 1793, AA VIII, 295.)

Palvelija, kauppa-apulainen, päiväpalkkalainen ja parturi ovat pelkästään valmistavia (*operarii*); he eivät ole pätevyntyneet taitajiksi (*artifices*). Viimeksi mainitut ovat täyskansalaisia. Saattaa näyttää siltä, että halonhakkaaja ja räätäli olisivat samassa asemassa, mutta Kantin mukaan vaate kuuluu räätälille siihen saakka, kunnes se maksetaan, olkoonkin, että se on tilaajan kankaasta valmistettu. Sen sijaan halonhakkaaja on eri tilanteessa, vaikka tällä on työvälineet mukanaan. Räätäli saa äänestää, halonhakkaaja ei. "Puunhakkaaja eroaa räätälistä samalla tavoin kuin parturi peruukkimaakarista" (Kant 1793, AA VIII, 295.) Kantin antamien käytännön esimerkkien tasolla näyttäisi raja täyskansalaisten ja suojeltavien välillä olevan hyvin häilyvä.

Täyskansalaisuuden ehdot täyttävä omaisuus voi olla peräisin myös henkistä toimista: taito (*Kunst*), käsityö, taide (*schöne Kunst*) ja tieteellinen toiminta täyttävät ehdot. Tämä osoittaa Saagen mukaan, kuinka kiinteästi Kant lukee sivistysporvariston ja omistavan porvariston yhdeksi kokonaisuudeksi. (Saage 1973, 85.)

Kantin erottelu tavarantuottajan ja palkkatyöstä riippuvaisen henkilön välillä ei ole vakuuttava. Kant määrittää materiaalisia tuotteita valmistavan, kuten peruukintekijän, täyskansalaiseksi, mutta palvelemalla elantonsa hankkiva on kanssakansalainen. Hän ei laske aineetonta palvelua itsenäiseksi työksi. Suurin osa Preussin asukkaista oli palkkatyöstä riippuvaisia. He palvelivat isommissa taloissa (*Hausdienst*) tai kartanoissa. Kant siirtää tämän palkkatyön mallin kuvauksen myös kotitalouksien ulkopuolelle, mutta määrittää silloin, että palvelutyö valtion palkkalaisena oikeuttaakin täyskansalaiseksi. (Kant, 1973, VI, 314.)

Kantin ajatteluun vahvasti vaikuttanut Wolff määritteli (*Vernünfftige Gedanken von dem gesellschaftlichen Leben der Menschen* (1721) *gemeines Wesen* -käsitteen monien talojen liittymäksi, joka oli riippuvainen sopimuksella talojen hallitsijasta. Rengit, loiset⁹⁹ ja palkkalaiset olivat sen osa, mutta eivät kuuluneet "*als Bürger*" *gemeines Wesen* -alueeseen. *Bürger*-status ajateltiin maapäivien alamaisille. Wolff piti vielä 1740 kiinni luonnonoikeusajatuksista: yksilöt eivät olleet kansalaisyhteiskunnan (*bürgerliche Gesellschaft*) eivätkä valtioiden alamaisia persoonina. Heille voitiin ajatella *Bürger*-kansalaisstatus vain silloin, kun he edustivat omistamia tilusten kokonaisuuksia. (Riedel 1972, 685.)

Kelpoisuus äänestää on samalla aktiivisuuden merkki. Itsenäisyys valtiokansalaisen ominaisuutena edellyttää aktiivisuutta. Itsenäinen yksilö ei ole vain pelkkä *gemeines Wesen* -tilan osa vaan myös jäsen, joka toimii omasta halustaan

⁹⁹ Loiset olivat maatalousyhteiskunnan alimman tason varatyövoimaa. He eivät omistaneet käytännössä mitään.

yhteisön osana. (Kant 1797, AA VI, 414.) Myöhemmin refleksioissaan Kant määrittelee saman asian eri tavalla. Se, joka ottaa osaa korkeimpaan valtaan on *civis d.i. Staatsbürger*. Se, jolla ei ole osaa *gemeines Wesen* -yhteisössä muutoin kuin ylemmän vallan alaisuudessa, on *Zunftbürger*, kiltakansalainen (*civicus*), jolla ei ole säätyä eikä herruutta. (Riedel 1972, 695.)

Aktiiviset kansalaiset konstruoivat yhteiskunnan, ja passiiviset ikään kuin vain elävät siinä mukana. Aktiivinen osa on pakotettu ottamaan mukaan nämä toiset, Kantin *Schutzgenosse*-nimellä kutsumat suojeltavat kanssakansalaiset. Heidät Kant kuitenkin varustaa vaatimuksella pyrkiä kohoamaan aktiivisten kansalaisten joukkoon.

Kosmas Psychopediksen mukaan voidaan tulkita myös niin, että passiivinen kansanosaa on äänestyskelvotonta, koska se ei ole tehnyt yhteiskuntasopimusta. Kun kansalaisyhteiskunta nähdään ymmärryksen ja järjenmukaisen teleologisuuden organismina, siinä elää aktiivisia organisaattoreita ja vastaanottajia, joilla on vain vähäinen mahdollisuus aktivoitumiseen. Psychopedis nimittää aktiivisen kansanosan toimintaa yhdessä ylemmän vallan kanssa historiallisen tilanteen huomioiden virtuaaliseksi aktiivisuudeksi. (Psychopedis 1980, 102–105.)

5.1.2 Omistamisen muodot

Äänestysoikeuden määrittelyssä keskeinen omistaminen voi ilmetä monin tavoin. Ortfried Höffe tulkitsee pääpiirteissään kolme kategoriaa, jotka voidaan omistaa ulkoisesti: kappaleet, maa-alue tai tavara ja sopimukset suorituksista sekä tähän luokkaan kuuluvana jonkun toisen suhde itseeni. (Höffe 1983, 226.) Koslowskin mukaan on *Eigentum an der eigenen Person* [oman persoonansa omistaminen] ja *Sacheigentum* [tavaraomaisuus]. Omaisuutta (*Sacheigentum*) kansalaisilla on hyvin vaihtelevassa määrin. On eri asia olla oma herransa (*sui iuris*) kuin omistaa (*sui dominus*). Oman persoonan omistusoikeus kuuluu jokaiselle ihmiselle ja se muodostaa hänestä oikeuskelpoisen subjektin, joka voi tehdä sopimuksia. Jokaisella valtion jäsenellä on tämä oikeuskvaliteetti, jonka mukaan hän on valtion ”oikeuskumppani” (*Rechtsgenosse*). (Koslowski 1985, 13.)

Tavaraomaisuutta Kant kuvaa arkipäivän esimerkillä. Omena ei ole minun siksi, että pidän sitä kädessäni. Se on minun vasta silloin, kun voin sanoa sen olevan omistuksessani, vaikka se ei juuri sillä hetkellä ole fyysisesti lähelläni. Olen voinut varastoida sen ja omistan sen, jos voin sanoa, että se on minun. (Kant 1797, AA VI, 247.)

Suurinta osaa Kantin aikana koskettaa sellainen omistamisen tapa, jota Williams kuvaa ruokakunta- tai kotitalousomistamiseksi. Isä tai aviomies saa talouden omistukseensa omassa persoonassaan. Kantin mukaan perhe on legaalisesti katsottuna yksi persoona ja sellaisena talouden pää. Perheen pää, miespuolinen henkilö, käyttää verrannollisesti hallitsijan valtaa omassa piirissään. (Williams 1977, 33.)

Ich kann ein Weib, ein Kind, ein Gesinde und überhaupt eine andere Person nicht darum das Meine nennen, weil ich sie jetzt als zu meinem Hauswesen gehörig befehlige, oder im Zwinger und in meiner Gewalt und Besitz habe, sondern wenn ich, ob sie sich

gleich dem Zwange entzogen haben, und ich sie also nicht (empirisch) besitze, dennoch sagen kann, ich besitze sie durch meinen bloßen Willen, so lange sie irgendwo oder irgendwann existieren, mithin bloß=rechtlich; sie gehören also zu meiner Habe nur alsdann, wenn und so fern ich das Letztere behaupten kann. (Kant 1797, AA VI, 248.)¹⁰⁰

Kantin muotoilusta selviää, että ison taloyhteisön ”herra” voi omistaa naisia, lapsia ja palkollisia. Heitä ei kuitenkaan voi omistaa väkivalloin empiirisesti fyysistä vapautta kahlitsemalla. Omistaminen ei ole mahdollista sulkemalla näitä häkkiin tai pakottamalla. Se toteutuu vasta sitten, kun heidät voi vain tahdolla omistaa. Miten se tarkemmin tapahtuu, siitä Kant ei anna esimerkkiä. Naiset, lapset ja palkolliset ovat ”talon herran” omaisuuteen kuuluvia työyhteisön jäseniä. Materiaalisesti heitä ei kuitenkaan voi käsitellä tavaroina, vaan tahdolla oikeudellisesti. Tämä taloyhteisön alemman tason väen omistaminen oikeuttaa omistajan myös täyskansalaisuuteen. Palvelijat lisäävät työllään herransa omaisuutta ja varmistavat tämän toimeentulon.

Die Metaphysik der Sitten -teoksessa on myös muotoilu, jonka mukaan voi ajatella niin, ettei toisten tahdon alaisena eläminen vie vapautta tai tasa-arvoa ihmisinä. Kansasta voi muodostua valtio, vaikka kaikilla siihen kuuluvilla ei ole samoja oikeuksia osallistua kansalaistilan rakentamiseen, ja osa on vain valtiokumppaneita, *Staatsgenosse*. Tässä palataan taaksepäin tilanteeseen, jossa valtiota muotoillaan. Kant siirtyilee teksteissään alkutilanteen ja konkreettisen yhteiskunnan välillä vaihtelevin käsittein ja muotoiluin. Tämän parafrasien mukaan riippuvuus toisista, joka aiemmin kuvattiin ylemmän omaisuutena olemissä, ei kuitenkaan vie tasa-arvoa ihmisenä.

Diese Abhängigkeit von dem Willen Anderer und Ungleichheit ist gleichwohl keinesweges der Freiheit und Gleichheit derselben als Menschen, die zusammen ein Volk ausmachen, entgegen: vielmehr kann bloß den Bedingungen derselben gemäß diesem Volk ein Staat werden und in eine bürgerliche Verfassung eintreten. In dieser Verfassung aber das Recht der Stimmgebung zu haben, d. i. Staatsbürger, nicht bloß Staatsgenosse zu sein, dazu qualificiren sich nicht alle mit gleichem Recht. (Kant 1797, AA VI, 315.)¹⁰¹

Kant pitää kiinni eroista, ei pidä ylittää rajojaan. Oikeudesta tulla kohdelluksi vapauden ja tasa-arvon mukaan ei voi vaatia sitä, että tulee kohdelluksi myös valtion aktiivisena osana. (Kant 1797, AA VI, 314–315.)

¹⁰⁰ [En voi nimetä naista, lasta tai palvelusväkeä sen vuoksi omakseni, että ne ovat määrättyinä taloyhteisöni kuuluviksi tai ovat pakotettuja (häkissä) ja kuuluvat valtaani ja hallintaani, vaan jos minä, jos he ovat välttyneet pakolta, enkä voi siis hallita heitä empiirisesti, kuitenkin voin sanoa, että hallitsen heitä pelkällä tahdollani, siinä määrin kuin he jossakin tai joskus ovat olemassa, siis pelkästään oikeudellisesti; he kuuluvat siis omaisuuteeni vain sitten kun ja missä määrin voin väittää jälkimmäistä.]

¹⁰¹ [Riippuvaisuus muiden tahdosta ja epätasa-arvo eivät ole mitenkään vastoin vapautta ja tasa-arvoa ihmisinä: päinvastoin voi näiden ehtojen mukaan kansasta muodostua valtio ja se voi rakentaa kansalaistilan perustuslain. Siinä perustuslaissa äänioikeuden saavuttamisessa, ts. kansalaisina, ei vain valtiokumppaneina, eivät kaikki kvalifioitu samoin oikeuksin.]

Williamsin mukaan Kantin argumentti on, ettei ole oikeuksia ennen siviililakia. Ei ole synnynnäistä omistamista. Kuitenkin Williams olettaa Kantin ajattelun mukaan väliaikaisen omistamisen luonnontilassa mahdolliseksi, mutta se lakkaa siviililain solmimisen hetkellä. (Williams 1977, 37.)

Kant olettaa, että sopimuksen jälkeisessä tilassa on oltava mahdollisuus käyttää pakkoa omaisuuslakien toimeenpanossa. Toisaalta ei voi olla omistusoikeutta ilman *a priori* postuloitua alkuperäistä omistusta. Postulaatin tarkoitus on osoittaa, että omaisuuden jakaminen on tapahtunut sopimuksen pohjalta, joko niin, että yksilöt sopivat omaisuuden jaosta alkuperäisen omistuksen mukaan, tai he kiistelevät omaisuuden jakamisesta ja ovat pakotettuja hyväksymään asemansa. On mahdotonta olettaa, että samat yksilöt sekä suostuvat että kieltäytyvät pysyvistä omaisuuden jaosta. (Williams 1977, 39.)

Vorländer luonnehtii Kantin ajattelua modernilla myöhemmin käyttöön otetulla termillä liberaaliksi. Sen perusta ei ole niinkään vapauskäsitteessä tai kategorisessa imperatiivissa vaan olennaisinta on julkisen oikeuden vaatimus. Ilman oikeusoppia ei valtio-oppi ole mahdollinen. Vorländer siteeraa Kantia:

”Fiat institis, pereat mundus”, dass heisst zu deutsch: „Es herrsche Gerechtigkeit, die Schelme in der Welt mögen auch insgesamt darüber zurunde gehen.“¹⁰² (Kant 1795, AA VII, 378.) (Vorländer 2004, 226.)

Merkittävää Kantin näkemyksissä on voimakas sitoutuminen valtioon. Suvereenin kaikkivalta on hänelle personifioidun lain kaikkivaltaa. Kantin mukaan edustuksellisuus on välttämätöntä rauhan saavuttamisen näkökulmasta. Mutta äänestyksestä jää pois kuitenkin suurin osa kansaa. Kant seuraa Vorländerin mukaan Ranskan vuoden 1791 valtiosääntöä. (Vorländer 2004, 230.)

Kantin kansalaisuuden määrittelyn lähtökohdat löytyvät osin luonnonoikeuden kautta roomalaisesta oikeudesta. Sen mukaan yhteiskunnassa jokainen on joko vapaa tai orja. Orja elää alistettuna jonkun toisen vallan alla. *Civis* eli vapaa kansalainen ei voi olla toisen vallan alaisena, vaan hän on *sui iuris* eli itsenäinen. Se joka ei ole *sui iuris* on *sub potestate* eli jonkun muun vallan tai vieraan tahdon alainen. (Skinner 2003, 23–25.)

Das gemeine Wesen -tilassa täytyy olla valtiosääntöön perustuvien pakkolakien alaista tottelemista ja uskollisuutta. Samalla täytyy olla myös vapauden henkeä ainakin sen verran, että jokainen pystyy itse järjellään päättelemään, onko pakko oikeudenmukainen. Lait ilman vapautta johtavat kaikenlaisiin salaseuroihin ja salaisuudessa tapahtuvaan toimintaan. Ihmiskunnan luonnollinen tarve on jakaa ajatuksia toisten kanssa. Salaseura poistuu, jos tuota taipumusta edistetään. Vapauden tuloksena syntyvä tieto on tärkeää hallituksellekin. (Kant 1793, AA VIII, 305.) Salaseuroja, salaisia yhdistyksiä ja keskustelupiirejä syntyi Preussin sensuurin vuoksi runsaasti, ja ne olivat käytännössä ainoa mahdollinen keino toimia poliittisesti.

Äänioikeus lasketaan omistavien kansalaisten päiden mukaan, ei omaisuuden mukaan. Käsityöläinen ja maatalan omistaja, suuren tai pienen tilan, ovat

¹⁰² [”Fiat institis, pereat mundus”, se kuuluu saksaksi: Oikeudenmukaisuus hallitkoon, kaikki maailman rosvot voidaan siten syöstä tuhoon.]

kaikki yhdenvertaisia, jokaisella on yksi ääni. Kant perustelee käytännöllisen järkevästi, että muutenhan suurtilalliset voisivat jyrätä pienempiä omaisuuksia hallitsevien mahdollisuuden osallistua päätökseen. Tässä lähestytään jo konkreettista äänestämistä. Kant ei kuitenkaan kerro, missä ja millä tavalla äänestäminen voisi tapahtua eikä avaa edes sitä, mitä erityistä äänestystä hän voisi tarkoittaa.

5.1.3 Tasa-arvon mahdollisuus oikeudessa

Kant edellyttää kansalaisen määrittelyssään, että alamaiset olisivat tasa-arvoisia oikeudessa. Hän ei kuitenkaan paneudu sen käsittelyyn samalla yksityiskohtaisella erittelyllä kuin äänestämisen oikeuden kohdalla. *Über den Gemeinspruch* -tekstissä Kant määrittelee, että tasa-arvo alamaisten tarkoittaa yhdenvertaisuutta lain edessä ja kaikki ovat riippuvaisia samasta lainsäädännöstä. Jokaisella on toista vastaan pakko-oikeuksia (*Zwangsrechte*), jotka yleensä tulkitaan rangaistuksen oikeutukseksi. Ainoastaan hallitsija (*das Oberhaupt*) on niiden ulkopuolella, koska hän ei voi olla yhteiskunnan jäsen oman asemansa vuoksi. Hän on lainsäätäjät ja siksi kaikkien muiden yläpuolella.

Epätasa-arvo oli edelleen valistuksen ajanakin vahvasti kiinnittynyt yhteiskunnan säätyjärjestelmään. Säätyyn kuulumisen perittiin ja syntymässä saadut oikeudet määrittivät elämän kulun. (Frie 2012, 21.)

Paradoksaalisesti tasa-arvo valtiossa perustuu suurimpaan epätasa-arvoon omaisuuden suhteen. Yksilön hyvinvointi riippuu muiden tahdosta. Kysymyksessä on joko aineellinen tai henkinen ylemmyys. Köyhä on riippuvainen rikkaasta, lapsi vanhemmista, vaimo miehestä, palkollinen työnantajastaan. Voi olla ruumiillista tai henkistä etevämyyttä, tai parempiin onnen hyödykkeisiin perustuvaa.

Diese durchgängige Gleichheit der Menschen in einem Staat, als Unterthanen desselben, besteht aber ganz wohl mit der größten Ungleichheit der Menge und den Graden ihres Besitzthums nach... (Kant 1793, AA VIII, 292.)

Jotkut ovat sellaisessa asemassa, että he joutuvat tekemään mitä käskeään." ...der Eine dient (als Tagelöhner), der Andere lohnt, u.s.w." (Kant 1793, AA VIII, 292.)¹⁰³ Mutta kuitenkin oikeuden edessä kaikki ovat samanarvoisia. Kukaan ei voi pakottaa toista muutoin kuin julkisen lain kautta. Vain hallitsijalla on siihen oikeus. Hallitsijasta Kant käyttää tässä nimitystä "*Staatsoberhaupt*". Tämä ainoana käyttää pakkovaltaa alaisiinsa nähden.

Oikeus on yleisen tahdon julkilausuma ja sellaisena se voi saada vain yhden ainoan julkaisun. Jos käyttää väärin lakia, on rangaistuksena oman oikeudenkäytön mahdollisuuden menetys. Silloin kansalaisella on vain velvollisuuksia. Ainoastaan rikoksen kautta voi tasa-arvoisuuden lain edessä menettää. Vapaaehtoisesti siitä ei voi luopua, koska silloin juuri solmitulta perussopimukselta putoaisi pohja pois. (Kant 1793, AA VIII, 292.)

Minkälaisista rikoksista saattaisi seurata näin ankara tuomio, sitä Kant ei avaa. Kantin mukaan tasa-arvon ajatuksesta voidaan vastaansanomattomasti

¹⁰³ [Yksi palvelee päiväpalkkalaisena, toinen maksaa.]

johtaa myös sellainen sääntö, että jokaisella täytyy olla mahdollisuus parantaa omaa taloudellista tilannettaan. Asiayhteydestä voi päätellä, että Kant tarkoittaa taloudellista, toimeentuloon liittyvää parannusta.

Yksi moderneimpia *Gemeinspruch*-tekstin vaatimuksia on säätyetuoikeuksien perimisen vastustaminen. Lähtemällä oletuksesta, ettei syntymä ole sen teko, joka syntyy, Kant haluaa perustella, että taloudellisen etenemisen pitää syntyä teoista, joita ihmiset itse tekevät. Kant haluaisi kieltää syntymän kautta saavutettavat säätyyn liittyvät etuoikeudet, mikäli ne ovat immateriaalisia. Kukaan ei saisi *gemeines Wesen* -tilassa periyttää säädyn etuoikeuksia pelkästään niin, että niiden avulla hänen jälkeläisensä siirtyisi suoraan "herrasäytyyn".

Kantin mukaan kanssa-alamaiset (*Mitunterthan*) voivat edetä hyväksytysti vain ahkeruutensa, lahjakkuutensa ja onnensa avulla. Näistä kuitenkin vain ahkeruus viittaa tekemiseen, lahjakkuus tulee syntymän myötä persoonallisuuteen liittyvänä ominaisuutena ja onni viittaa satunnaisuuteen, johon millään teolla ei voi järjestelmällisesti pyrkiä.

Jokaisella täytyy olla siis samanlainen mahdollisuus pystyä kehittymään kykyjensä, ahkeruutensa ja onnensa avulla, kuitenkin vain siinä säädysssä ja asemassa, johon on syntynyt. Etenemisessä lienee kuitenkin eri lähtökohdat palvelijalla tai peruukintekijällä verrattuna varakkaaseen maanvuokraajaan. Näin on, vaikka työkaluina ovat lahjakkuus, onni ja oma ahkeruus. Tässä Kantin modernius on rajallista, toisaalta ei pidä olla perittyjä oikeuksia, toisaalta annetuilla keinoilla ei voi vaihtaa säätyään.

Da nun Geburt keine That desjenigen ist, ... so kann es kein angebornes Vorrecht eines Gliedes des gemeinen Wesens als Mitunterthans vor dem anderen geben; und niemand kann das Vorrecht des Standes, den er im gemeinen Wesen inne hat, an seine Nachkommen vererben, mithin, gleichsam als zum Herrenstande durch Geburt qualifiziert, diese auch nicht zwangsmäßig abhalten, zu den höheren Stufen der Unterordnung ... durch eigenes Verdienst zu gelangen. (Kant 1793, AA VIII, 293.)¹⁰⁴

Kaikki esineet tai tarvikkeet, jotka eivät koske persoonallisuutta, voidaan periä omaisuutena. Perimällä ja omaisuutta lisäämällä aiheutuu epätasa-arvoa ja omaisuuden eroja. Sitä ei voi estää. Toivottavaa olisi, jos yksilöt asettuisivat asemiinsa oman toimeliaisuutensa tuloksena. Kukaan ei voi testamentata jälkeläisilleen suoraan sitä säätyetuoikeutta, joka hänellä on *gemeines Wesen* -tilassa. Kant ei kieltänyt perimästä materiaalista omaisuutta, esimerkiksi maatilaa. Hänen mallissaan perillinen ei kuitenkaan voisi nousta suoraan herrasäytyyn (*Herrenstand*) syntymän kautta. Se tarkoittaa lähinnä vanhan maapäivähallinnon ylintä valtaapitävää säätyä. Jos kokonainen luokka alamaisia perisi nousun "herrasäytyyn", se ei olisi oikeudenmukaista, mutta on mahdollista, että kokonainen kansa äänestäisi siitä yhdessä. Silloin lakia olisi pidettävä oikeutettuna.

¹⁰⁴ [Syntymä ei ole sen teko, joka syntyy...siten "gemeines Wesen" -yhteisössä ei voi periyttää jälkeläisilleen niitä etuoikeuksia, joita jollakin on säätynsä perusteella, kvalifikoitumisesta syntymän kautta herrasäytyyn täytyy pitäytyä, ja alistua pyrkimään korkeammille asteille ... oman ansionsa kautta.]

Omistamisen eriarvoisuus ei sulje pois tasa-arvoa, kunhan vain pidetään huoli siitä, että lahjakkuuden, ahkeruuden ja onnen – siis henkisten ominaisuuksien – kautta on mahdollista edetä. Nämä ovat Kantin määrittelyn mukaan ominaisuuksia, joihin ihminen voi omalla toiminnallaan vaikuttaa. Ahkeruus on selkeä peruste, on realistista ajatella, että kovalla työllä voi päästä eteenpäin. Lahjakkuus auttaa siinä, mutta kuitenkin se voi olla syntymässä saatua, ja sellaisena se on ristiriidassa Kantin oman perustelun kanssa. Ehkä hän päättelee lahjakkuuden olevan omaksuttu ominaisuus. Onnen käsite on tässä jotain sellaista, mihin ihmiset voivat omalla toiminnallaan vaikuttaa. Käsite on mahdollisesti saanut vaikutteita Niccolò Machiavellilta (1469–1527).

Materiaalinen omaisuus ja tavarat voivat periytyä. Siitä seuraa omistamisen epätasa-arvoisuutta, mutta Kant pitää sitä loogisena seurauksena varallisuuden perimisestä. Perimäänsä tavaramäärää tai omaisuutta jokainen voi toimillaan lisätä ja siten kasvattaa hallinnassaan olevaa talousvarallisuutta. Tässä Kant luettelee taloudellisen varallisuutensa mukaan eriarvoisina *gemeines Wesen* -tilan jäseninä sotilaat ja vuokranantajat, tilanomistajat sekä rengit. Tässä luettelossa rengit ovat *gemeines Wesen* -tilan jäseniä, vaikka he eivät voi osallistua lainsäädäntöön alisteisen ja palveluluontoisen työnsä vuoksi.

Tasa-arvo on loppujen lopuksi vapautta olla ahkera ja käyttää lahjojaan onnea toivoen. Tässä toiminnan rajat on määritelty sellaisiksi, ettei toimija loukkaa kenenkään muun vastaavaa toimintaa. Tasa-arvon tilanteesta ei voi erota, se ei onnistu erillisellä sopimisella eikä edes väkivallalla. Oikeudellisessa tilassa elävä henkilö ei voi lopettaa itsensä omistamista (*Eigner seiner selbst*). Oikeudellisen tilan ulkopuolelle joutuva putoaisi kotieläinten luokkaan. Kotieläimiä voi kohdella ilman rajoitusta, paitsi tehdä raajarikoksi tai kohdella kaltoin.¹⁰⁵

Tasa-arvo oikeuden edessä on riippumaton syntymässä saadusta säädystä. Oikeus on sokea, se toimii näkemättä kohdettaan. Oikeudellinen tasa-arvo voi Kantin mukaan elää samanaikaisesti taloudellisen ja sosiaalisen epätasa-arvon kanssa.

Die Metaphysik der Sitten -tekstissä on toteamus, että perintöaateli on ajatuksellinen asia ilman realiteettia. Sen mukaan peritty aateli on arvo, joka tulee ilman ansiota ja jota voidaan toivoa ilman perusteita. Jos esi-isillä oli ansioita, ei niitä voi jälkipolvi periä. Ansio täytyy itse hankkia, sillä luonto on järjestänyt niin, että se antaa kyvyn ja tahdon, jotka tekevät ansion hankkimisen mahdolliseksi. (Kant 1797, AA VI, 329.)

Halveksiiko Kant aatelia, joka ilman omaa ansiotaan esiintyy vanhemman polven hyveiden kantajana? Perintöaatelin kieltäminen liittyy tasa-arvon vaatimukseen täyskansalaisten keskuudessa. Kantin poliittisiin kannanottoihin yhdistyi yleensä vahva realiteettien taju. Aatelin aseman kyseenalaistaminen ei tuntuisi sopivan hänen ajattelunsa kokonaiskuvaan. Vorländer varoittaakin tulkitsemasta Kantin poliittista ajattelua liian radikaaliksi. (Vorländer 2004, 227–228.)

¹⁰⁵ Kantin kirjoitustyyli on ominaista, että hän käyttää konkreettisia esimerkkejä, tässä yhteydessä intialaisesta käytännöstä sanktioita kotieläinten pitoa uskonnon kautta.

Huolimatta selkeistä esimerkeistä kansalaisuuden kohdalla, tasa-arvon vaatimus ei saa yhtä tarkkaa perustelua. Naisten asemaan Kant ei myöskään paineudu. Tiedämme kirjallisista esimerkeistä, että naiset ainakin joissakin tapauksissa ovat voineet viedä asiansa oikeuteen Fredrik Suuren aikana. Kant ei kuitenkaan avaa lukijalle käsitystään naisten tasa-arvosta oikeuden edessä.

5.1.4 Vapaus onnenautuuden alueella

Kantin kolmas kansalaisen määrittelyn alue on vapaus ihmisenä. Vapaus kansalaisena liittyy *Glückseligkeit*-tavoitteen saavuttamiseen. Jokainen määrittää itse tapansa olla autuas ja jokaisella on oikeus ja velvollisuus järjestää oma onnenautuutensa vapaasti haluamallaan tavalla. (Kant 1793, AA VIII, 290.) Tämä on aluetta, johon Kant kieltää ehdottomasti hallitsijan puuttumisen. Autuuden asioihin kajotessaan hallitsija toimisi paternalistisesti ja se tarkoittaisi kansalaisten kohtelua lapsina.

Luonnonoikeusajattelussa onnenautuus (*Glückseligkeit*) alettiin ymmärtää ei-valtiollisena asiana 1700-luvun viimeisellä vuosikymmenellä. Sen merkityksen muutos on myös murroskohta ns. vanhemman ja uudemman luonnonoikeusajattelun tradition erottajana. Aiemmin onnenautuus oli ajateltu olevan hallitsijan käsissä ja hänen järjestettävänä. Myös ihmisoikeuksien (*Menschenrechte*) takaajaksi alettiin vaatia valtiota sen sijaan, että olisi ajateltu ne johdettaviksi luonnollisista oikeuksista. (Klippel 1976, 132–134.)

Vanhempi luonnonoikeusajattelu oli hyväksynyt sen, että hallitsija toimii kansalaisten hyvinvoinnin toteuttajana. Ajateltiin, että eudaimonismin ja absolutismin liitto oli toimiva tapa järjestää kansalaisten hyvinvointi, jolla tarkoitettiin *Glückseligkeit*-aluetta. Paitsi Kantin, myös muun muassa Fichten käsityksen mukaan tällainen hallituksen holhoava toiminta on pahinta despotismia. (esim, Kant, AA VIII, 290.) (Kersting 2004, 932–933.) Horst Dreizelin mukaan Kant kehitti ”despotismiteorian” jatkaen luonnonoikeuden liberaalin variaation teoriaa. Se suuntautui pääasiassa perittyä monarkiaa vastaan. Kant ja hänen ”koulunsa” käyttivät perintömonarkian vastakohtana monarkin tapaa käyttää valtaansa patrioottisella tavalla. (Dreizel 1991, 294–295.)

Svarezin mukaan onnenautuus on inhimillisen olemisen tavoitetila. Sillä hän tarkoittaa kaikkien niiden oikeuksien takaamista, jotka eivät voi toteutua luonnontilassa jatkuvan keskinäisen kamppailun takia. Ihmisen eksistenssi, oikeus järkevänä olentona ja oikeus mahdollisesti täydellistyvänä ihmisenä ovat kolme periaatetta, joita hallitsija ei voi kumota. Jos hän toimisi niin, sopimus ja syy, jonka vuoksi alamaisilta voi odottaa kuuliaisuutta, katoaisivat. (Koselleck 1989, 25–26.)

Omistaminen ja valtiollisen vallanjoon järjestäminen kuuluvat empiriseen maailmaan, mutta vapaus lupaa hyvinvoinnin ja onnen, onnenautuuden (*Glückseligkeit*) alueen itsemääräämistä. Siihen kuuluu myös uskonnollisen vapauden vaatimus, joka on järjen alueen toimintaa. Tähän alueeseen kuuluva hyvinvointi on sidoksissa myös materiaaliseen hyvään elämään.

Kantin *Glückseligkeit*-käsitettä on verrattu Aristoteleen *eudaimonia*-käsitteeseen, joka esiintyy Kantin hallitustapaa koskevissa tekstikohdissa. Sitä käytetään

saksassa muodossa *Eudämonie*. Kant selittää *Glückseligkeitsprincip*-termiä *Eudämonie*-käsitteen avulla esimerkiksi seuraavasti:

Wenn dieser Unterschied nicht beobachtet wird: wenn Eudämonie (das Glückseligkeitsprincip) statt der Eleutheronomie (des Freiheitsprincips der inneren Gesetzgebung) zum Grundsatz aufgestellt wird, so ist die Folge davon Euthanasie (der sanfte Tod) aller Moral. (Kant 1797, AA VI, 378.)¹⁰⁶

Eudaimonia on Aristoteleella keskeinen, koko ihmiselämän korkein mahdollinen tavoiteltavissa oleva hyvä asia. Tosin sen luonteeseen kuuluu, ettei sitä koskaan voida ihan täydellisesti saavuttaa. Aristoteleen mukaan korkeimman onnen tavoittelussa auttavat hyveet ja hyveellinen elämä sekä kontemplatiivinen asenne elämään.

Aristoteleen Nikomakhoksen etiikan käännöksessä *eudaimonia* on suomennettu onnellisuudeksi. Käännös on nykykäytössä ongelmallinen, sillä puhekielen vastaava sana poikkeaa antiikin merkityksestä. Esimerkiksi eläintä ei Aristoteleen mukaan voi sanoa onnelliseksi ja lastakin vain siinä tarkoituksessa, että ajatellaan hänen tulevaisuuttaan. (Aristoteles 1989, 19.)¹⁰⁷

Onnellisuus on jotakin sellaista, johon kuuluu kyky hyveeseen. Se puolestaan voidaan saavuttaa oppimisen ja harjoituksen kautta. Onnellisuus on sielun toimimista täydellisen hyveen mukaisesti. (Aristoteles 2008, 24.)

Aristoteleen mukaan onnea voi olla myös jumalallisen johdatuksen ja satuman kautta. Kuitenkin toiminta on parempi perustaa hyveeseen ja oppimiseen. (Aristoteles 1989, 19) Eudaimonian saavuttamiseen tarvitaan kontemplaatiota, mutta se ei kuitenkaan yksin riitä. Ulkoista hyvää edellytetään myös. Hyvä syntyperä, hyvät lapset ja ulkoinen kauneus auttavat onnellisen elämän tavoittelussa. Aristoteleen mukaan politiikkatieteen päämäärä on tehdä ihmisistä hyviä jalojen tekojen tekijöitä. Niinpä se on paras päämäärä. (Aristoteles 1989, 19–20.)

Vaikka Kantin kansalaisuusvaatimusten konseptio on monien tutkijoiden mukaan paljon velkaa aristoteliselle yhteiskuntamallille, se poikkeaa kuitenkin antiikin ja Aristoteleen vastaavasta. *Über den Gemeinspruch* -tekstissä Kant määrittelee onnenautuuden olevan sellaista, jota vain luonto voi ihmiselle hankkia.

*) Glückseligkeit enthält alles (und auch nichts mehr als), was uns die Natur verschaffen; Tugend aber das, was Niemand als der Mensch selbst sich geben oder nehmen kann. (Kant 1793, AA VIII, 283.)¹⁰⁸

Aristoteleella hyveelliset teot ja moraalit ovat välineitä eudaimonian saavuttamiseen. Kantilla moraalit ja onnenautuus eroavat. Moraali perustuu järkeen, mutta *Glückseligkeit*-tilan tavoittelu on ihmisen luonnollinen päämäärä. Siinä ei ole mitään ajatonta, kuten järjen ideoiden ajattelussa, se on saavutettavissa tavallisen

¹⁰⁶ [Jos tätä eroa ei huomioida: kun eudaimonia (onnenautuuden periaate) tulee "Eleutheronomien" (sisäisen lainsäädännön vapausperiaate) tilalle perusperiaatteeksi, on seurauksena moraalit hidas kuolema.]

¹⁰⁷ Nykypuheessa kuulee usein, että esimerkiksi lemmikkieläin on onnellinen, samoin lapsen onnellisuudesta on hyvin tavallista puhua.

¹⁰⁸ [Onnenautuus sisältää kaiken (eikä mitään muuta) kuin mitä luonto voi meille hankkia, mutta hyve jotain sellaista, mitä vain ihminen voi antaa tai ottaa.]

rajallisen eliniän puitteissa. Se on kuolevaisen ihmisen oma asia, eikä siihen liity myöskään luoja tai jumalan toiminnan vaikutusta.

Mielihyvä, poliittinen aktiivisuus ja kontemplaatio ovat eudaimonian komponentteja. Näistä tärkein on kontemplaatio. Poliittinen elämä on myös tärkeä alue. Toisaalta Aristoteles sanoo, että eudaimonia on paras osa elämää eikä tarkoita hyvää elämää sellaisenaan. Kontemplaatio kuuluu osana eudaimoniaan, tai on harjoitusta sitä varten. Aristoteles korostaa kontemplatiivisen elämän itseriit- toisuutta. Se on teoreettisen elämän harjoitusta. (Urmson 1998, 118–121.)

Aristoteleelle arvokas ja nautinto ovat keskenään läheisiä käsitteitä. Aktiiv- teetti on miellyttävämpi, jos se on arvokas. (Urmson 1998, 121.) Nikomakhoksen etiikka päättyy näkemykseen, että etiikassa ratkaisevat teot, ei teoria. Teoreettinen tietämys ja ymmärrys eivät merkitse itsensä vuoksi, vaan koska ne auttavat lain- säätäjiä laatimaan parempia lakeja ja siten taas edelleen laventavat tietä hyvään elämään. Aristoteleen yleisö koostuu nuorista miehistä, jotka tulevat siirtymään johtaviin asemiin. Hänen etiikkansa on käytännössä oppia politiikasta. (Urmson 1998, 126.)

Kant kysyy, onko suvereenin viisautta vai kansan etua, että etuoikeutettu johtaja (*Befehlshaber*) asetetaan kansan yläpuolelle. Varsinkin onnenautuutta kos- kevissa kysymyksissä on niin, että mitä kansa ei itse osaa päättää, sitä ei suveree- nikaan pysty päättämään kansan puolesta. (Kant 1797, AA VI, 329.) Kant ei usko suvereenin tiedon ja päätöksentekokyvyn olevan tässä asiassa yhtään luotetta- vampaa kuin hallittavien itsensä.

Kantin lähtökohtana ovat argumentit, joiden mukaan ehdotonta on vapaa toiminta järjen puhtaan kategorisen imperatiivin alaisuudessa. Toiminta on sal- littua, kun se ei ole ristiriidassa velvollisuuden kanssa. Ainoa synnynnäinen oi- keus on oikeus vapauteen. Vapautta on olla alistumatta kenenkään toisen pakot- tamana. Alistua voi vain, jos se voi toteutua loukkaamatta kenenkään muun va- pautta. Vapaan tahdon mukainen toiminta ei voi loukata kenenkään toisen va- pautta. (Tierney 2001, 302–303.)

Kun lainsäädäntö koskee kansalaisten onnenautuutta, joka on lä- hinnä ”kansalaisten ja asujaimiston hyvinvointia” (Kant 1793, AA VIII, 296.), ky- symys on sellaisesta välineestä, jolla turvataan kansan oikeudellinen tilanne ul- koisia vihollisia vastaan. *Glückseligkeit*-termi on luonnonoikeustradition keskei- siä käsitteitä. Sillä tarkoitetaan ihmisen tavoitteita ja niiden toteuttamista luon- nonolentona. Se sisältää ”kaiken eikä mitään muuta, mitä vain luonto voi ihmi- selle hankkia” (Kant 1793, AA VIII, 283.) Se on ihmisen päämäärä luontoon kuu- luvana olentona. Yksinkertaistaen voisi luonnehtia, että se on kaikkea sitä, mikä ihmisen elämässä jää lakien ja kiltä- tai ammattijärjestyksen ulkopuolelle.

Sitova oikeudellinen vapaus voi toteutua vain siviilitilassa, yleisen yhteisen tahdon vallitessa, kun suvereeni voi ratkaista kiistat ja suojella siviilejä. Kansa- laisten oikeus itse järjestää onnenautuutensa muodostaa kolmannen osan sopi- muksen jälkeisessä *gemeines Wesen* -tilassa elämisestä. Kant toteaa, että lause: ”*Salus publica suprema civitatis lex est* bleibt in seinem unverminderten Wert und Ansehen”¹⁰⁹, (Kant 1793, AA VIII, 298.) Onnenautuus on jotakin sellaista,

¹⁰⁹ [”yleinen hyvinvointi on valtion ylin laki” jää muuttumattomaan arvoonsa]

joka voitaisiin määritellä ihmisen henkiseksi hyvinvoinniksi. Siihen kuuluu mielestäni myös suhde uskontoon. Jokaisella on oikeus järjestää oma hyvinvointinsa parhaaksi katsomallaan tavalla lakien puitteissa.

Tällaisista *Glückseligkeit*-alueen asioista päättäminen voi olla valtionpäämiehen (*Staatsoberhaupt*) tehtävä vain siinä määrin, kuin kysymys on *gemeines Wesen* -tilan kukoistuksen turvaamisesta. Valtionpäämies voi säätää sellaisiakin lakeja, jotka tähtäävät sisäiseen vahvuuteen vihollista vastaan. Hänen on kuitenkin muistettava, ettei hän saa puuttua siihen, kuinka kansa itse järjestää oman hyvinvointinsa. Valtion ylimmän lainsäätäjän on rajoituttava vain sen varmistamiseen, että *das gemeine Wesen* -yhteisön olemassaolo on turvattua.

Dahin gehören gewisse Verbote der Einfuhr, damit die Erwerbmittel dem Unterthanen zum Besten und nicht zum Vortheil der Auswärtigen und Aufmunterung des Fleißes Anderer befördert werden, weil der taat ohne Wohlhabenheit des Volks nicht Kräfte genug besitzen würde, auswärtigen Feinden zu widerstehen, oder sich selbst als gemeines Wesen zu erhalten. (Kant 1793, AA VIII, 299.)¹¹⁰

Kaikki empiiriset objektit ovat riippuvaisia kontingenteista tavoitteista ja niiden seurauksista. Empiiriset periaatteet eivät voi perustaa moraalista lakia, koska niillä ei ole ehdotonta tavoitetta eikä siten kategorista sitovuutta. Niiden pätevyys riippuu kontingenteista ehdoista. Empiirisiin periaatteisiin lasketaan kuuluvaksi oman onnenautuuden määrittäminen. (Koslowski 1985, 8–9.) Vapaus on ehdoton lakien moraalinen periaate valtiollisessa sfäärissä. Onnenautuus kuuluu sellaiselle alueelle, jossa ei voi olla yleispäteviä vapaaseen tahtoon nojaavia periaatteita.

Yksilön oikeutta järjestää oma onnenautuutensa haluamallaan tavalla rajoittaa toisten jäsenten loukkaamaton vapaus toimia myös samoin. Onnenautuus (*Glückseligkeit*) on yhteisön jäsenten elämänpiiriin ihmisinä (*als Menschen*) liittyvä asia. Voisi ehkä ajatella, että ensimmäinen ehto rajautuu kaikkein intiimeimpään ihmisten yhteiselämän alueeseen, yhteisöön. Järjestäessään omaa onnenautuuttaan yksilön on otettava huomioon muut ihmiset ja on toimittava niin, ettei hän loukkaa toisten vastaavia pyrkimyksiä. Näiden asioiden järjestäminen tapahtuu yhteisön (*gemeines Wesen*) alueella.

Die Freiheit als Mensch, deren Princip für die Constitution eines gemeinen Wesens ich in der Formel ausdrücke: Niemand kann mich zwingen auf seine Art (wie er sich das Wohlsein anderer Menschen denkt) glücklich zu sein, sondern ein jeder darf seine Glückseligkeit auf dem Wege suchen, welcher ihm selbst gut dünkt, wenn er nur der Freiheit Anderer, einem ähnlichen Zwecke nachzustreben, die mit der Freiheit von jedermann nach einem möglichen allgemeinen Gesetze zusammen bestehen kann, (d. i. diesem Rechte des Andern) nicht Abbruch thut. (AA VIII, 290.)¹¹¹

¹¹⁰ [Siihen kuuluvat tietyt tuonnin kiellot, joilla on turvattava alamaisten mahdollisuus elantoon ja hyvään, ei ulkopuolisten hyväksi, vaan on kannustettava ahkeruuteen. Tämä kaikki sen vuoksi, että ilman kansan hyvinvointia valtio ei kykene vastustamaan vihollisia tai ylläpitämään itseään *gemeines Wesen* -tilana.]

¹¹¹ [Vapaus ihmisenä, minkä periaatteen yhteisön perustuslaki ilmaisee muodossa: Kukaan ei voi minua pakottaa olemaan hänen tavallaan onnellinen, vaan jokainen saa etsiä onnenautuuttaan sellaisiin tavoin, mitkä hänelle itselleen soveltuvat, kunhan hän ei vaan häiritse muiden vapautta tavoitella samanlaista päämäärää, eikä riko jokaisen mahdollisuutta perustaa vapauden mahdollisen yleisen lain alaisuuteen (se on toisten oikeuksia).]

Erityisenä vaarana kansalaisvapaudelle ja vaarallisena despotismin muotona Kant mainitsee monin paikoin paternalistisen hallintotavan. Sellaisen vallitessa hallitsija (*Staatsoberhaupt*) kohtelee kansalaisia kuin alaikäisiä lapsia. Hän pitää näitä kykenemättöminä itse päättämään, kuinka he järjestävät yhteisölliseen elämänsä liittyvät asiat parhaalla mahdollisella tavalla. Tässä kosketellaan yksilön hyvinvointiin (*Wohlsein*) liittyvien elämänehtojen laatua: "Niemand kann mich zwingen auf seine Art (wie er sich das Wohlsein anderer Menschen denkt.)" (AA VIII, 290.)

Ihmisten tulee itse olla aktiivisia, eikä tyytyä odottamaan hallitsijan suopeutta. On toimittava täysikasvuisten vastuullisten henkilöiden tavoin, eikä pidä haikailla perheen lämpöön ja turvaan.

Patriotisch ist nämlich die Denkungsart, da ein jeder im Staat (das Oberhaupt desselben nicht ausgenommen) das gemeine Wesen als den mütterlichen Schoß, oder das Land als den väterlichen Boden... (AA VIII, 291.)¹¹²

Vapaus on keskeinen tema Kantia edeltäneessäkin luonnonoikeusajattelussa, tosin vaihtelevin merkityksin. Kant on jatkanut tätä käsitteellistä perinnettä korostamalla vapauden tärkeyttä ja nostamalla sen merkitystä. Vapauden ajatus on keskeinen paitsi Kantin poliittisessa tuotannossa, myös koko kriittisessä filosofiassa. Kantin mukaan ihminen on kahden maailman kansalainen: järjen alueen eli intelligiibelin maailman ja empiirisen aistimaailman. Intelligiibelin maailman kansalaisena hän ajattelee tahdon kausaalisuutta vapauden idean alaisena ja noudattaa lakeja, jotka perustuvat vain järkeen. Vapaus on järjen ominaisuus. Järke käsittelee noumenon-alueen asioita, jotka ovat luonteeltaan vapaita.

Yksi merkittävimpiä vapausteeman kehittäjiä oli Grotius. Jälkipolvet hyväksyivät häneltä *libertas naturalis* -käsitteen, kuitenkin usein sen sisältöä spesifioimatta. Wolff määritteli vapauskäsitteen olevan toiminnan riippumattomuutta toisten tahdosta eli toiminnan asettamista oman tahdon varaan. (Wolff, Christian, *Grundsätze des Natur- und Völckerrechts*, Halle 1754, § 77. Siteerattu Klippel: 1976, 33.) Wolff yhdistää *libertas naturalis* -käsitteeseen myös synnynnäiset oikeudet (*ius connata*). (Klippel 1976, 121.)

Konservatiivit ja edistykselliset, kuten Kant, olivat yhtä mieltä vapauden merkityksestä, mutta ymmärsivät sillä eri asioita. Erityisesti käsitykset erosivat siinä, johtaako vapaus tasa-arvoon. Konservatiivit pelkäsivät vapauden johtavan Ranskan vallankumouksen kaltaisiin tapahtumiin ja esittivät vapautta tulkittavaksi monikollisessa muodossa tarkoittamaan erilaisia asioita eri yhteiskuntaluokille. (Maliks 2013a, 188.)

Vapautta voidaan rajoittaa, mutta vain lainmukaisesti ja sen vuoksi, että taataan kaikille yksilöille samanlainen vapaus. Sitä ei koskaan rajoiteta onnen, uskonnon tai moraalin täydellistämisen vuoksi. Laki on oikeutettu vain, mikäli sen voidaan todeta perustuvan vapaiden ja tasa-arvoisten subjektien tahtoon ja rationaaliseen "yleiseen tahtoon". (Maliks 2013a, 192.)

¹¹² [Sellainen ajattelutapa, jossa jokainen valtiossa (valtionpäämies mukaanluettuna) pitää yhteisöä äidillisenä sylinä tai isällisenä pohjana, on patrioottinen...]

5.2 Kansalaiselle asettuu vaatimuksia

Kuten havaittiin, kansalaisen määrittelyyn Kant paneutuu huolella. Hän käyttää runsaasti konkreettisia esimerkkejä, joista välittyy samalla mielenkiintoinen kuva 1700-luvun lopun Preussin sosiaalisesta- ja elinkeinorakenteesta. Ammattien kirjo on kuitenkin melko vaatimaton, käsityöllään eläviä Kant ei juuri noteeraa peruukintekijän, sepän tai halonhakkaajan lisäksi. Niin radikaali Kant ei kuitenkaan valistajanakaan ollut, että olisi vaatinut kansalaisuuden edellytykseksi omistamisen sijaan vaikkapa lukutaitoa tai sivistystä, jonka Mendelssohn lanseerasi kieleen uutena käsitteenä.

Tietyn valtion alueella asumista, kieltä tai kansallista kulttuuria ei Kantin teksteissä mainita kansallisuuden kriteereihin liittyvänä asiana, vaikka 1700-luvun lopulla oli jo näkyvissä viitteitä niiden korostamisesta esimerkiksi Herderin teksteissä. Omistamisella äänioikeuden edellytyksenä on pitkä historia Kantin edeltäjien teksteissä, ja se on tuttu myös esimerkiksi Yhdysvaltojen poliittisesta historiasta – tai varhaisen Suomen kunnallisvaalien manttaalivaatimuksista.

Kant nosti itse tekstissään vapauden ensimmäiseksi kansalaisuutta määritteleväksi epiteetiksi. Jokaiselle kuuluu vapaus järjestää oma onnenautuutensa itselleen parhaiten sopivalla tavalla. Monessa Kantin tekstissä mainitaan, että oman hyvinvoinnin alue on ehdottomasti yksilön oman toiminnan sfääriä, johon hallitsija ei saa puuttua. Mikäli näin tapahtuu, hallitsija toimii paternalistin ja despoottin tavoin turmellen oman hallintonsa.

Oman onnenautuutensa järjestämisen vaatimus koskee kaikkia omaisuuden tai palkkatyön luonteesta riippumatta. Samoin tasa-arvo oikeuden edessä. Oikeus on kuitenkin Kantin konseptissa pääasiassa mahdollisuutta puolustaa omaansa toisen vaateita vastaan eli oikeudessa käsitellään useimmiten silloin määrällisesti pienen täyskansalaisista muodostuvan luokan asioita.

Kirjoitusta *Über den Gemeinspruch Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis* (1973) voidaan lukea myös Kantin vastauksena konservatiivisille kriitikoilleen. Elettiin Ranskan vallankumouksen kiihkeitä vuosia, ja Kant oli vahvasti sitoutunut vallankumouksen kannattaja. Hän halusi osoittaa, että johtamalla asioita teoriasta käytäntöön voidaan välttää Ranskan esimerkin toistuminen ja havaita ihmiskunnan etenevän pienin askelin. (Maliks 2013a, 189.)

Kantin kansalaisuuden periaatteet eivät olleet sovitettavissa Preussin absoluuttisen monarkian eivätkä traditionaalisen sääty-yhteiskunnan instituutioiden kanssa. Vaikka hän vastusti oikeutta vallankumoukseen, oli selvää, että teksti saisi pian aikaan reaktioita. Kritiikkiä tuli niin konservatiiveilta kuin radikaaleiltakin. Jälkimmäisen suunnan mukaan Kantin olisi johdonmukaisesti ollut seurattava moraaliteemojaan ja hyväksyttävä vallankumous. (Maliks 2013a, 193.)

Kantille vastasi Friedrich von Gentz (1764–1832) joulukuussa 1793¹¹³ *Berlinische Monatsschrift*issä. Gentz tulkitsi Kantin päättelyä suvereenin oikeudesta

¹¹³ Samana vuonna Gentz oli kääntänyt Edmund Burken vallankumouskirjan, toinen painos otettiin 1794. Edmund Burke: *Über die Französische Revolution. Betrachtungen und Abhandlungen*.

käyttää pakkovaltaa niin, että oikeus vallankäyttöön tulisi laajentaa kaikille hallinnossa mukana oleville perinnön kautta asemansa saavuttaneille, kuten Englannissa ja Venetsiassa. Gentz esitti, että säätyoikeudet ovat todella ulossulkevia vain siinä tapauksessa, että säätyyn nouseminen on estetty. (Maliks 2013a, 195.)

Myös Rehberg vastasi Kantille. Hänen kritiikkinsä nosti samoja ajatuksia kuin Gentz, eli että *a priorisia* periaatteita ei voi soveltaa politiikkaan. Empiirinen tieto on riittävää osoittamaan, kuinka sovittaa säännöt politiikkaan. Esimerkkiä voidaan hakea historiallisista yhteiskunnista. Rehberg tekee selvän eron sen välillä, mitä on vapaa tahto (kognitiivinen autonomia) ja ulkoinen vapaus (valintojen vapaus on turvattu lailla). Ulkoinen vapaus koskee aina väistämättä materiaalisia asioita. Rehberg esittää, että kukaan ei koskaan voi olla täydellisen *sui generis*, oman itsensä herra, koska yksilöt ovat joka tapauksessa aina lakien alaisia. (Maliks 2013a, 196.)

Die Metaphysik der Sitten -teos etsii tavoille (*Sitten*) määritelmää, joka riippuu vain puhtaasta tahdon periaatteista. Tapojen laki määrittää siveellisyyttä yhdessä yleisen käytännöllisen järjen kanssa niin, että jokaisen järkevä olennon tahto on yleisesti lakiasäätävänä tahtona. Siinä realisoituu ihmisten vapaus siten, että hän on oman ja samalla yleisen lainsäädännön alainen, ja että hän on sidottu toimimaan vain luonnonpäämäärien mukaan mutta yleisen lakiasäätävän tahdon mukaan.

Kant asettaa vaatimuksia niin yksilölle kuin hallitsijallekin. Hän ei kuitenkaan konkretisoi hallinnolle meneviä vaateita esimerkiksi koulutuksen tai elinkeinoelämän kehittämistä koskeviksi. Preussin talous- ja kauppapolitiikassa olisi löytynyt monia parannettavia alueita, joilla olisi ollut merkitystä Kantin määrittelemän onnenautuuden eli oman hyvinvoinnin parantamiseen tai säädystä eteenpäin.

Asettaessaan oman hyvinvointinsa tavoitteita vapaan yksilön on otettava huomioon myös muut vastaavasti omaa hyvinvointiaan rakentavat yksilöt. On toimittava niin, ettei muiden oikeutettuja pyrkimyksiä saa estää. Jos lainsäädännölle asetetaan tavoitteeksi onnenautuus oikeusperiaatteen sijaan, seurauksena on hallinnon rappeutuminen paternalistiseksi despotiaksi. On vaarana, että syntyy valtio, jossa kumoukselliset alaiset haluavat pakottaa toisiaan väkivalloin. Koska onnenautuuden periaate on yksilöllinen, sille ei voi muotoilla lain muodon mukaista yleistä periaatetta.

6 REFORMEIN REPUBLIKANISMIIN

6.1 Rauhan tilan edellytys on republikaaninen hallinto

Olennainen tavoite Kantin poliittisessa ajattelussa on sellaisten keinojen esittäminen, jotka vähitellen auttavat kansoja siirtymään keskinäiseen rauhan tilaan. Vuonna 1795 ilmestyneessä *Zum ewigen Frieden* -esseessä Kant määrittelee ne ehdot, jotka poliittisen järjestelmän on täytettävä, jotta sillä olisi mahdollisuus edistyä kohti ikuista rauhaa. Hallitsemisen tapa – tai vallan muoto, *forma imperii* – on tärkein elementti, johon Kant keskittyy valtiojärjestyksen konstruktiossaan. Hän toistaa useaan otteeseen, että hallitsemisen muodon on oltava republikaaninen ja siinä on oltava edustuksellinen elementti, mutta hallitseminen tapa on kuitenkin kansalaisille ensiarvoinen valtion muotoon verrattuna. Avaan tässä luvussa Kantin käsitystä hallitsemisen tavasta ja valtiomuodosta pääasiassa *Zum ewigen Frieden* -esseen pohjalta.

Rauhanessee oli menestysteos niin Preussissa kuin muuallakin keskisessä Euroopassa. Teoksesta julkaistiin heti sen ilmestymisvuonna 1795 uusi painos. Se käännettiin nopeasti ranskaksi ja vielä kohta uudelleen kirjoittajaa tyydyttävällä tavalla. Ranskankielisen käännöksen esittelyssä Kantia luonnehdittiin henkisen vallankumouksen tekijäksi. Mutta mainittiin myös, että tämä teksti on suunnattu antamaan pontta republikanismin asialle. (Gulyga 2004, 279–280.)

Kantin traktaatti, kuten hän itse tekstiään luonnehtii, liittyy osana Preussin ja Ranskan välille vuonna 1795 solmitun Baselin rauhansopimuksen nostattamaan runsaaseen lentolehtiskirjoitteluun ja keskusteluun. Kirjoituksessa Kant yhdisti teoreettisen pohdiskelun poliittisesti ajankohtaisiin teemoihin.

Hautausmaan rauhaan viittaava otsikko *Zum ewigen Frieden* on Kantin oman selityksen mukaan peräisin hollantilaisen majatalon kyltistä. Sellaisena se viittaa kyllä ihan muuhun kuin rauhallisen levon paikkaan. Sen monimieliisyys antaa Kantille mahdollisuuden spekuloida sillä, onko ihmiskunnalle ainoa rau-

han mahdollisuus hautautua kulttuurinsa kanssa ikuiseen unohdukseen, vai olisi mahdollista kääntää kehitystä kohti parempaa ja löytää vaihtoehtoinen harmonia. Volker Gerhard osoittaa, että otsikko on humoristinen kirjallinen laina, jota esimerkiksi Leibniz on aiemmin käyttänyt kahteen otteeseen: mainintana majatalon kyltistä ja viittauksena kirjoitukseen hautausmaan portin päällä. Se kuvaa sitä, että vainajat eivät sodi. (Gerhard 1995, 35–36.)

Zum ewigen Frieden -teosta voidaan tulkita yrityksenä rakentaa siltaa inhimillisen järjen ja luonnon välille. Kysymykset voidaan muotoilla myös näin: Miten järki suhtautuu ihmisen historialliseen luontoon? Tai: Miten ihmistieto voi muuttua käytännölliseksi? (Gerhardt 1995, 6.)

Volker Gerhardt osoittaa, että Kant laajentaa käsittelyalaansa hyveellisyyden ja oikeuden kautta julkisen toiminnan ja politiikan alueelle. Esseeseen alkuun sijoitettu johdanto, jossa kirjoittaja nimittää ehdotuksiaan "unelmaksi" ja tyylistä paikoin paljastuva ironia olivat todennäköisesti yrityksiä harhauttaa sensuuriviranomaisia. Otsikon sana "ikuinen" liittyy tekstin mielikuvissa uskonnolliseen yhteyteen.

Kantin teosta voi luonnehtia eräänlaiseksi varhaiseksi maailmanrauhan oikeusopiksi. Sen erityisyys on siinä, että ensimmäisen kerran yhdessä tekstissä on esillä maailmankauppa, "villien" kolonialisointi, ja lisäksi tietynlainen katsaus muuttuneeseen maailmanpoliittiseen tilanteeseen vuoden 1789 jälkeen. Nämä teemat perustellaan "järjen" kautta filosofisena kysymyksenä.

Teksti on hyvin todennäköisesti kommentti Baselissa huhtikuussa 1795 solmittuun erillisrauhaan Preussin ja Ranskan kesken. Sen myötä Preussi irtautui ns. ensimmäisestä koalitionsodasta, joka alkoi Ranskan ja Itävallan kesken, mutta laajeni koskemaan monia muitakin valtioita (kuten Preussi, Iso-Britannia, Espanja, Alankomaat, Sardinia). Tarkoituksena oli palauttaa Ranskan kuningas takaisin valtaistuimelle. Sota oli Preussissa hyvin epäsuosittu ja sen lopputulos erittäin huono.

Rauhansopimus kirjattiin kolmessa osassa, joiden otsikoita Kant ironisoiden jäljittelee *Zum ewigen Frieden* -esseessään. Tai, kuten Arsenij Gulyga tulkitsee, Kant parodioi diplomaattisia rauhansuunnitelmia. (Gulyga, 2004, 176.)

Ristiriitaisten perustelujensa vuoksi jotkut kommentaattorit ovat luokitelleet rauhantraktaatin sen kirjoittajan vanhuuden seniliteetin vaivaamaksi, ja jotkut ohittavat sen samalla perusteella. Arendt pitää sitä esimerkkinä Kantin ironisesta tyylistä ja itseironiasta. Hänen mukaansa Kant ei suhtautunut liian vakavasti myöhempään historiaa käsitteleviin kirjoituksiinsa, joissa hän kehittää poliittisia ajatuksiaan. (Arendt 1985, 17.) Luonnehdinta on osuva myös jo aiemmin käsitellyn *Mutmaßlicher Anfang Menschengeschichte* (1786) -esseeseen kohdalla, jossa Raamattu toimii taustatekstinä.

Baselin rauha synnytti kiivaan lentolehtiskirjoittelun puolesta ja vastaan. Rohkeimmissa kannanotoissa arvosteltiin sotia kansojen välisten konfliktien ratkaisijana. Vallankumousta vastustavalla puolella etsittiin filosofien toiminnasta syytä Ranskan "kansalliselle onnettomuudelle". Ranskan tapahtumien pelättiin

toimivan esimerkkinä myös muulle Euroopalle. (Irrlitz 2002, 452.) Kant päinvastoin ylisti Ranskan kansan toimintaa esimerkkinä, joka tulee säilymään kansalaisten mielissä historian saatossakin.

Kant torjuu Platonin ajatuksen filosofien asettamisesta hallitsijoiksi. Tätä ajatusta hän ei kannattanut, koska valta vahingoittaa vapaata arvostelukykyä.

Daß Könige philosophiren, oder Philosophen Könige würden, ist nicht zu erwarten, aber auch nicht zu wünschen: weil der Besitz der Gewalt das freie Urtheil der Vernunft unvermeidlich verdirbt. (Kant 1795 AA VIII, 369.)¹¹⁴

Näin hän samalla eliminoi jo ennalta sellaisen arvostelun, että olisi vaatimassa filosofeille poliittista valtaa. Sensuurin pelko ei ollut turha, Kant oli saanut 1794 opetuskiellon liian radikaalin uskonkäsityksen levittämisestä. Kuitenkin hän vuonna 1795 julkaisi rauhantraktaatin, jossa myös sivutaan teologiaa.

Kant yrittää ohjata teoksen alkusanoissa kirjoituksensa vastaanottoa. Hän määrittää tekstin yleisöksi "*maailmaatuntevan* valtiomiehen" eli kuningas Fredrik Wilhelm II:n, joka seurasi Fredrik Suurta valtaistuimelle. Hänen hallitusaikanaan (1786–1797) kulttuuripolitiikka kääntyi aiempaa tiukempaan suuntaan ja sensuuria kiristämällä yritettiin päästä eroon valistuskirjoittelusta.

Kant perustelee heti alkusanoissa suoraan hallitsijalle, ettei tekstiä pidä ymmärtää yksinvaltiaalle vaarallisena. Kuningas kuitenkin tuskin koskaan luki sitä tai vastaavia aikakauslehtiä. Kant vakuuttelee tekstissä, että filosofit ovat poliittisesti vaarattomia kuninkaille. Filosofien luokka on kykenemätön joukkotoimintaan tai kiihotukseen, eikä heidän kirjoituksistaan voi olla vaaraa hallitsijalle. Päinvastoin heistä olisi hallitsemisen kannalta hyötyä, jos vaan heidän ehdotuksiinsa suhtauduttaisiin vakavasti ja ennakkoluulottomasti. (Kant 1795 AA VIII, 369.) Hallitsijan vaihdoksen myötä sensuurin painopisteen arin kohta ei enää ollut julkishallinto ja hallitsija, vaan uskonto. Kuitenkin Kant vakuuttelee tekstin vaarattomuutta hallitsemisen kannalta, eikä uskonnon vuoksi.

Esseen saatekirjoituksessa Kant kuvailee filosofit, siis samalla itsensä, tietopuolisiksi poliitikoiksi. Näiden vastapariksi asetuvat käytännölliset poliitikot, jotka pitävät tietopuolisesti suhtautuvia kouluviisaina ja vaarattomina.¹¹⁵ Tyyli ja retoriikka, millä Kant hakee oikeutusta filosofien toimille, vertautuu siihen itsensä alentavaan ja liehakoivaan esiintymiseen, millä alamaiset kautta vuosisatojen ovat hallitsijoiden saleissa tottuneet valtaa lähestymään. Vaatimattomuudella Kant mielestään antaa oikeutuksen kirjoitukselleen, joka on tosiasiasa tärkevä poliittinen esiintulo. Sitä varalta, että todistelu ei vakuuta, kirjoittaja kiirehtii toteamaan:

¹¹⁴ Että kuninkaat rupeaisivat filosofoimaan tai filosofit kuninkaiksi, ei ole luultavaa, mutta eipä liioin toivottavaakaan, sillä vallan omistaminen turmelee järjen vapaata arvostelukykyä. (Kant 1989, 46, suomennos Jaakko Tuomikoski.)

¹¹⁵ Vaikka *Politik* on Kantille edelleen tiedon- tai taidonala, *Politiker* näyttäytyy tässä yhteydessä toimijoina. Samantapainen epäsuora tapa käsitteellistää poliittisesti toimiminen poliitikon kautta tavataan myös Englannissa 1700-luvun puolella (ks. esimerkiksi Palonen, *The Struggle with Time*, 2006)

...durch welche *Clausula salvatoria* der Verfasser dieses sich dann hiemit in der besten Form wider alle böslische Auslegung ausdrücklich verwahrt wissen will (Kant 1795, AA VIII, 343.)¹¹⁶

Näin hän itse ehättää puolustautumaan jo ennakolta mahdollista tulevaa kritiikkiä kohtaan. Olihan varmaan tuoreessa muistissa muistutus esivallan sensuurista vuonna 1793. Myöhemmin tekstissä filosofien sananvapautta käsittelevässä kohdassa tyyli on jo aiemmista teksteistä tuttu ja suoremmin ehdotuksia esittävä. Esimerkkinä voi mainita vaatimuksen, että sotaan varustautuneiden valtioiden on otettava vakavasti filosofien ohjeet, jotka koskevat rauhan mahdollisuutta. Kant perustelee jälleen, että valtiolle on edullista antaa filosofien ajatella ja puhua vapaasti rauhanteon ohjeista. Oikeastaan salaista määrittystä ei pitäisi olla lainkaan, koska rauhansopimuksen täytyy Kantin mukaan olla julkinen.

- Es ist aber hiemit nicht gemeint: daß der Staat den Grundsätzen des Philosophen vor den Aussprüchen des Juristen (des Stellvertreters der Staatsmacht) den Vorzug einräumen müsse, sondern nur daß man ihn höre. Der letztere, der die Wage des Rechts und neben bei auch das Schwert der Gerechtigkeit sich zum Symbol gemacht hat, bedient sich gemeiniglich des letzteren, nicht um etwa bloß alle fremde Einflüsse von dem ersteren abzuhalten, sondern wenn die eine Schale nicht sinken will, das Schwert mit hinein zu legen (*vae victis*), wozu der Jurist, der nicht zugleich (auch der Moralität nach) Philosoph ist, die größte Versuchung hat, weil es seines Amtes nur ist, vorhandene Gesetze anzuwenden, nicht aber, ob diese selbst nicht einer Verbesserung bedürfen, zu untersuchen, und rechnet diesen in der That niedrigeren Rang seiner Facultät, darum weil er mit Macht begleitet ist (wie es auch mit den beiden anderen der Fall ist), zu den höheren. (Kant 1795, AA VIII, 369.)¹¹⁷

Valtiolle on luonnollisesti tunnustettava suurin viisaus, Kant ironisoi. Tällä lisäyksellä hän ikään kuin pelastaa valtion mahdolliselta noloudelta tai häpeältä, jos se kuuntelee filosofien ehdotuksia. Sen on alentavaa ottaa oppia alamaisiltaan, mutta ainoat alamaiset, jotka ovat kykeneviä antamaan sille neuvoja, ovat filosofit. Koska *Zum ewigen Frieden* -essee on tavallaan omistettu hallitsijalle, sitä voidaan pitää esimerkkinä *Fürstenspiegel*-genrestä (Palonen 2006, 42.)

Sitaatissa huomataan myös selviä yhtymäkohtia *Streit der Fakultäten* -teoksen osaan, jossa Kant polemisoi juristien vahvaa vaikutusvaltaa vastaan. Kant identifioi valtion poliitikot juristeiksi, jotka hoitavat valtiollisia virkoja. Lisäksi hän heittää varjon juristien toiminnalle epäilemällä, että nämä eivät olisi täysin puolueettomia oikeuden vaakakupin kanssa toimiessaan. Tai hän ymmärtää, että

¹¹⁶ Ja tämän *clausula salvatorian* jälkeen uskaltaakin kirjantekijä nimenomaan luottaa siihen, että hän on tällä parhaalla mahdollisella tavalla suojattu kaikilta pahansuovilta tulkinnoilta. (Kant 1989, 12, suomennos Jaakko Tuomikoski.)

¹¹⁷ - Tällä ei kuitenkaan tarkoiteta, että valtion olisi annettava etusija filosofin periaatteille lakimiehen (valtiovallan edustajan) lausuntojen edellä, vaan ainoastaan, että häntä *kuultaisiin*. Lakimies, joka on ottanut tunnuskuvakseen oikeuden vaa'an ja sen ohella myös vanhurskauden *miekkan*, ei tavallisesti käytä viimeksimainittua, kuten ehkä luulisi, yksistään suojatakseen edellistä kaikilta vierailta vaikutuksilta, vaan saattaa heittää miekankin jompaankumpaan vaakakuppiin, jollei se muuten ota painuakseen (*vae victis*). Sitä paitsi on juristilla, joka ei ole samalla (siveellisyydenkin kannalta) filosofi, mitä suurin kiusaus - koska se vain kuuluukin hänen virkatehtäväänsä - ainoastaan soveltaa lakeja, mutta ei tutkia, eivätkö itse nuo lait olisi parannuksen tarpeessa, ja jos hän lukee tämän tieteenhaaransa arvoluokan, joka on itse asiassa alempi, korkeampiin sen vuoksi, että sen mukana seuraa valta (kuten on molempien toistenkin laita). (Kant 1989, 46, suomennos Jaakko Tuomikoski)

esimerkiksi diplomaatteina toimivien juristien on mahdotonta pitäytyä oikeuteen, jos halutaan saada sopimus aikaan, kompromissit ovat välttämättömiä.

Rauhanesseen alustavat määräykset, "nopea käytännön ohjelma", kuten Irrlitz niitä luonnehtii (Irrlitz, 2002, 432.), ovat selkeästi muotoiltuja, mutta niiden poliittinen toteutus käytännön tasolla ei ole uskottavaa. Ne ovat lyhyesti seuraavat: 1) rauhansopimukseen ei saa sisältyä salaista ajatusta uudesta sodasta, 2) valtiota ei saa periä, ostaa tai vaihtaa, 3) vakinainen sotaväki on lakkautettava, 4) valtionvelkaa ei saa käyttää ulkopoliittikkaan, 5) toisen valtion sisäisiin asioihin ei saa sekaantua ja 6) sodan aikana ei saa menetellä niin, että luottamus on mahdotonta tulevana rauhan aikana.

Kaikki nämä jo toteutuessaan lopettaisivat sodat. Esimerkiksi vakituisen sotaväen lakkauttaminen yksinään riittäisi, jos kaikki valtiot sellaisen päätöksen tekisivät. Perusteluna sen lakkauttamiselle on moraalilaki, jonka mukaan ihmistä ei saa koskaan käsitellä pelkästään välineenä, tässä tapauksessa sodankäynnin työkaluna. Kant ei itse näytä oikein uskovan määritysten toteutumiseen, koska hän kuitenkin antaa luvan armeijan kokoamiseen hyökkäyssodan torjumiseksi. Jos kaikki noudattaisivat määrityksiä, eihän hyökkääjää olisi. Ja jos moraalilaki on ehdoton, niin eikö torjuntasodassakin sotilasta käytetä välineenä?

Alustavat määräykset lopettaisivat avoimen konfliktin, mutta eivät toisi pysyvää rauhaa. Kantin mukaan mahdollisesti jo luonnontilasta kohottautuneetkin valtiot liukuvat sodassa takaisin siihen. Koska luonnontilassa ei ole tuomaria, kumpakaan kahdesta sotivasta osapuolesta ei voi julistaa syylliseksi sotaan. Oikeuden kautta ei siis voida ratkaista sodan syyllistä tai lopputulosta. Lopputulos ratkaisee, kansat taistelevat, kunnes joku tuhoaa toisen. Ainoa tie pysyvään rauhaan käy sopimuksen kautta. Rauhan tilaan on ponnisteltava, se on *luotava*,¹¹⁸ kuten Kant painottaa.

Republikanismi on usein se asia, joka politiikan tutkimuksessa tästä tekstistä nostetaan esiin, ja se onkin lopullisista rauhanmäärityksistä ensimmäinen. Republikanismi on Kantin mukaan kaikkien valtiomuotojen perustavassa sopimuksessa mukana, koska se pohjautuu "alkuperäisen sopimuksen aatteeseen". Alkuperäinen sopimus, perustava sopimus tai yhteiskuntasopimus, ainakin näillä termeillä Kant luonnehtii ajatuksellista askelta, jolla siirrytään luonnontilasta oikeudelliseen tilaan. Esimerkiksi *Über den Gemeinspruch* -tekstissä Kant määrittelee, että lainsäädännön täytyy olla vapaiden ihmisten puhtaana *a priori*-sesti lakiasäätävän järjen tulosta. *Zum ewigen Frieden* sanoo kauniisti: se on peräisin "oikeuskäsitteen puhtaasta lähteestä". Näillä muotoiluilla Kant kirjoittaa sopimiselle sellaista perustetta, joka on kokemuksesta riippumaton. Miten se toimisi reaalisessa poliittisen diplomatian maailmassa, jää nyt käsittelyn ulkopuolelle.

Huolimatta kokemuksesta vapaan perusteen vaatimuksesta, Kant perustelee republikaanisen valtiojärjestyksen tarpeen vakuuttavasti myös täysin rationaalisiin empiirisiin perustein. Tekstissä edustuksellisuus seuraa johdonmukaisesti ajatuksesta, että kansalaisten on saatava sanoa mielipiteensä sodan ja rauhan kysymyksistä.

¹¹⁸ Alkutekstissä: "Er muss also gestiftet werden..." viittaa myös perustamiseen.

Rauhan tilan voi saavuttaa vain republikanistisella tavalla hallittu valtio, jossa toteutuu edustuksellisuuden periaate. Tämä siksi, että kansalta on kysyttävä, ryhdytäänkö sotaan. Siihen tulisi vaatia "kansalaisten suostumus". Kant uskoo, että jos kansa saisi päättää, sotia ei olisi. Näin hän päättelee sen vuoksi, että kansa kantaa suurimman taakan sodan kustannuksista ja siihen kohdistuvat pahimmat julmuudet. Kansa tekee päätöksensä empiiriseen kokemuspiiriin perustuvien rationaalisten perusteiden. Tässä asiassa Kant on yllättävän luottavainen ihmisten kykyyn tehdä oikeita päätöksiä.

Kuten jo aiemmin on todettu, kansalaiset eivät ole sama asia kuin valtion kaikki äänestysikäiset ihmiset. Naiset ja lapset (*ganze Frauenzimmer*) sekä palkkatyöllä itsensä elättävät miehet eivät ole äänioikeutettuja kansalaisia. Valtion virasta palkkaa nauttivat, siis koko akateeminen väestönosa, kuuluvat kuitenkin kansalaisten joukkoon. Tämän statuksen saavuttamisen perusteena ei ole mikään sivistykseen tai oppineisuuteen kuuluva asia, lukutaito ja tiedollinen oppi, vaan perustelu on pelkästään taloudellinen: kyky elättää itsensä omaisuutensa kautta. Esimerkiksi yksityisopettajina toimivat sivistyneen ja oppineen väen edustajat eivät olisi täyskansalaisia.

Vaikka Kant painottaa kansalaisten roolia päättää sodasta ja arvioi, että taloudellisen ahdingon ja hävityksen pelossa sotaa puoltavaa äänestystulosta ei syntyisi, asiaa ei kuitenkaan edes kysyttäisi kaikkein heikoimmassa taloudellisessa ja sosiaalisessa asemassa olevalta väestönosalta, joka kantaisi sodan pahimmat rasitukset. Tekstissä Kant ei näytä edes sivuavan mahdollisuutta, että kansalaiset saattaisivatkin haluta sotaa. Se ei faktisen historian valossa ole kuitenkaan mitenkään tavatonta.

Rauhantraktaatissa vaatimus äänestämisestä asettuu vain sodasta äänestämiseen. Kant ei sano mitään siitä, voisiko periaatetta soveltaa muihin asiakysymyksiin tai miten äänestys käytännössä tapahtuisi. Sen sijaan "alkuperäinen sopimus" ja siitä äänestäminen ovat keskeinen teema myös hänen muissa historiikirjoituksissaan.

Valtiot kehittyvät tavalla, joka on verrannollinen yksilöiden kehitykselle. Kuten yksilöt villissä vapaudessaan, niin kansatkin keskinäisten sotien kurimuksessa päätyvät sopimukseen. Sen perusteella muodostetaan rauhanliitto. Se eroaa rauhansopimuksesta siinä, että se lopettaa kaikki sodat. Sen sopivat itsenäiset valtiot, joissa on jo toteutettu republikaaninen valtiojärjestys. Vähitellen rauhanliitto laajenee koskemaan kaikkia kansoja.

Historiikirjoituksissa toistuva kehitys on samanlainen niin yksilöiden kuin kansojenkin kohdalla. Ensin on sotaa ja riitaisuuksia, sitten huomataan, että kannattaa liittoutua ja lopettaa vihamielisyydet. Valtio liittoutuu on välttämätön askel pois kurjuudesta. Siihen mukaan tulevien valtiojäsenten on oltava itsenäisiä, koska liiton balanssi perustuu siihen, että jäsenet kehittävät kilvan olosuhteitaan ja siten vievät kokonaisuuden kehitystä eteenpäin.

Kolmas ja "lopullinen" rauhanmääritys koskee maailmankansalaisoikeutta. Kant rajaa sen koskemaan yleistä vierasystävyyttä. Muukalainen voi tulla maahan rajoitetuksi ajaksi, mutta hän ei saa vaatia vierasoikeutta vaan ainoastaan

käymäoikeutta. Vierasoikeus antaa mahdollisuuden kanssakäymiseen. Muokallinen voidaan kuitenkin käskä poistumaan, mutta niin, ettei häntä uhkailla tai vahingoiteta.

Vierasoikeus palvelee tiedonkulun avoimuutta. Kun kanssakäyminen lisääntyy, tieto toisten olosuhteista, myös vääryyksistä, leviää, joten niitä ryhdytään karttamaan. Maailma on yhtenäisempi, tieto kulkee, maailmankansalaisuuden aate saa jalansijaa. Kant uskoo kaupankäynnin voimaan kansojen keskinäisessä kanssakäymisessä. Hän ei kuitenkaan hyväksy alistamista tai "alkuasukkaiden" väkivaltaista kohtelua.

Teoksen perustelut liikkuvat kahdella tasolla. Toinen perustuu järjen vaatimukseen, joko regulatiivisena periaatteena tai rationaalisen perusteluna. Toisaalta Kant marssittaa rauhan takaajaksi luontotoimijan, jonka kautta ihmiskuntaa tarkastellaan luonnon mekanismien alaisena. "Taiteilijatar luontoa" tarvitaan ohjaamaan ihmisen käyttäytymistä niin, että tämän on pakko pyrkiä pienin askelin edistämään rauhantilaa.

Luonto käyttää hyväkseen ihmisen olemuksen kaksijakoisuutta. Se esiintyy myös Kantin historiateksteissä ohjaamassa ihmiskunnan toimintaa. Ihmisellä on halu sekä eristäytyä että olla seurallinen. Luonto saa ihmiset ymmärtämään, että rauhan tila on toivottava ja ainoa mahdollisuus ihmiskunnan edistymiselle. Tämän ymmärryksen luonto saa aikaan kasaamalla monenmoisia hankaluuksia ihmisten elämään heidän sotaisuutensa vuoksi. Näin kierolla tavalla luonto toimii, jotta ihmisten ristiriidat veisivät kulttuuria ja kehitystä eteenpäin. Kun olosuhteet ovat tarpeeksi hankalat, ihmiset ryhtyvät toivomaan ja toimimaan kohti parempaa tilaa. Niin vähitellen edistytään kohti ikuisen rauhan ideaa. Luonnon rooli on vähintään kaksinainen, se ohjaa ulkoista, nykykielellä luonnontieteellistä kausalisuutta, mutta se osallistuu myös ihmisten tunteiden sääntelyyn.

Luonto haluaa eristää myös kansat toisistaan käyttämällä siihen uskontojen ja kielten erilaisuutta. Näin se estää yhden voimakkaan kansan nousun toisia alistavaksi mahdiksi. Myös kauppahenki ja sen tuoma rahan voima ovat luonnon välineitä sen toisaalta eristäessä mutta samalla pakottaessa kansat keskinäiseen kanssakäymiseen.

Tämä luonnon rooli, jota Kant nimittää joissakin paikoin myös kaitselmukseksi, hämmentää lukijaa. Miksi järjestä johdettavat rationaaliset perusteet eivät riitä? Moraalilaki ja järki pakottavat ihmiskunnan pyrkimään rauhaan, mutta lisäksi tarvitaan luontotoimija, joka viisaasti ja päämäärätietoisesti ihmiskuntaa ohjaten saa sen pyrkimään kohti rauhaa.

Mauri Noro muotoilee ongelman näin: "Kant vastustelee ajatuksia, joita ei transsendentaalisesti voida säädellä, mutta joiden motivaatiovoimaa hän ei kuitenkaan voi torjua ja joita hän siksi koettaa ajatuksissaan lisäällä kritisismillä välttämättöminä edellytyksinä." (Noro 1979, 98.) Noro viittaa Kantin erotteluun: luonto meissä ja luonto ulkopuolellamme. Ihminen tuntee siveellisen velvollisuuden pyrkiä rauhaan, mutta silti hän haluaa takuun onnistumisen mahdollisuudesta. Noro nimittää filosofiseksi kiliasmiksi luonnon roolia historian päämäärien toteuttajana. Voidaan myös olla aiheellisesti sitä mieltä, että luonnon taikuusrooli tekee rauhantraktatin perusteluista hyvin hämmäntävän. Noro kysyy,

miksi moraalilain noudattaminen ei nouse ikuisen rauhan periaatteeksi. Toisaalta Arendtin vastaus on myös selvä. Sen mukaan politiikka ei ole moraalilain alueen kysymys.

Noron mukaan Kantille on ongelmallista johtaa ja määritellä rauhan edellytykset ja verifioitavuus siitä itsestään, eikä hän tässä täysin onnistu. Kant eroaa aiemmista rauhan ajatuksia esittäneistä (esim. Abbé de Saint-Pierre), jotka tekivät kylläkin suunnitelmia, mutteivät paneutuneet rauhan toteuttamisen ehtoihin tai määrityksiin. (Noro 1979, 97–102.) Ongelma voidaan tiivistää kysymykseksi: Kuka takaa ikuisen rauhan ja kuka sen panee toimeen?

Hermann Timm kysyy: miksi meidän täytyy luottaa kohtaloon, jonka luonto järjestää? Onko oma toiminta liian vaativaa ihmiskunnalle? Miksi Kant, joka vaati filosofialle "*den sicheren Gang*", näyttää itse irtautuvan vaatimuksesta omissa historiateksteissään? Mikä on se luontokäsitys, johon Kant viittaa? (Timm 1969, 212.)

Luonto on Kantin teksteissä välillä kuin evoluutio, joka on järjestänyt ravintoketjun viisaasti: luonnon antimia, kuten eläimiä, on kaikkialla toisten eläinten ja ihmisten ravinnoksi. Välillä luonto on vaikuttanut meriveteen, joka on raahannut ajopuita karuilla alueilla elävien ihmisten rakennustarpeiksi. Sotaa luonnon ei kuitenkaan tarvitse järjestää, se on valmiina ihmisen olemuksessa. Luonto vain käyttää hyväkseen tätä ihmisen ikävää ominaisuutta ja kääntää sen ihmisen parhaaksi ohjaamalla häntä sen avulla kohti edistystä.

Vaikka luonto kohtelee ihmiskuntaa eläinlajina, se kuitenkin näkee ja olettaa ihmisen pyrkivän toteuttamaan siveellisuuden vaatimuksia, valtio-oikeutta, kansainoikeutta ja maailmankansalaisoikeutta.

6.2 Edustuksellisuus

Kantin muotoilut edustuksellisuudesta eivät ole erityisen konkreettisia, ja ne vaihtelevat. Teksteistä löytyy useita hieman toisistaan poikkeavia muotoiluja. Kant edellyttää, että hallitsijan on annettava sellaisia lakeja, joiden voisi kuvitella nousevan koko kansan yhdistyneestä tahdosta. Tämä periaate koskee tietenkin vain lainantajan käsitystä, se ei voi olla alamaisten arvio. Tällä toiveella voidaan ohittaa vaatimus, että kansalaisten tulisi olla mukana laatimassa lakeja. (Bloch 1975, 82.)

Taylorin taustaolettamus on, että Kantin poliittinen ajattelu muuttui vain hyvin vähän 1780-luvun alusta vuosisadan taitteeseen. Hän osoittaa, että valistuneen itsevaltiuden kannattaminen oli toistuva elementti Kantin poliittisessa ajattelussa. Samaan aikaan Kant kuitenkin ilmaisi teksteissään, että sellainen hallitsemisen muoto on kuitenkin väliaikainen väylä kohti edustuksellisuutta. (Taylor 2006, 557–558.)

Kantin republikanismin edustuksellisuuden vaatimus ja vallan kolmijako eivät välttämättä edellytä toisiaan. Mikä tahansa suvereenisuuden muoto voi periaatteessa sisältää edustuksellisen elementin. Taylor kysyy oikeutetusti, että mi-

käli republikanismi on mahdollinen erilaisissa suvereniteetin oloissa, miten voidaan olettaa, että siihen voisi niissä kaikissa yhdistää edustuksellisuuden. (Taylor 2006, 562.)

Perustuslakiin (*Constitution*) ei voi sisällyttää sellaista kappaletta, jonka mukaan väkivalta olisi valtiossa mahdollista. Se rajoittaisi ylimmän "käskijän" (*der oberste Befehlshaber*) valtaa ja antaisi mahdollisuuden vastustaa tätä. Tällöin vallanjaon periaate vaarantuisi ja suvereenista tulisi ministeriensä kautta despoottinen *Regent*-toimeenpanija.

Oletettavasti seuraava parafrasi osoittaa Englannin parlamenttiin, vaikka Kant ei eksplisiittisesti ilmaise esimerkkinsä kohdetta. Siellä edustamisen mahdollisuutta Kant nimittää silmänlumeeksi (*Blendwerk*). Englannin parlamentissa ei kuitenkaan ollut vallanjakoa, vaan parlamentin ylivalta oli vakiintunut jo 1700-luvulla, kun ministerit valittiin pääsääntöisesti parlamentin jäsenistä.

Der Souverän verfährt alsdann durch seinen Minister zugleich als Regent, mithin despotisch, und das Blendwerk, das Volk durch die Deputirte desselben die einschränkende Gewalt vorstellen zu lassen (da es eigentlich nur die gesetzgebende hat), kann die Despotie nicht so verstecken, daß sie aus den Mitteln, deren sich der Minister bedient, nicht hervorblickte. (Kant 1797, AA VI 319.)¹¹⁹

Die Metaphysik der Sitten -tekstissä Kant erottaa toimeenpanovallan ja parlamentin käsitteet. Edustajat, jotka Kant sijoittaa Englannin esimerkin mukaan parlamenttiin, eivät voi kuitenkaan rajoittaa eivätkä peittää sitä despoottista hallintoa, jota hallitsija ja hänen ministerinsä harjoittavat. Kant, joka muualla teksteissään arvostaa lakia ja lainmukaista toimintaa, ei näe tässä edustajien toimintaa merkitykselliseksi, koska se on "vain" lainsäädännöllistä. Kant ohittaa tässä brittiparlamentin debatoivan elementin olettassaan sen pelkästään lakiasäätäväksi elementiksi.

- Also ist die sogenannte gemäßigte Staatsverfassung, als Constitution des innern Rechts des Staats, ein Unding und, anstatt zum Recht zu gehören, nur ein Klugheitsprincip, um so viel als möglich dem mächtigen Übertreter der Volksrechte seine willkürliche Einflüsse auf die Regierung nicht zu erschweren, sondern unter dem Schein einer dem Volk verstatteten Opposition zu bemänteln. (Kant 1797, AA VI 319–320.)¹²⁰

Representaatio-käsite esiintyy vain muutaman kerran Kantin teksteissä poliittisessa yhteydessä. Se on mahdollisesti tullut hänen sanastoonsa luonnonoikeuden varhaisemman ajattelun kautta. Esimerkiksi kalvinistisen taustan omaavan Johannes Althusiuksen (1563–1638) ajattelussa edustuksella oli näkyvä asema. Althusius järjesti *gemeines Wesen* -tilan kolmen pääpilarin varaan: *Volk* (*populus*), *Ständen* (*ephor*) ja korkeimman hallitusvallan omistaja (*summus magistratus*).

¹¹⁹ [Siten suvereeni toimii ministerinsä kautta hallitsijana, siis despoottina, ja näköharha, jonka mukaan ihmiset voisivat esitellä rajoitettavaa valtaansa edustajiensa kautta (koska sillä on tosiasiallisesti vain lainsäädäntövalta), ei voi piilottaa despotismia, etteikö se viilattaisi ministerin käyttämissä keinoissa.]

¹²⁰ [- Niinpä on ns. maltillinen valtion perustuslaki, valtion sisäisen lain perustuslakina, järjetön, ja sen sijaan, että se kuuluisi lakiin, vain älykkyyden periaatteeseen, jotta voitaisiin estää niin voimakkaasti ihmisoikeuksien loukkaajaa vaikuttamasta mielivaltaisesti hallitukseen, mutta peittää kansan opposition varjolla.]

Kaksi näitä konstituovaa suuretta olivat representaatio ja sopimus. (Podlech 1984, 517.)

Saksassa pidettiin vielä 1700-luvulla kiinni maapäivien edustuksesta, ”*landständischen Repräsentation*”. Yleiseen käyttöön otettiin myös termi *Nationalrepräsentation*, ennen kuin Ranskan vallankumouksen vaikutuksesta tarkasteltiin valtiosäätöä uudelta kannalta. Vielä 1790-luvun loppua kohti maapäiviä koskevia ”*landständige*”-perustuslakeja jopa vahvistettiin. (Podlech 1984, 528–530.)

Kun manner-Euroopassa jatkettiin kuuriahallinnon perinnettä, Englannissa kehitettiin kaksitasoista parlamenttihakemistoa. Britanniassa kansa, tai oikeammin pieni osa siitä, eli aateli, omistavat porvarit ja suurmaanomistajat edustivat vaaligeografisesti. Saksalaisessa ja ranskalaisessa hallintomallissa järjestäytyttiin edustajiksi niin ikään säätyasemien mukaan. (Podlech 1984, 519–520)

Absolutismin ajalla representaatiokäsite näyttäytyy harvoin saksankielisessä kirjallisuudessa. Johann Jacob Moser (1701–1785), joka ei käsitellyt edustuksellisuutta varsinaisissa valtio-oikeutta hahmottavissa teksteissään, käytti sitä kuitenkin vuonna 1769. Hän kirjoittaa: „Wo nun Land-Stände sind, repräsentiren dieselbe das Ganze Land.“ [Siellä missä on maasäädyt, ne edustavat koko maata.] Maasäädyt (*Landstände*) olivat säätyihin kerrostuneen maan tapa järjestää hallinto, jossa maapäivien aluehallinto puolusti oikeuksiaan suvereenia (*Landesherr*) vastaan. (Podlech 1984, 517.)

Kant korostaa *Die Metaphysik der Sitten* -tekstissä tasavallan ja edustuksellisuuden yhteenkuuluvuutta: ”wahre Republik aber ist und kann nichts anders sein, als ein repräsentatives System des Volks”¹²¹, jossa kansalaiset edustavat oikeuksiaan edustajiensa, (*Abgeordneten, deputirten*), välityksellä. (Kant 1797, AA VI, 341.)

Szymkowiak erottaa Kantin tuotannosta useita muotoiluja edustuksellisuudelle. Esimerkiksi yksittäiset ihmiset voivat äänestää tai vaikuttaa edustajiensa välityksellä, perustuslaillisuus voi toteutua vapauden, riippuvaisuuden ja tasa-arvon pohjalle perustuvan sopimuksen mukaan tai voi vallita sellainen malli, joka voi toimia vaikka despotiassa. (Szymkowiak 2009, 595.)

Englanti oli anglofiilistä ajattelua arvostaville Saksan valistuksen kannattajille republikanismin esikuva. Tämä ryhmä painotti sitä, että siellä monarkin valtaa oli rajoitettu ja saatu aikaan *Bill of Rights* (1689). Monet pitivät Englantia tavoiteltavan valtiomuodon esikuvana. Siitä puhuttiin perustuslaillisenä monarkiana tai monarkistisena tasavaltana. (Bödeker 2002, 47.)

Englannin hallitusmuotoon Kant suhtautui ulkoisesti myönteisesti: ”Wir haben nur seit 100 Jahren das System der bürgerlichen Verfassung eines grossen Staates in England.” (siteerattu: Vorländer 2004, 213, AA XV, Nr. 1453.)¹²² Toisaalta hän kuitenkin epäili Englannin parlamentin toimivuutta. Kant ei ollut ainoa parlamentin vieroksuja; epäluulo oli yleinen käsitys saksankielisellä alueella. Yksi syy negatiiviseen suhtautumiseen oli yleisesti tiedossa ollut Britannian vaalijärjestelmän korruptuneisuus.

¹²¹ [...mutta todellinen tasavalta on ja voi olla vain kansan edustuksellinen järjestelmä...]

¹²² [Meillä on ollut vain sadan vuoden ajan isossa Englannin valtiossa kansalaisperustuslaki.]

Kant arvosti Englannin kansaa, sen kulttuuria ja kirjallisuutta, mutta karsti Englannin valtion ulkopoliittikkaa ja kolonialismia. Myös tämä kielteinen suhtautuminen saattoi osaltaan olla sen taustalla, ettei hän paneutunut brittiparlamentin merkitykseen edustuksellisuuden käsittelyssään.

”Die englische Nation (gens), als Volk (populus) betrachtet ist das schätzbarste Ganze von Menschen, im Verhältnis gegeneinander betrachtet. Aber als Staat gegen andere Staaten das verderblichste, Herrschsüchtigste und Kriegserregendste unter allen.” ...”Die Engländer sind in Grunde die depravierteste Nation. Die ganze Welt ist ihnen England, die übrigen Länder und Menschen sind nur rein Anhängsel, ein Zubehör...Dies alles macht die Engländer jetzo anspeigungswürdig (!) Ich hoffe, es wird glücken, dass sie gedemutigt werden.” (siteerattu: Vorländer 2004, 217–218.)¹²³

Lainsäätäjän suhde toimeenpanovaltaan on järjen mukaan *a priorisesti* määritelty. Lainsäätäjä on suvereeni, joka voidaan syrjäyttää ja jonka asema voidaan muotoilla uudelleen, mutta suvereenia ei voi rangaista. Toimeenpanovallan erityispiirre on päättää erityiskysymyksistä. Sen päätöksissä ilmenee valtion ylin pakko (*Zwang*). Valtion pakkoelementit asettuvat kokonaisuudeksi legistatiivin ja eksekutiivin eli lain ja sen käytön kokonaisuudessa. (Psychopedis 1980, 99.)

6.3 Demokratia – huonoin hallitsemisen tapa

Kantin mukaan valtiossa voi olla kolmea ”valtiuden muotoa” *forma imperii* (Kant 1795, AA VIII, 352.) Hän jaottelee ne sen mukaan, kuinka moni osallistuu hallitsemiseen. Autokratiassa yksi hallitsee. Jos vallassa on muutama tai moni, tällöin kysymyksessä on aristokratia. Jos valta on kaikilla, valtaa käytetään demokrationa, jossa kaikki päättävät.

Vaikka Kant kannatti sellaisia periaatteita, jotka myöhemmin on mielletty demokraattiseen ja parlamentariseen ajatteluun kuuluviksi, hän perusteli demokratian käsitteen ehdottoman kielteiseksi. Demokratia ymmärrettynä suorana yksilöiden vaikuttamisena, kuten Kant ajattelee, on hänen mukaansa vahingollista edustuksellisuudelle. Hän pitää yhteistahdon yhdistelmää jotenkin yksituumaisuutena tai yksityisten tahtojen yhdistelmänä. Kuitenkin muistamme, että toisaalla yhteiskuntasopimuksen määritelmässä tarvittiin kaikkien yhdistynyt tahto.

Kant tuomitsee demokratian despotismina. Hän ajattelee niin, ettei yleinen tahto voi samaan aikaan olla jokaisen erityinen tahto. Tämä olisi Kantin mukaan demokraattisen hallintotavan vaatimus. Vaikka kaikki päättävät, Kantin mukaan on mahdollista, että yksi kansalainen ei tyydy päätökseen. Silloin vallankäyttö on häntä kohtaan väärin. Kant edellyttää päätökseltä yksimielisyyttä.

¹²³ [Englantilainen kansakunta (Gens) kansana tarkasteltuna on mitä arvostettavin kokonaisuus ihmisinä tarkasteltuna suhteessa toisiinsa. Mutta valtiona muita valtioita vastaan se on kaikista tuhoisin, hallitsemisen haluisin ja sotaan kiihottavin ...Englantilaiset ovat pohjimmiltaan turmeltunein kansakunta. Koko maailma on heille Englanti, muut maat ja ihmiset ovat vain lisäosia, välineitä ... Kaikki tämä tekee Englannista halveksittavan. Toivon, että heidät onnistutaan nöyryyttämään.]

Kant päättelee demokratian ongelmallisuuden myös filosofisen logiikan kautta. Teoriassa ylempää asiaa, siis lainsäätäjää, ei voi subsumoida alemman toimeenpanijan kanssa samalle tasolle. Tällainen hallintotapa olisi epämuoto (*Unform*). Se, että kaikki toimisivat sekä lainlaatijoina että omien päätöstensä toimeenpanijoina, on yleisen tahdon mukaan ristiriidassa itsensä ja samoin vapauden kanssa.

...- Unter den drei Staatsformen ist die der Demokratie im eigentlichen Verstande des Worts nothwendig ein Despotism, weil sie eine exekutive Gewalt gründet, da alle über und allenfalls auch wider Einen (der also mit einstimmt), mithin Alle, die doch nicht Alle sind, beschließen; (Kant 1795, AA VIII, 352.)¹²⁴

Kuten sitaatista näkyy, Kantin mielestä demokratiasta tekee pahinta despotismia se, että siinä kaikki päättävät yhdessä sekä lainsäädännöstä että toimeenpanosta. Arvostelu kohdistuu ajatukseen, ettei yleinen tahto voi samaan aikaan olla jokaisen erityinen tahto. Sopimuksen tekohetkellä erityistahdoista on luovuttu ja siirrytty yhteisen tahdon mukaiseen yhteiskuntatilaan. Kant ymmärtää demokratian suorana yksilöiden vaikuttamisena, joka hävittää vallanjaon periaatteen.

Demokratia-muotoa pidettiin 1700-luvun lopulla yleisesti pelottavana ja pejoratiivisena käsitteenä. (Maliks 2014, 102–104.) Se käsitettiin myös jakobinisin synonyyminä ja siksi poliittisesti epäilyttävän vallankumouksellisena. Vaikka Kant edellyttää edustuksellisuutta, hän ei kuitenkaan halua tai pysty ajattelemaan, että sen voisi yhdistää demokratian määrittelyyn. Kantille on ilmeisen vaikeaa ajatella enemmistön ääniin perustuvia päätöksiä. Hän edellyttää, että jokainen päättävässä asemassa oleva on toisten kanssa yhtä mieltä käsiteltävästä asiasta.

Myös autokratia ja aristokratia ovat Kantin mukaan epätäydellisiä, nekin saattavat johtaa despotiaan. Kuitenkin niiden vallitessa on demokratiaa paremmat mahdollisuudet järjestää edustuksellinen hallintojärjestelmä, jossa valta on jaettu. Yhden ainoan hallitsijan monarkiassa eli autokratiassa, edustuksellisuuden järjestäminen helppoa. Mahdolliset tavat muotoilla silloin hallitsemisen tapa (*forma regiminis*) ovat vain republikaaninen tai despoottinen. Yhden hallitsijan monarkiasta voi muokata edustuksellisen, jossa monarkki toteuttaisi eduskuntaisen elimen päätökset. Edustuksellisuus voidaan toteuttaa vain republikaanisessa hallitsemisen muodossa, despotia on epämuodostuma (*Unform*).

Kant viittaa Fredrik Suuren kirjoittamaan poliittiseen testamenttiin vuodelta 1752, jossa tämä vakuuttaa olevansa ”vain valtion korkein palvelija” eli ikään kuin alamainen. Kant tarttuu kuninkaan itsensä lausumaan asiaan perustellakseen rohkeaa vaatimustaan, että monarkiassa voisi toteutua republikaaninen hallitsemisen tapa. Kuitenkin Kant lisää: „Friedrich II wenigstens sagte: er

¹²⁴ Kolmesta valtiomuodosta on *demokraattinen* sanan varsinaisessa mielessä *despotismia*, koska se perustaa toimeenpanovallan, jossa kaikki päättävät yhdestä ja tarvittaessa myöskin yhtä vastaan (joka ei siis yhdy päätökseen) ts. jossa päättävät kaikki, jotka eivät kuitenkaan ole kaikki, mikä merkitsee yleisen tahdon ristiriitaa itsensä kanssa ja vapauden kanssa. (Kant 1989, 24, suomennos Jaakko Tuomikoski.)

sei bloß der oberste Diener des Staats.“ (Kant 1795, AA VIII, 352.)¹²⁵ Kantin huomauksen voi tulkita myös hiljaisena ironiana, jolla hän osoittaa, ettei täysin usko edesmenneen kuninkaan olleen vilpittömän testamenttiaan kirjoittaessaan.¹²⁶

Kantin ajatuksen voi muotoilla niin, että edustuksellinen valta varioi käänteisesti hallitsevien määrän mukaan. (Szymkowiak 2009, 597.) Mitä pienempi on hallitsevien lukumäärä, sitä suurempi edustuslaitos on. Ja kun edustuslaitos on suuri, silloin voidaan toivoa edistystä, tosin pienin uudistusaskelin kohti täydellistä valtiojärjestystä. (Kant 1795, AA VIII, 352–352.) Kant ei kuitenkaan selitä tarkemmin, miksi juuri edustuslaitoksen koko on käänteisessä suhteessa hallitsevien lukumäärään. Kant ehkä näkee, että suurempi edustajien määrä tasoittaa tietä republikanismiin. Voidaan pohtia, onko edustuslaitos tällöin neuvoa-antava, eikä päättävä toimielin – vai sittenkin päättävä mutta vain rajallisesta asialistasta.

Republikaanisen lainsäädännön idea *Zum ewigen Frieden* -tekstin mukaan nousee välttämättä alkuperäisen sopimuksen ideasta:

... - die einzige, welche aus der Idee des ursprünglichen Vertrags hervorgeht, auf der alle rechtliche Gesetzgebung eines Volks gegründet sein muß - ist die republikanische. (Kant 1795. AA VIII, 350.)¹²⁷

Kuitenkaan Kant ei tarkastele, miten republikanismi on juuri siitä lähtöisin. Voi tietenkin ajatella, että Kantille erittäin olennainen periaate, pyrkimys rauhan tilaan, selittää sekä yhteiskuntasopimuksen solmimisen että republikaanisen valtion muodon.

Simone Zurbuchen osoittaa, että sveitsiläisten valistajien republikanismia ja monarkiaa käsitteleviä ajatuksia kommentoitiin ja käytettiin Preussin 1700-luvun lopun keskustelussa, mutta niiden merkitys on jäänyt vähälle huomiolle esimerkiksi *Berlinische Monatschriftin* piirissä toimineiden oppineiden ajatusten taustavaikutteita tutkittaessa. Zurbuchen näkee lähtökohtana sekä Preussin että Sveitsin debatille Montesquieun ajattelua. Kant ei mainitse häntä poliittisissa teksteissään, mutta suositteli jo ensimmäisillä luennoillaan Montesquieuta kuulijoilleen. (Schubert 1838, 582 ff.)

Montesquieuta seuraten Sveitsin monarkistit esittivät, että vapaus ja patriotismi, jotka yleensä yhdistetään tasavaltoihin, voidaan liittää myös monarkkisen järjestelmän ominaisuuksiksi. Preussin monarkiaa pidettiin parhaana hallinnon muotona vahvassa monarkian tyyssijassa Sveitsissä.

Zurbuchenin mukaan Ernst Ferdinand Klein (1744–1810) ja Kant lähtivät ajatuksesta, että Fredrik Suuri varmisti alamaisilleen ajattelun ja julkaisemisen vapauden. Molemmat, Klein ja Kant painottavat julkaisemisen vapautta, ja vakuuttivat, että se ei suinkaan ole ristiriidassa monarkin hallinnon kanssa, päin-

¹²⁵ Fredrik II ainakin *sanoi* olevansa vain valtion korkein palvelija. (Kant 1989, 24, suomennos Jaakko Tuomikoski.)

¹²⁶ Dreizel avaa kiinnostavasti Fredrik Suuren vuonna 1740 kirjoittaman lauseen tulkintoja ja mahdollisia esikuvia. (Dreizel 1991, 779–785.)

¹²⁷ - ainoa siitä alkuperäisen sopimuksen aatteesta juontuva valtiojärjestys, johon jokaisen kansan oikeudenmukaisen valtiosäännön pitää perustua, on tasavaltainen valtiosääntö. (Kant 1989, 22, suomennos Jaakko Tuomikoski.)

vastoin, auttaa kehittämään sitä. Vapaus-käsite siirtyy Montesquieun alueellisesti pientä tasavaltaa luonnehtivasta ominaisuudesta koskemaan laajaa monarkiaa. (Zurbuchen 2007, 242 ja 254.)

Rauhanesessä Kant määrittää despotiaksi sellaisen hallinnon, jossa lainsäädäntö- ja toimeenpanovaltaa ei ole erotettu toisistaan. Kant kutsuu despotiaksi myös sellaista hallitsemisen tapaa, jossa hallitsija haluaa määrätä liian yksityiskohtaisesti kansalaisten elämästä. Erityisesti kansalaisten tapaan järjestää oma onnenautuutensa kuningas tai hallitsija ei saa puuttua. Kant on despotian määrittelyssään niputtanut saman käsitteen alle kaksi erilaista tulkintaa. Toinen viittaa vallanjaon periaatteen toimivuuteen, ja toinen siihen, että hallitsija puuttuu väärällä tavalla ihmisten elämään.

Despotiassa voi kuitenkin Kantin mukaan olla rauhantilaan johtavaa moraalisen poliitikon toimintaa vastakohtana poliittisen moralistin menettelylle. Moraalisen toiminnan Kant asettaa valtionpäämiesten tehtäväksi. Heillä on velvollisuus korjata havaitsemiaan vikoja. Vallitseva tila on saatettava luonnonoikeuden periaatteiden mukaiseksi. Luonnonoikeus on tässä sitä, minkä järki näyttää mallina silmiemme eteen. „...dem Naturrecht, so wie es in der Idee der Vernunft uns zum Muster vor Augen steht...“ (Kant 1795, AA VIII, 372.)

Sopimisen kautta syntyvä valtiomuoto voi olla joko republikaaninen tai despoottinen „...und ist in dieser Beziehung entweder republikanisch oder despotisch“. (Kant 1795, AA VIII, 352.) *Zum ewigen Frieden* -teksti jatkuu maininnalla, että republikanismissa toimeenpanovalta on erotettu lakiasäättävästä. Despotiassa toimeenpanija ja hallitsija ovat yksi ja sama henkilö. Hallitsija käyttää julkista tahtoa yksityistahtonaan.

6.4 Hallitsijan määrittely

Kant käyttää monia nimikkeitä kuvaamaan hallitsijaa: ylin komentaja (*oberster Befehlshaber*), valtionylin (*Oberhaupt*), hallitsija (*Staatsherrscher*), jopa hallitus, mutta hän ei tarkasti määrittele, missä tilanteissa nämä toimivat tai missä asemassa he ovat. Niin konkreettisia esimerkkejä kuin Kant muutoin käyttääkin poliittista tilaa kuvaavissa teksteissään, hän ei esitä mitään selkeää mallia sille, miten ”valtionylin” valikoituu tehtävänsä. Voi ajatella, että kuninkaan asema oli niin itsestään selvä 1773, ettei ollut mahdollista spekuloida sen määräytymisellä tai sitä ei rohjettu edes kyseenalaistaa.

Suvereenin määrittelylle löytyy *Die Metaphysik der Sitten* -tekstistä hämmäntävän erilaisia muotoiluja. Se, tai hän, voi olla konkreettisen alueen hallitsija, lääninherra, ylin omistaja: „... dem Souverän, als Landesherren, besser als Obereigentümer (*dominus territorii*)...“ (Kant 1797, AA VI, 323.) Suvereeni voi olla myös abstrakti vallan kokonaisuus, jonka osat yhdessä muodostavat valtiollisen vallankäytön alueen.

Valtio on kansa, joka hallitsee itseään. Sen ydin muodostuu yhdistyneestä kansan tahdosta, joka siirtyy yhdelle persoonalle, mutta toisaalta se säilyy kui-

tenkin kokonaisuudessaan kansana. Jokaisessa valtiossa on erilaista vallan muotoa: lainlaatijan hallitsijavalta (*Souveränität*), hallitsijan (*Regierer*) toimeenpaneva valta, joka koskee lakien toimeenpanoa, ja tuomarin lakiikäyttävä valta, joka on myönnetty hänelle lain mukaan. Kant ei kiinnitä huomiota siihen, millä tavalla kansa käytännössä muodostaa vallan yhteiskuntasopimuksesta päätettäessä, eikä siihen, mikä on se prosessi, jolla valta luovutetaan suvereenille.

Valta yhdistyneenä tahtona sisältää kolme elementtiä yhdessä persoonassa. Kant on tässä selkeästi Montesquieun (esim. Lahtinen 2012, 280–281.) esittämän vallan kolmijaon kannalla.

Ein jeder Staat enthält drei Gewalten in sich, d. i. den allgemein vereinigten Willen in dreifacher Person (*trias politica*): die Herrschergewalt (*Souveränität*) in der des Gesetzgebers, die vollziehende Gewalt in der des Regierers (zu Folge dem Gesetz) und die rechtsprechende Gewalt (als Zuerkennung des Seinen eines jeden nach dem Gesetz) in der Person des Richters (Kant 1797, A VI, 313.)¹²⁸

Kaikki kolme valtaa ovat peruslain säätämistä edeltäviä ja sille välttämättömiä valtioarvoja. Ne ovat yhteydessä, tai säilyttävät yhteyden valtionjohtajaan *Oberhaupt*, joka on toisaalta sama asia kuin yhdistynyt kansa. Tämän parafraasin tulkinnassa täytyy ajatella sitaatin sisältävän kahdelle tasolle asettuvan määritelmän. Toisaalla on teoreettinen kansa, joka on ylimmän vallan lähtökohta. Mutta toisaalla ovat yksittäiset ihmiset, konkreettiset kansalaiset, jotka ovat hallitsemaan asettuneelle tai asetetulle vallanpitäjälle alamaisia. (Kant 1797, AA VI, 315.)

Valtionjohtaja (*Oberhaupt*) on toisissa sitaateissa lainsäätäjä (esim. *Rechtslehressä*: Kant 1797, AA VI, 372) ja *Streit der Fakultäten* -teoksessa *Oberhaupt*-hallitsijan on suluissa selvennetty tarkoittavan monarkkia. *Oberhaupt*-sana esiintyy usein Kantin teksteissä, ja on luontevaa tulkita sen tarkoittavan pääasiassa monarkkia. Ehkä sensuurin pelossa kirjoittajan oli turvallisempaa käyttää jotain muuta ilmaisua kuin esimerkiksi kuninkaan nimeä.

Der Regent des Staats (*rex, princeps*) ist diejenige (*moralische oder physische*) Person, welcher die ausübende Gewalt (*potestas executoria*) zukommt: der Agent des Staats, der die Magisträte einsetzt, dem Volk die Regeln vorschreibt, nach denen ein jeder in demselben dem Gesetze gemäß (*durch Subsumtion eines Falles unter demselben*) etwas erwerben, oder das Seine erhalten kann. (Kant 1797, AA VI, 316.)¹²⁹

Kant erottaa lakiasäätävän hallitsijan *Regent*-hallitsijasta. *Regentin* tehtävien määrittely viittaa siihen, että hän on toimeenpanija, joka antaa määräyksiä myös maistraateille. *Regent*-hallitsija on moraalinen tai fyysinen persoona, joka hoitaa toimeenpanovaltaa. Hän on valtion käytännön toimija, joka asettaa suorittavat instituutiot. Tässä Kant mainitsee viranomaiset (*Magisträte*). *Regent*- tai *Regierer*-

¹²⁸ [Jokaisessa valtiossa on kolme valtaa: lainlaatijan hallitsijavalta (*Souveränität*), hallitsijan (*Regierer*) toimeenpaneva valta (lakien johdosta tuleva) ja tuomarin lakiikäyttävä valta, joka on myönnetty hänelle lain mukaan.]

¹²⁹ Valtion hallitsija (*rex, princeps*) on persoona (moraalinen tai fyysinen), joka käyttää toimeenpanovaltaa (*potestas executoria*): valtion toimija, joka asettaa tuomarit ja maistraatit, kirjoittaa kansalle säännöt, joiden mukaan kukin (alustamalla asiansa sen alaisuuteen) kyseisen lain mukaan voi periä tai omistaa.

hallitsijan tulkitseen Kantin käsitteistössä toimeenpanovallan käyttäjäksi. Grimmin sanakirjan mukaan *Regent* tarkoittaa yleensä hallitsijaa tai sijaishallitsijaa. Petrin sanakirjan mukaan käsite voi tarkoittaa myös näitä: *ein Landsherr, Herrscher, Reichsverweser*.¹³⁰

Der Beherrscher des Volks (der Gesetzgeber) kann also nicht zugleich der Regent sein, denn dieser steht unter dem Gesetz und wird durch dasselbe folglich von einem Anderen, dem Souverän, verpflichtet. Jener kann diesem auch seine Gewalt nehmen, ihn absetzen, oder seine Verwaltung reformiren, aber ihn nicht strafen (und das bedeutet allein der in England gebräuchliche Ausdruck: der König, d. i. die oberste ausübende Gewalt, kann nicht unrecht thun); denn das wäre wiederum ein Act der ausübenden Gewalt, der zu oberst das Vermögen dem Gesetze gemäß zu zwingen zusteht, die aber doch selbst einem Zwange unterworfen wäre; welches sich widerspricht. (Kant 1797, AA VI, 317.)¹³¹

Kant määrittelee Englannin kuninkaan tarkoittavan englantilaisten ilmaisun mukaan toimeenpanovallan käyttäjää, joka ei voi tehdä vääryyttä. Lainsäädäntövalta ja toimeenpanovalta on erotettava. *Regent*-hallitsija on alisteinen laille ja lainsäätäjälle. Hänellä on käytössään tai alaisuudessaan hallintoa (*Verwaltung*), mutta se voidaan ottaa häneltä tai sitä voidaan uudistaa. *Regent*-hallitsijaa ei voida kuitenkaan rangaista. Sen perustelussa Kant kiepauttaa esiin Englannin, jossa ajatellaan niin, ettei kuningas voi tehdä mitään väärää. Tämän mukaan kuningasta, joka on ylin toimeenpanevan vallan käyttäjä, ei voida rangaista. *Regent*-hallitsija vertautuu tässä kuninkaaseen. Kant ei puutu siihen, kuka voisi syrjäyttää hallinnosta vastaavan hallitsijan.

Tasa-arvo alamaisina (*Untertanen*) alistaa kaikki ylintä (*Oberhaupt*) lukuun ottamatta samojen pakkolakien alaisuuteen. Tämä ylin ei itse voi kuulua niiden piiriin, koska hän on lakien laatija ja ylläpitäjä (*Schöpfer und Erhalter*). Tässä "ylin" on rinnasteinen suvereeniin ja hänellä on myös valtuutus pakottamiseen ilman, että hänen itsensä tarvitsee alistua näiden samojen lakien alaisuuteen. Mutta vain yksi ainoa voi olla lakien yläpuolella. Jos kaksi ihmistä tai persoonaa on niiden yläpuolella, Kantin logiikan mukaan asetelma hajoaa.

Kant käyttää *Zum ewigen Frieden* -tekstissä suvereenista useita nimityksiä, "*oberste Gewalt*" [ylin valta], "*Beherrschung*" [suvereeni tai hallitsija], "*Herrschergewalt*" [suvereeni valta]. Mistään näistä ei suoraan selviä, milloin Kant tarkoittaa tietyllä käsitteellä toimeenpanovaltaa ja milloin lainsäädäntövaltaa. Taylor esittää, että tästä voidaan päätellä suvereenin muodon ja hallitusmuodon erottelevan sen, kuka kontrolloi toimeenpanovaltaa ja kuinka toimeenpanovalta harjoittaa auktoriteettiaan. (Taylor 2006, 562.)

Taylor perustaa päättelynsä siihen *Ikuisen rauhan* vaatimukseen, että kansalaisten mielipidettä on kysyttävä suunnitellusta sodan aloittamisesta. Hallitsijan on myös noudatettava kansan tahtoa. *Rechtslehressä* Kant on jo aiemmin todennut

¹³⁰ [lääninherra, hallitsija, valtakunnan hallintoviranomainen]

¹³¹ [Kansan hallitsija (lainsäätäjä) ei voi olla samanaikaisesti vallanpitäjä, koska hän on lainalainen, ja siksi häntä sitoo suvereeni. Tämä voi ottaa myös hänen valtansa, syrjäyttää hänet, tai uudistaa hänen hallintonsa, mutta häntä ei voi rangaista (ja tämä tarkoittaa yksin Englannissa käytettävää ilmaisua: kuningas, siis korkein toimeenpaneva valta, ei voi tehdä väärää); sillä se olisi jälleen toimeenpanevan vallan akti, joka on lakien mukaan pakottava kyky, ja olisi pakon alainen, mikä on ristiriidassa itsensä kanssa.]

myös vaatimuksen kansan mielipiteen huomioon ottamisesta. (Kant 1793, AA VII 345.)

Taylor päätelee, että suvereenin luonnehdinnan vaihtelevuus osoittaa, että Kantin valtiollisessa ajattelussa toimeenpanovalta on lainsäädäntövaltaa merkittävämpää. Kant ei mainitse missään *Zum ewigen Frieden* -tekstikohdassa saksan sanaa "Souverän". Sitä hän käyttää kaksi vuotta myöhemmin *Rechtslehressä*. Siinä Kant sanoo, että hallitus, joka on legistatiivinen, on samalla myös despoottinen. Taylor päätelee, että Kantin ajattelussa despotismi ja republikanismi ovat toimeenpanovallan attribuutteja. (Taylor 2006, 562.)

6.5 Vallanjaon mahdollisuudet

Merkittävimmät Kantin valtion muotoa käsittelevät kirjoitukset osuvat vuosiin 1793–1798. Näistä ensimmäinen on *Berlinische Monatsschriftiin* tehty *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis*. (gegen Hobbes). Tässä vuonna 1793 kirjoitetussa tekstissä Kant ei mainitse *Republik*-käsitettä missään muodossa. Sen sijaan hän käyttää sanaparia "gemeines Wesen". Kant määrittelee sen yhteiskunnaksi, sikäli kuin se sisältyy kansalaistilaan. "...gemeines Wesen" als eine Gesellschaft, sofern sie sich im bürgerlichen Zustande befindet." (Kant 1793, AA VIII, 289.) Wolfgang Mager tulkitsee sen järjenmukaiseksi poliittis-sosiaaliseksi konseptiksi. (Mager 1984, 609.)

Otto Dann osoittaa Kantin selvän yhtymäkohdan Emanuel Joseph Sieyèsin (1748–1836) artikkeliin *Über den wahren Begriff der Monarchie 1792*, missä tämä yhdistää monarkian ja republikanismin. (Dann, 2002, 61.) Magerin mukaan Kantin vaikutteet valtiosäätöä koskevissa kysymyksissä ovat jäljitettävissä Sieyèsin teksteistä.

Politische Repräsentation betreffend, gehe ich noch viel weiter als Payne. Meiner Meinung nach ist jede gesellschaftliche Verfassung, bey der nicht die Representation recht das wesentliche ausmacht, eine falsche Constitution; sie heisse Monarchie aber nicht Jeder Menschen-Haufen, der sich zu einem Staat organisiren will, und wo doch einmal nicht alle zu gleich des gemeinen Wesens warten können, hat keine andere Wahl als zwischen - Repräsentanten und Gebietern, zwischen einer geseßunträffigen Regierung und dem Despotismus. In dem Repräsentations-Systeme selbst aber lassen sich hundertfache Verschiedenheiten denken, nur keine von allen den verschiedenen Formen, die hier gedenkbar sind, kann einen Anspruch darauf machen, allein nur als wahrer und wesentlicher Unterscheidungs-Charakter einer jeden guten Regierung angesehen zu werden. (Sieyès 1792, 343–344.)¹³²

¹³² [Poliittista edustuksellisuutta koskien menen Paynea pidemmälle. Mielestäni jokainen sellainen yhteiskunnan perustuslaki, jossa edustuksellisuus ei ole olennainen, on väärä konstituutio; olkoon se nimeltään monarkia, muttei mikään ihmisjoukko, joka organisoi-
tuu valtioksi, mutta jossa kaikki eivät voi odottaa heti muodostuvan *das gemeine Wesen* -
olemusta, ei näe edessään muita vaihtoehtoja kuin edustajat ja käskijät, laista piittamat-
toman hallituksen ja despotismin välillä. Edustuksellisessa järjestelmässä voi olla satoja
erilaisuuksia. Kenelläkään, joka haluaa organisoi-
tua osaksi valtiota, jossa kaikki eivät voi
odottaa samaa olemusta, ei ole muuta mahdollisuutta kuin valita edustajien ja alueiden
välillä, tai lakiin sopeutumattoman hallituksen ja despotismin välillä. Itse esitysjärjestel-

Kuten sitaatista huomataan, Sieyèsin mukaan ei ole merkittävää se, onko toimeenpanovalta republikaaninen vai monarkistinen, kunhan edustuksellisuus on hallinnossa toteutettu jollakin tavalla. Sieyès esittää, että sellainen valtiosääntö, jossa ei ole huomioitu edustuksellisuutta, on väärä konstituutio, olkoon sen nimi monarkia tai ei. *Gemeines Wesen* -yhteisöön kuuluvien on tehtävä valinta edustajien ja valtioiden, lainmukaisen hallituksen ja despotismin välillä. Lainmukaisuus on kiinni siitä, toteutuuko edustuksellisuus, ei siitä, onko hallitusmuoto monarkia vai joku muu.

Edustuksellinen järjestelmä on mahdollista perustaa monien muuntuvien variaatioiden mukaan. Vain erottelulla kaikista olennaisista muodoista voi seuloutua oikeudenmukainen hallitusmuoto.

Sieyès määrittelee tasavallan niin, että sillä ymmärretään edustuksellista hallintoa. Republikaanit omaksuvat hänen mukaansa näin ollen väärin perustein tämän nimityksen. Monarkian vastustajat todellisuudessa kannattavat polyarkiaa, jossa valtiollinen valta jakautuu monille ihmisille. Sieyèsin mukaan vastakohta-asettelu kuuluisikin olla niin, että kysytään, onko hyvässä tasavallassa monarkistinen hallinto parempi kuin polyarkkinen malli.

Kantin *Republik*-tasavalta on regulatiivinen idea. Se on päämäärä, johon päästään laittomasta tilasta ilman vallankumousta. Suurimmat onnistumisen mahdollisuudet päästä tuohon tilaan ovat monarkialla, pienimmät demokratialla. Parhaiten asia toteutuu niin, että monarkki itse toimii lakien mukaisesti ja harjoittaa hallintoa siten, kuin vallanjako olisi tosiasia. Republikanismi on hallitusmuoto, ei valtiomuoto.

Mager pitää hyvin harvinaisena ajatusta tasavallasta 1760-luvun saksankielisellä alueella. Hänen mukaansa vain hyvin harvat ryhmät, pääasiassa Ranskan alueella agitoineet kirjoitusten julkaisijat, halusivat edistää tasavallasta järjestelmää ainoana legitimiinä mallina 1790-luvulla. (Mager 1984, 612.)

Todennäköisesti *Streit der Fakultäten* on ensimmäinen saksankielinen kirjoitus, jossa esitellään republikaaninen oppositiomalli. Puolueista Kantilla ei ollut kuitenkaan mitään mainintaa. (Brandt 2003, 42.) Oikea siipi haluaa säilyttää status quon, oppositio on kiinnostunut edistyksestä. Vasen, jolle järki on välttämätön, on progressiivinen, oikea konservatiivinen. (Brandt 2003, 40.) Todennäköisesti mallina oli Ranskan vallankumouksen jälkeisten kansalliskokousten istumajärjestys.

Kant palaa kirjoituksissaan useaan otteeseen republikaaniseen valtiojärjestykseen. Hänen mukaansa aikalaisilla on tapana todeta, että sellainen hallitsemisen tapa on niin vaikea perustaa, että se onnistuu vain enkeleiden kaltaisilta täydellisiltä olennoilta. Kant on kuitenkin toista mieltä. Päinvastoin, tasavallan perustaminen on erittäin yksinkertainen asia. Jopa paholaisten muodostama kansa "ein Volk von Teufeln" (Kant 1795, AA VIII, 366.) voi ratkaista, kuinka

mässä voidaan kuitenkin ajatella satakertaisia eroja, vain mikään tässä ajateltavissa olevista muodoista ei voi vedota siihen, sillä sitä pidetään vain hyvän hallituksen todellisena ja välttämättömänä erottavana luonteena.]

sellainen hallitustapa perustetaan. He tarvitsevat vain järkeä, ja sen antamaa kykyä noudattaa lakia. Kansalainen saa olla paha, mutta se ei haittaa, jos hän johdonmukaisesti noudattaa lakia.

Kantin ajatus ihmisten luonteesta ei kaiken kaikkiaan ole mitenkään imarteleva. Yleensä ajatellaan, että lain noudattaminen on vaikeaa juuri pahoille ihmisille. Arendt tulkitsee tämän vaatimuksen niin, että republikanismi ei liity Kantin ajattelussa moraalilain alueeseen.

Kant korostaa, että kansalle on tärkeämpi hallitustapa kuin hallitusmuoto. Olkoonpa hallitusmuoto mikä hyvänsä, oikeusaatteen mukaiseen hallitustapaan kuuluu edustuksellinen järjestelmä. Edustuksellisuus tarkoittaa Kantilla lainsäädäntövallan ja toimeenpanovallan erottamista. Siinä mielessä demokratia on hänelle mahdottomin valtiomuoto. Kantin tulkinnan mukaan demokratia on despotismia, jossa kaikki haluavat olla sekä lainsäätäjiä että toimeenpanijoita. Aristokratia on hiukan parempi, ja helpoin tie rauhaan johtaa monarkian kautta. Kun hallitsijoiden lukumäärä on mahdollisimman pieni, on mahdollista, että reformin voidaan edetä kohti republikanismia. Despotismi on siedettävintä silloin, kun yksi ainoa käyttää ylivaltaa.

Tästä päättelystä puuttuu palanen, joka yhdistäisi edustuksellisuuden lainsäädäntöön ja toimeenpanoon. Kantin tekstin ja sen esimerkkien valossa äänestämisen on kansalaisten mielipiteen kysymistä ainoastaan sellaisiin asiakysymyksiin, jotka koskevat sodasta ja rauhasta päättämistä. Hänen ajattelustaan ja esimerkeistään jää kaipaamaan esityksiä, joilla toteutettaisiin kansalaisten toiminnan jatkuvuus niin, että se ulotettaisiin muihinkin asiakysymyksiin.

Demokratiassa vallan kolmijako ei Kantin mukaan toimi. Aristokratia ja autokratiakin ovat huonoja, mutta niiden vallitessa on mahdollista, että omaksutaan edustuksellisen järjestelmän ”henkeä” vastaava hallitustapa. Gulyga huomauttaa, että republikanismi on Kantille monarkiaan verrattava hallitsemistapa. Tämän tulkinnan päättelyketjua voi jatkaa niin, että Fredrik Suuri olisi hallinnut Preussia republikaanisesti. (Gulyga 2004, 277.)

Näin ei tietenkään todellisuudessa ollut. Ehkä oikeus ja oikeusjärjestys toimivat jollakin tasolla kohtalaisesti, mutta ainakaan muista vallan kolmijaon peeraatteista, kuten lainsäädännön ja toimeenpanon erottamisesta ei voinut puhua. Fredrik Suuren toiminnan korottamista myönteiseksi esimerkiksi vielä tämän kuoleman jälkeen on vaikea ymmärtää muuten kuin halulla osoittaa edesmenneen kuninkaan ihailulla rivien väliin kirjoitettu piilotettu toive häntä valtaisuihmelle seuranneelle hallitsijalle.

Kant ei kirjoittanut yhtään teosta tai lehtiartikkelia, jonka otsikossa olisi sana valtio (*Staat*). Valtiokäsitetä hän ei kuitenkaan ohittanut. Valtion määritteet liikkuvat kehikossa, jota rajaavat yksilön vapaus, tasavaltainen edustusjärjestelmä ja oikeus. Dietmar von der Pfordtenin mukaan Kantin poliittisen filosofian pääteoksen otsikko *Die Metaphysik der Sitten* ja sen alaotsikko *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre* kertovat hänen mukaansa, mitkä ovat Kantin poliittisen ajattelun perusteet: poliittinen hallitseminen rajoittuu etiikan ja oikeuden pohjalle. (von der Pfordten 2009, 44–49.)

Kantilla on tiettyä skeptisyyttä valtion käsitettä kohtaan. Esimerkiksi *Über den Gemeinspruch* -tekstissä vuodelta 1793 hän käyttää valtion sijasta pääasiassa termiä "gemeines Wesen" kun käsitellään kansalaisia ja heidän oikeuksiaan. *Staat*-käsite sukeltaa esiin silloin, kun tullaan voimakkaammin hallintoon tai oikeuteen viittaaviin aspekteihin (esim. von der Pfordten 2009, 44–49) tai siirrytään käsittelemään kansaa (*Volk*) kokonaisuutena.

Das gemeine Wesen -käsite edellyttää Kosmas Psychopedisin mukaan sitä, että kansalaiset eivät ole vain liitettyjä tiettyyn organismiin vaan kuuluvat siihen myös toimintansa kautta. Kansalaisuuteen kuuluu silloin aktiivisen toiminnan elementti. Valtion yhteisöllisyys perustuu järjelliseen kansantahtoon. (Psychopedis 1980, 96–97.) Yksi mahdollisuus avata *das gemeine Wesen*- ja *Staat*-käsitteiden eroja on tähän tulkintaan perustuen ajatella, että edellinen edellyttää kansalaisten aktiivisuutta ja jälkimmäinen kuvaa kansalaisten osalta pikemmin hallinnon almaisena asemaa.

Kun Saksan valistuspiirien keskustelu poliittisesta vapaudesta vahvistui, alkoi myös valtiokäsite kiinnostaa politisoituvaa julkista piiriä. Preussin absolutismia alettiin vertailla muiden maiden hallintojärjestelmiin tai antiikin vastaviin. Vapaus vertautui myös ajan kaupunkivaltioihin, joista käytettiin nimitystä *FreiStaat*. Bödeker viittaa Zedlerin sanakirjaan, joka yhdistää *Republik*-termin vapautteen, joka koskee kansaa, valtiota tai kaupunkia. Esimerkkeinä on Italian kaupunkivaltioita, Venetsia, Lucca ja Genova. Zedler määrittelee tasavallan *Republik* seuraavasti:

Republik, in besonderem Verstande, heisset ein freies Volk, Land, Stadt und Gemeinde, so kein Oberhaupt, oder doch auf gewisse und limitirte Art erkannt. Und deren sind wiederum zwenerlen Gattungen: die erste, so ein Oberhaupt, Herzogen, oder anders titulirten Regenten auf Lebens- oder determinirte kurze Zeit erwählet, als Venedig, Lucca, Genua ec. (Zedlers Lexicon 1750–51, 665.)¹³³

Uuden ajattelun trendin vaikutuspiirissä olevat kirjoittajat alkoivat käyttää sanaa *Republik* ja antoivat sille attribuutin vapaus. Syntyi yhdistelmä vapaavaltio *FreiStaat*. (Bödeker 2002, 35.) Tällä tavalla ajateltuna mikä tahansa valtio saattoi olla vapaa, oli se sitten monarkia tai tasavalta, "niin kauan, kuin sen jäseniä kohdellaan vapaina ihmisinä – kansalaisina – eikä orjina". (Bödeker 2002, 45.) Tämä siitä huolimatta, että tasavalloilla oli laajalti huono maine 1700-luvun Euroopassa. Niistä puhuttaessa tarkoitettiin yleensä kaupunkivaltioita.

Esimerkiksi Klein kirjoitti, että poliittisella vapaudella on arvoa vain, kun se tukee siviilivapautta. Johann August Eberhardin (1739–1809) mukaan poliittinen vapaus koostuu osallistumisesta suvereniteettiin. Vähitellen valistukseen aktiivisesti osallistuvat kirjoittajat, kuten Schlözer, siirtyivät kannattamaan ajatusta, että kansalaisten tulee osallistua hallitsemiseen. (Bödeker 2002, 37.)

¹³³ [Tasavaltaa (*Republik*), voi erityisessä mielessä kutsua vapaaksi kansaksi, maaksi, kaupungiksi ja yhteisöksi, ei ylintä hallitsijaa, tai on tietyllä ja rajoitetulla tavalla nimettyjä. Ja heitä on kahdenlaisia: ensimmäinen, tällainen ylin, herttua tai muuten hallitsijaksi (*Regent*) elämänajaksi tai rajoitetuksi lyhyeksi ajaksi valittuja, kuten Venetsia, Lucca, Genova jne.]

Ne, jotka saivat todennäköisesti vaikutteita Ranskan vallankumouksen toimijoilta, allekirjoittivat ajatuksen, että poliittinen vapaus olisi vallan jakamista. Preussin järjestelmän puolustajat saattoivat puolestaan vallanjaolla viitata siihen, että hallinnossa asiat oli jaettu eri osastoille ja oikeuslaitos oli erotettu muusta hallinnosta. (Bödeker 2002, 40.)

Staatsrecht-lehdessään vuonna 1793 Schlözer luonnehtii poliittista vapautta kansalaisten osallistumiseksi hallintoon. Hän suosittaa Englannin malliin perustuvaa hallinnon mallia. Siinä hallitsee perittyä valtaa edustava monarkki yhden perittyä valtaa edustavan ja yhden valitun kamarin kanssa. Valtion vapaus muodostuisi alueiden rajoittamaksi suvereeniksi, tai niin, että alueet rajoittavat suvereenia valtaa. Jos alueet haluaisivat toimia vapauden vartijoina, niiden tulisi taata julkaiseminen alueiden toimivuuden pohjana. Kattavaa alueellista julkaisuvapautta ei tietenkään ollut todellisuudessa, mutta tämä ajatus sai vahvistusta toimituksellista työtä tekevien keskuudessa. (Bödeker 2002, 40, Maliks 2014, 17)

Poliittisessa julkisessa keskustelussa esitettiin, että vain laajat ylhäältä tulevat reformit voivat toimia vastavoimana vallankumouksen vaaralle. *Genius der Zeit* -lehti kirjoitti, että vapaus on riippumaton hallitustavan republikaanisesta muodosta. (Bödeker 2002, 40.)

Preussin valistuksen ajattelu oli kehittymässä 1700-luvun lopulla perustuslaillisen monarkian teoreettiseksi perusteluksi. Ajateltiin, että monarkia voi muoutoutua perustuslailliseksi valtioksi. Kannatusta sai myös ajatus, että monarkiasta, jossa valtaa rajoitettaisiin lailla ja jossa vapaus turvattaisiin lainsäädännöllä, voisi kehittyä *FreiStaat*. (Bödeker 2002, 46.)

Julkisessa keskustelussa erottelu laajeni koskemaan käsitteitä siviiliyhteiskunta ja valtio, yksityinen ja julkinen. Iring Fetscher puolustaa Kantia niitä aikalaisia vastaan, jotka ovat luonnehtineet hänen ajatteluaan itäpreussilaiseksi provinsialismiksi. Hän jäljittää Kantin esikuvat Ranskasta: Sieyès, Mirabeau ja girondistit. Välittömästi Preussin ympäristöstä tai todellisuudesta ei mallia löydy. (Fetscher 1974, 29.)

Kant toi Dannin mukaan ensimmäisenä saksankieliseen keskusteluun Republikanism-käsitteen (Dann 2002, 53.) Se on käytössä myöhäisissä ZeF (1795), MdS (1797) ja Streit (1798) -teksteissä. Mahdollinen selitys uuden termin muodostamisesta selittyy Ranskan vallankumouksen vaikutuksesta syntyneestä keskustelusta. Rauhantraktatissa Kant mainitsee, että tällainen tasavaltainen valtiojärjestys perustuu ihmisten vapaudelle. Kuitenkaan sanapari poliittinen vapaus ei kotiutunut Kantin terminologiaan valtion muodon tai hallitsemisen järjestämisestä keskusteltaessa. Kantille vapaus oli tärkeä kansalaisen ominaisuus, mutta se koski jokaisen vapautta järjestää oma onnenautuutensa (*Glückseligkeit*) tahtomallaan tavalla. Kant mainitsee *Republikanism*-substantiivin myös *Metaphysik der Sitten* ja *Streit der Fakultäten* -teksteissä. Rauhantraktatissa Kant käyttää termiä myös adjektiivina.

Kant ei omaksunut Rousseau'n käsitystä, että representaatio rajoittuisi kaupunkivaltioihin. Representaatio tuli eurooppalaiseen keskusteluun vahvemmin vasta Amerikan Yhdysvaltojen tapahtumien ja niihin vaikuttaneiden oppineiden, kuten Thomas Paine, kautta. (Dann, 2002, 61.) *Zum ewigen Frieden* -tekstissä Kant

kirjoittaa, että jokainen toimeenpanovallan variaatio, lukuun ottamatta Ateenan mallia, voi aina rakentua republikanismista.

Paitsi, että republikanismi on keskeinen käsite Kantin 1790-luvun lopun poliittisissa teksteissä, se on hänen mukaansa myös ainoa yhteiskuntajärjestys, jonka avulla voidaan lähestyä rauhan tilaa. Koskaan sitä ei saavuteta täysin. Hän määrittelee sen periaatteeksi erottaa eksekutiivinen ja legiislatiivinen valta.

Republikanismin vastakäsitteeksi Kant asettaa despotismin, jossa vallitsee yhden tahto. Republikanismi ja despotismi ovat hallitustapoja. Mutta, kuten Dann huomauttaa, republikanismi ei ole Kantille vain hallitustapa, vaan myös ainoa valtiollisen järjestyksen malli, jossa republikaaninen hallitustapa on mahdollinen. (Dann 2002, 54–55.) Republikanismiin kuuluu edustuksellinen elementti ja vallan kolmijako. (Kant 1795, AA VIII, 349–354.) Kantin ajattelun juuret *res publica noumenon* -käsitteen osalta voidaan jäljittää pitkälle eurooppalaiseen historiaan, Aristoteleen ja Rooman ajoille. (esim. Mager 1984, 588.)

Kant poikkeaa republikanismin modernin tradition keskeisestä käsiteperinteestä, jossa republikanismi ajatellaan yleensä ei-monarkistisena perustuslakimuotona. Republikaanisen hallinnon kolme perusperiaatetta Kantilla ovat vapaus, tasa-arvo ja kaikkia koskeva lainsäädäntö. Vallan jako on perustava asia. Legiislatiivisen vallan on jätävä kansan yhtenäiselle tahdolle. *Rechtslehressä* Kant vaatii uutta representaation proseduuria, jonka vallitessa uusi republikaaninen muoto on mahdollinen ilman väkivaltaa tai despotiaa. Kant lisää, etteivät mitkään vanhat tasavallat tätä tienneet. (Dann 2002, 55–58.)

Dann huomauttaa, että Kantin konsepti ei ole empiirinen vaan normatiivinen. Koska se sisältää kaikki valtion muodot, se on lähellä klassista, keskiaikaista *res publica* -valtioajutusta. *Forma regiminis* ja *forma imperii* -erottelussa Kant painottaa edellistä eli hallitusmuotoa. Vaikka monarkit hallitsevat autokraattisesti, he voivat hallita republikaanisen tyylin mukaan eli kohdella ihmisiä Kantille tärkeiden vapauslakien mukaan. (Dann 2002, 59.)

Täysin unohdettu on Dannin mukaan *res publica literaria*, eli eurooppalaisen intelligentsian muodostama yhteisö, jonka kautta jopa etäisen Königsbergin lukeneisto oli integroitunut muuhun Eurooppaan. Sen sisällä muodostunut käsitys tasavallasta yhteisönä voidaan osoittaa olevan lähtöisin Machiavellilta.

Kantin absolutismin puolustus republikanismin mahdollistajana on hämentänyt monia tutkijoita. Jotkut näkevät sen tilapäisenä poikkeamana tai haittana. Toiset tulkitsevat asian niin, että Kant luopui kritiikkiensä taustalla esiintyvistä radikaaleista näkemyksistä ja suostui status quo -ajatteluun. Jopa monet Kantille hyvin myönteiset tulkitsijat pitävät hänen poliittisia ajatuksiaan ainakin osittain periaatteettomana sovittautumisena 1700-luvun lopun Preussin politiikkaan. (Taylor 2006, 557.)

Dann korostaa, että Kant käsitteli itsenäisesti Ranskan tilanteen inspiroimaa republikanismin ajatusta. Kant kirjoitti poliittisia tekstejä vielä 1790-luvulla sen jälkeen, kun Ranska oli julistettu tasavallaksi, eikä Ranskan vallankumous ollut enää yleisessä suosiossa. Ilmeinen negatiivisuus Ranskan tasavaltaa kohtaan leimasi yleistä Preussin ilmapiiriä. (Dann, 2002, 63.) Valtavirrassa *Republik*-käsite ymmärrettiin yleensä miksi tahansa malliksi, jossa moni hallitsi yhden sijaan.

Useimmat valistusajattelijat torjuivat monien hallitsemisen mahdollisuuden, koska pelkäsivät ”rahvaan” valtaannousun mahdollisuutta. (Bödeker 2002, 47.)

6.6 Kansan vastarinnan mahdottomuus

Olkkoon hallitustapa kuinka epäoikeudenmukainen tahansa, sitä ei Kantin mukaan saa ryhtyä väkivaltaisoin keinoin muuttamaan. Kaikenlainen kansannousu ja kapina omaa hallitsijaa vastaan kuin myös toisten valtioiden interventio despoottisten naapureiden järjestelmän muuttamiseksi ovat kiellettyjä. Tästä huolimatta Kant näki naapurimaan vallankumouksen erikoislaatuisena toivon pilkahuksena, joka jää itämään kansalaisten mieliin.

Kant siis kielsi vallankumouksen mutta seurasi Amerikan siirtokuntien itenäistymisvaiheita mielenkiinnolla ja innostuksella. Jakobiinien kauhuhallinnon Kant myös tuomitsee, vaikka hän pysyykin loppuun asti Ranskan vallankumouksen kannattajana. Hänen teksteistään ei löydy väkivallan ryöstäytymisen vuoksi pettymyksen ilmauksia naapurimaan tapahtumia kohtaan, kuten monilta muilta vallankumouksesta aluksi vaikuttuneilta aikalaisilta. Hän uskoi kuitenkin, ettei Preussiin tarvita vallankumousta, koska edistyminen voi tapahtua parhaiten ylhäältä johdetuin reformein. (Irrlitz 2002, 39–40.)

Kant kieltää myös vastavallankumouksen mahdollisuuden. Kantin vallankumouksen kieltoon kuului kuitenkin myös sellainen poikkeuslauseke, että jos vahingollinen ja kartettava vallankumous kaikesta huolimatta on tapahtunut, kansalla on silloin velvollisuus totella uutta esivaltaa eikä sitä saa ruveta kaatamaan väkivalloin. *Der Streit der Fakultäten* sisältää entusiastista ihastelua osoittavan arvion Ranskan tilanteesta. (Irrlitz 2002, 39–40 ja Kant 1798, VII, 85.)

Vallankumouksen kiellon perusteena Kantilla on ajatus, että sopimuksella muodostetun esivallan syrjäyttäminen johtaisi uudelleen luonnontilaan. (Maliks 2013b, 45.) Kantia tulkitaan yleensä niin, että hän kieltää kategorisesti kansalta kaiken mahdollisuuden vastarintaan. Tätä käsitystä tukemaan löytyy kohtia alkuperäislähteistä, mutta tutkijoiden tulkinnat kuitenkin vaihtelevat. Äärimmäisen arvottava on esimerkiksi Ernst Blochin käsitys, jonka mukaan Kantin ”saatannallinen” tottelemattomuuden kiello estää kaiken poliittiseen vastarintaan viittaavan toiminnan. (Bloch 1975, 82.)

Britannian valtiosääntö vuodelta 1688 sisältää – Kantin mukaan – mahdollisuuden, että kansa voi ryhtyä vastarintaan, jos hallitsija rikkoo sopimusta. Jos perus(tus)laki sisältää kohdan, joka oikeuttaa olemassa olevan valtiosäännön kumoamisen, sen pitää silloin samalla sisältää myös julkisesti säädetyin vastavoiman mahdollisuus. Silloin tarvitaan toinen valtionpäämies, joka suojelee kansan oikeuksia ensimmäistä vastaan, ja kolmas mahti, joka sovittelee ja ratkaisee näiden kahden kiistoissa.

Kant kieltää vallankumouksen kansalta, mutta asettaa suvereenille velvoitteen reformeihin. (Bien 1976, 84.) Julkaisemattomissa jälkeenjääneissä muistiinpanoissa Kant kirjoittaa:

Es müssen immer drei Stände seyn. Das Ansehen, die Würde, die Majestät, welche einander das Gleichgewicht halten. 1. Ein Oberhaupt, 2. Das Volk, welches zusammengekommen das grösste Eigenhum hat. 3. Ein Corps der Vornehmen, welche vereinigt sind und beyden vorigen das Gleichgewicht halten. (siteerattu: Bien 1974, 85.)¹³⁴

Kant antaa esimerkin epäoikeudenmukaisuudesta: vaikka alaisia on kuormitettu sotaveroilla, he eivät kuitenkaan voi valittaa sen vuoksi, että pitävät sotaa epäoikeutettuna. Sitä he eivät ole oikeutettuja ajattelemaan. Onhan niin, että sotaa ei olisi voitu välttää ja maksut ovat sen vuoksi välttämättömiä. Alamaiset eivät voi tätä arvioida, ja heidän on tässä tapauksessa pidettävä päätöstä sotaan lähdestä oikeudenmukaisena. Mutta jos vain yhtä maanomistajaa kuormitetaan maksuilla ja muut säästetään, on selvää, ettei koko kansa voi pitää tällaista lakia oikeutettuna. Silloin on oikeutettua ainakin tehdä esityksiä lakia vastaan sillä perusteella, että rasitukset eivät jakaudu tasaisesti.

Entä onnenautuuden menettäminen? Voiko siitä valittaa? Jos kansa lain vallitessa menettää onnenautuutensa, mitä asialle on tehtävä? Onko kysymyksessä kollektiivinen asia? Kantin vastaus on yksiselitteinen: ei ole muuta vaihtoehtoa kuin totella. Ja aiemminkin Kant on jo varoittanut, että hallitsija tai valtion ylin muuttuu despootiksi, jos hän alkaa säädellä tätä aluetta.

Der Souverän will das Volk nach seinen Begriffen glücklich machen und wird Despot; das Volk will sich den allgemeinen menschlichen Anspruch auf eigene Glückseligkeit nicht nehmen lassen und wird Rebell. (Kant 1793, AA VIII, 302.)¹³⁵

Vaikka suvereeni ei saa puuttua holhoavasti alaistensa elämään, on tämän kuitenkin turvattava näiden mahdollisuus elantoon ja kannustettava ahkeruuteen. Tämä sen vuoksi, että vain hyvinvoiva kansa kykenee vastustamaan vihollisia tai ylläpitämään itseään *gemeines Wesen* -tilana. Käsite viittaisi tässä sellaiseen valtion ominaisuuteen, jossa käsitellään alamaisten hyvinvointia. Jos siihen tulee uhkaa ulkopuolelta, silloin täytyy puolustautua vihollisia vastaan. *Gemeines Wesen* -valtion ominaisuutta puolustavat alamaiset, eivät sotilaat. Kant kieltää tässä myös ulkopuolisten suosimisen, mutta on vaikea tulkita, viittaako se suoraan siihen, että nämä uhkaisivat *gemeines Wesen* -tilan hyvinvointia.

Kaikenlainen vastustus ylintä lakiasäätävää valtaa kohtaan on kiellettyä. Kansankiihotus, kumouksellinen toiminta ja vastustaminen ovat pahasta, koska ne tuhoavat *gemeines Wesen* -tilan perustan. Tämä kieltö on ehdoton *Über den Gemeinanspruch* -tekstissä. (Kant 1793, AA VIII, 299.)

Vaikka hallitus valtuuttaa itsensä toimimaan väkivaltaisesti ja tyrannimaisesti, alamaisille ei ole sallittua asettua vastarintaan käyttämällä (vasta)väkivaltaa. Vallitsevan kansalais- (*bürgerlich*) lainsäädännön puitteissa kansalla ei ole oikeuteen perustuvaa päätöstä, jonka mukaan se voisi määritellä, kuinka pitäisi

¹³⁴ [Pitää olla kolme säätyä. Kunnioitus, arvo, majesteetti, jotka ovat tasapainossa. 1. Ylin, 2. Kansan, jolla on yhteensä suurin omaisuus. 3. Yhdistynyt joukko ylhäisiä, joka pitää kahden ensin mainitun tasapainossa.]

¹³⁵ [Suvereeni haluaa tehdä kansan onnelliseksi oman käsityksensä mukaan ja tulee despootiksi; kansa ei halua luopua vaatimuksistaan omaan onnenautuuteensa ja tulee kapinalliseksi.]

hallita. Jos ajatellaan, että sillä olisi vastakkainen käsitys valtionpäämiehen päätöksen suhteen, kiista on ratkaisematon. Valtion ylin tai hallitsija voi samalla tavalla perustella kovaa käyttäytymistään kansan vastarinnalla, samoin kuin kansa voi perustella valittamistaan kohtuuttomilla kärsimyksillä. Lopulta päättäjä voi olla vain valtionpäämies, joka on korkeimmassa oikeudellisessa asemassa.

Alamaisen täytyy voida olettaa, että ylin hallitsija (*Oberherr*) ei halua tehdä väärää. Kansalainen voi nähdä vääryyksiä, erehdyksiä tai tietämättömyyttä ylimmän mahdin säätämässä laissa. Jos näistä on vahinkoa *das gemeine Wesen* -tilalle, on niistä välitettävä tietoa. Toisaalta on muistettava, että valtion päämies on myös ihminen. Jos hän ei kertaakaan erehtyisi, ”olisihan hän taivaisesti armoitettu ja ihmiskuntaan verrattuna ylevä”, Kant ironisoi. (Kant 1793, AA VIII, 304.)

Sulkakynän vapaus on ainoa keino, jolla kansa voi vaikuttaa asioihin. *Freiheit der Feder* eli sulkakynän vapaus tietyissä rajoissa on „das einzige Palladium der Volksrechte”¹³⁶. Tämän kirkkaan mitalin edellytys on se, että kansalaiset rakastavat ja kunnioittavat sääntöä, jonka alaisuudessa eletään. Alamaisilta edellytetään myös liberaalia (*liberale*) ajattelutapaa, jokainen toimii itse ja kirjoittaa toisille. Mutta sulkakynän käytössä täytyy olla varovainen, yksin- tai ääneenajattelulla ei saa herättää rauhattomuutta valtiossa. Tätä sulkakynän vapautta ei Kantin mielestä voi ottaa pois, kuten Hobbes ajattelee. Kantin tulkinta on, että alamaisilla ei ole Hobbesin mukaan oikeutta ilmaista mielipidettään hallitsijaa vastaan.

Esimerkiksi, jos jokin kirkollinen sääntö voisi olla lainsäätäjän mukaan oikein, Kantin mielestä on kysyttävä ensiksi tekisikö kansa siitä säännön, jotta tiedyt oletetut ulkoiset uskonlauseet ja muodot säilyisivät ikuisesti – siis olisiko es-tettä sille, että uskonnäkemykset elävät tulevaisuudessakin vai haluttaisiinko oikaista joitakin erehdyksiä. Kantin mukaan tässä havaitaan, että kansan alkupe-räinen sopimus, joka tekee siitä lain, on itsessään nollan arvoinen, jos se on vastoin ihmiskunnan tarkoitusta.

Vallankumouksen käsite on ominainen uudelle ajalle. Nykyinen totunnainen tapa käyttää sitä on vakiintunut Ranskan vallankumouksen jälkeisenä aikana. Suppeassa poliittisessä merkityksessä käsite jäsentää ja ilmentää kokemuksia ja tapahtumia, jotka ovat seurausta kapinoista ja niihin liittyvästä väkivallasta. Tässä merkityksessä vallankumoukseen liittyy aina perustuslaillisia muutoksia valtiossa. Tällainen vallankumouksikäsite ilmestyi poliittiseen kielenkäyttöön myöhäisellä keskiajalla, ensin Italiaan, sitten muulle läntiselle kielialueelle. (Koselleck 1984, 653–656.)

Toisaalta käsitepari ”moderni vallankumous” kuvaa pitkäkestoisia kehityskaaria, jotka saattavat käsittää lukemattomia elämänalueita teollisuudesta tietee-seen ja kulttuuriin. Käsite sisältää käännekohdan ja laadullisesti uuden mahdollisuuden. 1700-luvulla vallankumouksen käsite laajeni kattamaan kaikki elämän-alueet. Se ei kuvaa toistettavuutta, vaan uuden aloittamista. (Koselleck 1984, 653–656.) Vallankumous tarkoittaa tällöin käännekohtaa, joka osoittaa ja johtaa uuteen suuntaan.

¹³⁶ [Sulkakynän vapaus on kansanoikeuden ainoa mitali.]

Monet Preussin oppineet kiinnostuivat Ranskan vallankumouksellisesta liikehdinnästä. Vallankumouksen inspiroimia intellektuelleja olivat ainakin valistuksen piirissä tunnetut jo aiemmin mainitut Campe, Wieland, Biester, Klopstock, Herder, Jacobi ja Schiller. Mukaan liittyi myös keskitason porvaristoa ja innostus levisi jopa hovi- ja hallituspiireihin. Aatelistekin intoutuivat ilmaisemaan kiinnostustaan arkisella tasolla. Esimerkiksi asuntoja koristeltiin vallankumoussankareiden rintakuvilla ja aatelisnaiset koristautuivat trikolorivärillisillä nauhoilla. (Vorländer 2004, 220.)

Ranskan ns. kauhujen aika asetti kuitenkin ihanteet koetukselle, ja kotoisiin oloihin tottuneet saksalaiset oppineet vetivät kantojaan takaisin. Königsbergissä elettiin tuolloin aikaa, jolloin jokainen lievänkin myötämieleisesti Ranskan vallankumoukseen suhtautuva joutui jakobiinina mustalle listalle, joka saattoi aiheuttaa hankaluuksia kuninkaan hallinnon kanssa.

Ranskan vallankumouksen kannattajana pysytellyt Kant puolusti tapahtumia vetoamalla siihen, etteivät ne olleet mitään verrattuna kauheuksiin, joita despoottinen hallitsija oli toimillaan aiemmin aiheuttanut. (Vorländer 2004, 221.) Yksi sisäkirjoitettu teema Kantin teksteissä oli osoittaa ja vakuuttaa lukijat siitä, ettei valistus johda vallankumoukseen. Mahdollisesti häntä myös kauhistutti sellaisen virhetulkinnan mahdollisuus. (Batscha 1981b, 43–60.) Königsbergissä tiedettiin yleisesti, että Kant oli Ranskan asian kannattaja. Yhtä vakuuttanut oli esimerkiksi Kantin ajatusten ihailija, teologi, ”Hofprediger” ja matemaatikko Johann Friedrich Schulz¹³⁷, joka kirjoitti julkisesti vielä kesäkuussa 1798, että myös hän on republikaani. (Vorländer 2004, 222.)

Kant pitää siis tiukasti kiinni ajatuksesta, että jopa epäoikeudenmukaisia hallitsijoita pitää totella ja vain republikanismi on ainoa oikea valtiomuoto. Kantille vapaus on yksilön ominaisuus. Täydellisen valtion oloissa vapaus täydentyy, kun osa kansalaisista voi olla paitsi lainlaatijoita myös lakia noudattavia. Siviilitilaan ei siirrytä sen vuoksi, että yksilön moraalinen valinnanvapaus turvattaisiin, se on turvattu jo luonnontilassa.

Vaatus totella kyseenalaistamatta sisältyi jo osaltaan vanhempaan luonnonoikeusoppiin. Siitä löytyvä alistussopimuksen korostaminen perusteli suvereenin täydellisen ja vastustamattoman vallan. Vaikka hallitsija on sopimuksen osallinen, hän on kuitenkin ”sopimuksen herra”. Kansan tulee olla kuuliainen kumppani sen suhteen, kuinka valtiopäämäärää tulkitaan. Tästä seuraa johdonmukaisesti hyvin rajoitettu vastarintaoikeus. Esimerkiksi Grotius luonnehti vastarintaa kuuliaisuuden perversiotapaukseksi ”den Fall der obrichkeitlichen Perversion des Staatswecks...” (Kersting 2004, 925.)

Voiko olla vain erehdystä tai virhetulkintaa, että totteleminen on pakollista? Lena Halldenius jäljittää kaksi eri perustelua sille, miksi vastarinta on kiellettyä. Yksi on lain metafyyysisessä perusteessa, koska se nojaa absoluuttiseen pakkoon totella legitimiä lakia. Toinen perustelu voidaan johtaa moraalis-pragmaattisesti

¹³⁷ Schultz (myös Schulz tai Schulze, 1739–1805) oli teologi, matemaatikko ja filosofi. Hän oli Königsbergin linnakirkon toinen ”Hofprediger” vuodesta 1776 ja myöhemmin 1786 hänestä tuli matematiikan professori kaupungin yliopistoon. Hofprediger on ruhtinaan hovikirkkoonsa nimittävä protestanttinen pappi.

velvollisuudesta totella myös epäoikeudenmukaista lakia. Tämä pätee vain siinä tapauksessa, että näin palvellaan valtion tarkoitusta. (Halldenius 2011, 180.)

Ranskan vallankumouksen Kant tulkitsee reformiksi, ja reformin tulee hänen ajattelunsa mukaan alkaa ylhäältä poliittiselta hallintotasolta. Tämä edellytys ei kuitenkaan sovi Ranskan tilanteeseen. Vallankumouksen reformina esittäminen voi johtua myös sensuurin kiertämisestä. Ranskan reaalinen esimerkki, jota Kant niin herkeämättömällä mielenkiinnolla seurasi, ei kuitenkaan alkanut ylhäältä. Esimerkin voima ei saanut Kantia silti muuttamaan ajatustaan.

Kansalaisten vaikutusmahdollisuuksien vähäisyys on jo mainittu useassa kohdassa. Kiistatonta on, että vallankumouksen kannattamisen kohdalla Kant itse kirjoittaa ja esiintyy ristiriitaisesti. Toisaalta hän kieltää kansalta mahdollisuuden ja oikeuden vastarintaan, mutta ihailee kuitenkin Ranskan vallankumousta ja pysyy sen kannattajana jopa sen verisimmän väkivallan kautena.

7 YLIOPISTON ASEMAN UUDELLEENARVIO

7.1 Yliopistot virkamiesten kouluttajina

1700-luvun puolivälissä koko Preussissa oli noin 7000 opiskelijaa alueen liki 30 yliopistossa. Halle ja Leipzig olivat suurimmat, niissä kummassakin oli yli 500 opiskelijaa. Königsbergin opiskelijamäärä vaihteli 300:n ja 500:n välillä. Ainoana yliopistona Itä-Preussissa se houkutteli opiskelijoita myös laajemmin läheisiltä alueilta. (Kühn 2003, 85.) Königsbergin yliopisto oli ollut teologialle ja luterilaiselle kirkolle merkittävä ja sen perustaminen edisti myös reformaation etene- mistä (Wienfort 2008, 20.)

Kun tuleva kuningas Fredrik Suuri prinssinä ennen hallituskautensa alkua vieraili Königsbergissä, hänen kommenttinsa kaupungin yliopistosta oli melko tyly: ”Kaupunki voi paremmin kouluttaa karhuja kuin toimia tieteen näköala- paikkana.” Kaupungin ja yliopiston henkisen sivistyksen tilaa kuvaa myös professori Johann Georg Bock (1698–1762)¹³⁸ kirjeessään ystävälleen Gottschedille: ”Wie bekannt, lebe ich hier an einem Orte, wo nunmehr fremde Bücher und Schriften nicht anders als die Kometen uns erst nach langen Jahren zu Geschichte kommen.“¹³⁹ (Kühn 2003, 85–86.)

Käytännössä kaikkien Preussin yliopistojen tilanne huononi entisestään Fredrik Suuren aikana.¹⁴⁰ Opetushenkilöstöä oli liian vähän ja valtion myöntämä rahoitus kaikin tavoin alimitoitettu. Palkkataso vaihteli ja oli osalle professoreista jopa elämiseen riittämätön ilman sivutuloja. Yliopistoissa opettivat myös ”yksi-

¹³⁸ Bock oli logiikan ja metafysiikan ylimääräinen (*außerordentlich*) ja vuodesta 1758 vakain- nen runousopin professori, joka vuonna 1762 valittiin Albertinan rehtoriksi.

¹³⁹ [Kuten tunnettua, elän paikassa, missä ulkomaiset kirjat ja kirjoitukset tulevat kuin kometat, vasta vuosien historian jälkeen.]

¹⁴⁰ Poikkeuksena Hans Martin Sieg mainitsee Hallen yliopiston lyhyen kukoistuksen 1760-luvulla. (Sieg 2003, 149–152.)

tyisdosentit” (*Privatdozent*), joiden tulot muodostuivat opiskelijoiden maksamista vapaaehtoisista luentopalkkioista. Vasta Fredrik Wilhelm III (1797–1840) korotti yliopistojen määrärahoja. (Sieg 2003, 149–152.)

Yliopistoilla oli yleensä hyvin vähän kontakteja ympäröivään alueeseensa ja sen talouselämään. Akateeminen maailma oli sulkeutunut ja kuninkaan hallinnon kontrolloima. Esimerkiksi Fredrik Suuri jopa kielsi ylioppilailta ulkomailla opiskelun. Perustelussaan hän totesi kotimaassakin olevan tarpeeksi yliopistoja. (Ogg 1965, 313.) Saksan yliopistoilla on historiallisesti ollut tiukemmat siteet valtion kuin Ranskan, Italian tai Englannin yliopistoilla. Opettajat olivat julkishallinnon palveluksessa ja viranomaiset kontrolloivat tekstejä ja opetusta.

Hyödyllisyysajattelun kannatuksen lisääntymisen myötä haluttiin yliopistot nähdä kuitenkin myös virkamiesten pätevöittäjinä. Esitettiin jopa, että yliopistot voitaisiin ajaa alas ja korvata eräänlaisilla ammattiakatemoilla. Opintosisällöt painottuivat aloille, joista oli hyötyä kirkon, tuomioistuinten ja hallinnon viroissa. Valtiolaitos (*Staatswesen*) ei kuulunut niihin asioihin, joiden tietämystä olisi kysytty hallinnon tutkinnossa. Perustietoa luonnonoikeudesta kuitenkin edellytettiin, koska sen ajateltiin antavan peruseriaatteet oikeudellisen ajattelun ymmärtämiseen. (Sieg 2003, 154.)

Virkamiesten koulutus ei ollut järjestelmällistä eikä säännönmukaista. Arvioiden mukaan 1700-luvun puolivälistä 1800-luvun alkuun suurin osa virkamiehistä oli kuitenkin suorittanut opintoja jossakin Preussin yliopistossa. Vuonna 1755 perustettiin valtiollinen tutkintokomissio (*Immediat-Justiz-Examinationskommission*) ja sen myötä myös keskitetty koefoorumi ylempien oikeuden virkojen hakijoille. Koulutus niihin sujui monikohtaisen ohjelman mukaan. Kokelaat suorittivat jopa ylempiin tiedekuntiin kuuluvan oikeustieteen opintoja. (Sieg 2003, 141.) Alempaan virkamieskuntaan kuului porvaristosta rekrytoitua henkilökuntaa, jonka etenemismahdollisuudet nyt uuden tutkintokomission asettamien tiukentuneiden vaatimusten myötä käytännössä huononivat.

Coccejin reformin jälkeen avautui myös porvaristolle etenemismahdollisuuksia oikeuslaitoksen puolelle. Se paransi lisäksi tuomareiden riippumattomuutta, sillä aiemmin he olivat olleet aatelin kontrollissa. Seitsenvuotisen sodan eli noin vuoden 1764 jälkeen byrokratian vaikutus vahvistui. Vaikka varsinaista virkamiestutkintoa ei ollut, korkeimmat virkamiehet olivat ikään kuin sodan katveessa kehittyneet alansa eliitiksi. He pystyivät oman asiantuntijuutensa avulla toimimaan itsenäisinä uudistajina niin halutessaan. Kuninkaan keskushallinnossa asia huomattiin ja se herätti tiettyjä epäluuloja. (Hufton 1980, 214–215.)

Fredrik Suurelle yliopistolaitos merkitsi lähinnä vain kuninkaallista Berliinin akatemiaa. Suhtautumisessa korkeimpaan koulutukseen hiersi myös kuninkaan oma epäluulo juristeja kohtaan, joiden merkitys vahvistui lainsäädännön reformien myötä. (Kunish 2012, 58.) Kuninkaallisten käskykirjeiden mukaan hallinnon virkamiehet ovat instrumentteja, jotka eivät saaneet tehdä itsenäisiä päätöksiä. On tietenkin vaikeaa arvioida, miten paljon jälkeenjääneissä dokumenteissa halutaan vain korostaa kuninkaan määräysvaltaa, ja mikä tilanne tosiasiasa oli. Käytännössä virkamiehillä oli tietenkin myös poliittista vaikutusvaltaa.

Preussin hallinto esitti yhä vahvempia vaatimuksia filosofiseen tiedekuntaan sijoittuneiden teknisten ja matemaattisten aineiden opetuksen lisäämiseksi. Uudistukset alkoivat Hallen yliopistosta. Königsbergin Albertinan filosofinen tiedekunta ei aluksi ryhtynyt toteuttamaan näitä toiveita, mutta vähitellen myös siellä alempi tiedekunta muutti rooliaan ja alkoi valmistaa hallitukselle "työkaluja". Ensimmäisiä merkkejä siitä oli kameralistiikan opetuksen aloittaminen 1780-luvulla. (Euler 1999, 222–223.)

Kameraalitieteet olivat 1700–1800-luvun oppialoja, jotka käsitelivät valtiontalouden perusteita eli hallitsijan "kamarin", toisin sanoen hovin talousviraston varojen tarkoituksenmukaista hoitoa ja kartuttamista. Kameraaliopit olivat jonkin aikaa merkittäviä Hallen ja Frankfurtin yliopistoissa, mutta kun aineiden ensimmäisten oppituuhiin haltijat jäivät pois viroistaan, kumpikin yliopisto antoi niiden opetuksen hiipua, koska seuraajia ei palkattu. (Sieg 2003, 159–166.)

Samaan aikaan kun virkamiestutkintoja vaadittiin ja niihin kiinnitettiin huomiota, kameralistiikan opetusta ei kuitenkaan kehitetty. Ajateltiin, että taloustaidot opittiin paremmin ja luontevammin käytännön työssä kuin yliopistossa. Olisi ollut johdonmukaista ajatella, että käytännönläheisinä oppiaineina juuri ne olisivat olleet tuleville virkamiehille tärkeitä. Kuitenkaan kameralistiikan opinnot eivät olleet missään vaiheessa esimerkiksi virkamiesten suullisten kokeiden läpäisyn edellytys. (Sieg 2003, 159–163.)

Königsbergissä kameralistiikan otti opetettavakseen käytännöllisen filosofian professori Christian Jakob Kraus (1753–1807), joka oli ollut Kantin oppilas. Hänen kirjeenvaihdostaan selviää, että oppiaine ei alkuun ottanut menestyäkseen. Kraus kertoo luentoja aluksi seuranneen vain pienen kiinnostuneiden joukon, valtiontaloutta ja finanssitetiedettä kymmenkunta ja elinkeino-oppia (*Gewerbekunde*) muutama opiskelija. (Sieg 2003, 159–166.)

Vasta vuosisadan lopulla Kraus teki "läpimurron" vastoin yliopiston virallista linjaa. Hänellä oli suhteita korkealle valtionhallintoon ja hän sai sieltä taustatukea. Kraus perusti valtiontaloudelliset ajatuksensa Adam Smithin ajatteluun ja lopulta hänen opetuksensa nousi Eulerin mukaan koko Preussin kameralistiikan opetuksen esikuvaksi. (Euler 1999, 223.)

Yliopiston sisällä kuninkailla tai hallinnolla oli kuitenkin vain vähäinen mahdollisuus käskyttämällä vaikuttaa jonkin ajatussuunnan kehittymiseen. Esimerkiksi Wolffin karkotus Hallen yliopistosta vuonna 1723 ei estänyt hänen ajattelunsa vakiintumista. (Oster 2011, 90.) Fredrik Suuri kutsui vuonna 1740 Wolffin taas takaisin Halleen. Wolffin filosofia oli tällä välin vakiintunut ja vaikutti vahvasti Kantinkin yliopistoaikana. Tapaus osoittaa, kuinka mielivaltaisesti Preussin kuninkaat saattoivat oppineita ja professoreitakin kohdella.

Zedlitzin viranhoitoaikana nousi vaatimuksia teknisten ja matemaattisten aineiden opetuksen uudistamiseksi. (Euler 1999, 223.) Teologinen ja oikeustieteellinen tiedekunta olivat ne ylemmät tiedekunnat, joihin enemmistö opiskelijoista hakeutui alemman propedeuttisen opin jälkeen. Vain ehkä joka kymmenes opiskeli lääketiedettä. (Selbach 1993, 124.) Kun tuli tarvetta uusille tieteenaloille, ne sijoitettiin neljänteen tiedekuntaan. Propedeuttinen tiedekunta (*Artisten-*

fakultät) muotoutui vähitellen muiden tiedekuntien rinnalle neljänneksi tiedekunnaksi, vaikka sen paikan katsottiin virallisesti olevan muiden jäljessä. (Euler 1999, 221–222.)

Filosofisen tiedekunnan merkityksen nousu näkyi vahvasti ei-akateemisesti orientoituneiden ammattiopintojen suosion lisääntymisenä. Insinöörit, virkamiehet, sotilaat, jopa merenkulku, kaivosteollisuus ja tekniikka olivat käytännöllisesti suuntautuneeseen tiedekuntaan ajatellut uudet osadisipliinit. Königsbergin filosofinen tiedekunta kuitenkin asettui vastahankaan. Myöskään paikallinen talouselämä ei ollut niin kehittynyt, että olisi pystynyt vastaanottamaan runsaasti käytännön ammatteihin valmentautunutta nuorta väkeä. Filosofian oppituolit oli Königsbergin perustusstatuutissa jaettu kahdeksaan laitokseen (*Ressort*). Niiden uudelleenorganisointitoiveet esitettiin toisaalta myönteisenä lisänä oppiainetarjontaan, mutta toisaalta kruunu oli haluton sijoittamaan yliopistoihin uudistukseen tarvittavaa lisärahaa. (Euler 1999, 222–223.)

Filosofia piti siis sisällään sekä teoreettisen että käytännöllisen filosofian mutta myös kaikki uudet osadisipliiniinit. Voi kysyä, keitä oikeastaan olivat filosofian oppituolien haltijat; saattoiko heitä kutsua filosofeiksi?

Kantin virka-aikaan Königsbergin yliopistossa elettiin voimakkaiden kulttuuripoliittisten muutosten kautta. Euler huomauttaa, että se kiinnostus, jolla Kant seurasi ajan tapahtumia, osoittaa hänen valinneen roolikseen pikemmin oppineiden tasavallan edustajan olemuksen kuin virkaansa tunnollisesti hoitavan ”koneiston osan” paikan. Hän ei tietoisesti ollut pelkästään valtion palvelija, vaan oppineiden tasavallan toimija puolustamassa yliopiston, tai lähinnä filosofisen tiedekunnan, asemaa. (Euler 1999, 233.)

Yliopistojen autonomian lisääntyminen 1700-luvun loppua kohti samoin kuin yliopiston sisällä tapahtunut eriytyminen ja erikoistuminen lisäsivät erityistaitojen ja rutiinien tarvetta. Vielä ei erotettu yliopistohallinnon virkoja opetus-tehtävistä. Taloudelliset ja oikeudelliset tehtävät kasaantuivat yliopiston hallintoa hoitaneen akateemisen senaatin jäsenille, ja näitä toimia kontrolloi samainen senaatti. Tällainen tilanne aiheutti tietenkin tyytymättömyyttä.

Monille Kantin kollegoille työtilanne oli todella raskas. Ilmeisesti opettajakunnan selviytymisstrategiaan kuului kyky välttää virkamiesvelvollisuuksia. Kant onnistui siinä todennäköisesti hyvin. Hänen kirjeenvaihdossaan on tietävästi vain yksi maininta hallinnon rasittavuudesta. Perheettömänä ja vaatimattomasti elävänä oppineena Kantilla ei ollut alemman tiedekunnan pienipalkkaisen professorina taloudellista pakkoa ottaa hallintoa hoidettavakseen rahallisen lisätulon toivossa. (Euler 1999, 234.)

7.1.1 Koulutuksen reformipyrkimykset

Yliopistoihin oli periaatteessa kaikkien säätyjen pojilla mahdollisuus kirjautua collegiumin tai vastaavan koulun käytyään. Katolisia ja juutalaisia ei hyväksytty opiskelijoiksi. Uusien opiskelijoiden tuli vannon valalla uskollisuutta yliopistolle ja maalle sekä vakuuttaa rakastavansa todellista kristillistä uskoa. Vaikka tulokkaiden taso piti periaatteessa tarkistaa, sisään pääsi hyvin vaihtelevin taidoin varustautuneita opiskelijoita. (Kühn 2003, 81–82.)

Varattomia¹⁴¹ vapaaopiskelijoita oli Königsbergissä runsaasti. He saivat vapaapaikan (*Freitisch*), ja jo yliopiston perustamisen aikoihin oli rakennettu alumnaatti heidän asunnokseen. Tällaisten oppilaiden määrä lisääntyi aina taloudellisten kriisien aikaan, yleensä katovuosien vuoksi. Vanhemmat painostivat kouluja antamaan päästötodistuksia oppilaille, vaikka näillä ei olisi ollut valmiuksia yliopisto-opiskeluun. (Euler 1999, 232–233.) Kun mainitaan varattomat, silloin ei tarkoiteta palvelijoiden tai maatalouden työntekijöiden lapsia, vaan maaomaisuutta omistavan ja porvariluokan poikia, joille sääty ei välttämättä taannut turvattua taloudellista toimeentuloa.

Teologisen ja filosofisen tiedekunnan dekaanien tuli tarkastaa todistukset ja vasta sen jälkeen kirjoittautuminen saattoi tapahtua. Sääntö koski sekä kaupunkien latinakouluja (*Trivialschulen*) että provinssien kansankouluja (*Volksschulen*). Menettely ei kuitenkaan johtanut toivottuun opiskelijoiden kvalifikaation kohentumiseen. (Euler 1999, 208.) Asialle oli pakko tehdä jotain. Vuonna 1770 opetusasioista vastaavaksi ”ministeriksi” nimitetty Zedlitz ryhtyi edistämään koulujen ja yliopistojen uudistamista. Hän kiinnitti huomiota myös opettajien pätevyyyteen. Fredrik Suuri ei arvostanut yleistä perusopetusta. Hän oli jopa hyväksynyt käytännön, että haavoittuneille sotilaille maksettiin jonkinlainen palkkio, jos he lupautuisivat työskentelemään opettajina.

Jo vuonna 1717 Preussissa oli säädetty alimmasta kouluvelvollisuudesta 5–12-vuotiaille lapsille, niin tytöille kuin pojillekin. Koulua olisi pitänyt käydä talvisin päivittäin ja kesäisin kaksi päivää viikossa. Kaupungeissa virkamiehet, kauppiat ja käsityöläiset laittoivatkin poikansa kouluun, mutta maaseudulla kouluja oli harvassa. Siellä alkeisopetusta antavien koulujen rakentaminen ja ylläpito olivat paikallisen hallinnon vastuulla, eikä sillä ollut juuri halukkuutta investoida opetukseen. Jonkinasteinen oppi oli kuitenkin hankittava, koska kirkko edellytti konfirmaatiolla vähintään alkeellista lukutaitoa. (Wienfort 2008, 44.) Vasta *Das Allgemeine Landrecht für die Preussischen Staaten* 1800-luvun alussa pystyi viemään läpi kouluvelvollisuuden. (Langenfeld 2001, 385.)

Kautta maan kouluopetuksen tilanne oli surkea, ja se oli ollut pitkään tiedossa. Jo 1700-luvun alkupuolella valtiojohdossakin oli nostettu esiin kysymys, mitä tulisi tehdä, ettei yliopistoihin kirjauduttaisi liian köykäisin tiedoin. Huolimatta siitä, että epäkohta oli tiedossa, sille ei tehty mitään käytännön parannuksia. Kaikkien opiskelijoiden kyvykkyys (*Ingenium*) ei ollut opintojen vaatimalla tasolla. Vuosisadan loppupuolella alkoi kuulua toisenlaisia vaatimuksia, joiden mukaan talonpoikien ja käsityöläisten lapset pitäisi mieluummin ohjata perinteisiin leipäämmatteihin (*Brotberufe*) kuin yliopistoihin. (Euler 1999, 206–207.)

¹⁴¹ Köyhistä opiskelijoista puhuttaessa tarkoitettiin Preussin yliopistoissa niitä, joiden oma varainkeruu jäi alle 30 riikintaalerin vuodessa. Esimerkiksi Kantin alkupalkka professorina oli noin 166 taaleria vuodessa. Vuonna 1786 se oli hallinnollisista toimista luetut palkkiot mukaan lukien jo yli 417 taaleria. Hallituksen määrärahanlisäys mahdollisti sittemmin professoreiden palkkojen korotuksen ja vuonna 1789 hänen kokonaispalkkansa oli yli 725 taaleria. (Landtman 1922, 69.) Kun hän vuonna 1784 hankki talon Königsbergin keskustasta Prinzessinstrasselta, hän pystyi maksamaan siitä 5500 guldenia eli noin 3575 taaleria. (Gulyga 1977, 192.)

Kyvykkyys nähtiin täten säätyyn sidottuna asiana. Esimerkiksi Johann David Michaelis (1717–1791), akateemisesti kouluttautunut pedagogi ja teologi, arvioi kirjassaan *Raisonnement über protestantischen Universitäten in Deutschland* (4 Bde) vuonna 1776, ettei koulutusta kannata jakaa kaikille:

...der Staat habe es nur dann nötig, die armen zum Studieren anzuregen, wenn ihm die studentische Reserve ausgehe; und ohnehin sei es mehr zu wünschen, dass reiche oder Mittelmässige, als dass ganz Arme studiren. Denn den Armen mangle es nicht nur an aussere Kultur, sondern auch an den nötigen Hilfsmitteln zum Studieren. Da sie diese Schwierigkeiten aus eigenen Kräften nicht überwinden könnten, seien sie der "studirten Welt" nichts als eine Last. (siteerattu: Euler 1999, 211.)¹⁴²

Kirkollisista ja koulutuksellisista asioista kuninkaan keskushallinnossa vastannut Zedlitz linjasi myös koulureformin niin, että eri kansankerroksille tulee tarjota erilainen sivistys. Ajatus oli se, että mitä hyödyttää talonpoikien ja käsityöläisten valistaminen, heille riittää teologia. Toinen luokka: sivistyneistön jäsenet, oppineet ja taiteilijat (*Bildungsbürger, Gelehrte, Künstler*) ja kolmas luokka eli aateli (*Adel*) saivat nauttia kykyjensä täydennyksestä valmentautuakseen valtioon ja yhteiskuntaan. Heitä tuli kasvattaa valistukseen ja antaa perustiedot hyödyllisyyden (*Nützlichkeit*) käsitteestä, joka oli usein esillä keskustelussa 1700-luvun lopulla. (Euler 1999, 216–217.)

Zedlitzin ajattelun ristiriita oli tyypillinen jopa ajan sivistyneelle väelle. Toisaalta valistuksen sanottiin kuuluvan kaikille, mutta kuitenkin koulutus haluttiin eriyttää säätyluokkien, käytännössä syntyperän, mukaan. Valtion intressissä oli pitää luokka- ja säätyjaot voimassa. Niitä perusteltiin korostamalla hyödyllisyyden näkökohtaa, jonka mukaan jokaisella luokalla oli luontevimmat ammattinsa. (Euler 1999, 217.)

Werner Eulerin mukaan tutkimuskirjallisuudessa nimitetään "Kantin ideoksi" lausuntoa, jolla Königsbergin yliopisto vastasi koulujen tilannetta käsittelevän komission (*Oberschulkommission*) kyselyyn. Siinä haettiin ratkaisuehdotuksia ja vastauksia aloittavien opiskelijoiden heikon tietotason parantamiseksi. Lausunto ajatellaan Kantin kirjoittamaksi, koska ajallisesti (1787/1788) se osuu hänen neljänteen dekaanikauteensa, ja tämän tyyppiset tehtävät kuuluivat dekaanille. (Euler 1999, 235–236.) Kant vastustaa siinä pysyväksi suunnitellun tutkintokomission perustamista. Hänen mukaansa puolivuositain vaihtuva filosofian dekaani pystyy yksin hoitamaan "opiskelijavalinnan" kuulustelut. (Euler 1999, 241.)

Kant yhtyi myös niihin ääniin, joiden mukaan ei ollut järkevää kouluttaa alempien kansanluokkien lapsia liikaa, perustaidot riittivät. Tarvittiinhan työväkeäkin. Ehdottomasti tuli kieltää se, että koulusta huonon edistymisen vuoksi

¹⁴² [...valtion tarvitsisi rohkaista köyhiä opiskelemaan, vain jos opiskeleva reservi loppuisi, ja joka tapauksessa on enemmän toivottavaa, että rikkaat tai keskinkertaiset kuin kaikki köyhät opiskelevat. Köyhiltä ei puutu vain ulkoista kulttuuria, vaan myös tarvittavat apuvälineet opiskeluun. Koska he eivät pysty voittamaan näitä vaikeuksia omin voimin, "tutkittu maailma" ei ole muuta kuin vain taakka.]

poistetut siirtyisivät toiseen kouluun. Tällä menettelyllä Kant uskoi saavutettavan valtiolle hyötyä, koska kouluissa menestymätön nuoriso valikoituisi jo varhaisessa vaiheessa muihin ammatteihin.

Ylimmälle luokalle (*Prima*) pääsyyn oli muodollisesti edellytetty jo vuodesta 1735 kirjattujen sääntöjen mukaan jonkinasteista latinan- ja kreikankielisten kirjailijoiden tuotannon tuntemista. Määräykset tuottivat kuitenkin tulosta hitaasti. Kantin oppilaitos, Collegium Fridericianum oli esimerkillisesti uudistusten kärjessä. Voi arvioida, että Kantin lausunnon taustalla olivat hänen kokemuksensa omasta koulustaan ja kuvitelma asioiden edistymisestä samalle tasolle muuallakin maassa. Hänellä tuskin oli tietoa tai kiinnostusta ottaa selvää koulujen tilanteesta. Lausumatekstin ajatuksen voi tulkita niin, että säilytetään yliopistot sellaisina kuin ne ovat ja parannetaan koulujen tuloksia. Werner Euler näkee ajatuksen johtuvan siitä, ettei Kant usko valtiollisilla säännöksillä voitavan vaikuttaa yliopistojen tasoon. (Euler 1999, 252–253.)

Onko Kant lausuntoa kirjoittaessaan sitä mieltä, että koulutuksen tulee olla säädystä riippuvainen asia? Tätä on vaikea uskoa Kantin omaa taustaa vasten. Unohtaako hän omat kokemuksensa, vai pitääkö hän itseään erityistapauksena? Hänhän pääsi itse opintielle yliopistoon johtavaan oppilaitokseen vain ulkopuolisen avun turvin. Kant on lähellä niitä mielipiteitä, joiden mukaan lahjattomat ja taitamattomat nuoret ovat onnellisempia voidessaan olla hyödyksi sellaisissa ammateissa, jotka sopivat heille parhaiten. Sen, mikä sopii parhaiten, määrittelevät heille muut, käytännössä virkamiehet, jotka ovat itse voineet kouluttautua.

Toisaalla valistusteksteissään Kant esittää, että kaikkien tulisi saada kasvaa kansalaisiksi tai kanssakansalaisiksi syntyperästään riippumatta. Vain siten näiden hyödyllisyys koko valtiolle voi olla täydellistä. Kantin lausunto tutkintokomissiolle on ristiriidassa hänen omien valistusajatustensa kanssa. Kant luennoi pedagogiikasta lukuvuoden 1777/1778 jälkeen useita kertoja. Hänen oppilaansa Theodor Rink julkaisi luennot koosteena vuonna 1803. Niissä Kant painottaa vahvasti kasvatuksen merkitystä:

Der Mensch kann nur Mensch werden durch Erziehung. Er ist nichts, als was die Erziehung aus ihm macht. (Kant 1803, AA IX, 443)¹⁴³

Mahdollista on, että Kant ajatteli kasvatusta teoreettisessa valistuksen kehikossa, eikä nähnyt mahdollisuutta soveltaa kateederilta opetettua akateemista tietoa hallinnollis-poliittisiin teksteihin. Tai hän katsoi vain aiheelliseksi myötäillä tässä asiassa vallitsevaa mielipideilmastoa.

Kant joutui myös itse akateemisessa työssään havaitsemaan opiskelijoiden tiedollisen tason ja aiempien opintojen mahdollisen puutteellisuuden. Metafyysiikan professorin virka luettiin vielä 1700-luvulla alempiin disiplineihin, joiden tehtävä oli propedeuttinen. Niissä toimineiden opettajien tehtävä oli valmentaa opiskelijat tiedollisesti kykeneviksi siirtymään ylempiin tiedekuntiin eli teologiaan, juridiikkaan tai lääketieteelliseen. Kuitenkaan Kant ei lausunnossaan painottanut tai edes maininnut tätä tehtävää eikä sen tuomaa lisätyötä.

¹⁴³ [Ihmisestä tulee ihminen vain kasvatuksen kautta. Hän ei ole mitään muuta kuin mitä kasvatusta hänestä tekee.]

7.1.2 Vähävaraisista oloista akateemiselle uralle: Kantin oppitausta esimerkkinä

Kantin opinpolku on esimerkki siitä, millä tavoin lahjakas nuori taloudellisesti vaatimattomista oloista saattoi päästä eteenpäin opintielle. Kantin perhe oli siinä määrin edistyksellinen, että hänet laitettiin Preussin – usein käytännössä unohdettujen – sääntöjen mukaan todennäköisesti 6-vuotiaana kouluun. Varhaisin oppilaitos oli sairaalan yhteydessä toimiva koulu (*Hospitalschule*). Sieltä hän siirtyi 8-vuotiaana Collegium Fridericianum –oppilaitokseen, jonka rehtori Franz Albert Schultz (1692–1763) oli Königsbergin pietistisen liikkeen johtohahmo. Schultz, joka oli ollut Wolffin oppilaana, jakoi Kantin vanhempien kanssa saman uskonnollisen ajatusmaailman ja tietävästi vieraili myös perheessä. Hänen tuelleen ja avullaan Kant pääsi collegiumiin, jota arvostettiin hyvänä kouluna. Koulussa vallitsi tiukka kuri ja uskonnollinen henki. Sen latinan opetus¹⁴⁴ oli myös erinomaisella tasolla. (Landtman 1922, 16.) Kant asui aluksi vanhempiensa kanssa, mutta muutti myöhemmin internaattiin. (Höffe 1983, 22.)

Ilmeisesti satulasepän säätyasema oli siinä määrin sopivan korkealla asteella, että rehtorin oli sopivaa seurustella perheen kanssa. Yleensä Kantin taustaa kuvataan taloudellisesti vaatimattomaksi, mutta seurustelu oppineen rehtorin kanssa osoittaa, ettei perhe varmaankaan niitä kaikkein köyhimpiä ollut. Perheen isä Hans Kandt oli käsityöläisessä arvostettu jäsen (Geier 2003, 22.)

Opiskeluaikoinaan Kant hankki tuloja biljardinpeluulla ja opettamalla toisia ylioppilaita. Isän kuoltua Kant päätti opintonsa vuonna 1746 ilman muodollista loppututkintoa. Hänelle tuli vastuu perheen elatuksesta. Äiti Anna Regina oli kuollut vuonna 1737. Tietävästi yhdeksästä lapsesta oli elossa neljä, yksi Immanuelia vanhempi ja kaksi nuorempaa. Isän kuoleman jälkeen Kant lakkasi käyttämästä nimestään muotoa Emanuel Kandt.

Kant kirjautui 16-vuotiaana Königsbergin Albertina-yliopistoon, joka oli toiminut vuodesta 1544. Se oli vanhempi kuin itse kaupunki, joka virallisesti perustettiin Kantin syntymävuonna. Yliopisto oli kaupungin erillisalue, sen henkilöstö ja opiskelijat olivat Albertinan eivätkä kaupungin kansalaisia. Yliopistolla oli oma alempi oikeusistuimensa ja maaomaisuuksia, rakennuksia, rahakapitalia sekä kaupungin ainoa auditoriorakennus. Hallinnollisesti Albertina oli Preussin hallituksen eikä Königsbergin kaupunginhallinnon alainen. (Brandt 1999, 282.) Albertina oli vahvasti luterilainen yliopisto, mitä kuvastaa myös aikalaisten kutsumanimi ”pohjolan Wittenberg”. (Selbach 1993, 154.)

Kant toimi kotiopettajana lähiseudulla, mikä oli tavallista varattomien kandidaattien kohdalla. Palattuaan Königsbergiin hän toimi jonkun aikaa koulun opettajana, mutta päätti sittemmin hakeutua yliopistouralle. Vuonna 1755 hänet vihittiin maisteriksi ja samana vuonna hän puolusti julkisesti dosentuurin tutkielmaansa. Sen jälkeen Kant opetti *Privatdozent*-nimikkeellä ja sai siitä opiskelijoilta vain vapaaehtoisia luentopalkkioita, kuten tapana oli. Dosenturiaikanaan

¹⁴⁴ Landtman ja Höffe mainitsevat, että latinaa opetti Heydenreich, mutta ilman tarkempia tietoja hänestä. Kysymyksessä ei kuitenkaan voi olla tunnettu kirjailija ja filosofi Karl Heinrich Heydenreich, koska hän syntyi vuonna 1764.

hän jopa kieltäytyi Albertinassa tarjotusta runouden ja kaunopuheisuuden oppituolista, jota ei pitänyt itselleen sopivana, vaikka se olisi tuonut paremman toimeentulon. Hän oli ottanut hoitaakseen yliopiston kirjastonhoitajan sivutoimen. Se vei aikaa tutkimukselta, mutta se toi pienen säännöllisen tulon.

Kant luennoi pääasiassa logiikkaa, metafysiikkaa ja matematiikkaa. Myös maantiedon hän säilytti opetusvalikoimassaan, koska piti sitä virkistävänä oppiaineena. Vihdoin vuonna 1770 hän sai toivomansa logiikan ja metafysiikan professorin viran Albertinassa. Hän oli kieltäytynyt tarjotuista professuureista Erlangenissa ja Jenassa. Viimeisen luentonsa Kant piti vuonna 1796. (Landtman 1922, 8–45.)

7.2 Sensuurin kahdet kasvot

Tutkimuskirjallisuudessa on käsitelty suhteellisen vähän sensuurin taloudellisesti tuottoisaa puolta yliopistoille. Professorikunta, Kant muiden mukana, toimi virassaan valtion sensuurin toteuttajana tarkastaen myös yliopiston ulkopuolella tuotettuja painotuotteita. Se oli normaalia toimintaa professoreille, dekaaneille ja rehtoreille. Puolivuositaisina rehtorikausinaan 1786 ja 1788 Kant ei ainakaan kirjallisten lähteiden mukaan kauhistellut yliopistojen toimintaa sensuurielimenä. (Stiening 1999, 164–165.) Hän ei virkamiehen asemassa tuominnut tätä yleistä käytäntöä, vaikka hän toisaalta vahvasti vaati julkaisemisen vapautta.

Yliopistojen sensuuritoiminnan taustalla vaikuttivat taloudelliset syyt. Julkaisijan piti nimittäin maksaa painettavasta materiaalista sensorille. Summat olivat merkittäviä lisää joidenkin professorien toimeentulon kannalta. Kantin henkilökohtaisia tuloja sensuuritoiminta ei juuri lisännyt, sillä logiikan ja metafysiikan alalla tarkastettavaa kirjallisuutta painettiin melko vähän. Vuosina 1785–1791 Kantin sensuroitavaksi ei tullut tietävästi yhtään kirjaa. (Stiening 1999, 175.) Sensuuritehtävä herätti myös poliittista kiinnostusta: Albertinan korporatiivista sensuurioikeutta arvostelivat niin valtion kuin alueenkin viranomaiset. He olisivat mielellään ottaneet taloudellisesti tuottoisan työn itselleen.

Käytännössä kaikki kirjalliset painotyöt käytettiin sensuurin läpi. Yhdessä valtion edikteistä vuodelta 1772 lueteltiin yliopistojen tai valtion sensuurioikeuteen kuuluviksi pienet kirjoitukset, laulurunot, viikkolehdet, oppineiden lehdet, taloudelliset kirjoitukset ja pienet kappaleet (*Pieçen*). Yliopiston julkaisemien akateemisten kirjoitusten sensuuri säilyi pääasiassa sillä itsellään. (Stiening 1999, 167–168.) Filosofisen tiedekunnan alan kirjoituksille tuli tuolloin voimaan työllistävä kolmitasoinen tarkastus: kunkin alan professorin, dekaanin ja rehtorin hyväksynnät edellytettiin ennen tekstin julkaisua.¹⁴⁵

Sensuuritehtävät muuttuivat tiedekunnissa vähitellen kompetenssitehtäviksi. Julkaistiin kirjallisia ohjeitakin siitä, mihin asioihin tuli kiinnittää huomiota,

¹⁴⁵ Vrt. Aiemmin yliopistoa ja sensuuria käsitelty artikkelissa Kananen (2013): Yliopisto opettaa, julkaisee ja sensuroi. Kant ja filosofian ylennys kaksitasoisessa valtionyliopistossa. Teoksessa *Uusi yliopisto – Yritys, puolue vai oppineiden tasavalta*, 31–48, Toim. Pertti Ahonen, Paul-Erik Korvela ja Kari Palonen.

kun arvioitiin tekstien suhdetta uskontoon, säädylisyyteen ja kansalaisuskollisuuteen. 1770-luvulla Königsbergissä oli jopa kilpailua yliopiston ja muiden sensuuria harjoittavien instituutioiden välillä sensuurin tavasta ja perusteista. Albertina-yliopiston legitimizeetti sensuurin harjoittamiseen perustui jo vuonna 1554 annettuihin akateemisiin sääntöihin, statuutteihin, jotka olivat voimassa aina 1800-luvulle saakka. Niissä todetaan, ettei mitään kirjoitusta, olkoon se mitä kieltä tai sisältöä tahansa, saa painattaa ilman rehtorin antamaa painolupaa. (Stiening 1999, 166.) Lisäksi jo vuonna 1557 oli Albertinalle annettu erillinen privilegio, jonka mukaan se korotettiin koko provinssin korkeimmaksi ja ainoaksi sensuuri-instituutioksi. Tämä asetus määräsi, että kaikki Königsbergin kirjapainot olivat oikeudellisessa alistussuhteessa yliopistoon nähden. Alueen kirjapainojen vaikutus ulottui laajalle alueelle, jopa Venäjälle Itämeren provinssiin (Eestiin, Kuurinmaalle, Liivinmaalle sekä Kuressaareen) ja Puolaan.

Sensuuri kiristyi heti Fredrik Wilhelm II hallitusajan alussa. Kuninkaan mukaan lehdistönvapaus (*Pressefreiheit*) oli kääntynyt lehdistön röyhkeydeksi (*Pressefrechheit*). Hän julisti laittavansa maan uudelleen järjestykseen kabinettikäskyllään. Joitakin vahvoja rangaistuksia laitettiin toimeen: valistusajattelijoina, esimerkiksi Franz Michael Leuchsenring ja Andreas Riehm, karkotettiin. Radikaali valistuksen kannattaja Karl Friedrich Bahrdt tuomittiin kamarioikeudessa kahdeksi vuodeksi arestiin vuonna 1788. Hän oli "mustamaalannut" Woellneriä ja itse kuningastakin näytelmässään. (Sieg 2003, 293–294.) Vuonna 1793 lähetetyssä kirjeessään entiselle oppilaalleen Johann Kiesewetterille (1766–1819) Kant kuitenkin jo arvostelee valtion ylimmän sensuurielimen (*Geistliche Immediat-Examinationskommission*) toimintaa.

Kant joutui itse vastakkain sensuurin kanssa kirjoituksellaan, jonka kärjen hän tarkoitti kohdistuvaksi teologien vahvistuneeseen asemaan sensuurikomisiossa. Kritiikki kohdistui siihen, että komission teologijäsen ylittää valtuutensa ja laajentaa toimintaansa filosofian alueelle, vaikka komissiossa on filosofijäsenkin. Jälkimmäinen ei tarpeeksi voimakkaasti puolusta omaa toimialuettaan. Näiden kahden väärä toiminta muodostaa Kantin mukaan vaarallisen koalition, joka on paremman tilaisuuden tullen otettava esille. (Giordanetti 2005, VIII.) Tässä lienee ainakin mahdollinen sysäys myös *Der Streit der Fakultäten* -kirjoituksen teemoitukselle.

Kant oli elänyt Fredrik Suuren hallintoaikana arvostettuna tutkijana, jolla oli ollut läheiset suhteet oikeusministeri Karl Abraham von Zedlitziin ja sitä kautta myös hoviin. Kuitenkin jo seuraavan kuninkaan aikana häntä pidettiin vaarallisena kiihottajana. Kantin konflikti valtiollisen sensuurin kanssa tunnetaan hyvin. Hän on kuuluisin niistä valistusajan oppineista, jotka joutuivat Preussin valtion hallintovirkamiehistön hampaisiin. Esimerkki osoittaa, kuinka riippuvainen kulttuurielämä oli kuninkaan ja ministerin persoonasta.

Kirje Kiesewetterille vuonna 1793 on tietävästi ensimmäinen viite siitä, kuinka vaarallisena Kant näkee teologian ja filosofian yhdistämisen nimenomaan siksi, että teologia asettuu arvioimaan filosofian käsityksiä (Giordanetti 2005, IX.) Teologit eivät voi ryhtyä arvioimaan filosofisten julkaisujen sisältöä eivätkä päättämään niiden julkaisukelpoisuudesta. Filosofinen tiedekunta poikkeaa Kantin

mukaan muista siinä, että se pyrkii vain totuuteen. Tämän vuoksi se on, ja sen on oltava, ainoa vapaa tiedekunta. Tässä vapaus näyttäytyy riippuvuuden vastakohtana. Toisin on rajatulla alueella operoivien teologien laita. Heidän oppinsa ammentaa vain yhdestä kirjallisesta lähteestä eli Raamatusta, ja sen rajoissa heidän on Kantin ohjeen mukaan pidättäydyttäväkin.

Mitä sitten tulisi sisältää sellaisen tekstin, joka voisi vastustaa sensuurikomission tapaista vaarallista koalitiota? Kantin sanoin on tehtävä selväksi, että kirjallinen sensuuri ja opinnäytetyön tarkastaminen ovat eri asioita ja niillä on täysin erilainen oikeutus (Giordanetti 2005, VIII.) Vaikka toiminnot oli suunnattu palvelemaan eri tarkoituksia, samaa sensuurikäsitettä käytettiin niin kirjallisen materiaalin sisällön vaarallisuutta arvioitaessa kuin tieteellisiä opinnäytteitä ja tutkimuksia tarkastettaessa. Ehkä tässä on mahdollinen selitys sille, miksi Kant ei kirjoituksissaan kritikoinut akateemista sensuuritoimintaa.

Kirjeen voi tulkita viittaavan siihen, että kirjoittajan mukaan sensuuri ei tarkoita yliopistoyhteisön oppineiden kirjoitusten arviointia. Käsitteiden erottelusta ei ilmeisesti pidetty johdonmukaisesti kiinni, joten poliittisen sensuurin ja tavallisen akateemisen arvioimisen ero hämärtyi. (Stiening 1999, 171.) Kannattaa muistaa, että 1700-luvulla valtiollinen sensuuri kuului jokseenkin kaikkeen kirjalliseen julkaisutoimintaan, eikä sitä pidetty samaan tapaan pöyristyttävänä kuin meidän aikanamme.

Kantilla oli ajatuksena julkaista useita uskontokirjoituksia *Berlinische Monatsschriftissä*. Ensimmäinen niistä painettiin vuoden 1792 huhtikuun numeroon. Lehti oli jo tuolloin muuttanut Berliinistä Jenaan ylintä sensuurin viranomaiskomiteaa pako. Jostakin syystä Kant lähetti kirjoituksensa kuitenkin vielä Berliinin yliopiston filosofisen tiedekunnan arvioitavaksi painolupaa varten. Siellä ei huomattu mitään epäilyttävää. Sen sijaan mainittu ylempi sensuuriviranomainen puuttui peliin ja otti tekstin käsittelyynsä. Sen lausunnossa sanottiin, että Kantin teksti tunkeutui "taivaallisen teologian" alueelle, ja sen vuoksi julkaisulupa evättiin. Kantin tukijoiden taivutteluista huolimatta komissio pysyi päätöksessään.

Kant päätti yrittää vielä ja vei kirjoituksen königsbergiläiselle kustantajalle. Hän esitti teoksen koti yliopistonsa teologiselle tiedekunnalle, joka oli aiemmin suhtautunut Kantin teksteihin, myös teologiaa sivuaviin, suvaitsevaisesti. Nyt se ei uskaltanut myöntää lupaa, ja lopulta Kant turvautui Jenan yliopistoon, josta hän sai julkaisuluvan (*Placet*) ja *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* (Uskonto puhtaana järjen rajoissa) painettiin vihdoinkin vuonna 1793. Näin se siis lopulta julkaistiin yliopistollisella luvalla, vaikka se oli jo kerran pysähtynyt valtiolliseen ylimpään sensuurikomissioon. (esim. Ritzel 1985, 631–650.)

Religion-tekstin julkaisemisen jälkeen Kant sai postia kuninkaalta. Asia ei ehkä tullut täytenä yllätyksenä, koska henkinen ilmapiiri oli kuninkaan vaihduttua muuttunut ja suhtautuminen valistuksen uskontoon kohdistuvaan kritiikkiin oli tiukentunut. Woellnerin vaikutuksesta Fredrik Wilhelm II kielsi nyt erillisellä ediktillä Kantia koskaan enää julkaisemasta mitään ja toimimasta nuorison opettajana. Perustelussa mainittiin, että professori haluaa filosofian varjolla riistää ar-

von Raamatun opetuksilta. Uskontokirjoitus osui sensuurin tiukentumisen ajan-kohtaan, muutamaa vuotta aiemmin teos tuskin olisi aiheuttanut vastaavaa reaktiota. Vastustajiensa ja kannattajiensa hämmästykseksi Kant otti kiellon tosisaan ja lupasi kuninkaalle vaieta uskontoa sivuavista kysymyksistä.

Kantin seuraava teologian käsittelyä sisältävä teksti oli *Streit der Fakultäten*, joka julkaistiin vasta hallitsijan kuolemaa seuranneena vuonna 1798. Kant teki kuninkaan ediktistä ja omasta vastauksestaan julkisen liittämällä ne mainitun teoksen alkuun kokonaisuudessaan. Hän lisäsi vielä vastaustekstiinsä alaviitteen, jonka mukaan hän oli tarkoituksella pidättäytynyt julkaisemasta uskontokirjoituksia vain ja ainoastaan Fredrik Wilhelm II:n elinaikana. Kant katsoi, ettei kielto ole voimassa enää kuninkaan kuoltua. Jää kuitenkin tulkittavaksi, kuinka uskotavaa on, että Kant oli niin kaukaa viisas, että onnistui arvioimaan tämän kuninkaan lyhytaikaiseksi hallitsijaksi, jonka kausi kesti vuodet 1786–1797. Se, että painolupa helittiäisi heti kuninkaan kuoltua, ei myöskään voinut olla ennakolta selvää.

7.3 Kannanotto tiedekuntien tehtäviin

Der Streit der Fakultäten -kokoomateoksen Kant sai monien vaiheiden jälkeen julkaistuksi vuonna 1798. Hän oli edellisenä vuonna jo jättänyt vakituisen virkansa logiikan ja metafysiikan professorina. Hänen ajatteluaan ja merkitystään valistuksen edistäjänä arvostettiin yhä, mutta toisaalta monien mielestä hän oli vaarallisten aatteiden levittäjä. Valistus oli myös saamassa haastajan uudesta romantiikan sävyihin siirtyvästä ajattelun valtavirrasta.

Streit-julkaisuun on koottu kokonaisuudeksi kolme eri aikoina kirjoitettua tekstiä johdannolla lisättynä. Alun alkaen Kantin oli tarkoitus julkaista vain ensimmäinen osa eli teologisen tiedekunnan ristiriitaa filosofisen tiedekunnan kanssa käsittelevä teksti. Muiden kirjoitusten yhdistäminen samaan julkaisuun on julkaisutekninen viime hetken ratkaisu, eikä kokoomateoksen esipuhe vaikuuta lukijaa osien koherenssista.

Kant sitoo yhteen kolme erilaista esseetä uuden ideansa pohjalta. Hänellä oli aiemmin ajatuksena jättää kolmas osa erilliseksi. Hän itsekin myöntää epäsuorasti julkaisuteknisen ratkaisun ohittaneen sisällöllisen yhtenäisyyden puutteen, kuten julkaisun esipuheessa havaitaan.

Unter dem allgemeinen Titel: "der Streit der Facultäten" erscheinen hier drei in verschiedener Absicht, auch zu verschiedenen Zeiten von mir abgefaßte, gleichwohl aber doch zur systematischen Einheit ihrer Verbindung in einem Werk geeignete Abhandlungen, von denen ich nur späterhin inne ward, daß sie als der Streit der unteren mit den drei oberen (um der Zerstreung vorzubeugen) schicklich in Einem Bande sich zusammenfinden können. (Kant 1789, AA VII, 11.)¹⁴⁶

¹⁴⁶ Yleisotsakkeen Tiedekuntien riitely alla ilmestyy ohessa kolme esseetä, jotka olen kirjoittanut eri tarkoituksiin ja eri aikoina. Ne ovat kuitenkin luonteeltaan sellaisia, että ne muodostavat systemaattisen kokonaisuuden yhdistäen sen yhdeksi työksi. Tosin vasta myöhemmin oivalsin, että saatoin välttää pirstomista sisällyttämällä ne yhdeksi julkaisuksi

Vaikka tekstit ovat eri aikoina tehtyjä ja sisällöltään toisistaan poikkeavia, kirjoittaja toivoo lukijan käsittelevän teosta kokonaisuutena. Alun perin teoksen nimi käsitti vain ensimmäisen osan otsikon. Tekstien syntyhistoriaa on voitu jäljittää kirjeenvaihdon avulla. Todennäköisesti vain johdanto on kirjoitettu juuri ennen kokoomateoksen julkaisemista. (Giordanetti 2005, XX–XXII.)

Tarkastelen tekstiä tiedekuntien toiminnan näkökulmasta puuttumatta kuitenkaan teologiaa ja lääketiedettä spesifisti käsitteleviin sisällöllisiin kysymyksiin. Toista osaa, jonka kirjoittaja on otsikoinut *Der Streit der philosophischen Fakultät mit der juristischen* alaotsikolla *Erneuerte Frage: Ob das menschliche Geschlecht im beständigen Fortschreiten zum Besseren sei* avattiin jo aiemmin tarkemmin historiaan liittyvänä tekstinä.

Kolmas osa eli lääketieteellisen tiedekunnan osuus on Kantin kommentti Christoph Hufelandin (1762–1836) kuuluisimpaan teokseen, 1796 ilmestyneeseen *Makrobiotik oder die Kunst, das menschliche Leben zu verlängern* (*Makrobiotiikka tai taito pidentää ihmiselämää*). Kirjallisesti hyvin tuottelias Hufeland oli Jenan yliopiston kasvatti. Hänestä tuli myöhemmin Fredrik Wilhelm III:n henkilölääkäri. Tässä tekstissä Kant kuvailee suhtautumistaan omaan ruumiiseensa myös henkilökohtaisella tasolla ja keinojaan fyysisesti terveen elämän edistämiseen. Sivuutan sen tarkemman käsittelyn tämän työn yhteydessä.

Der Streit der Fakultäten -tekstikoosteessa Kant keskittyy kahteen pääteemaan, filosofian tutkimuksen vapauden perustelemiseen ja Ranskan vallankumouksen merkityksen puolustamiseen. Filosofia tieteenä ottaa johtavan aseman yhteiskunnan edistymiseen asettumalla opposition penkille. Virkamiesaseman yksityistä järjenkäyttöä vastaan asettuu tiedekuntainstituution julkinen järjenkäyttö. (Irrlitz 2002, 455–456.)

Königsbergin Albertinan alempi tiedekunta jakautui historialliseen ja puhtaasti järkitiedon osastoihin, joita Kant kutsuu *Departemente*-nimellä. Historialliseen osaan sijoittuivat historia, maantieto, kielitieteet ja kaikki empiiristä luonnontiedettä käsittelevät alat. Puhtaasti järkitiedon alueeseen kuuluivat puhdas matematiikka ja filosofia sekä luonnon ja moraalien metafysiikka. Filosofinen tiedekunta vastasi myös ylempien tiedekuntien opetuksen alkeista, ja esimerkiksi historiallisesta osuudesta. Ylempien tiedekuntien sisäistä jakoa osastoihin Kant ei tekstissään käsittele.

Keskiajalta lähtien oli vallitsevana ajatuksena ollut se, että yliopistoissa tulisi olla kolme ylempää tiedekuntaa, teologinen, juridinen ja lääketieteellinen sekä yksi alempi, filosofinen. Jens Timmermann huomauttaa, että kaikki yliopistot eivät kuitenkaan ole olleet neljän tiedekunnan mallin mukaisia. 1700-luvullaakin oli yliopistostatuksen omaavia oppilaitoksia ilman filosofista tiedekuntaa. (Timmermann 2005, 64.) Tiedekunnan johtaja on dekaani. Tämän nimikkeen etymologian Kant jäljittää astrologiaan, josta se sotaleirien (*Feldlager*) kautta välittyi yliopistoihin (Kant 1798, A VII, 17.)

sen idean avulla, että kysymyksessä on alemman tiedekunnan konflikti kolmen ylempien tiedekunnan kanssa. (Kant 1998, 16–17, suomennos Heikki Kirjavainen.)

Tiedekuntien vertikaalinen jako perustuu käytäntöön, jossa alempi, ”vapaiden alojen” tiedekunta (*artes liberales*), oli propedeuttinen ylempien tiedekuntien opintoihin valmistava laitos. Tällainen käytäntö toimi pitkään, ja jäänteitä siitä on säilynyt meidän päiviimme saakka. Esimerkiksi vielä 2000-luvulla on joihinkin USA:n oikeus- ja lääketieteellisiin tiedekuntiin päästäkseen pitänyt suorittaa ensin arvosana luonnon- tai humanistisissa tieteissä. (Timmermann 2005, 80.)

Vähitellen Königsbergin Albertinan alempi tiedekunta kehittyi vapaiden alojen tiedekunnasta filosofiseksi tiedekunnaksi. Vaikka 1700-luvun loppua kohti sen opettajanvirkoja alettiin arvostaa ja samalla palkkauskinkin parani, erot muihin tiedekuntiin verrattuna olivat edelleen selviä. Koska tieteenalat eivät olleet erityisen spesifejä, oli filosofian professoreiden mahdollista hankkia toimeentulon kohennusta ottamalla lisäopetusta toisista oppiaineista. Näin joutuivat ahertamaan varsinkin perheelliset.

Kantin yliopistokirjoituksen jäsentely noudattaa paitsi Königsbergin myös Preussin muiden yliopistojen tieteenalojen vertikaalista jaottelua. Sen johdannon mukaan tekstissä on kysymys alemman eli filosofisen tiedekunnan riitelystä tai konfliktista jokaisen ylemmän tiedekunnan kanssa. Kantin tavoitteena on kääntää vertikaalinen asetelma ajatuksellisesti päinvastaiseksi eli saada ylempien tiedekuntien opit filosofien kriittisen tarkastelun alaisiksi. Raamatullisin sanoituksin hän pohtii, kuinka alempi ylennettäisiin eli filosofinen tiedekunta voisi saada lisää painoarvoa.

Kant osoittaa uuden näkökulman, jonka mukaisesti filosofia nousee alemmasta palvelija-roolista lampunkantajaksi muiden tiedekuntien kulkua valaisemaan. Hän kääntää vanhan sanonnan filosofiasta muiden palvelijana toisin päin:

Auch kann man allenfalls der theologischen Facultät den stolzen Anspruch, daß die philosophische ihre Magd sei, einräumen (wobei doch noch immer die Frage bleibt: ob diese ihrer gnädigen Frau die Fackel vorträgt oder die Schleppe nachträgt)... (Kant 1789, AA VII, 28.)¹⁴⁷

Streit-koosteen johdanto-osan Kant avaa teorialla yliopiston synnystä. Lukijan huomio kiinnittyy tuon selityksen tarkoitukselliseen epähistoriallisuuteen. Tekstin mukaan yliopistolaitoksen perustaminen on yhden viisaan henkilön sattumalta saama idea tai päähänpisto.

Kantin ilmaisu kuulostaa siltä, kuin eräänä kauniina päivänä onnellinen idea yliopistosta juolahtaisi yhden ainoan ihmisen mieleen ja tuo löytö tarvitsi vain toteutuksen. (esim. Derrida 1992, 2-3.) On selvää, ettei Kant vakavissaan näin ajatellut, faktiseen historiaan viittaaminen ei tässä kirjoituksessa vain ehkä ollut tarkoituksenmukaista.

Es war kein übler Einfall desjenigen, der zuerst den Gedanken faßte und ihn zur öffentlichen Ausführung vorschlug, den Gelehrsamkeit (eigentlich die derselben gewidmeten Köpfe) gleichsam fabrikenmäßig, durch Vertheilung der Arbeiten, zu behan-

¹⁴⁷ [Lisäksi voidaan laittaa paikoilleen teologista tiedekuntaa koskeva ylpeä väite, että filosofinen tiedekunta on sen piika (samaa tosin sanotaan toisistakin kahdesta). Ei kuitenkaan oikein eroteta "kantaako hän soihtua armollisen rouvan edellä vai laahustinta hänen jäljessään" ...]

deln, wo, so viel es Fächer der Wissenschaften giebt, so viel öffentliche Lehrer, Professoren, als Depositeure derselben angestellt würden, die zusammen eine Art von gelehrtem gemeinen Wesen, Universität (auch hohe Schule) genannt, ausmachen, die ihre Autonomie hätte (denn über Gelehrte als solche können nur Gelehrte urtheilen); (Kant 1798, AAIL, 17.)¹⁴⁸

Kant perustelee, että kun instituution perustaminen pohjautuu ideaan, voidaan pitää selvänä, että siihen liittyy myös edeltävä suunnitelma. Näin ollen se ei toteudu pelkästään yksittäisten satunnaisten tapahtumien kehityksen myötä. Kant osoittaa olettavansa, että tällainen yliopistoinstituutio on hallituksen (*Regierung*) perustama. Hallituksen roolia puoltaa Kantin mukaan ajatus, ettei sitä pysty kukaan muu tahansa keksimään tai toteuttamaan. Näin valtio ja yliopiston koulutuksellinen rooli virkamiesten valmistajana tulevat luontevasti mukaan tekstiin.

Miksi Kant ohittaa historian tarkoituksellisesti? Kirjoittaako hän eräänlaista myyttiä instituution perustamisesta? Yksi selitys voi olla se, että näin hän pääsee perustelemaan filosofisen tiedekunnan roolin ilman historian painolastia ja osoittamaan valtion eli hallituksen kiinteän yhteyden yliopistoon. Hallituksen mukaantulo perustamiseen korostaa käsitystä yliopistosta valtion laitoksena. Kantin ajatus satunnaisesta alusta on jäänyt elämään. Esimerkiksi Alexander von Humboldt (1769–1859) viittaa siihen vuonna 1810 näin:

Ylemmillä tieteellisillä laitoksilla ymmärretään tavallisesti yliopistoja sekä tiede- ja taideakatemiaita. Ei ole vaikeaa osoittaa, että sattumalta syntyneet laitokset olisivat syntyneet jonkin tietyn idean pohjalta; tällaiseen Kantin ajoilta hyvin suosittuun päättelytapaan jää vain aina jotakin vinoutunutta, ja toisaalta yritys on itsessään hyödytön. (von Humboldt 1990, 62.)

Toisen mahdollisen selityksen mukaan kysymys on Kantin huumorista. Tulkin-taa tukee se, että muukin teksti on paikoin kuivan, jopa synkän ironian sävyttämä, pääasiallisena kritiikin kohteena on tyhmä kansa (*Idioten*) mutta myös lahkolaisuuteen taipuvainen papisto. Myös Brandt toteaa, että Kantin lausahdus on kieltämättä hilpeä. Hän pitää kuitenkin todennäköisempänä, ettei Kant tätä itse keksinyt, vaan ajatuksen taustalla on ollut kirjallinen laina esim. Rousseaulta, joka on käyttänyt vastaavaa muotoilua. (Brandt 2003, 12.)

Kant käsittelee tekstissä tapansa mukaan esimerkkejä taustoittaakseen kirjoitustaan. Historiaa sivutessaan Kant nostaa esimerkiksi Egyptin papiston tieteen kehittäjinä. Koska tiede ei voi Kantin mukaan kehittyä uskontoon sidoksissa, Egyptissä se ei päässyt kukoistamaan. Tämä perustelu sopii hyvin Kantin tekstin teemaan varoittavana kuvana. Antiikin Kreikassa tiede tosin saattoi toimia erillään uskonnosta, mutta siellä ei syntynyt yliopistoja, jotka ovat välttämättömiä tiedon kasaantumiselle ja kehittymiselle oppineiden yhteisön sisällä. (Bien 1974, 553–555.)

¹⁴⁸ Kuka tahansa lieneekään alun perin ehdottanut, että sen kaltainen julkinen instituutio on pantava pystyyn, ajatus ei ollut huono. Ei ollut kelvotonta käsitellä oppineisuuden koko sisältöä (siihen varsinaisesti omistautuneita ajattelijoita) niin sanoakseni työpajatuotantoon kuuluvan kannalta, siten, että jokaista vastaa sen alan luottohenkilönä yksi julkinen opettaja, professori, ja että kaikki nämä henkilöt yhdessä muodostavat oppineiden yhteisön (*universitas*), jota nimitetään yliopistoksi tai korkeakouluksi. (Kant 1998, 17, suomenos Heikki Kirjavainen.)

Toisaalta kreikkalaisten etu olivat poliittinen vapaus ja valtion ja poliittisten instituutioiden pieni koko. Järjen käyttö oli välttämättä julkista, koska tiede ei toiminut muusta ympäristöstä eristyneenä vaan sen keskellä. Jotta yliopiston idea ylipäänsä saattoi syntyä, täytyi olla tiettyjä edellytyksiä: kansalaisilla perustuslaki, tietty massa oppineisuutta, sen pääaloilla työnjako sekä hallituksella viisautta kiinnostua oppineisuudesta. (Bien 1974, 553–559.)

Kantin sanoin yliopisto on oppineisuuden sisältöön omistautuneiden opettajien ja opiskelijoiden muodostama oppineiden yhteisö (*eine Art von gelehrtem gemeinen Wesen*), jota voidaan kutsua yliopistoksi tai korkeaksi kouluksi. (Kant 1968, 17.) Se toimii valmistamisen periaatteen mukaan (*fabrikenmässig*). Jokaisella alalla on yksi luottohenkilö eli professori, joka julkisesti edustaa tiettyä oppiainetta.

Yliopisto koostuu tiedekunnista, joiden tehtävä on opettaa, kuulustella ja antaa arvosanoja. Tiivistetysti Kantin mukaan tiedekunnan on tuotettava tohtoreita. Tutkimusta Kant ei erikseen mainitse luonnehtiessaan yliopiston tunnusmerkkejä. Varsinainen tutkimusyliopisto kehittyy vasta humboldtilaisten reformien tuotteenä. Kantin mukaan jako tiedekuntiin ei ole oppineiden itsensä vaan hallituksen lanseeraama ja sen edun mukainen.

Von den eigentlichen Gelehrten sind noch die Litteraten (Studirte) zu unterscheiden, die als Instrumente der Regierung, von dieser zu ihrem eigenen Zweck (nicht eben zum besten der Wissenschaften) mit einem Amte bekleidet, zwar auf der Universität ihre Schule gemacht haben müssen, allenfalls aber Vieles davon (was die Theorie betrifft) auch können vergessen haben, wenn sie nur so viel, als zu Führung eines bürgerlichen Amtes, das seinen Grundlehren nach nur von Gelehrten ausgehen kann, erforderlich ist, nämlich empirische Kenntniß der Statuten ihres Amtes (was also die Praxis angeht), übrig behalten haben; die man also Geschäftsleute oder Werkkundige der Gelehrsamkeit nennen kann. (Kant 1798, AA VII, 18.)¹⁴⁹

Yliopiston toiminnan kuvauksessa kiinnitty huomio siihen, että opinnoissaan menestyneiden opiskelijoiden ohella on myös sellaisia oppineita, jotka ovat saaneet vain vähän opillista sivistystä ja siirtyneet pois yliopiston varsinaisen toiminnan piiristä. He ovat ehkä epäonnistuneet opinnoissaan tai joutuneet muista syistä ne keskeyttämään. Ilmeisesti näitä oli monia, koska heidät mainitaan erikseen yliopistolaitoksen kuvauksen yhteydessä. Kant kutsuu heitä literaateiksi (*Litteraten*). Nämä henkilöt eivät voi edetä akateemisella uralla, mutta voivat muodostaa akatemioita tai seuroja ja toimia eräänlaisessa oppineisuuden luonnotilassa ilman ohjeita ja sääntöjä.

¹⁴⁹ On edelleen tehtävä ero varsinaisten oppineiden ja niiden intellektuelleihin kuuluvien (yliopistollisen oppiarvon suorittaneiden) välillä, jotka ovat hallituksen välikappaleita toimien jossakin virassa, jolla on oma tarkoituksperänsä (eikä aina välttämättä tieteitä edistävä). Tällaiset henkilöthän täytyy kouluttaa yliopistossa; mutta he ovat voineet unohtaa suuren osan siitä mitä (teoreettista) he ovat oppineet siinä tarkoituksessa, että he ajan oloon pitäisivät riittävästi mielessään asioita, joita vaaditaan siviiliviran hoitamiseen. Kun vain oppinut voi olla varustettu periaatteilla, jotka ovat siviilivirkoihin kuuluvien opintojen pohjana, riittää virkamiehille, jos he pitävät muistissaan empiiriset tiedot virkaa koskevista asetuksista (siis siitä mikä koskee käytäntöä). Tämän mukaisesti heitä voidaan nimittää oppineisuuden liikemiehiksi tai teknikoiksi. (Kant 1998, 18, suomennos Heikki Kirjavainen.)

Vaikka Kantin oman retoriikan mukaan tuolloisesta tilasta on tarkoitus kehittyä ylemmälle asteelle (vrt. esim. *Mutmaßlicher Anfang der Menschengeschichte*, 1786), nämä akateemiset harrastelijat pysyvät aina tieteen luonnontilassa. He voivat harrastaa sivistystä mutta eivät tule etenemään akateemisella saralla. Se mahdollisuus on Kantin mukaan varattu vain tiedekuntien jäsenille.

7.4 Alemman tiedekunnan kiistely ylempien kanssa

Taistelut ja erimielisyydet ovat aina olleet olennainen osa yliopistolaitosta. Usein yliopistot ovat puolustaneet asemaansa ulkoisia uhkia vastaan, toisinaan taas on kiistelty oppiaineiden sisäisestä asemasta tai henkilöt ovat mitelleet erilaisten lähestymistapojen ja näkökulmien paremmuudesta. Näkemysten erot ovat yksi yliopistoa perinteisesti luonnehtiva asia. "Missä yliopisto, siellä kiistely on välttämätöntä", Jürgen Mittelstrass (Mittelstrass 2005, 39.) kommentoi yliopistojen vuosisataista historiaa.

Kirjoituksessaan *Streit der Fakultäten* Kant perustelee, miksi kiistely on olennainen ja välttämätön osa yliopistolaitosta, ja mitä ovat oikea ja väärä riitely. Teksti on myös kannanotto julkaisuvapautta rajoittaneeseen sensuuriin sekä vetoisuus valtiovallalle yliopistojen itsenäisyyden puolesta. Ajatus teologisen ja filosofisen tiedekunnan välisestä konfliktista tuli näkyviin Kantin kirjeenvaihdossa jo vuonna 1793. (Gregor 1979, vii.)

Kantin kirjeenvaihdon perusteella tiedetään, että *Streit*-kirjoituksen tekstit on tehty eri aikoina, vain johdanto on kirjoitettu juuri ennen julkaisemista. Kriittikin pääkohde on teologinen tiedekunta ja aluksi teoksen nimi käsitti vain ensimmäisen osan, teologisen tiedekunnan riidan filosofisen tiedekunnan kanssa. (Gregor 1979, xxi.)

Ylemmät tiedekunnat suorittavat hallitukselle tärkeää tehtävää valmistamalla sille virkamiehiä, Kantin sanoin "työkaluja" (*Werkzeuge*). Nämä ylempien tiedekuntien kasvatit, papit, juristit ja lääkärit, ovat hallituksen kauppiaita (*Geschäftsleute*) sekä linkki yliopiston ja muun maailman välillä. Heidän tehtävänsä koskettaa kansalaisten käytännön hyvinvointia sielun, yhteiselämän ja ruumiin alueella. Hallituksen edun mukaista on varmistaa, että virkamiehet hoitavat hyvin tehtävänsä näillä aloilla. Hallitus tarvitsee yliopistoja kouluttamaan virkamiehiä ja sillä on oikeus kontrolloida ylempien tiedekuntien opetusta, mutta kontrollin on tapahduttava tiedekuntien välityksellä.

Ylempien tiedekuntien kasvatit levittävät yliopiston ulkopuolelle myös kansalaisyhteisöä (*bürgerliches gemeines Wesen*). (Kant 1798, AA VII, 18.) Se on valtion kannalta niin tärkeä ja herkkä tehtävä, että hallituksella on Kantin mukaan oikeus kontrolloida ja sanktioida yliopistojen toimintaa vastaamaan sen omia pyrkimyksiä. Mutta valtiollinen hallitus ei opeta, se on tiedekuntien tehtävä. Ja valtaapitävien kontrollitoiminnan on tapahduttava tiedekuntien välityksellä. Papit, juristit ja lääkärit noudattavat työssään vain yliopistosta saamiaan oppeja. Heidän työssään riittää, että on opiskelijana omaksunut tietyt faktat, joita pystyy

soveltamaan käytännön tilanteisiin. "Työkalut" eivät saa itse mennä muotoilemaan opinkappaleita, vaan tällainen oikeus on vain tiedekunnilla.

Kullakin ylemmällä tiedekunnalla on tehtävä, joka vastaa jotakin hallituksen päämäärää kansan hyvinvoinnin osa-alueena. Tärkeimpänä Kant näkee uskonnon eli ikuiseen elämään ja sielun kuolemattomuuteen liittyvien kysymysten opettamisen. Hallituksen kuuluu kontrolloida uskonnollisia näkemyksiä. Ne eivät ole yksityisiä ns. omantunnon asioita. Tämä käsitys on luettavissa jo Kantin *Aufklärung*-kirjoituksesta. Sen mukaan papit ovat virkamiehiä, jotka ovat – ja joiden pitää olla – valtion välillisen kontrollin alaisia.

Vapaata järkeilyä voi harrastaa varsinaisen virkatyön ulkopuolella, kuten jo valistuskirjoituksessa todettiin, mutta saarnastuolista seurakunnalle saa opettaa vain tiedekunnan opintojen kautta omaksuttua oppia. Tiedekuntien opetusta kontrolloi valtio ja se saa teologeilta vastavuoroisesti tietoa kansan sisimmistä toiveista voidakseen ohjailla niitä. Oikeustieteen tehtävänä taas on pitää kansalaiset kuuliaisina laeille. Lääketiede puolestaan takaa sen, että hallituksella on runsas joukko terveitä kansalaisia käytettävissään. Kaikille virkamiehille on siis oma tehtävänsä tavallisten kansalaisten elämässä.

Kantin näkemys tavallisen väen eli tässä kirjoituksessa "kansan" henkisestä tilasta on tyly ja ivallinen. Ylemmistä tiedekunnista valmistuneet ovat suoraan tekemisissä "idiooteista" koostuvan oppimattoman kansan kanssa. Se on kyllä kiinnostunut onnenautuudesta, omaisuutensa turvaamisesta, terveydestä ja pitkästä iästä, muttei ole valmis ponnistelemaan näiden asioiden eteen. Kansa on taipuvainen nautintoon ja haluton näkemään vaivaa. Se haluaa uskoa ylempien tiedekuntien demagogisia vakuutteluja helpoista keinoista selvitä elämässä ja tuonpuoleisessa. Filosofien ajattelua vaativat vastaukset eivät sille kelpaa.

Das Volk will geleitet, d.i. (in der Sprache der Demagogen) es will betrogen sein. (Kant 1789, AA VII.)¹⁵⁰

Kantin kuva ihmisluonnosta on yleensäkin hyvin karu. Tässä tekstissä hän kuitenkin muotoilee erittäin pejoratiivisen kansakuvauksen. Se näyttäytyy oppimattomana osana väestöä, ja sitä on helppo kiihottaa ja huijata. Ylempien tiedekuntien kasvattien onkin mietittävä, mitä he voivat kertoa kansalle ilman levottomuuksien vaaraa. Vaikkei Kant suoraan näin sanokaan, asian voi tulkita tekstistä. Ylempien tiedekuntien kasvattit ovat tekemisissä kansan kanssa hallituksen palvelijoina, ja heidän on pidättäydyttävä puheista, jotka saattaisivat aiheuttaa uhmaa tai kapinamieltä.

Hallitukselle ja kuninkaalle on sopivaa, etteivät virkamiehet vaikuta kansaan väärillä lupauksilla, jotka kohdistuvat mainittuihin kansan toivomiin asioihin. Vaarana olisi muuten ajautuminen anarkiaan. Kantin varovaisuus hallintoa kohtaan on jo tuttua, kun verrataan muotoiluja hänen entusiastiseen suhtautumiseensa Ranskan vallankumoukseen. Se, mitä tapahtuu Ranskassa, ei olekaan yhtä toivottavaa Preussissa.

¹⁵⁰ [Kansa haluaa tulla johdetuksi, so. se haluaa (niin kuin demagogit sanovat) tulla petetyksi.]

Virkamiesten kevyesti heittelemillä lupauksilla on vaarallinen vaikutus myös valistuksen etenemiseen. Jos ihmiset eivät itse ryhdy toimimaan omissa elämänvalinnoissaan ”aikuismaisesti”, edistymistä ei voi tapahtua. Samalla tekstissä voi lukea myös implisiittisesti Kantin oman pietistisvaikutteisen rigorismin paheksuntaa helppoihin ratkaisuihin.

Jos ylemmistä tiedekunnista tulevat oppineet omaksuvat demagogisen tavan vastailla kansan kysymyksiin, he antautuvat laittomaan ristiriitaan alemman tiedekunnan kanssa. He eivät silloin perusta neuvojaan totuuteen tai teoriaan. Kant vaatii hallitukselta tiedekuntien kautta sensuuria ja valvontaa sen vuoksi, etteivät virkamiehet ylittäisi valtuuksiaan.

Diese, weil sie als Werkzeuge der Regierung (Geistliche, Justizbeamte und Ärzte) aufs Publicum gesetzlichen Einfluß haben und eine besondere Klasse von Litteraten ausmachen, die nicht frei sind, aus eigener Weisheit, sondern nur unter der Censur der Facultäten von der Gelehrsamkeit öffentlichen Gebrauch zu machen, müssen, weil sie sich unmittelbar ans Volk wenden, welches aus Idioten besteht (wie etwa der Klerus an die Laiker), in ihrem Fache aber zwar nicht die gesetzgebende, doch zum Theil die ausübende Gewalt haben, von der Regierung sehr in Ordnung gehalten werden, damit sie sich nicht über die richtende, welche den Facultäten zukommt, wegsetzen. (Kant 1798, AA VII, 18.)¹⁵¹

Ongelmat, joihin kansa haluaa ylempien tiedekuntien kasvateilta vastauksia, ovat tällaisia: Jos olen elänyt kunniattomasti, miten voin vielä viime hetkellä tuonpuoleisen portilla saada pääsylipun taivaaseen? Jos olen tehnyt väärin, miten voin kuitenkin voittaa juttuni? Jos olen kuluttanut ja turmellut ruumiilliset voimani mielihalujeni tyydyttämiseen, miten voin silti vielä elää kauan terveenä? Mikäli papit, juristit ja lääkärit lähtevät kansaa miellyttääkseen kilpalaulantaan esiintymällä tietäjänä näissä asioissa, he lietsovat vääränlaista jännitettä tiedekuntien välille.

Ironisesti Kant asettelee tekstissään ylempät tiedekunnat järjestykseen kansan elämän näkökulmasta. Tavallisille ihmisille tärkein on lääketieteellinen tiedekunta, sillä ihmiset haluavat elää pitkään ja tarvitsevat tähän lääkärin apua. Kansan näkökulmasta toiseksi tärkein on oikeustieteellinen tiedekunta, joka tuottaa juristeja järjestämään ihmisten talous- ja lakiasioita. Vasta viimeisen hädän hetkellä turvaudutaan pappiin, vaikka kysymyksessä on sentään sielun onnenautuus. Omituista on, että papit itsekin mielellään turvautuvat lääkäreiden apuun, vaikka sehän vain pitkittää heidän ”vaellustaan täällä murheen laakossa”.

¹⁵¹ Hallituksen välikappaleina papistolla, hallintoviranomaisilla ja lääkäreillä on oma lain suoma vaikutusvalta julkisuuteen; he muodostavat erityisen intelligentsia-luokan. Mutta heillä ei ole vapautta käyttää oppineisuuttaan oman viisautensa mukaan, vaan he ovat tiedekunnan sensuurin alaisia. Tämän vuoksi hallituksen tulee pitää tämä luokka tiukan kontrollin alaisena; hallituksen tulee estää sitä käyttämästä tuomiovaltaa, joka kuuluu tiedekunnille. Sillä virkamiehet ovat suoraan tekemisissä oppimattoman kansan kanssa (suhde samanlainen kuin papiston ja maallikkojen välinen suhde) ja he myös osallistuvat omilla aloillaan toimeenpanoon, joskaan eivät osallistu lainsäädäntövaltaan. (Kant 1798, 18-19, suomennos Heikki Kirjavainen.)

Jos hallitusvalta säätää lain sellaisen periaatteen nojalta, joka toteutuessaan aiheuttaa laittoman ristiriidan ylempien ja alempien tiedekuntien välille, se auktorisoi samalla väärän ristiriidan, jota Kant kutsuu laittomaksi riitelyksi.

Dieser Antagonism, d.i. Streit zweier mit einander zu einem gemeinschaftlichen Endzweck vereinigten Parteien, (concordia discors, discordia) welches so wie das politische aus Freiheit und Eigenthum besteht, wo jene als Bedingung nothwendig vor diesem vorhergehen muß; folglich den oberen Facultäten kein Recht verstattet werden kann, ohne daß es der unteren zugleich erlaubt bleibe, ihre Bedenklichkeit über dasselbe an das gelehrte Publicum zu bringen. (Kant 1798, AA VII, 35–36.)¹⁵²

Ylempi tiedekunta ei voi esittää laiksi sellaista periaatetta, joka perustuu taipumuksiin tai jonkun omia yksityisiä tarkoituksia edistäviin pyrkimyksiin, joita Kant pelkää ylempien tiedekuntien kasvattien edistävän. Jos hallitus tällaisen lain säätäisi, se antaisi mahdollisuuden väärälle riitelylle ja tuhoaisi filosofisen tiedekunnan lopullisesti. Kant lisää monimerkityksisesti, että se tosin olisi nopein tapa hävittää filosofinen tiedekunta. Toisaalta todellisuudessa ainakaan kovin moni yliopiston virkamies ei ollut sellaisessa asemassa, että olisi voinut osallistua lainsäädäntötyöhön.

Yliopistotekstin esimerkeissä on poliittisesta käytännöstä lainattuja ajatusmalleja. Käsitellessään sitä, kuinka ylempien tiedekuntien opetusta koskevat päätökset tehdään, Kant mainitsee esimerkin Englannin parlamentista. Siellä on tapana, että monarkin valtaistuinpuhetta pidetään ministerien laatimana. Näin ollen monarkki ei voi puheensa vuoksi joutua arvostelun kohteeksi. Kun puheen katsotaan olevan ministerin tekoa, siitä voidaan nostaa esiin virheitäkin. Tällä esimerkillä Kant perustelee sitä, että opetussisällön valinta on pidettävä tiedekuntien oppineiden käsissä. Esitykset opetuksesta kuuluvat luontevasti tiedekunnille ja niitä voidaan arvostellakin. Arvostelun mahdollisuudella Kant argumentoi sukkelasti sen, ettei hallitus tai hallitsija voi näissä asioissa ryhtyä esittelijäksi, koska se tai hän ei voi alentua kritiikin kohteeksi.

Yliopiston ja tiedekuntien riippumattomuus kuninkaan suorasta vaikutusvallasta lisää tämän arvovaltaa, eikä suinkaan murena sitä, koska Kantin muotoileman erikoisen perustelun mukaan olisi hallitsijan arvoa alentavaa esiintyä oppineena. Näin Kant ennakoita jo puolustautuu mahdollista kritiikkiä vastaan ja osoittaa ajattelevansa vain majesteetin parasta. Toisaalta on aika rohkeaa sanoa julki, ettei hallitsija voisi olla ja esiintyä oppineena.

Perustellessaan hallitukselle, miten sen pitäisi toimia yliopistojen kanssa, Kant käyttää esimerkkinä liberalismiin liitettyä tunnuslausetta. Tunnuslause kertoo ranskalaisesta ministeristä, joka kutsutti johtavia kauppiaita luokseen tiedus-

¹⁵² Tämä antagonismi, so. kahden yhteiseen päähän yhdistetyn osapuolen (concordia discors, discordia) välinen kiista, joka poliittisen tavoin koostuu vapaudesta ja omaisuudesta, jossa ensimmäisen on välttämättä edelletävä jälkimmäistä; näin ollen ylemmille tiedekunnille ei voida myöntää oikeutta ilman, että alempien tiedekuntien sallitaan samanlaisesti välittää epäilyksensä niistä tiedeyhteisölle. (Kant 1798, AA VII, 35–36, suomennos Heikki Kirjavainen.)

tellakseen, kuinka voisi parhaiten tukea näiden kaupankäyntiä. Kauppiat vastasivat, että rakentakaa teitä, lyökää rahaa ja tehkää valuutanvaihtoa edistäviä lakeja, mutta jättäkää meidät rauhaan (*laissez-faire*¹⁵³).

Samalla tavalla Kant neuvoi filosofista tiedekuntaa vastaamaan, jos siltä kysytään, kuinka sen toimintaa voisi edistää. Ensin edellytykset kuntoon, sitten vapaus toimia oman harkinnan mukaan.

Kant itse luonnehtii *Der Streit der Fakultäten* -tekstiä ”oikeastaan pelkästään publisistiseksi” (*eigentlich bloss publizistisch*) julkaisuksi. (siteerattu: Gulyga 1977, 272.) Gulygan mukaan tähän luonnehdintaan voi lisätä vielä luonnehdinnat poleeminen ja ironinen. Kant määrittelee tiedekuntia erottavaksi seikaksi sen, että ylemmät perustavat tietonsa johonkin kirjoitettuun tekstiin, Raamattuun, lakiin sekä terveydenhoitokollegion päätöksiin ja lääketieteellisiin ohjeisiin. Kuitenkin todellisuudessa lääketieteellinen tiedekunta on tässä suhteessa hyvin lähellä filosofista tiedekuntaa vapaana tieteenä, sillä ei ole Raamattua tai lakiteoksia vastaavia käsikirjoja, joista se voisi suoraan oppinsa ammentaa. (Gulyga 1977, 272.)

Teologi rajoittuu pitämään Raamattua alkuperältään jumalallisena. Onko se kirjaimellisesti Jumalan sanaa, on historian, eli alemman tiedekunnan alaan kuuluva kysymys, eikä virkamiehen pidä sitä mieltä. Uskonto on moraalikysymys ja kaikkienensa siis filosofiaan kuuluva. Kun pappi on kansan kanssa tekemisissä, sellaisia asioita ei pidä ollenkaan ottaa esiin, ne vain hämmäntäisivät tavallisia ihmisiä. Perustavia kysymyksiä koskeva keskustelu on rajattava oppineiden keskuuteen, sillä Kantin mukaan kansa ei tällaisia asioita voi käsittää. Kansaksi Kant kutsuu näin kaikkia sellaisia, jotka eivät ole opiskelleet yliopistoissa.

Juristin työ vaikuttaa melko helpolta, sillä hänellä on käytettävissään kaikkien käsiteltävien asioiden tueksi kirjoitettu laki. Toisaalta se muuttuu ajan myötä, mutta kuitenkin aina on haettavissa päätös toiminnan tueksi. Ei ole sopivaa, että lakimiehet ryhtyisivät pohtimaan oman alueensa eli juridiikan totuus-kysymyksiä, sellainen ei kuulu heille, Kant rajaa. Lääketieteellistä tiedekuntaa hän luonnehtii vapaimmaksi ylempien tiedekuntien keskuudessa. Sen käyttämiä oppeja ei ainakaan harjaannuttavassa opetuksessa voida sanktioida ylempistä päätöksistä. Opit perustuvat luontoon ja ovat empiirisiä. Lääketiede muistuttaa filosofiaa siinä, että se etsii totuutta, tosin luonnosta, ei järjestä.

Kant pitää tärkeänä, että yliopistossa on tiedekunta, jonka opetus on vapaata hallituksen määräysvallasta. Filosofien ainoa intressi, pyrkimys totuuteen, edellyttää vapautta. Filosofisen tiedekunnan tehtävä suhteessa kolmeen ylempään tiedekuntaan on niiden opetuksen arviointi, ja tällä tavalla se on niille hyödyllinen. Kant vetoaa hallitukseen toteamalla, että senkin edun mukaista on sallia filosofien pyrkiä vapaasti totuuteen. Yliopistossa täytyy olla aina filosofinen tiedekunta, ja ellei tällaista ole, Kant esittää, että sellainen täytyy perustaa. (Kant 1798, 28.)

Huolimatta tekstin esimerkkien konkreettisuudesta, Kant ohittaa sen, että lakien ja Raamatun tulkinta on käytännön toiminnassa välttämätöntä. Tai sitten

¹⁵³ Sixten Korkmanin mukaan *laissez-faire*-termi on peräisin talouden kultaisia sääntöjä muotoilleelta ranskalaiselta fysiokraatilta Francois Quesnaylta (1694–1774). Kilpailun ja vapaakaupan siunauksellisuutta painottava *laissez-faire* on jäänyt elämään klassiseen talousoppiin. Se on välittynyt Adam Smithille 1760-luvulla. (Korkman 2015, 61.)

hän olettaa, että yliopistossa opiskeltu teoria riittää arjen työssä esiin tulevien ongelmien selvittämiseen.

Der Streit der Fakultäten -tekstiä voi lukea niin, että Kant kirjoittaa siinä uutta poliittista roolia filosofiselle tiedekunnalle, jonka taloudellisesti ja akateemisesti kohentunut asema antoi sille myös kaivattua arvovaltaa ja asiantuntijuutta. Siinä missä teologialla on ollut johtava asema tunnustuksellisella ajalla, tulee modernille ajalle siirryttäessä tunnustaa filosofian merkitys niin maallisen kuin teologisen tiedon ylimpänä arvioijana. Hallituksen on ymmärrettävä, että tieteessä on tapahtunut vallanvaihdos. (Howard 2005, 129.)

Hallituksen, virkamiesten ja tiedekuntien toimintaa Kant kuvaa poliittisen esimerkin mukaisesti analogisena vallan kolmijaon mukaan; tiedekunnilla on oikeudellista ja hallituksella lainsäädännöllistä valtaa sekä ylempien tiedekuntien kasvatit toteuttavat toimeenpanevaa valtaa.

Die Classe der obern Facultäten (als die rechte Seite des Parlaments der Gelahrtheit) vertheidigt die Statute der Regierung, indessen daß es in einer so freien Verfassung, als die sein muß, wo es um Wahrheit zu thun ist, auch eine Oppositionspartei (die linke Seite) geben muß, welche die Bank der philosophischen Facultät ist, weil ohne deren strenge Prüfung und Einwürfe die Regierung von dem, was ihr selbst ersprießlich oder nachtheilig sein dürfte, nicht hinreichend belehrt werden würde. (Kant 1789, AA VII, 35.)¹⁵⁴

Väärä riitely romuttaisi opposition roolin parlamenttiesimerkin mukaisena. Samalla katoaisi edistyksen mahdollisuus nousta hitaasti moraalisesti aiempaa korkeammalle tasolle. Tätä tietä edustaa filosofian rooli totuuden etsijänä. Kant varoittaa väärästä riitelystä myös siksi, että se antaisi hallitsijalle aiheen sekaantua niihin kysymyksiin, jotka tulee ratkaista vain yliopiston sisällä. Jos oppineet toimivat kentällä niin, että he nostattavat oikeusjuttuja asioista, jotka olisi pitänyt ratkaista yliopiston sisällä, menettely on omiaan romuttamaan yliopiston toimintaa.

Oikeaa kiistelystä syntyisi, jos filosofisen tiedekunnan tehtävä suhteessa kolmeen ylempään tiedekuntaan määriteltäisiin uudelleen. Sen tehtävä olisi ylempien opetuksen arviointi, ja tällä tavalla se olisi niille hyödyllinen. Miksi kuitenkin ylevästi totuuteen pyrkivää vapaata filosofista tiedekuntaa nimitetään alemmaksi tiedekunnaksi? Kant löytää vastauksen ihmisluonnon tavasta käsittää ylempi ja alempi. Vaikka filosofia on kaikkia muita tiedekuntia korkeammalla tasolla tieteenintressinsä vuoksi, sillä ei ole ketään käskytettävää. Ihmisluonto on taipuvainen arvostamaan niitä, jotka voivat antaa määräyksiä toisille. Sellainen, jolla ei ole palvelijoita, nähdään alempana. Vapautta ja totuutta ei ole tapana arvostaa.

¹⁵⁴ Ylempien tiedekuntien korkeampi arvoaste (oppineitten parlamentin oikeisto) tukee hallituksen asetuksia. Mutta sellaisessa järjestelyssä kuin pitää olla silloin, kun on kysymys totuudesta, täytyy myös olla oppositiopuolue (parlamentin vasemmisto) ja tämä on filosofisen tiedekunnan penkki. Sillä ilman sen ankaria koetuksia ja vastaväitteitä hallitusvalta ei olisi riittävästi informoitu siitä, mikä on sille itselleen eduksi tai haitaksi. (Kant 1998, 34, suomennos Heikki Kirjavainen.)

Kant vaatii, että ylempien tiedekuntien on sallittava se, että filosofinen tiedekunta tarkastelee niiden oppien totuudenmukaisuutta. Filosofisella tiedekunnalla on oltava oikeus tarkastella myös ylempiä tiedekuntia koskevien hallituksen käskyjen järjenumukaisuutta. Mikäli ne eivät ole sopusoinnussa järjen ja totuuden vaatimusten kanssa, ajaututaan ylempään ja alemman tiedekunnan väliin konfliktiin. Konflikti on sallittu tai Kantin sanoin "lain mukainen", koska alemmalla tiedekunnalla on velvollisuus varmistua siitä, että julkisesti esitettävät opit ja asiat ovat totuudenmukaisia.

Laiton riitely johtuu väärästä vaikuttamisesta kansaan, laillinen taas on akateemista kiistelyä opetuksen totuudellisuudesta. Filosofit tutkivat ylempien tiedekuntien oppien sisältöä ikään kuin faktantarkastajina. Alemmalla tiedekunnalla on tällä tavalla velvollisuus varmistua siitä, että ylempistä tiedekunnista valmistuneiden kasvattien julkisesti esitettävät opit ja asiat ovat totuudenmukaisia. Tulee lähelle ajatus, että filosofit toimisivat sensorien tapaisina tekstintarkastajina.

On myös huomattava, ettei erimielisyyttä voi ratkaista sopimalla, koska silloin kiistelyn prosessi katkeaisi ajallisesti. Sellainen ratkaisu olisi analoginen oikeusistunnolle, jos tuomarina toimisi järki. Konflikti on sitä vastoin jatkuva prosessi. Alemman tiedekunnan on oltava jatkuvasti valmis pitämään sitä käynnissä. Kantin kuvakielellä filosofien aseiden on oltava kaiken aikaa ylväästi koholla ja valmiina puolustamaan totuutta.

Ehkä Königsbergin yliopiston asema hallinnollisesti suoraan valtion alaisuudessa selittää osaltaan Kantin halua osoittaa, kuinka filosofien on tärkeää antaa neuvoja ja ohjeita hallitukselle. Hallitus on mahdollista paikoin jopa tulkita kirjoituksen viidenneksi riitelyn osapuoleksi. Günther Bien toteaa (1974, 552.), että vaikka Kant on tunnettu tieteen sisäisten edellytysten avaajana, hän oli erinomaisen tietoinen myös tieteen ulkoisista yhteiskunnallisista, historiallisista ja institutionaalisista edellytyksistä.

Filosofit eivät siis keskustele suoraan kansan kanssa eikä heidän oppinsa ole suunnattu luottamuksellisesti kansalle kuten ylempistä tiedekunnista valmistuneiden. Kant käyttää muotoa "nicht vertraulich ans Volk". Kant rajaa, tai korottaa, filosofien valtiollisen roolin niin tärkeäksi, että he voivat toimia hallituksen neuvonantajina ja keskustelijoina. Filosofit eivät pyri hallitsemaan, eikä se Kantin mukaan olisi toivottavaakaan. On kuitenkin sekä kuninkaille että filosofeille hyödyllistä, jos jälkimmäiset saavat vapaasti ja julkisesti lausua ajatuksensa.

Bien näkee Kantin kirjoituksessa sisällä teorian ja käytännön ristiriidan, joka on ajankohtainen edelleen. Että viimeiset tulevat ensimmäisiksi ei tarkoita, että filosofien tulisi hallita, vaan näiden tulisi päästä ensisijaisiksi neuvonantajiksi hallitukselle. (Bien 1974, 574–577.) Oppineet puuhastelijat eivät perusta neuvojaan totuuteen tai teoriaan. He antavat sellaisia neuvoja, jotka uppoavat kansaan. Laskelmoidusti he haluavat saada vaikutusvaltaa asialleen demagogien tavoin.

Timmermannin mukaan yliopistokiista on ymmärrettävissä Kantin teoriaa vasten niin, että kysymyksessä on kahden erilaisen järjen alueen dialektiikka, joka ei voi olla koskaan stabiili. Ylemmät tiedekunnat ovat käytännöllisen järjen aluetta, mutta alempi asettuu puhtaasti järjen alueelle. (Timmermann 2005, 69.)

Kant avaa tiedekuntien jakoa ylempiin ja alempiin ajattelemalla, että taustalla täytyy olla jokin selittävä idea. Yksi selitys on, että jako vastaa hallituksen intressejä, ylemmät tiedekunnat ovat sille hyödyllisiä. Entä alempi, jos sen asiana on ajaa vain tieteen intressiä, kuinka sen asema voi olla varma hallituksen ideomassa yliopistossa?

Ylemmät tiedekunnat toimivat jollakin erityisellä alueella, filosofia keskittyy yleiseen ja toimii vapauden alueella. Ylempien tiedekuntien oppineet eivät voi olla vapaita, vaan tiedekuntiensa sensuurin alaisia. (Bien 1974, 564.) Ylempien tiedekuntien alat vastaavat taipumusten kautta tuleviin onnenautuuden tarpeisiin. Filosofian tehtävä on myös tulkita kansan tarpeita mutta se toteuttaa sen kritiikin avulla, joka on aina negatiivista. Sen tehtävänä on estää kansalaisia vahingoittamasta toisiaan ja huolehtia siitä, että jokaisella on se, mitä tämä tarvitsee. (Bien 1974, 563.) Filosofisen tiedekunnan oppineet ovat vapaita myös suhteessa omaan tiedekuntaansa.

Osallisuus oppineisuuteen (*Gelehrsamkeit*) ei seuraa ihmistä kaikkialle. Käytännön työssä virkamiehet eivät voi antaa lausuntoja, jotka viittaavat teorian totuuteen tai pätevyyteen. Puhuessaan kansalle he eivät saa käyttää omaa päättelyään tiedekunnan ohi. Jos he kaikesta huolimatta opettavat kansalle omia päätelmiään, he samalla kylvävät kapinan tai kansannousun siemeniä. Vallan kolmijako tarkoittaa hallitukselle varoitusta, ettei se saa sotkea lakiasäättävää toimintaa arvostelukyvyn alueen toimintaan. (Bien 1974, 564.)

Hallitus ei saa antaa opillisia määräyksiä ylempienkään tiedekuntien "litteraateille" eikä sillä tavalla näiden kautta kansalle. Niin tehdessään se esiintyisi korkeimmassa persoonassa oppineena ja ulottuisi alueelle, jonne sillä ei ole mitään asiaa. Hallitus tekisi poliittisen virheen. Kansa ei nimittäin kykene erottelemaan erilaisia oppeja, kaikki mikä kalskahtaa tieteeltä, on sille vastenmielistä eikä se ole siitä kiinnostunut. (Bien 1974, 565.)

Kantin yliopistokonseptiin sisältyy antropologinen käsitys ihmisistä: erikseen ovat ne, jotka antavat käskyjä, ja käskytettävät ottavat niitä vastaan. Näistä poikkeavat filosofit, jotka eivät kuulu kumpaankaan luokkaan. Filosofinen tiedekunta ei ota eikä anna käskyjä. Se tavoittelee vain ja pelkästään totuutta. Sen kritiikki ei kohdistu hallitukseen eikä kansaan, sen puhekumppanit ovat oppineiden tasavallan kansalaisia. (Bien 1974, 566–567.)

Ylempien tiedekuntien oppineet ovat tiedekuntiensa sensuurin alaisia. Ovatko filosofisen tiedekunnan ihmiset tässä suhteessa vapaita? Vapaus ei ole mielivaltaa, sattumaa tai rajatonta toimintaa. Se tarkoittaa yliopistossa mahdollisuutta järjen käyttöön ilman ulkoisia pakotteita.

Löyhät lupaukset kansalle rikkovat paitsi yliopiston tiedekuntien keskinäistä, myös yliopiston ja hallituksen välistä työnjakoa. Ylempien tiedekuntien tehtävä on seurata ja kontrolloida kansan parissa liikkuvien kasvattiensa toimintaa. Hallitus puolestaan kontrolloi ylempien tiedekuntien välityksellä kansan parissa toimivien "työkalujensa" toimintaa.

Kant ei ollut kiinnostunut edistämään koulutuksen tasa-arvoa. Preussissa oli monia muita valistajia, jotka kannattivat kansan opetuksen kehittämistä. Kantia tällainen ajattelu ei oikeastaan liikauttanut. Hän ei ollut aatelistonkaan ihailija,

hänhän esitti perittyjen arvojen lakkauttamista. Toisaalta kansalaisen kriteereitä määritellesään hän antaa kaikille mahdollisuuden edetä kykyjensä, lahjakkuutensa ja onnensa avulla ylemmälle säätyhierarkian portaalle. Kantin määrittelyissä oletuksena on, että äänioikeus asettuu luontevasti omistavien porvarien (*Stadtbürger*) kohdalle. Dekaanina koulutuksen reformia koskevaa lausuntoa muokatessaan Kant ohjeisti ”lahjattomat” käytännön työhön, etteivät nämä turhaan veisi oppineiden aikaa yliopistoissa.

Yliopistokysymyksessä Kant ohjasi näkökulman valtion ja yliopistojen poliittiseen suhteeseen. Hän vaati filosofiselle tiedekunnalle korkeampaa asemaa ja asiantuntijan roolia hallitukseen nähden.

8 LOPPUPÄÄTELMÄT

Kantin kiinnostus poliittisiin teemoihin virisi erityisesti hänen myöhemmällä iällään. Sen vuoksi olen valinnut lähiluvun tekstit Kantin 1700-luvun loppukaudelta. Perehtyminen on osoittanut näitä kirjoituksia yhdistäviä ja toisteisia sisäisiä teemoja. Edustuksellisuus, republikaaninen hallitsemisen tapa ja valistuksen välttämättömyyden perustelevat kulkevat tekstien juonteina.

Arthur Schopenhauer (*Die Welt als Wille und Vorstellung* 1818/1819 ja 1844, 4. Buch, §62) arvioi, että Kantin Rechtslehreä vuodelta 1797 ei voi ymmärtää muuten kuin vanhuudenheikkouden osoituksena, koska tekstistä puuttuu filosofinen laatu. Tämä valitettava lausunto on jäänyt elämään tutkimuskirjallisuuteen. Mielestäni *Rechtslehreä*, kuten muitakin Kantin poliittisia tekstejä, voi oikeutetusti lukea ja tulkita poliittisesti, oli niissä filosofista laatua tai ei. Joidenkin tekstien voi tietenkin arvioida sisältävän vaikeasti avautuvia ja ristiriitaisiakin ajatuskuluja ilman että syytä tarvitsee hakea vanhuudenheikkoudesta.

Lähilukuun valitsemani tekstit heijastavat myös kuvaa aikakauden poliittisesta tilanteesta ja keskustelusta. Vaikka historia on aina väistämättä tulkintaa, on tärkeää kuitenkin pidättäytyä asettamasta kohteeseen liian moderneja näkökulmia. Kantin tekstien poliittiseen lukutapaan soveltuu erinomaisesti tiivistelmä, jonka Kari Palonen on muotoillut ohjeeksi anakronismin välttämiseksi:

Anakronismiteesin yleinen pointti on jälkiviisaan projektion välttämisessä. Kirjoittajan tekstiä tulee arvioida ensisijaisesti suhteessa niihin kysymyksiin, joihin hän itse pyrkii vastaamaan, sekä siihen keskusteluun, jota hänen aikanaan käytiin samoin kuin siihen käsitteistöön, joka hänellä oli käytettävissään. (Palonen 1997, 135.)

Kantia on arvosteltu monista seikoista, jotka eivät jälkipolvien mukaan ole olleet edistyksellisiä, kuten naisten ohittaminen kansalaisuuden määrittelyssä. Tiedämme tosin, että ainakin yksi Kantin nuorempi kollega on nostanut esiin myös mahdollisuuden tunnustaa naisille poliittisia oikeuksia. Jos kuitenkin otetaan huomioon 1700-luvun yleinen ajattelu, ei ole kovin yllättävää, ettei tasa-arvon vaatimus ulotu poliittisiin oikeuksiin. Ajan akateeminen valtavirta oli kiinni aiemmassa luonnonoikeusjattelussa, jonka kontekstissa naisten aseman kohentaminen ei saanut huomiota.

Kuten luvussa 2 havaitaan, valistus oli hyvin monimuotoinen ilmiö. Esimerkiksi Fritz Valjavec toteaa, ettei saksalainen valistus ollut suinkaan yhtenäisen ilmiö, mutta toisaalta kuitenkin siinä korostui koulutuksen ja opettamisen tärkeyttä painottava filantrooppinen ajattelu. (Valjavec 1978, 17.) Voisi ajatella, että valistuksen kannattajana Kant kiinnittäisi äänioikeuden määrittelyssä huomiota akateemisiin taitoihin, esimerkiksi lukemiseen. Kantille valistus ei kuitenkaan tarkoita – esimerkiksi jakobiinien tapaan – vaikuttamista suoraan kansaan eikä kaikkien kansankerrosten opillisen tason kohottamista. Päinvastoin, hän on taipuvainen jopa kannattamaan näkemystä, että kaikkia nuoria ei kannata ohjata opintoihin, vaan koko *gemeines Wesen* -yhteisölle on hyödyllisempää pitää osa kansasta suorittavan työn tekijöinä.

Kantille valistus on poliittinen projekti ja kirjoitukset siitä on suunnattu oppineiden piirille, joka oli todellisuudessa hyvin vähälukuinen. Kantin tekstien valossa on selvää, että julkaisemisen vapaus oli hänelle olennainen poliittisen vaikuttamisen ehto.

Was ist Aufklärung -esseen tulkinnan vertailukohdaksi otan Kantin kanssa samalle foorumille samasta asiasta kirjoittaneen Moses Mendelssohnin, jonka opillinen tausta poikkeaa täysin tavanomaisesta. Hän ehti kirjoittaa auki oman käsityksensä valistuksesta ihan vähän Kantia aiemmin. Tietämättä toistensa ajatuksista nämä valistajat päätyivät käsittelyissään hyvin erilaisiin johtopäätöksiin. Molempien teksteihin voi mielestäni soveltaa Quentin Skinnerin innovatiivisen ideologin käsitettä. Mendelssohn tuo keskusteluun uuden *Bildung*-käsitteen, ja Kant muotoilee hyvin omaperäisen ehdotuksensa julkisen ja yksityisen järjestyksen eroista siinä prosessissa, jossa yksilö kasvaa ulos alaikäisyydestä. (Skinner 1974, 296.)

Kantin elinaikana pisimpään hallitsi kuningas Fredrik Suuri. Kant pitää häntä toisaalta esimerkkinä valistuneesta hallitsijasta, mutta esittää kuitenkin kritiikkiä, joskin varovaisen peitellysti. Mielestäni Kantin ylistävät kommentit edellyttävät, että niiden tulkinnassa otetaan huomioon kyseisen ajankohdan poliittinen konteksti eikä julistava kehu ole välttämättä tarkoitettu ymmärrettäväksi sanasta sanaan.

Kuningas ja Kant olivat näennäisesti yllättävän samalla kannalla oikeuslaitoksen riippumattomuudesta, mutta heidän perustelunsa olivat täysin erilaiset. Fredrik Suuri katsoi, ettei hallitsija voisi mitenkään perehtyä kaikkiin lakeihin, ja sen vuoksi on käytännöllisempää antaa tuomareiden hoitaa kiistakysymykset. Kuitenkin hän katsoi, että silloin tällöin kuningas voi puuttua oikeuslaitoksen toimiiin pitääkseen sen toiminnan sopivilla raiteilla. Kantin mukaan oikeuslaitoksen riippumattomuuden vaatimus juontuu yhteiskuntasopimuksesta ja vallan jaon periaatteesta eikä hän hyväksynyt kuninkaan sekaantumista oikeustoimiin.

Monet Kantin poliittisista ehdotuksista ovat ajatuksellisesti suunnattu kuninkaalle. Siihen osoitteeseen ne tuskin päätyivät, mutta niitä luettiin ainakin valistuspiireissä, joissa toimi monia korkeita valtionhallinnon virkamiehiä. Kant asemoi itsensä vaikuttajaksi, jonka neuvoja hallitsijan ja tämän esikunnan tulisi noudattaa. Hän ei kuitenkaan halua, että filosofit hallitsisivat, ”koska valta tur-

melee". Tämä tuskin on todellinen perustelu, ehkä pikemmin sanonta. Filosofeille sopii viisaan poliittisen neuvonantajan rooli. Siinä asemassa tietenkin käytetään valtaa. Kant kuitenkin ohittaa tämän aspektin, arvatenkin poliittiset olot huomioiden hyvin viisaasti.

Historia suuntautuu Kantin kirjoitusten mukaan tulevaisuuteen. Historiateksteiksi luonnehditut esseet kuvaavat ihmiskunnan ponnisteluja valistumiseen ja siten vähitellen edistymiseen kohti ikuisen rauhan tilaa. Ihmisen omat ponnistelut eivät riitä ilman luontotoimijan ohjausta. Se kasaa ihmiskunnan eteen hankaluuksia ja saa sen sillä tavalla ponnistelemaan niiden yli kohti parempaa. Historia sijoittuu luonnon alueelle ja on mahdollista ajatella, että Kant näissä teksteissä kuvaa ihmiskunnan ponnistelua luonnontilasta kohti yhteiskuntasopimuksen jälkeistä tilaa.

Kant muotoilee oman tulkintansa yhteiskuntasopimuksesta edeltäjistään poikkeavalla tavalla. Hän painottaa, ettei sitä pidä ymmärtää historiallisena tapahtumana. Ja esimerkiksi väliaikaisen omistamisen mahdollisuus ennen sopimusta on erikoinen ajatus sellaisessa tilassa, jossa ei ole lakia tai oikeusistuinta. Miksi sopimus tarvitaan, olisiko Kant voinut rakentaa poliittisen ajattelunsa ilman oletusta ei-historiallisesta tilasta? Todennäköisesti olisi voinut, mutta luonnontila ja sopimuskonsepti tarjoavat retorisen kuvion, joka helpottaa poliittisten hallintomallien perusteluja.

Kantin kansalaisuuden määrittely on hyvin perinteinen. Täyskansalaisen epiteetti on oikeus äänestää. Omistaminen äänestysoikeuden kriteerinä on nähty jo pitkälti ennen – ja myös jälkeen – Kantin ajan. Hän jakaa alamaiset kahteen luokkaan sen mukaan, voiko heille myöntää äänioikeuden vai ei. Täyskansalainen on sellainen, jolla on oikeus äänestää. Sen saavat ne, joilla on niin paljon omaisuutta, että he voivat elättää sillä itsensä. Palveluksessa olevat työntekijät eivät kuulu tähän joukkoon. Poikkeuksen tekevät valtion palveluksessa olevat. Tässä Kant perustaa ajatuksensa antiikin vaikutuksesta juontuvaan käsitykseen, jonka mukaan valtion palveleminen on muuta tavallista palvelustyötä korkeampaa.

Kanssakansalaiset ovat täyskansalaisten tavoin oikeutettuja viemään asioitaan oikeuteen. Kaikille alamaisille kuuluu myös velvollisuus järjestää onnenautuutensa haluamallaan tavalla.

Vaikka Kantin esimerkit ovat hyvin konkreettisia, emme niiden perusteella kuitenkaan aukottomasti voi päätellä, ketkä kaikki ovat täyskansalaisina oikeutettuja äänestämään. Miten luokitella esimerkiksi Kantin literaateiksi kutsumat oppineet, joilla oli taustallaan yliopistollisia opintoja, muttei valtion virkaa tai akateemista positiota. Jos nämä toimivat kotiopettajina, he olivat palvelijan asemassa, mutta jos he elättivät itsensä kirjoitustyöllä, silloin he olivat itsenäisiä *sui iuris*. Asema alamaisena saattoi siis vaihdella sen mukaan, miten "ravintonsa" hankkii.

Kantin valtiomuotoon liittyvät näkemykset ovat hämmentäviä. Miten republikanismi olisi helppo järjestää monarkian oloissa, miksi demokratia on huonoin järjestelmä, miten edustaa ja äänestää ilman parlamenttia? Näiden kysymysten käsittelyssä on mielestäni nähtävissä aikakauden keskustelua leimaava

poliittisten ajatusten ja käsitteiden murros. Saatiin uusia virikkeitä ja seurattiin poliittisia tapahtumia, mutta selkeä käsitejärjestelmä etsi paikkaansa.

Kant ei näe mahdollisuutta parlamentille, vaikka tietoa oli saatavilla esimerkiksi aikakauslehdissä Englannin tilanteesta. Kant kannattaa vallan kolmijakoja ja painottaa erityisesti oikeuslaitoksen riippumattomuutta. Hallitustapa tulee hänelle ennen hallitusmuotoa, ja ikään kuin ohimennen hän toteaa, että Englannin parlamentti on "vain" lakiasäätävä elin. Vaikka Kant kannatti republikanismia, hän ei yhdistä edustuksellisuutta ja parlamenttia, vaikka hän kuvailee kansalaisten toimivan siellä edustajiensa välityksellä. Mahdollista on, että Kant ajatteli edustuksellisuuden toteutuvan yksittäisinä kansanäänestyksinä erillisistä kysymyksistä. Kant on myös ristiriitainen kuvaillessaan esimerkiksi syitä, miksi kansa äänestäisi sotaan ryhtymistä vastaan. Kant ikään kuin unohtaa, että äänestää voi hänen oman määrittelynsä mukaan pääasiassa omistava luokka. Kaikkein huonommin toimeentulevat, joille hän näkee sodan rasitusten kasautuvan, eivät voisi äänestää lainkaan.

Demokratian Kant hylkää mahdottomana kuviona, jossa "kaikki" päättävät ja toimeenpanevat. On vaikea arvioida, onko taustalla massojen vaikutuksen kieltäminen vai pelko leimautumisesta. Demokraatti- ja jakobiini-sanoja käytettiin synonyymeinä kuvaamaan poliittista kiihottajaa. Kuitenkaan leimautumisen pelko ei estänyt Kantia ylistämästä Ranskan vallankumousta sen väkivaltaisina kausinaan. Kantin innostuksessa on mukana toivoa, että Ranskan esimerkki antaa todisteen siitä, että ihmiskunnan edistyminen on mahdollista. 1700-luvulla vallankumouksen käsite oli jo laajentunut kattamaan kaikki elämänalueet. Se tarcoitti käännekohtaa, joka osoittaa ja johtaa uuteen suuntaan. (Koselleck 1984, 787.)

Kantin käsityksen mukaan filosofien ei pidä hallita, mutta heidän täytyy osallistua politiikkaan *Publicum*-alueella, kirjoittamalla ja ilmaisemalla mielipiteitään. Samalla Kant käänteisesti epäilee mahdollisuutta, että kuninkaat voisivat filosofoida. Valta ehkäisee järjen vapaan arvostelukyvyn: sen vuoksi filosofit keskittyvät järjen käyttöön. Entä kuninkaat, joiden ei Kantin mukaan ole hyvä harastaa turhaa filosofointia, turmeleeko valta heidänkin järjenjuoksunsa? Kant ei kiinnitä siihen huomiota.

Der Streit de Fakultäten -esseessä Kant ottaa voimakkaasti kantaa yliopistojen tiedekuntien hierarkian purkamiseen sekä valtion ja yliopistojen suhteeseen. Yliopiston sisällä Kantin kritiikin pääkohde on teologinen tiedekunta. Riidan yläpitäjä on alempi tiedekunta eli filosofia, joka kiistelee ylempien tiedekuntien kanssa niiden opinkappaleiden sisällöstä ja rajoista. Kant rajaa julkisen vallan akateemisten kysymysten suhteen ulkopuoliseksi. Tiedekuntien on ratkaistava kiistansa keskenään, hallitus ei saa puuttua niihin. Samalla Kant kirjoittaa perustelun yliopistojen opilliselle ja tutkimukselliselle autonomialle. Niiden tulee voida itsenäisesti päättää opetuksen sisällöstä ilman hallituksen puuttumista asiaan. Kantin vaatimukseen sisältyy jo implisiittinen ajatus tieteenfilosofian ulottamisesta "ylempiin" disiplineihin.

Voisi varmaan spekuloida ajatuksella, mitä Kant sanoisi nykyisestä hallitusten ja yliopistojen työnjaosta. Rahoitus oli 1700-luvulla riippuvainen hallitsijan ja korkeimpien virkamiesten suopeudesta. Kant rohkeni vaatia yliopistoille autonomiaa ja oikeutta itse ratkaista disipliinien väliset kiistansa.

Elinaikanaan Kantia arvostettiin niin metafysiikkona kuin valistajanakin. Vahvinta julkista kritiikkiä hän sai *Orientalio*-tekstin julkaisemisen jälkeen, mutta samalla kasvoi uudelleen kannattajien määrä. Osa heistä ei tyytynyt pelkään sulkakynällä taisteluun. Gulygan mukaan keväällä 1786 Jenassa käytiin jopa kaksintaistelu Kantin filosofiasta. Voittajan kanta ei tosin ole tiedossa. Kantkuume levisi yliopistoihin ja monin paikoin hallinto oli jo huolissaan. Marburgissa maakreivi kielsi julkisen luennoinnin Kantin filosofiasta koska se hävittää inhimillisen tiedon peruslait. (Gulyga 1977, 177.) Epäoikeudenmukaisempaa perustelua ei voine lausua professorista, joka omisti suurimman osan akateemisesta urastaan inhimillisen tietokyvyn rajojen määrittelyyn.

Kantilla on ollut eräänlainen tiennäyttäjän asema saksalaisessa poliittisen ajattelun tutkimuksessa. Hän kirjoitti uuteen muotoon luonnonoikeudesta periytyvän sopimisen teorian ja muotoili saksaksi edustuksellisuuden ja modernin vallanjaon periaatteet. Hän oli kärkinimiä siinä valistajien joukossa, joka toi saksankieliseen keskusteluun republikanismin kaupunkivaltioajattelusta poikkeavasti muotoiltuna. Nykylukijalle Kantin poliittiset tekstit tarjoavat mielenkiintoisen käsitehistoriallisen ikkunan monien edelleen käytössä olevien käsitteiden muotoutumiseen.

Kantin ajattelusta, erityisesti metafysiikasta ja moraalifilosofiasta on julkaistu lukematon määrä kirjallisuutta. Oikeus- ja poliittinen filosofia ovat tutkimuskirjallisuudessa jääneet taka-alalle verrattuna hänen metafysiikkaansa ja käytännölliseen filosofiaansa. Ilahduttavasti myös hänen poliittista ajatteluaan käsittelevän tutkimuksen määrä on viime vuosituhannen lopulta lähtien lisääntynyt. Sitä voi mielestäni tutkia myös alistamatta päätelmiä esimerkiksi moraalin kysymykseksi. On jo aika lukea myös Kant politiikan tutkimuksen klassikoiden joukkoon.

ZUSAMMENFASSUNG

Immanuel Kant als politischer Theoretiker und Intellektueller

In dieser wissenschaftlichen Studie werden Texte aus Immanuel Kants (1724 – 1804) Spätwerk mit einem begriffsgeschichtlichen Ansatz gelesen und interpretiert. Unter den zur näheren Analyse ausgewählten Texten gibt es einige, die im Allgemeinen nicht als politisch interessante respektive zentrale Schriften gelten.

In der Arbeit wird betont, dass Kant auch ein bedeutender Klassiker des politischen Denkens ist, der zur gegenwärtigen Forschung beitragen kann.

Die ausgewählten Texte werden als Beiträge zur zeitgenössischen politischen Diskussion betrachtet, und dienen nicht in erster Linie zur Erklärung von Kants berühmter „großer“ Kritik. Sie werden als Teil des unter dem Namen Publicum bekannten Diskussionszusammenhangs in der preußischen Spätaufklärung gelesen, als Texte, in denen die Stellungnahmen anderer Diskussions Teilnehmer kritisiert oder weiterentwickelt werden.

Die Interpretation fokussiert auf solche politischen Probleme in Kants Werk, die viele Wissenschaftler/innen noch immer beschäftigen und verwirren. Oft aufkommende, kritische Fragen sind zum Beispiel: Warum setzt der Aufklärungsphilosoph Besitz und Geschlecht als Voraussetzung der Staatsbürgerschaft, und warum wären Bildung oder Ausbildung keine geeigneten Kriterien? Wie ist es möglich, dass der zum Garanten des ewigen Friedens erhobene Republikanismus in monarchischen Verhältnissen verwirklicht werden kann, Demokratie aber die am allerunerwünschte Herrschaftsart ist? Warum darf man sich der Tyrannei oder schlechten Herrschern nicht widersetzen, während die Französische Revolution jedoch ein bewundernswertes Vorbild darstellt?

In dieser Arbeit wird Kants Denken im Kontext seiner Epoche interpretiert. Der Hintergrund Kants, der in vieler Hinsicht als Erneuerer bekannt ist, liegt fest in der deutschen Geistesgeschichte, so darf zum Beispiel die Bedeutung des Naturrechts nicht übergangen werden.

In der Studie wird ein Verständnis dazu vorgestellt, wie Kant den Gesellschaftsvertrag und den dadurch sich vollziehenden Übergang vom Naturzustand in eine geregelte Gesellschaft erklärt. Auch die Bestimmung der Aspekte der Staatsbürgerschaft ist dem Erbe des Naturrechts geschuldet.

Die Arbeit zeigt, dass Kant die Aufklärung als politisches Projekt verstand, das außer mit Forderung nach Publikationsfreiheit auch mit der Diskussion von Fragen der politischen Sphäre verbunden ist.

Nach meiner Interpretation gehört zu Kants Aufklärungsthema auch die Forderung, die horizontale Einteilung der universitären Fakultäten aufzuheben und die Stellung einer von externen Bindungen freien philosophische Fakultät aufzuwerten, auf das Niveau der anderen Fakultäten oder - als Gutachterin zu deren wissenschaftstheoretischen Grundlagen – sogar darüber.

Schlüsselbegriffe: Kant, Begriffsgeschichte, Politikwissenschaft, Aufklärung, politische Theorie, Kants politische Philosophie, Naturrecht, Republikanismus, Ideengeschichte

LÄHTEET

Alkuperäislähteet

- Kant, Immanuel [1790] (2018): *Arvostelukyöyn kritiikki*. Suomennos Risto Pitkänen. Gaudeamus.
- Kant, Immanuel [1798] (2005): *Der Streit der Fakultäten*. Toim. Horst D. Brandt und Piero Giordanetti. Felix Meiner Verlag, Hamburg. VII–XLV.
- Kant, Immanuel [1798] (1995): Edistyykö ihmissuku jatkuvasti kohti parempaa? Teoksessa *Mitä on valistus?* Suomennos Markku Mäki. Toim. Juha Koivisto, Markku Mäki ja Timo Uusitupa. Vastapaino, 106–124.
- Kant, Immanuel [1798] (1994): Erneuerte Frage Ob das menschliche Geschlecht im beständigen Fortschreiten zum Besseren sei? Teoksessa *Schriften zur Geschichtsphilosophie*. Toim. Manfred Riedel. Reclam, Stuttgart.
- Kant, Immanuel [1784] (1994): *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*. Teoksessa *Schriften zur Geschichtsphilosophie*. Toim. Manfred Riedel. Reclam, Stuttgart.
- Kant, Immanuel [1795] (1989): *Ikuiseen rauhaan. Valtio-oikeudellinen tutkielma*. Suomennos Jaakko Tuomikoski. Karisto, Hämeenlinna.
- Kant Immanuel (1991): *The Metaphysics of Morals*. Introduction, translation, and notes by Mary Gregor. Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel [1798]: Mitä on suunnistautuminen ajattelussa? Suomennos Jussi Kotkavirta. Teoksessa *Mitä on valistus?* Toim. Juha Koivisto, Markku Mäki ja Timo Uusitupa. Vastapaino 1995, 87–105.
- Kant, Immanuel [1798] (1994): *Mutmaßlicher Anfang der Menschengeschichte* Teoksessa *Schriften zur Geschichtsphilosophie*. Toim. Manfred Riedel. Reclam Stuttgart.
- Kant Immanuel (1991): *Political writings*. Toim. Hans Reiss. Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel, [1783] (1997): *Prolegomena* Suom. Vesa Oittinen. Gaudeamus
- Kant, Immanuel (1998) [1798]: *Tiedekuntien riütely*. Ensimmäisen osan suomennos ja johdanto Heikki Kirjavainen. Luther-Agricola-seura, Helsinki.
- Kant, Immanuel (1994) [1793]: Über den Gemeinspruch Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis. Osa II. Vom Verhältnis der Theorie zur Praxis im Staatsrecht. (Gegen Hobbes) (135–165) Teoksessa *Schriften zur Geschichtsphilosophie*. Mit einer Einleitung herausgegeben von Manfred Riedel. Reclam Stuttgart.
- Kant, Immanuel [1784] (1995): Vastaus kysymykseen: Mitä on valistus? Suomennos Tapani Kaakkuriniemi. Teoksessa *Mitä on valistus?* Toim. Juha Koivisto, Markku Mäki ja Timo Uusitupa. Vastapaino.
- Kants Werke. Akademie Textausgabe*, internetlähde: <http://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/>
- Kants Werke. Akademie Textausgabe*. VI, Walter de Gruyter, Die Metaphysik der Sitten, 203–494. Berlin 1907/14, 1968. (AA VI)

Kants Werke. Akademie Textausgabe. VII. Der Streit der Fakultäten. Walter de Gruyter & Co., Berlin 1968.

Tutkimuskirjallisuus

- Arendt, Hannah (1985): *Das Urteilen. Texte zu Kants politischer Philosophie.* Toim. Ronald Beiner. Piper, München.
- Arendt, Hannah (2002): *Vita Activa. Ihmisenä olemisen ehdot.* Käännös Eija Virtanen. Vastapaino, Tampere.
- Arendt-Stern, Hannah (1932): Aufklärung und Judenfrage, *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland*, Nro 2–3, 65–77.
- Bal, Karol (2001): Was heißt, 'aufklären' und was ist 'Aufklärung'? *Mendelssohn und Kant – Ein Vergleich. Kant und die Berliner Aufklärung: Akten des IX. Internationalen Kant-Kongresses.* Bd. I: Hauptvorträge. Bd. II: Sektionen I–V. Bd. III: Sektionen VI–X. Bd. IV: Sektionen XI–XIV. Bd. V: Sektionen XV–XVIII, 133–139, DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110874129>
- Batscha, Zwi (1981): Einleitung, *Von der ständischen zur bürgerlichen Gesellschaft. Politisch-soziale Theorien im Deutschland der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts.* Toim. Zwi Batscha ja Jörn Garber.
- Batscha, Zwi (1981b): *Studien zur politischen Theorie des deutschen Frühliberalismus.* Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Bergk, Johann Adam (1797): *Briefe über Immanuel Kants Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre. Erläuterung, Prüfung und Einwürfe.* Leipzig.
- Bevc, Tobias (1999): Revolution oder Reform? Kants Weg zur republikanischen Denkungsart im Streit der Fakultäten. Teoksessa *Kant als politischer Schriftsteller.* Toim. Theo Stammen, Hans-Otto Mühleisen, Gisela Riescher. Spektrum Politikwissenschaft, Band 6, Ergon Verlag, Würzburg, 173–200.
- Bezzola, Tobia (1993): *Die Rhetorik bei Kant, Fichte und Hegel. Ein Beitrag zur Philosophiegeschichte der Rhetorik.* Tübingen.
- Bien, Günther (1974): Kants Theorie der Universität und ihr geschichtlicher Ort. *Historische Zeitschrift* 219, 551–557.
- Bien, Günther: Revolution, Bürgerbegriff und Freiheit (1976): *Materialien zu Kants Rechtsphilosophie.* Toim. Zwi Batscha. Suhrkamp, Frankfurt am Main. 77–100.
- Birtsch, Günter (1987): Die Berliner Mittwochsgesellschaft. Teoksessa: *Über den Prozess der Aufklärung in Deutschland im 18. Jahrhundert*, Göttingen 1978. Toim. Hans Erich Bödeker ja Ullrich Hermann. 94–113.
- Bloch, Ernst (1975): *Naturrecht und menschliche Würde.* Suhrkamp, Frankfurt a.M.
- Borries, Kurt, 1973 (1928): *Kant als Politiker. Zur Staats- und Gesellschaftslehre des Kritizismus.*
- Brandt, Reinhard (1999): Kant in Königsberg. Teoksessa *Studien zur Entwicklung preußischer Universitäten.* Toim. Reinhard Brandt und Werner Euler. Wolffenhütteler Forschungen, Band 88, Wiesbaden, 273–318.
- Brandt, Reinhard (2003): *Universität zwischen Selbst- und Fremdbestimmung. Kants "Streit der Fakultäten".* Akademie Verlag, Berlin.

- Brückner, Jutta (1977): *Staatswissenschaften, Kameralismus und Naturrecht: ein Beitrag zur Geschichte der politischen Wissenschaft im Deutschland des späten 17. und 18. Jahrhunderts*. München.
- Bödeker Hans Erich (1990): Journals and Public Opinion. The Politicization of the German Enlightenment in the Second Half of the Eighteenth Century. Teoksessa *The Transformation of Political Culture. England and Germany in the Late Eighteenth Century* (Studies of the German Historical Institute). Toim. Hellmuth, Eckhart. Oxford University Press, USA, 424–445.
- Bödeker, Hans Erich (1987): Lessings Briefwechsel, 113–138. Teoksessa *Über den Prozess der Aufklärung in Deutschland im 18. Jahrhundert: Personen, Institutionen und Medien*. Toim. Hans Erich Bödeker ja Ulrich Herrmann. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 82. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Hans Erich Bödeker / Ullrich Hermann (1983): Fragestellung. *Aufklärung als Politisierung – Politisierung der Aufklärung. Über den Prozeß der Aufklärung in Deutschland in 18. Jahrhundert*. Hamburg, Meiner. 3–10.
- Bödeker, Hans Erich (2002): The Concept of the Republic in Eighteenth-Century German Thought. *Republicanism and Liberalism in America and the German States, 1750–1850*. Toim. Heideking, Jürgen Henretta, James A. Cambridge, University Press, NY. 35–52.
- Cassirer, Ernst (1918): *Kants Leben und Lehre*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Cavallar, Georg (1993): Kant's Judgment on Frederick's Enlightened Absolutism. *History of Political Thought*. Vol. XIV. No. 1. 103–132.
- Clark, Christopher (2007): *Preussen. Aufstieg und Niedergang. 1600–1947*. Deutsche Verlags-Anstalt, München.
- Clarke, Michael (1997): Kants Rhetorik of Enlightenment. *The Review of Politics*, Vol 59, 54–73.
- Dabelow, von Christoph Christian (1803): *Einleitung in das gesamte positive Recht und in das Recht insbesondere*, Halle.
- Dann, Otto (2002): Kant's Republicanism and Its Echoes, in: *Republicanism and Liberalism in America and the German States, 1750–1850*. Toim. Heideking, Jürgen ja Henretta, James A. Cambridge University Press, NY, 53–72.
- Deligiorgi, Katerina (2005): *Kant and the Culture of Enlightenment*. State University of New York Press, Albany.
- Denker, Rolf (1968): *Grenzen liberaler Aufklärung bei Kant und anderen*. Kohlhammer, Stuttgart.
- Derrida, Jacques (1992): *Mochlos; or, The Conflict of the Faculties*. Translated by Richard Rand and Amy Wygant.
<https://webpace.utexas.edu/hcleaver/www/330T/350kPEEDerridaOnKantNarrow.pdf>
- Dodson, Kevin, E. (1997): Autonomy and Authority in Kant's Rechtslehre. *Political Theory*, Vol. 25, No. 1, 93–111.
- Dreizel, Horst (1991): *Monarchiebegriffe in der Fürstengesellschaft*, Köln Böhlau.
- Ellis, Elisabeth (2006): Citizenship and Property Rights: A New Look at Social Contract Theory. *The Journal of Politics*, Vol. 68, No. 3. 544–555.

- Euchner, Walter (1974): Kant als Philosoph des politischen Fortschritts. Teoksessa *Immanuel Kant 1724/1974. Kant als politischer Denker*. Herausgegeben von Eduard Gerresheim. Bonn-Bad Godesberg, 17–26.
- Euler, Werner (1999): Kants Beitrag zur Schul- und Universitätsreform. Teoksessa *Studien zur Entwicklung preußischer Universitäten*. Toim. Reinhard Brandt ja Werner Euler. Wolfenbütteler Forschungen, Band 88, Wiesbaden, 203–272.
- Euler, Werner (2001): Orientierung im Denken: Kants Auflösung des Spinoza-Streits. In *Kant und die Berliner Aufklärung: Akten des IX. Internationalen Kant-Kongresses*. Bd. I: Hauptvorträge. Bd. II: Sektionen I–V. Bd. III: Sektionen VI–X. Bd. IV: Sektionen XI–XIV. Bd. V: Sektionen XV–XVIII, 166–175. <https://doi.org/10.1515/9783110874129.2854>
- Fetscher, Iring (1974): Immanuel Kant und die Französische Revolution. Teoksessa *Immanuel Kant 1724/1974: Kant als politischer Denker*. Toim. Gerresheim, Eduard, Inter Nationes, Bonn-Bad Godesberg, 27–43.
- Flikschuh, Katrin (2000): *Kant and modern political philosophy*. Cambridge University Press.
- Flikschuh, Katrin (1997): Survey Article. On Kant's Rechtslehre. *European Journal of Philosophy* 5:1, 50–73.
- Foucault, Michel (1990): Was ist Aufklärung? *Ethos der Moderne*. Toim. Eva Erdmann, Rainer Forst, Axel Honneth, Frankfurt/Main: Campus, 35–54.
- Frie, Ewald (2012): *Friedrich II*. Hamburg, Rowohlt Verlag.
- Garsten, Bryan (2006): The Sovereignty of Scholars. *Saving Saving Persuasion: A Defense of Rhetoric and Judgment*. Harvard University Press. 84–112.
- Geier, Manfred [2003](2005): *Kants Welt. Eine Bibliographie*. Rowohlt.
- Gerhardt, Volker (1995): *Immanuel Kants Entwurf "Zum ewigen Frieden". Eine Theorie der Politik*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt.
- Giordanetti, Piero (2005): Einleitung. Teoksessa *Kant, Immanuel, Der Streit der Fakultäten*. Toim. Horst D. Brandt und Piero Giordanetti. Felix Meiner Verlag, Hamburg. VII–XLV.
- di Giovanni, George (1998): Hume, Jacobi and Common Sense. An Episode in the Reception of Hume in Germany at the Time of Kant. *Kant Studien*, Jahrgang 89. Walter de Gruyter. 44–58.
- Goldenbaum, Ursula (2009): Der Pantheismusstreit als Angriff auf die Berliner Aufklärung und Judenemanzipation, Aufklärung. *Themenschwerpunkt: Religion*, Vol. 21, Felix Meiner Verlag GmbH. 199–226. <http://www.jstor.org/stable/24361786>
- Gulyga, Arsenij, [1977] (2004): *Immanuel Kant. Eine Biographie*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Grab, Walter (1967): Norddeutsche Jakobiner. Demokratische Bestrebungen zur Zeit der Französischen Revolution. *Hamburger Studien zur neueren Geschichte*. Herausgegeben von Fritz Fischer mit Unterstützung der Freien und Hansestadt Hamburg. Band 8. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main.
- Gregor, Mary J. (1979): Introduction. Teoksessa *Immanuel Kant, The Conflict of the Faculties*. Translation and introduction by Mary J. Gregor. vii–xxxii.

- Habermas, Jürgen (2004) [1990]: *Julkisuuden rakennemuutos: tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta*. Suomennos Veikko Pietilä. Vastapaino, Gummerus.
- Habermas, Jürgen (1990): *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Suhrkamp.
- Haldenius, Lena (2011): Kant on Freedom and obligation Under Law. *Constellations*, vol 18, Issue 2, 170–189.
- Herb, Karlfriedrich ja Ludwig, Bernd (1993): Naturzustand, Eigentum und Staat. Immanuel Kants Relativierung des "Ideal des hobbes", *Kant-Studien* 83, 283–316.
- Hobbes, Thomas (1651/1999): *Leviathan*. Suom. T. Aho, Tampere: Vastapaino.
- Hoffmann, Thomas Sören (2001): Kant und das Naturrechtsdenken. Systematische Aspekte der Neubegründung und Realisierung der Rechtsidee in der kritischen Philosophie. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie (ARSP)*, vol. 87, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 449–467.
- Hokkanen, Kari (1975): *Krieg und Frieden in der politischen Tagesliteratur Deutschlands zwischen Baseler und Lünewiller Frieden (1795–1801)*. *Studia Historica Jyväskyläensia* 11. Jyväskylä.
- Howard, Thomas Albert (2006): *Protestant theology and the making of the modern German university*. Oxford University Press.
- Hufton, Olwen (1980): *Europe Privilege and Protest 1730–1789*. William Collins Sons, Co Ltd Glasgow.
- von Humboldt, Wilhelm [1810] (1990): Berliinin ylempien tieteellisten laitosten sisäisestä ja ulkoisesta organisaatiosta. *Yliopiston ajatusta etsimässä*. Toim. Kari Kantasalmi, Gaudeamus, Helsinki, 56–69.
- Höffe, Otfried (2007) [1983]: *Immanuel Kant*. C.H. Beck, Nördlingen.
- Hölscher, Lucian (1979): *Öffentlichkeit und Geheimnis. Eine begriffs-geschichtliche Untersuchung zur Entstehung der Öffentlichkeit in der frühen Neuzeit. Sprache und Geschichte*. Stuttgart, Klett-Clotta.
- Ilting, Karl-Heinz (2004): Naturrecht. Teoksessa: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 4. Toim. Otto Brunner, Werner Conze ja Reinhard Koselleck. Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 245–313.
- Irrlitz, Gerd (2002): *Kant-Handbuch. Leben und Werk*. J.B.Metzler, Stuttgart, Weimar.
- Jaurès, Jean (1974): *Die Ursprünge des Sozialismus in Deutschland*, Frankfurt am Main Ullstein, sarjassa Ullstein Buch; Nr. 3049.
- Kersting, Wolfgang (1994): *Politische Philosophie des Gesellschaftsvertrags*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Kersting, Wolfgang (2004): Vertrag, Gesellschafts, Herrschaftsvertrag. Teoksessa: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 7. Toim. Otto Brunner, Werner Conze ja Reinhard Koselleck. Ernst Klett Verlag, Stuttgart 901–945.
- Korkman, Sixten (2015): *Väärää talouspolitiikkaa*. Otava, Keuruu.
- Koselleck, Reinhart (2006): *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der Politischen und sozialen Sprache*. Suhrkamp.

- Koselleck, Reinhart (1972): Einleitung, teoksessa *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. 1. Toim. Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck. Klett-Cotta, Stuttgart: xiii–xxiii.
- Koselleck, Reinhart (1975): Geschichte, teoksessa *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. 2. Toim. Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck. Klett-Cotta, Stuttgart. 595–717.
- Koselleck, Reinhart (1989): *Preußen zwischen Reform Revolution*. Klett-Cotta.
- Koselleck, Reinhart (1984): Revolution, Rebellion, Aufruhr, Bürgerkrieg, teoksessa *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. 5. Toim. Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck. Klett-Cotta, Stuttgart. 653–789.
- Koselleck, Reinhart (2010): *Vom Sinn und Unsinn der Gesichte*. Suhramp.
- Koslowski, Peter (1985): *Staat und Gesellschaft bei Kant*, Mohr, Tübingen.
- Kotkavirta, Jussi (2006): Herder und Hegel. Teoksessa *Herder, Suomi, Eurooppa*. Toim. Sakari Ollitervo ja Kari Immonen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 176–187.
- Kunish, Johannes (2012): *Friedrich der Grosse*. Beck, München.
- Kühn, Manfred (2003): *Kant. Eine Biographie*. Verlag C.H.Beck, München.
- Klippel, Diethelm (1976): *Politische Freiheit und Freiheitsrechte im deutschen Naturrecht des 18. Jahrhunderts*. Paderborn.
- Lahtinen, Mikko (2012): Montesquieu. Teoksessa *Klassiset poliittiset ajattelijat*. Toim. Petri Koikkalainen ja Paul-Erik Korvela. Vastapaino. 268–298.
- Landtman, Gunnar (1922): *Kant*. Suomennos Iisakki Laati. Porvoo.
- Langenfeld, Christine (2001): *Integration und kulturelle Identität*. Mohr Siebeck.
- Lestition, Steven (1993): Kant and the End of the Enlightenment in Prussia. *Journal of Modern History*, 65, 57–112.
- Lettevall, Rebecka (2013): Poliitiikan filosofia Kantilla. *Immanuel Kantin filosofia*. Toim. Vesa Oittinen. Gaudeamus, Helsinki. 191–206.
- Mager, Wolfgang (1984): Republik, *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 5. Toim. Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck. 549–641.
- Maliks, Reidar (2013a): The state of freedom: Kant and his conservative critics. *Freedom and the construction of Europe. Vol. II, Free persons and free states*. Toim. Quentin Skinner ja Martin van Gelderen. Cambridge University Press. 188–207.
- Maliks, Reidar (2014): *Kant's politics in context*, Oxford, University Press.
- Maliks, Reidar (2013b): Kant, the State, and Revolution. *Kantian Review*, 18, 1, 29–47.
- Martus, Steffen (2015): *Aufklärung. Das deutsche 18. Jahrhundert. Ein Epochenbild*. Rowohlt.
- McQuillan, Colin J. (2014): Oaths, Promises, and Compulsory Duties: Kant's Response to Mendelssohn's Jerusalem. *Journal of the History of Ideas*, Volume 75, Number 4, 581–604.

- Mendelssohn, Moses (1784): Über die Frage: was heist Aufklären? *Berlinische Monatsschrift*, Bd. 4, 193–200.
- Mendelssohn, Moses [1784] (1995): Kysymyksestä: Mitä on valistaminen tarkoittaa? Teoksessa *Vastaus kysymykseen: Mitä on valistus?* Suomennos Risto Suikkanen. Toim. Juha Koivisto, Markku Mäki ja Timo Uusitupa. Vastapaino, 70–75.
- Mittelstrass, Jürgen (2005): Der Streit der Fakultäten und die Philosophie. Teoksessa: *Kant im Streit der Fakultäten*. Toim. Volker, Gerhardt ja Meyer, Thomas, Berlin, 39–60.
- Møller, Sofie (2017): Rethinking Kant as a public intellectual. *European Journal of Political Theory*, Vol. 16(1), 100–108.
- Noro, Mauri (1979): *Etiikka ja politiikka*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 115. Helsinki.
- Ogg, David, 1981 (1965): *Europe of the Ancien Régime 1715–1783*. Fontana History of Europe, William Collins Sons & Co Ltd, Glasgow.
- Ohles, Frederik (1992): *Germany's Rude Awakening. Censorship in the Land of Brothers Grimm*. The Kent State University Press.
- Palonen Kari (2006): *The Struggle with Time. A Conceptual History of 'politics' as an Activity*. Lit Verlag, Münster.
- Palonen Kari (1997): *Kootut retoriikat*, SoPhi.
- Palonen, Kari (2005): Political Theorizing as a Dimension of Political Life. *European Journal of Political Theory*, Vol 4, 351–366.
- Palonen, Kari (1985): *Politik als Handlungsbegriff: Horizontwandel des Politikbegriffs in Deutschland 1890–1933*. Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki.
- von der Pfordten, Dietmar (2009): *Menschenwürde, Recht und Staat bei Kant: Fünf Untersuchungen*. Mentis, Paderborn.
- Podlech, Adalbert (1984): Repräsentation, *Geschichtliche Grundbegriffe (1984): historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd 5, hrsg. von Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck.
- Psychopedis, Kosmas (1980): *Untersuchungen zur politischen Theorie von Immanuel Kant*. Verlag Otto Schwartz & CO, Göttingen.
- Reiss, Hans (1970): Introduction to What is Orientation in Thinking. Teoksessa *Kant, Political Writings*. Edited with an introduction and notes by Hans Reiss. Translated by H. B. Nisbet. Cambridge, 235–236.
- Riedel, Manfred (1994): Einleitung. Teoksessa *Immanuel Kant: Schriften zur Geschichtsphilosophie*. Mit einer Einleitung herausgegeben von Manfred Riedel. Reclam Stuttgart 1994. Sivut 1–20.
- Riedel, Manfred (1972): Bürger, Staatsbürger, Bürgertum. Teoksessa *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Toim. Otto Brunner, Werner Conze ja Reinhard Koselleck. Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 562–725.
- Ritzel, Wolfgang (1985): *Immanuel Kant. Eine Bibliographie*.
- Robling, Franz Hubert (1990): Political Rhetoric in the German Enlightenment. Teoksessa *The Transformation of Political Culture. England and Germany in the Late Eighteenth Century* (Studies of the German Historical Institute

- London). Toim. Hellmuth Eckhart. Oxford University Press, USA, 409–445.
- Saage, Richard (1973): *Eigentum, Staat und Gesellschaft bei Immanuel Kant*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Saage, Richard (1976): *Naturzustand und Eigentum. Materialien zu Kants Rechtsphilosophie*. Toim. Zwi Batscha. Suhrkamp, Frankfurt am Main. 206–233.
- Saariluoma, Elina (2006): Herderin kulttuurin tutkimuksen menetelmä. Teoksessa *Herder, Suomi, Eurooppa*. Toim. Sakari Ollitervo ja Kari Immonen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 188–215.
- Schubert, Friedrich Wilhelm (1838): Immanuel Kant und seine Stellung zur Politik. *Raumers Historisches Taschenbuch IX*.
- Schmidt, James (1989): Kant, Mendelssohn, and the Question of Enlightenment. *Journal of the History of Ideas* 50:2, 269–292.
<https://hdl.handle.net/2144/2413>
- Schneiders, Werner [1997] (2014): *Das Zeitalter der Aufklärung*. Verlag C. H. Beck, München.
- Selbach, Ralf (1993): *Staat, Universität und Kirche. Systemtheorie Immanuel Kants*. Europäische Hochschulschriften: Reihe 20. Marburg.
- Sieg, Hans Martin (2003): *Staatsdienst, Staatsdenken und Dienstgesinnung in Brandenburg-Preußen im 18. Jahrhundert (1713–1806)*, Walter de Gruyter, Berlin.
- Sieyès, Emanuel Joseph (1792): Über den wahren Begriff einer Monarchie. *Neues Göttingisches historisches Magazin*. Bd. 1., 341–349.
- Skinner, Quentin (2003): *Kolmas vapauden käsite, suomennos Sami Syrjämäki*. Eurooppalaisen filosofian seura.
- Skinner, Quentin (1978): *The Foundations of Modern Political Thought I*. Cambridge: Cambridge UP.
- Skinner, Quentin (1974): Some Problems in the Analysis of Political Thought and Action. *Political Theory*. Vol. 2, No. 3, 277–303.
- Stammen, Theo (1999): Königsberg als Lebenswelt und Kants Modell Geselliger Konversationen. Teoksessa *Kant als politischer Schriftsteller*. Toim. Theo Stammen, Hans-Otto Mühleisen, Gisela Riescher. Spektrum Politikwissenschaft, Band 6, Ergon Verlag, Würzburg, 173–200.
- Steinbach, Bernhard (1962): *Die politische Freiheit der Beamten unter der konstitutionellen Monarchie in Preussen und im deutschen Reich*. Bonn.
- Sternberger, Dolf (1984): *Drei Wurzeln der Politik*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Stiening, Gideon (1999): Die "Freiheit der gelehrten Feder" und der "Strich des Censors". Immanuel Kant und die Universitätszensur. Teoksessa *Studien zur Entwicklung preußischer Universitäten*. Toim. Reinhard Brandt und Werner Euler. Wolfenbütteler Forschungen, Band 88, Wiesbaden, 163–201.

- Stuke, Horst (1972): Auklärung. *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 1. Toim. Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck. 243–342.
- Szymkowiak, Aaron (2009): Kant's Permissive Law: Critical Rights, Sceptical Politics. *British Journal for the History of Philosophy* 17 (3), 567–600.
- Taylor, Robert S. (2006): Democratic Transitions and the Progress of Absolutism in Kant's Political Thought, *Journal of Politics*, 68(3), 556–70.
- Tierney, Brian (2001): Kant on Property: The Problem of Permissive Law. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 62, No. 2, 301–312, University of Pennsylvania Press, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/3654360>
- Timm, Herman (1969): Wer garantiert den Frieden? Über Kants Schrift "Zum ewigen Frieden. Teoksessa *Studien zur Friedensforschung*. Band 1. Toim. Georg Picht ja Heinz Eduard Tödt. Ernst Klett, Stuttgart.
- Timmermann, Jens (2005): Kants "Streit" und die Universität von Morgen. Teoksessa *Kant Im Streit der Fakultäten*. Toim. Volker Gerhardt ja Thomas Meyer, 61–83.
- Twellmann, Marcus (2007): Von der Beratung zur Kritik der Regierung. Moses Mendelssohn über Eide. *LMN*, Volume 122, Number 3, (German Issue), 493–521.
- Urmson, J. O. (1988): *Aristotle's ethics*, Oxford: Blackwell.
- Valjavec, Fritz (1978): *Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland: 1770–1815*. Athenäum/Droste.
- Vorländer, Karl (2004): *Immanuel Kant. Der Mann und das Werk*. Marix Verlag Wiesbaden.
- Wienfort, Monika (2008): *Geschichte Preussens*, C.H. Beck. München.
- Williams, Howard (1977): Kant's Concept of Property. *The Philosophical Quarterly*, Vol. 27, No. 106, 32–40.
- Zurbuchen, Simone (2007): Theorizing Enlightened Absolutism: The Swiss Republican Origins of Prussian Monarchism, teoksessa *Monarchisms in the Age of Enlightenment*. 240–266.